

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

Az idegen Magyarország

*Bevándorlók társadalmi
integrációja*

Az idegen Magyarország

*Bevándorlók társadalmi
integrációja*

Az idegen Magyarország

*Bevándorlók társadalmi
integrációja*

Budapest, 2010

Sorozatszerkesztő:
Kováts András

A kötetet szerkesztette:
Örkény Antal és Székelyi Mária

A kötet megjelenetését az *Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kara* segítette. A kötet az Eötvös Loránd Tudományegyetem 2010. évi jegyzet- és tankönyv-előállítási keretének felhasználásával jelent meg.

Copyright © *Bognár Katalin, Göncz Borbála, Hárs Ágnes, Király Gábor, Kovács András, Lengyel György, Örkény Antal, Sik Endre, Székelyi Mária, Tóth Lilla, Vargha Lili, Várhalmi Zoltán, Várnagy Réka, Vidra Zsuzsanna*, 2010

© MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, ELTE Eötvös Kiadó

Felelős kiadó: az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézetének igazgatója és az ELTE Eötvös Kiadó ügyvezető igazgatója

www.mtaki.hu

www.eotvoskiado.hu

ISBN 978 963 312 026 2

Felelős szerkesztő:
Szelid Veronika

Borító-, könyvterv és tipográfia:
Megyeri Gabriella

Nyomdai munkák: Multiszolg Bt.

Tartalom

- 7 | *Kováts András* | Bevezető
- 15 | *Hárs Ágnes* | Migráció harmadik országokból a statisztikai adatok tükrében
- 49 | *Örkény Antal – Székelyi Mária* | Hat migráns csoport összehasonlító elemzése
- 97 | *Sik Endre – Várhalmi Zoltán* | A diszkriminációs tapasztalat forrásai
- 123 | *Örkény Antal – Székelyi Mária* | A bizalom szerepe a bevándorlók sikeres társadalmi integrációjában
- 169 | *Várhalmi Zoltán* | Magyarországi migránsok kapcsolathálójának típusai, jellegzetességei
- 189 | *Bognár Katalin* | Kapcsolatok és erőforrások, bevándorlók és befogadók
- 223 | *Kováts András* | Migráns-szervezetek tevékenysége és kapcsolatrendszere Budapesten
- 251 | *Lengyel György – Göncz Borbála – Tóth Lilla – Király Gábor – Várnagy Réka* | Civil tanácskozások a bevándorlók integrációjáról
- 281 | *Vidra Zsuzsanna – Vargha Lili* | Kisebbségek és kisebbségi témák reprezentációja – Összehasonlító tartalomelemzés hat európai uniós tagállam írott sajtójában

Bevezető

Az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézetében az elmúlt években két nagyobb kutatás vizsgálta a Magyarországon élő bevándorlók társadalmi helyzetét. Az eredmények alapvető fontosságúak a hazai migrációkutatás számára, ugyanis mindkét esetben sikerült reprezentatív mintás survey adatfelvételt végeznünk a migráns lakosság körében. Ilyen adatfelvételekre az elmúlt húsz évben csak elvétve került sor és ezek is elsősorban a magyar anyanyelvű bevándorlókat vizsgálták.

Nem könnyű a migrációval foglalkozó társadalomkutató helyzete, ha kutatási témaválasztásának indokoltsága mellett kell érvelnie, és akkor sem, ha az empirikus adatfelvételhez szükséges mintavételi keretet és mintát kell meghatároznia. A hazai lakosság mintegy két százaléka az érdeklődési körébe tartozó bevándorló, azaz olyan külföldi, aki három hónapot meghaladó tartózkodási jogosultsággal él Magyarországon. További másfél százalékra tehető azok száma, akik bevándorlóként érkeztek, de időközben magyar állampolgárságot szereztek. A külföldi állampolgárként itt tartózkodók nagyjából kétharmada, az állampolgárságot szerzők több mint 90 százaléka a környező országok magyar nemzetiségű lakosságából kerül ki. A magyarországi bevándorlás ezért – mind a témával foglalkozó kutatók, mind pedig a szakpolitikusok többsége szerint – speciális etnikai migrációként értelmeződik, a korábbi kutatások többsége is a magyar nemzetiségű bevándorlók társadalmi beilleszkedését, munkaerő-piaci helyzetét, transznacionális kapcsolatrendszerét és migrációs potenciálját vizsgálja. A magyar nemzetiségűek dominanciája ellenére a Magyarországon élő migránsok rendkívül heterogén csoportot alkotnak, több mint 170 országból érkeztek. Néhány csoportot leszámítva (kínaiak, vietnámiak, törökök, arabok) nincsenek markánsan elkülönülő, jól azonosítható etnikai csoportok, közösségek. Az országban élő 800 afrikai között például több mint negyven ország állampolgárát találhatjuk meg. A bevándorlók döntően a fővárosban telepednek le, több mint 40 százalékuk él itt, de egyes csoportokban ez az arány jóval magasabb, a kínaiak 80, a vietnámiak 90 százaléka budapesti

lakos. A kis létszám, nagy heterogenitás és a lakcímadatok megbízhatatlansága (a magyar lakosságénál jóval nagyobb mobilitás) miatt komoly módszertani kihívást jelentett az adatfelvételek mintáinak összeállítása.

Nem fogalmazódik meg a bevándorlás a nyugat-európai politikai diskurzusból ismert társadalmi problémaként sem. A munkaerőpiac és oktatási rendszer általi kirekesztés, a területi szegregáció, a vallási, kulturális különbségekből fakadó diszkrimináció, valamint a rasszista erőszak témája elsősorban nem a bevándorlókhoz kötődik Magyarországon. Nem jelennek meg a bevándorlással kapcsolatban megoldandó problémák, meghozandó szakpolitikai intézkedések. A lakosság többsége ennek ellenére negatív véleménnyel van a bevándorlásról és a bevándorlókról, az itt letelepedett külföldiek többsége a saját bőrén is tapasztalja a hátrányos megkülönböztetést. A bevándorlók társadalmi integrációja a többségi társadalom attitűdje mellett egy sor további tényezőtől függ: milyen kapcsolati és társadalmi tőkével bírnak, és miként használják, konvertálják ezeket, miként alakul az őket körülvevő kulturális és identifikációs keretekhez való viszonyuk, milyen mértékű bizalommal viseltetnek az őket körülvevő formális és informális struktúrák, közösségek iránt, és hova kötik őket gazdasági politikai és kulturális kapcsolataik.

A jelen kötetben szereplő tanulmányok szerzői arra vállalkoztak, hogy – leküzdvé a módszertani nehézségeket és a téma iránti viszonylagos érdektelenséget – bemutassák, miként alakul a Magyarországon élő – magyar és nem magyar nemzetiségű – bevándorlók sorsa. Hányan vannak, mit tudhatunk meg róluk a statisztikai adatokból, milyen beilleszkedési mintákat, stratégiákat követnek, kiben és milyen intézményekben bíznak, milyen kapcsolatrendszerek veszik körül őket, milyen társadalmi szervezeteket működtetnek, mit gondolnak a többségi társadalom felőlük irányuló diszkriminációjáról, és miként látják őket a többségi társadalom tagjai. A tanulmányok – noha jellemzően egy-egy konkrét témát járnak körül – átfogó képet adnak a bevándorlók magyarországi helyzetéről, valamint a magyar társadalom általános integrációjával kapcsolatos következtetések levonására is alkalmasak.

A tanulmányok többségének alapjául egyfelől a 2006 és 2009 között zajló, az EU FP6-os programja által támogatott „LOCALMULTIDEM” kutatás, másfelől a 2009 során megvalósított, az Európai Integrációs Alap által támogatott, és az ICCR Budapest Alapítvánnyal közösen megvalósított „Bevándorlók Magyarországon” kutatás adatai szolgáltak. A „LOCALMULTIDEM” kutatás adatait két tanulmány elemzi (Örkény–Székelyi² és Kovács), a „Bevándorlók Magyarországon”

kutatás alapján öt tanulmány született (Hárs, Örkény–Székelyi¹, Sik–Várhalmi, Várhalmi és Bognár). A kötetben két „vendégtanulmány” szerepel. Az egyik (Lengyel et al.) egy szintén az Európai Integrációs Alap által támogatott 2009-es kutatás eredményeit elemzi, a kutatást a Budapesti Corvinus Egyetem munkatársai végezték. A másik (Vidra–Vargha) az EU Alapjogi Ügynöksége számára készült kutatás anyaga, a kutatást a TÁRKI koordinálta. Mindkét anyag a bevándorlók társadalmi beilleszkedésének tágabb kontextusát, a lakossági vélekedések szerkezetét és alakulását, valamint a kisebbségek médiareprezentációjának sajátosságait mutatja be.

A Kisebbségkutató Intézet által koordinált „LOCALMULTIDEM” kutatás egy olyan oksági magyarázó modellt kívánt felállítani, illetve a későbbiekben ezt a magyarázó modellt empirikus adatfelvétel segítségével tesztelni, amely alapján meglehetősen biztonsággal lehet nyilatkozni egyes bevándorolt közösségek társadalmi integrációjáról. A szakpolitikai elemzésekre, médiaelemzésre valamint egyéni és intézményi survey adatfelvételre épülő kutatás a multikulturális demokrácia működését és a bevándoroltak társadalmi tőkéjét vizsgálta a politikai részvétel, a szervezeti és intézményi hálózatok működése és a bevándorlókra vonatkozó szakpolitikák által determinált lehetőségstruktúrák elemzésével – helyi szinten. A lokális dimenzió nagyon fontos attribútuma volt a kutatásnak. Korábbi empirikus tapasztalatok, hasonló típusú kutatások eredményei rendre azt mutatták, hogy a regionális, globális vagy nemzeti szintű szakpolitikák döntően helyi szinten fejtik ki hatásukat. Így lett a kutatás alapkonceptiója, hogy a helyi önkormányzatok, a bevándorolt közösségek és egyének szintjén, valamint a helyben működő – migráns és többségi – társadalmi szervezetek szintjén kell keresni azokat a faktorokat, amelyek a bevándorolt közösségek társadalmi integrációját és politikai részvételét befolyásolják.

A kutatás hat európai nagyvárosban zajlott: Madridban, Lyonban, Zürichben, Milánóban, Budapesten és Londonban. Ez utóbbiban a városnak csupán egy meghatározott területét vizsgáltuk. A jelen kötetben szereplő tanulmányok közül csak az egyik (Örkény–Székelyi²) foglalkozik részletesebben összehasonlító elemzéssel, a másik (Kováts) a budapesti adatfelvételek eredményeire koncentrál. A kutatáshoz kapcsolódó survey adatfelvétel során Budapesten élő határon túli magyar, kínai, illetve muszlim országokból származó bevándorlókat kérdeztünk, jogi státusuktól függetlenül. A migráns minta mellett készült egy kontroll-adatfelvétel a többségi magyar lakosság képviselőivel is. A szervezeti adatfelvétel során teljes körű lekérdezésre törekedve igyekeztünk feltérképezni a Budapesten található migráns szervezeteket.

A Magyar Tudományos Akadémia Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete (MTAKI) és a Nemzetközi Összehasonlító Kutatásokat Támogató Alapítvány (ICCR-Budapest) 2009-ben a „Bevándorlók Magyarországon” elnevezésű komplex kutatási projekten dolgozott, jelen kötet tanulmányainak többsége e kutatás eredményeit mutatja be. A projekt célja a Magyarországon élő migránsok számára és összetételére, területi megoszlására, szocio-demográfiai sajátosságaira és integrációjukat meghatározó faktorokra, valamint a gazdasági, politikai és kulturális életben játszott szerepükre vonatkozó komplex szociológiai kutatás elvégzése volt. A kutatási projekt során migráns alatt a Magyarország területén három hónapnál hosszabb idejű tartózkodásra jogosító jogcímen jogszerűen tartózkodó Európai Unión kívüli ország állampolgárságával rendelkező nem menekült külföldit értettük. Magyarországon ezidáig nem készült ilyen átfogó kutatás a fenti témában, az eddigi munkák csupán a vizsgált terület egyes elemeit érintették eltérő módszertani háttérrel.

A migránsok számának, összetételének, szocio-demográfiai sajátosságainak meghatározását kétféle módszerrel végeztük el. Az egyik módszer a statisztikai adatok összehasonlító elemzése, a másik megközelítés az önkormányzati hivatalok tapasztalatainak felmérése és elemzése volt. A migránsok integrációját meghatározó faktoroknak, valamint a migránsok gazdasági, politikai és kulturális életben játszott szerepének és beilleszkedési stratégiáinak feltárását egy saját mintavételi módszertannal kiválasztott országos migráns mintán végzett survey adatfelvétel segítségével végeztük el. A migránsok helyi közösségben játszott szerepének, megélhetési stratégiáinak, a gazdasági, politikai és kulturális erőforrások elosztásában játszott szerepének megismerésére egy szintén saját mintavételi módszertannal kiválasztott migráns és szakértői mintán felvett kvalitatív, interjúkutatást végeztünk el.

A kötet első tanulmánya Hárs Ágnes munkája. Az elemzés arra tesz kísérletet, hogy makro-statisztikai adatok összehasonlító elemzésével képet kapjunk a magyarországi bevándorlás volumenéről, a migránsok szocio-demográfiai összetételéről, valamint a nem migráns lakossággal mutatott hasonlóságokról és különbségekről. A tanulmányból egyfelől megtudhatjuk, hogy miért rendkívül nehéz a „Hány migráns van Magyarországon?”, illetve a „Milyen bevándorlók élnek Magyarországon?” kérdésekre egyszerű, rövid és főként pontos választ adni, másfelől minden korábbi hasonló elemzésnél gazdagabb és részletesebb információval szolgál ezekben a témákban. Annak ellenére, hogy a vizsgált adatbázisok fókuszai, a bekerüléshez alkalmazott definíciók eltérőek, az általuk kirajzolódó képek nagyon hasonlóak, ami arra enged következtetni, hogy a tanulmány meg-

állapításai a Magyarországon élő bevándorlókról megbízhatóak. A bevándorlók társadalmi beilleszkedésének finomabb elemzéseit már a survey adatfelvételek adatai alapján célszerű elvégezni, az itt kapott eredmények tovább árnyalják és erősítik a makro-adatok alapján kirajzolódó képet.

A következő, Örkény Antal és Székelyi Mária által jegyzett és a kötet címadójaként is szolgáló írás már ebbe a műfajba tartozik. A kutatáshoz tartozó survey adatfelvétel során hat különböző migráns csoportot kérdeztünk arról, hogy mit remélnék magyarországi letelepedésüktől, illetve milyen erőforrásokkal és kapcsolatokkal rendelkeznek Magyarországon és származási országukban. Különböző migráns csoportok különböző stratégiákkal és különböző esélyekkel próbálják elérni, hogy bevándorlásukat maguk is sikeresnek érezhessék. A hat csoport összehasonlító elemzése azonban arra is rávilágít, hogy 20 évvel a rendszerváltás után Magyarország mennyire képes befogadni a különböző migráns csoportokat, és hogy az eltérő migrációs és beilleszkedési stratégiák mennyiben válnak részévé az általános társadalmi folyamatoknak. A tanulmány először a bevándorlástörténet és az integráció különféle aspektusait mutatja be a hat migráns csoport esetében, majd azokat a migrációs stratégiákat veszi sorra, amelyek segítségével a bevándorlók megpróbálják sikeressé tenni magyarországi karrierjüket.

Sik Endre és Várhalmi Zoltán elemzése azt vizsgálja, hogy miként konstruálódik a bevándorlók élményvilágában a diszkriminációs tapasztalat. Közhelyszerű tudásunk, hogy a magyar társadalom elutasító a bevándorlókkal, az etnikai kisebbségekkel szemben, és ez nyilvánvalóan nemcsak az egyéni attitűdök és kérdezőbiztosoknak adott válaszok szintjén mutatkozik meg, hanem a konkrét társas helyzetekben, a társadalmi cselekvésben is megjelenik. A bevándorlók ugyanakkor – kiszolgáltatott, alávetett helyzetüknél fogva – fokozottan érzékenyek az elutasításra, a negatív tapasztalatok gyakran generalizálódnak és válnak identitásképző faktorrá, a jól azonosítható kisebbségi csoporthoz tartozás kézenfekvő és logikus magyarázat az átélt diszkriminációra. A tanulmány azt vizsgálja, hogy a migráns létnek melyek azok az elemei, amelyek hatással vannak a diszkriminációs tapasztalat intenzitásának és tartalmának alakulására.

Örkény Antal és Székelyi Mária következő tanulmánya azt vizsgálja, hogy milyen hatással van a bizalom megléte vagy hiánya a bevándorlók társadalmi helyzetének alakulására. A bizalom a társadalmi tőke egy fajtájaként értelmezhető, és alapvető szerepe van a társadalmi integráció alakulásában. A bevándorlók sajátos élethelyzete – a társadalmi struktúrák közötti átjárás, illetve a struktúrák és kapcsolatrendszerek áthelyeződése – következtében különösen érdekes, hogy miként

alakul a bizalom a különféle referenciális csoportok, illetve intézmények vonatkozásában. A nemzetközi összehasonlításra is épülő elemzésben a szerzők először néhány, a bizalomra vonatkozó általános és a migráns helyzetet jellemző speciális elméleti kérdést járnak körül, majd megvizsgálják, hogy milyen mértékű bizalmi potenciál jellemzi a különféle migráns csoportokat. Választ keresnek arra, hogy milyen tényezők befolyásolják a bevándorlók bizalmát a befogadó ország és a saját migráns csoportjuk tagjai iránt, miként szolgálja a bizalmi tőke a bevándorlás és megtelepedés sikerét, illetve, hogy a bizalom és a bevándorlók kapcsolati hálójának sűrűsége és etnikai sajátosságai hogyan kapcsolódnak egymáshoz.

A bevándorlók társadalmi helyzetét alapvetően meghatározza az a kapcsolatrendszer, amelyen keresztül a befogadó társadalomhoz, más migránsokhoz, valamint a származási országukban vagy a világ más országaiban élő honfitársaikhoz kötődnek. A kapcsolati hálók erőforrást jelentenek, valamint meg is határozzák a társadalmi integráció és társadalmi cselekvés Várhalmi Zoltán tanulmánya ezeket a kapcsolatrendszereket vizsgálja, statisztikai eszközökkel kiemel markáns jellegzetességekkel bíró kapcsolatháló típusokat és felveti ezek magyarázó modellekben való szerepeltetésének lehetőségét.

A társadalmi integráció fontos dimenziója a közösségi, szervezeti életben való részvétel. A kulturális és politikai integrációt vizsgálhatjuk annak fényében, hogy a bevándorlók milyen formalizált közösségekhez kötődnek, illetve hogy ezeken a közösségeken keresztül milyen irányú és intenzitású kapcsolatrendszert ápolnak különböző társadalmi csoportokkal. A kötet következő két tanulmánya ezeket a kérdéseket vizsgálja. Bognár Katalin kvalitatív elemzésében olyan bevándorlók élményanyagát dolgozza fel, akik a migráns és nem-migráns közösségek közötti kapcsolatteremtést, kommunikációt biztosító formalizált struktúrákban tevékenykednek. Ezek lehetnek kereskedelmi vagy kulturális szolgáltatók, oktatási intézmények, sportegyesületek vagy vallási közösségek, a lényeg, hogy közvetítő, kapcsolatépítő funkciót látnak el a migránsok és a többségi társadalom tagjai között. A tanulmány azt vizsgálja, hogy ez miként valósul meg, valamint, hogy milyen mértékben segítik ezek az intézményesült struktúrák a társadalmi integrációt.

Kováts András elemzése a Budapesten tevékenykedő migráns szervezetek jellemzőit, kapcsolatrendszerének alakulását, valamint tevékenységstruktúráját mutatja be. A tanulmány arra keresi a választ, hogy a szervezetek etnikai háttére mellett milyen egyéb strukturális tényezők határozzák meg működésük sajátosságait, tevékenységük intenzitását, kapcsolatrendszerüket.

Lengyel György, Göncz Borbála, Tóth Lilla, Király Gábor és Várnagy Réka tanulmánya egy 2009-es kutatás néhány tartalmi és módszertani tanulságát adja közre. A cél az volt, hogy több kutatási módszer együttes alkalmazásával képet kapjunk arról, hogy miként látják a bevándorlók integrációjának problémáit maguk a bevándorlók és a befogadó társadalom tagjai, és milyen javaslatokat fogalmaznak meg a problémák megoldására. E cél elérése érdekében a kutatók civil tanácskozásokat szerveztek, amelyeken laikus résztvevők vitatták meg egymás közt a bevándorlás kritikus kérdéseit, és fogalmazták meg javaslataikat, szakértők véleményének meghallgatását követően. A tanácskozásokat előkészítendő a befogadó társadalom körében reprezentatív közvéleménykutatás, fókuszcsoportos vizsgálat zajlott, és interjúk készültek. A kutatás egyik tanulsága az, hogy miközben a befogadó társadalom tagjai jelentős mértékben alulinformáltak és elutasítóak a bevándorlókkal kapcsolatban, azok, akik a civil tanácskozások során jobban megismerkedtek a tényekkel, és érvelő módon alakíthatták ki álláspontjukat, empátikusabbnak és toleránsabbnak mutatkoztak az átlagnál.

A kötetet záró tanulmány Vidra Zsuzsa és Vargha Lili munkája. Az előző tanulmányhoz hasonlóan itt is a bevándorlók társadalmi helyzetét meghatározó kontextusról, a migránsokat pozicionáló társadalmi diskurzus egy fontos aspektusáról kapunk képet. A szerzők a tartalomelemzés módszerével kisebbségi csoportok és témák reprezentációját vizsgálták hat EU-tagállam (Nagy-Britannia, Németország, Franciaország, Spanyolország, Magyarország, Lengyelország) írott sajtójában. Az összehasonlító elemzés azt térképezi föl, hogy milyen gyakran és hogyan közölnek hírt kisebbségi kérdésekről, milyen az újságcím és a szöveg viszonya, milyen témákhoz kötődően és milyen társadalmi szerepekben ábrázolja a sajtó a kisebbségeket. A kutatás továbbá kitért annak vizsgálatára is, hogy mely értékek kapcsolódnak a kisebbségi kérdésekhez, illetve hogy mi jellemzi az egyes országok sajtójának szóhasználatát és képi megjelenítését. A cikk az összehasonlító tartalomelemzés legfőbb eredményeit mutatja be, kiemelve a magyar vonatkozású adatokat.

A kötet végére érve az olvasó remélhetőleg részletes és árnyalt képet kap az „Idegen Magyarország”-ról. Valószínű, hogy az elolvasott tanulmányok legalább annyi – ha nem több – kérdést provokálnak, mint amennyit megválaszolnak. Bízunk benne, hogy az itt közölt írások, kifejtett gondolatok, bemutatott koncepciók, nem a lezárását jelentik egy kutatási folyamatnak, hanem kezdetét a hazai migrációkutatás egy új fejezetének, ahol az egyre bővülő empirikus adatok alapján újabb és újabb tudományos elemzések születnek, és szakmai viták alakulnak ki. A kötet anyagát nyújtó kutatások adatbázisai további elemzésekre alkalmasak, az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézetében megtalálhatók. Reméljük, hogy az adatok további

elemzésével, valamint az eddigi tapasztalatokon alapuló további kutatásokkal és a kutatási tapasztalatok szakpolitikai hasznosításával a következő években egyre kevésbé lesz idegen az itt élők és az ide költözők számára Magyarország.

Migráció harmadik országokból a statisztikai adatok tükrében

Bevezetés

A magyar migrációkutatást az elmúlt két évtizedben meghatározta annak definiálása, pontos leírása, hogy a kilencvenes évek óta bevándorló célországnak tekintett Magyarországon milyen valójában a migráció, mit és hogyan értelmezzünk, hogyan vizsgáljunk. A nyolcvanas évek végén és a kilencvenes évek elején hirtelen és nagy létszámban érkeztek hazánkba külföldi állampolgárok. A migráció és a határon túl élők helyzetének összekapcsolódása meghatározta a magyar migrációkutatás főáramát. Az elemzések és megközelítések abban egységesek és egyetértenek, hogy a Magyarországon élő külföldiek túlnyomó többsége határon túli, zömében magyar ajkú volt, nagyobb részük román állampolgárságú etnikai magyar. A kutatások a magyar fejleményeket szembesítették a nemzetközi trendekkel és a szakirodalomban leírt elméletekkel, magyarázatokkal. Az elemzéseket hátráltatta az adatok megbízhatatlansága, a migrációs statisztika kialakulatlansága, a fejlesztését kevésbé szolgáló érdektelenség és hiányzó politikai akarat.

A vizsgálódásnak az EU-csatlakozás óta új keretet – talán inkább új dimenziót – ad a folyamatosan alakuló megváltozott migrációs jogi környezet. A jogszabályok, fogalmak és kategóriák sora változott, ami egyrészt a definíciókat, másrészt – és ezzel összefüggésben – a statisztikai kategóriákat is változtatja. Akármit is jelentsen az előző bekezdésben a „túlnyomó többség” mint nehezen számszerűsíthető arány, Magyarország, majd Románia uniós csatlakozása alapvetően megváltoztatta a migrációkutatás és a migrációs politika számára felteendő kérdéseket. 2007. január elseje óta mindkét ország részévé vált annak az Európai Uniónak, amelynek polgárai kitüntetett jogokkal rendelkeznek az Unió területén és egymás országaiban is, amivel az Unión kívül élők – az úgynevezett harmadik országok polgárai – nem rendelkeznek. Ez elkerülhetetlenül megváltoztatta a migrációkutatás és a migrációs politika hangsúlyait. Olyan kérdések kerültek a vizsgálódások fókuszába, amelyeket a korábbiakban a nagyobb létszámú és fontos bevándorlócsoporthok

– a határon túli magyarok, meghatározó arányban román állampolgárok – migrációjának a vizsgálata, a kérdések értelmezése gyakran háttérbe szorított: az Unió területén kívül élők migrációját és tartózkodását, integrációját leíró elemzések, az Európai Unió migrációs politikájával és a schengeni határokkal harmonizált migrációs politikához kapcsolódó megközelítések. Az alábbi tanulmány a ma Magyarországon élő harmadik országokból származó bevándorlók leírására tesz kísérletet – a statisztikai adatok segítségével.¹

Definíciós kérdések – a harmadik országok polgárai

Tanulmányunk a harmadik ország Magyarországon tartózkodó polgáraival foglalkozik. Ennek a korábban statisztikai kategóriaként nem vizsgált migráns csoportnak az elemzése előtt nem kerülhetjük el, hogy definiáljuk, kikre vonatkozik a vizsgálatunk, kiket tekintünk a harmadik országok polgárainak. A definíció kézenfekvő: harmadik országok polgárai mindazok, akik nem az Európai Unió polgárai. Ez a negatív értelmezés („az, aki nem valami”) egyértelműen az Európai Unióhoz való viszonyában határozza meg a harmadik országok polgárait.²

Magyarország 2004. május 1-jével lett az EU tagja. Ezt megelőzően maga is harmadik országnak számított. A csatlakozással a magyar polgárok is uniós polgárok lettek, és a Magyarországgal együtt csatlakozott országok polgárai is új EU-polgárok. Ez természetesen új helyzetet jelentett Magyarország számára, ráadásul az uniós csatlakozást követően többször és folyamatosan változtak a szabályok.³

1 A tanulmány az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete és az ICCR Budapest Alapítvány által folytatott, Bevándorlók Magyarországon elnevezésű, Európai Integrációs Alap által támogatott kutatás eredményeinek felhasználásával készült.

2 A megfogalmazás és az értelmezés nem is olyan egyszerű. Az értelmezés gondja mellett a kategóriák is változnak az Unió folyamatos bővülésével, ami külön gondot jelent a pontos behatárolás és a statisztikai leírás számára. Az értelmezésben segít az Európa Tanács 539/2001/EK rendelete (2001. március 15.), ennek mellékletében felsorolják azokat az országokat – a harmadik országbeli állampolgárok országait –, amelyeknek polgárai a külső határok átlépésekor vízumkötelezettség alá esnek, illetve azokat, akik ettől a kötelezettségtől mentességet élveznek. A schengeni határok alapján a legfeljebb három hónaposra tervezett tartózkodásra vonatkozó vízumok szabályait és ezzel összefüggésben azon harmadik országok listáját kell ily módon meghatározni, amelyek állampolgárainak a külső határok átlépésekor vízummal kell rendelkezniük, valamint azon harmadik országokét, amelyek állampolgárai mentesek ettől a kötelezettségtől. A fent hivatkozott rendelet a felsorolások mellett értelmező magyarázatot is tartalmaz. „Azoknak a harmadik országoknak a meghatározása, amelyeknek állampolgárait vízumkötelezettség terheli, és azon harmadik országoké, amelyek mentesek e kötelezettség alól, számos kritérium – különösen az illegális bevándorlás, a közérdek és a közbiztonság, továbbá az Európai Uniónak harmadik országokkal fenntartott külkapcsolatai – súlyozott esetenkénti mérlegelése alapján történik, figyelembe véve a regionális összefüggéseket és a kölcsönösséget is.” Értelmezésünkben ezt a fontos szempontot követjük, amikor pontosan lehatároljuk azokat az országokat, amelyek polgárait a vizsgálandó harmadik országok körébe soroljuk.

3 A csatlakozást követően a munkaerő szabad áramlásának elhalasztására kért derogációt az Unió régi országainak a zöme alkalmazta, de az országok száma folyamatosan csökkent. Magyarország – a viszonyosság elve alapján – hasonló módon járt el mindazon országoknak a polgáraival, ahol magyar állampolgárok nem élvezhették a szabad munkaerő-áramlást.

Változott a harmadik országok köre is azóta, hogy Magyarország csatlakozása az Unióhoz megtörtént. Döntő változást jelentett a Magyarországot érintő migráció értelmezésében az Unió 2007. január 1-jei újabb bővülése, ekkor Románia és Bulgária is az Unió tagja lett, és polgárai uniós polgárok. Megváltozott a korábban ezekből az országokból Magyarországon harmadik országbeli migránsként tartózkodók státusa, így a legnagyobb migráns népséget jelentő román állampolgárok helyzete is. Mindez rányomta a bélyegét a statisztikára is. Olyan migránsok sajátosságait vizsgáljuk a statisztika segítségével, akik folyamatosan változó jogszabályi környezetben, és így időben nagyon változó feltételek mellett tartoznak a vizsgált célcsoport kategóriába, illetve nem szerepelnek abban, akik statisztikai besorolása változik. Olyan jogszabályok alapján definiált csoportot kell a leíró statisztikákkal nyomon követnünk, ami a változó környezetet képezi le és tükrözi vissza.

Alábbi elemzésünk bemutatja mindazt, amit a harmadik országból érkezett migránsokról jelenleg az egyszerű leíró statisztika alapján tudhatunk. Az adatok (többségében) a teljes migráns népségre vonatkoznak, ez ad viszonyítást a harmadik országból származók arányának, nagyságrendjének az elemzéséhez. Az összehasonlításoknak a fő dimenziója az állampolgárság, a migránsok állampolgársága szerinti bontások alapján végezhetünk különböző összehasonlító elemzéseket.

A harmadik országból származó migránsok csoportja korántsem olyan egyszerűen azonosítható, mint azt a definíció alapján elsőként gondolnánk. Nem mindig egyszerű leválogatni, elkülöníteni a harmadik országok polgárainak adatait.

A migránsok egy része kettős állampolgár, amit nem minden adatforrás kezel ugyanúgy. Az OEP például külföldi állampolgárként csak azokat tartja nyilván, akik nem rendelkeznek magyar állampolgársággal. Azokat a kettős állampolgárokat, akik rendelkeznek magyar állampolgársággal is, az OEP nyilvántartásában magyar állampolgárként jelennek meg, így ezek az emberek elvesznek az elemzés számára. Ez természetesen komoly gondot jelent, ezért megnéztük, az adatok mekkora torzítást eredményeznek, azaz mekkora a kettős állampolgárok nagyságrendje, és milyen az összetételük. A legteljesebb – bár nem a legfrissebb – összehasonlítást a kettős és csak külföldi állampolgárokról a népszámlálás alapján nyerhettük. A népszámlálás idején, 2001-ben, a népszámlálás látókörébe került migránsok 16 százaléka volt kettős állampolgár, nemek között nem volt jelentős különbség. Különösen magas volt a kettős állampolgárok aránya a tengerentúliak – amerikai és ausztrál állampolgárságúak – között, mindkét régióban jelentős mértékben fejlett országok polgárai voltak (USA, Kanada, Ausztrália és Új-Zéland). Az afrikai származású migránsok között is az átlagot valamelyest meghaladó volt a kettős

állampolgárok aránya, míg az európai harmadik országbeliek között volt az arány különösen alacsony (ahol nem lehetséges a kettős állampolgárság).

A harmadik országból származó migránsok számbavételében a másik bizonytalanságot a menekültek jelentik, ők ugyanis a jogszabályok szerint nem tekintendők harmadik országbelinek. A menekültek létszáma azonban alacsony, nem éri el a 2 ezer főt, ezért nem nagyon zavarja a teljes harmadik országokból származó vizsgált migráns népességre vonatkozó összképet, még ha egyes adatforrások tartalmazzák is, mások nem. Erősebben koncentrálnának azonban egyes állampolgárságúak a menekültek között, így az Európán kívüli migráns népességen belül érzékelhető a menekültek aránya, annak ellenére, hogy a menekültek összlétszáma nem túl magas.⁴

A statisztikai célra szolgáltatott engedélyezési adatok esetenként figyelembe veszik a harmadik országok speciális engedélyekkel élő polgárait, akik különös letelepedési engedélyekkel rendelkeznek, más esetekben nem tartalmazzák őket.⁵ Elemzésünkben főszabály szerint mindezek a csoportok szerepelnek a harmadik országbeli migránsok adatai között, a megkülönböztetést állampolgárság és nem jogi kategóriák alapján tesszük.

A harmadik országbeli migránsok és a teljes külföldi népesség

A magyarországi migráció leírásából tudjuk, hogy összességében a szomszédos országokból származók aránya nagyon jelentős. Nem változik a helyzet, ha a harmadik országokat vizsgáljuk. A továbbra is harmadik országból érkezettnek tekintendő jugoszláv, horvát, valamint ukrán migránsok aránya meghatározó a harmadik országból származó migránsok között. A legátfogóbb népszámlálás és

4 Az afrikaiak között átlagosan 14%, az ázsiaiak között is 5% a menekült, a hontalanok között természetesen még érthetőbb, hogy magas a menekültek aránya. Az egyes állampolgárságok szerint vizsgálva jól látható, hogy vannak olyan migráns csoportok, amelyekben meghatározó vagy jelentős többségben vannak a menekültek, és sok kisebb-nagyobb csoportra igaz ez (afgán, iraki, grúz, örmény, pakisztáni, üzbegisztáni, nepáli, kuvaiti, Egyesült Arab Emírségekből származó, kameruni, szudáni, szomáliai, etióp, kongói köztársasági, angolai, ugandai, stb. állampolgárságúak).

5 Ideiglenes letelepedési engedélyt az a harmadik országbeli állampolgár kaphat, aki már rendelkezik az Európai Unió valamely tagállamában tartózkodási engedéllyel. Érvényessége 5 év. A nemzeti letelepedési engedély voltaképpen a jelenlegi letelepedési engedély „jogutódja”. Az a harmadik országbeli állampolgár kaphatja meg, aki rendelkezik tartózkodási vízummal vagy engedéllyel, vagy ideiglenes letelepedési engedéllyel. Továbbra is feltétel a 3 éven át tartó, jogszerű és megszakítás nélküli magyarországi tartózkodás. Családi életközösségnél pedig a kérelem benyújtását megelőzően legalább 1 éve együtt kell élni bevándorolt, letelepedett harmadik országbeli állampolgárral, a házastársaknál 2 éve házasoknak kell lenniük a letelepedési kérelem benyújtásakor. A magyar felmenővel rendelkezőknél, illetve azon személyeknél, akiknek a magyar állampolgársága megszünt, a törvény nem köti ki, hogy mennyit kell Magyarországon élni megszakítás nélkül. EK letelepedési engedélyt az a személy kaphat, aki legalább 5 éven át jogszerűen és megszakítás nélkül a Magyar Köztársaság területén tartózkodott, azonban felsőfokú tanulmányok folytatására hivatkozva nem lehet ilyen típusú engedélyt kérelmezni.

a KSH vándorlási statisztikai adatai alapján a harmadik országok migránsainak közel fele volt szomszédos országbeli, a BÁH adatai szerint 40 százalék körüli, és a többi forrás is hasonló arányt mutat.

Hasonlóan a teljes magyarországi migráns népességhez, nagyon egységesen minden adatforrás szerint azt láttuk, hogy a harmadik országból származó migránsok esetében is megmaradt a jellemző kép, Európa – és a szomszédos országból érkezők – meghatározó súlya. Minden Európából érkező harmadik országbeli bevándorló-ra 0,7-0,8 Európán kívüli esik. (1. táblázat 5. oszlop)

Az európaiak mellett az ázsiai országokból származók szerepe jelentős a magyarországi migrációban. A harmadik országok polgárainak a nagyobbik része európai, a többieknek nagyon jelentős része, kétharmada ázsiai. A többi kontinens jelentősége, az onnan származó migránsok szerepe a magyarországi migrációban elenyésző, marginális. (1. táblázat 3. oszlop)

Azt is vizsgáltuk, hogy a harmadik országbeliek, ha nem Európából érkeznek, fejlett vagy kevésbé fejlett országból származnak-e.⁶ Az eredmények azt mutatják, hogy a harmadik országokból származók Európán kívül inkább kevésbé fejlett országokból érkeznek. (1. táblázat 4. oszlop)

1. táblázat

A migránsok származási régió szerinti megoszlása

adatforrás	európai ország polgára	európán kívüli ország polgára	ebből ázsiai		ebből fejlett Európán kívüli harmadik országbeli		európai/Európán kívüli harmadik országbeliek aránya
	1	2	3		4		5
	fő	fő	fő	%	fő	%	arány
CENZUS (2001)	26 350	18 729	11 426	61	6018	32	0,7
KSH statisztika (2001)*	30 992	16 831	12 603	75	3237	19	0,5
KSH statisztika (2008)*	42 785	28 552	22 356	78	5183	18	0,7
BÁH (2009)	28 306	23 116	17 645	76	4153	18	0,8
KEK-KH (2008) **	28 166	22 655	12 565	55	1395	6	0,8
ÁFSZ (2009)	9125	6 177	5 472	89	570	9	0,7

* Japán, Izrael, USA, Kanada, Ausztrália és Új-Zéland polgárai

*menekült nélkül

** becstült érték (14 250 nem azonosított európai EU- és harmadik országbeli állampolgár 50-50 százalékban elosztva)

Forrás: különböző adatforrások (táblázat 1. oszlop), év eleji értékek

6 Fejlett, Európán kívüli országnak egyszerűsítő közelítésként a legnagyobb migráns létszámot jelentő fejlett országokat számítottuk az adatforrásokban, nevezetesen Japánt, Izraelt, az USA-t, Kanadát, Ausztráliát és Új-Zélandot.

Az egyes adatforrások eltérő számú harmadik országbeli külföldről szolgálnak adattal. (2. táblázat) A KSH tisztított és kontrollált adatforrása tartalmazza a harmadik országbeli állampolgárok legszélesebb körét, 2008 elején több mint 70 ezer főt. A népszámlálás és az ezzel jól összehasonlítható 2001. évi KSH vándorlás-statisztika a mai kategóriákra átszámolva a harmadik országból származó migránsok számát 45-48 ezer főnek mutatja, tehát a növekedés lassú volt, és elmarad a teljes migráció növekedésének nagyságrendjétől. Azaz a teljes migráció növekedése az ezredforduló óta Magyarországon elsősorban az uniós országok migrációjának köszönhető. 2001-ben a KSH adatai szerint a harmadik ország (mai kategória szerinti) állampolgárainak az aránya 43,5 százalék volt az összes külföldi állampolgárhoz képest, az arány 2008-ra 41százalékra esett. A BÁH- és a népességregiszter-adatok szerényebb harmadik országból származó létszámot és arányt tükröznek.⁷ Az OEP adatai – mint láttuk – részben eltérő népességre vonatkozó adatokat fednek le

2. táblázat

Harmadik országból származók aránya a migráns népességben

adatforrás	vonatkozási időpont	összes harmadik országbeli	összes külföldi	harmadik országbeli külföldiek aránya
	nap	fő	fő	%
CENZUS 2001	2001.02.01.	45 079	110 598	40,8
KSH statisztika 2001*	2001.01.01.	47 823	110 028	43,5
KSH statisztika 2008*	2008.01.01.	71 337	174 697	40,8
BÁH **	2008.12.31.	51 422	184 568	27,9
KEK-KH ***	2009.01.01.	50 821	166 392	30,5
OEP****	2009	40 166	118 210	34,0
APEH	2008.01.01.	33 594	78 427	42,8
ÁFSZ	2008.12.31.	15 305		
MEF*****	2008. 2. negyedév	14 489	49 708	29,1

*menekült nélkül

**speciális engedélyesekkel

*** becült érték (14250 nem azonosított európai EU- és harmadik országbeli állampolgár 50-50 százalékban elosztva)

****kettős állampolgárok nélkül

*****survey (kicsi minta, óvatosan értékelhető)

Forrás: különböző adatforrások (táblázat 1. oszlop)

⁷ A magyarázat a KEK-KH népességregiszter-adatai esetében az eltérő lefedett népességgel magyarázható. A BÁH-adatok esetében további tisztázás után tudunk választ kapni arra, hogy miért alacsonyabbak az értékek a publikált KSH-adatoknál.

(a kettős állampolgárokat nem tartalmazza), de ezek az adatforrások is tartalmazzák az általunk vizsgált harmadik országbeli népesség elég tetemes részét, arányuk az összes külföldiek között 33 százalék. Az APEH-adatok szintén 40 százalék feletti harmadik országbelit tartalmaznak.

Végül az egyértelműen a munkaerő-piaci részvételre vonatkozó munkavállalási engedélyek száma szerény, de aki munkavállalási engedéllyel dolgozik, az mind harmadik országbeli; a többi külföldi immár nem kötelezett munkavállalási engedélyre, de azok, akik rendelkeznek munkavállalási engedéllyel, mindannyian harmadik országbeliek. Az adatforrásunk tartalmazza a munkaerő-felmérés kísérleti hullámának adatait is, ez hasonló nagyságrendű harmadik országbeli munkavállaló népességet mutat, mint az engedélyezés adatai. Ez a népesség is közel 30 százaléka a MEF szerint mért teljes külföldi munkavállaló népességnek, így alig marad el más adatforrások 30-35 százalékos arányától.

Összességében természetesen az egyes adatforrások alapján kimutatott létszámok és arányok nem mutatnak többet, mint azt, hogy egyrészt az egyes adatforrások alapján más és más népességszeletet látunk, másrészt a népesség azonos adatforrásokat vizsgálva is eltérő létszámú, és a harmadik országból származó migránsok aránya a teljes migráns népesség több mint annak egyharmada, adatforrástól függően nagyjából 30-40 százalék.

A harmadik ország polgárainak demográfiai sajátosságai

Az alábbiakban az adatok alapján a vizsgált népesség főbb demográfiai sajátosságait összegezzük. Mindenekelőtt a nemek szerinti eltéréseket vizsgáljuk, és azt látjuk, hogy a harmadik ország polgárainak összetétele tartózkodási engedélyek alapján jellemzően kiegyensúlyozott, közel 50-50 százalékos férfi-nő arányt mutat, nagyon enyhe a férfi-többség. Ez tükröződik vissza a KSH vándorlási statisztikákban is és a népszámlálásban is. A nemek szerinti arányokban a 2001 és 2008 közötti időszakban elmozdulás látszik, az összes külföldi között a harmadik országbeli férfiak aránya csökkent a férfiakon belül, míg a nők esetében nagyobb elmozdulást nem látunk, így alakult ki a jellemzően kiegyensúlyozott arány a két nem között. A MEF kísérleti modul enyhe női túlsúlyt mutat. A munkavállalási engedéllyel foglalkoztatottak statisztikája viszont nemek szerint nagyon eltérő képet, férfi túlsúlyt mutat, ami annyit jelent, hogy munkavállalási engedéllyel döntő többségében férfiakat foglalkoztatnak. (3. táblázat)

3. táblázat

A harmadik országbeliek nemek szerinti megoszlása

adatforrás	vonatkozási időpont	harmadik országbeli külföldi			összes külföldi		a harmadik ország- beliek aránya a külföldiekben belül	
		férfi	nő	férfi/nő	férfi	nő	férfi	nő
	nap	fő	fő	%	fő	fő	%	%
CENZUS	2001	23 589	21 490	1,1	54 408	56 190	43,4	38,2
KSH statisztika	2001.01.01.	24 650	23 173	1,1	53 578	56 450	46,0	41,1
KSH statisztika	2008.01.01.	37 681	33 656	1,1	89 938	84 759	41,9	39,7
ÁFSZ	2008.12.31.	11 362	4073	2,8				
MEF	2008. 2. negyedév	6479	8011	0,8	24 308	25 400	26,7	31,5

Forrás: különböző adatforrások (táblázat 1. oszlop)

A harmadik országbeliek legjelentősebb csoportjai, mint láttuk, a harmadik országbeli európaiak és ázsiaiak. Ezeknek a migráns csoportoknak a nemek szerinti összetételét külön is vizsgáltuk. Az európai harmadik országbeliek között nincs nemek szerint nagy különbség, a KSH statisztika adatai szerint 2001 és 2008 között az enyhe női túlsúly változott és eltolódott a nemek szerint kiegyensúlyozott arány felé. Az ázsiaiak esetében férfi túlsúly a jellemző, ami az évezred elején jelentősebb volt, 2008-ra a folyamatosan növekvő létszám mellett a férfiak túlsúlya csökkent. A munkavállalási engedélyek szerint – mint láttuk – eltér a kép, a munkavállalási engedéllyel Magyarországon dolgozók között jelentős többségben vannak a férfiak. Azt látjuk, hogy míg összességében a harmadik országbeli migránsok között a kínaiak férfi túlsúlya mutatkozik, és az európai származású migránsoknál ilyen túlsúlyt nem tapasztalunk, mégis azt látjuk, hogy a munkavállalási engedélyek esetében az európai harmadik országbeli vendégmunkások között különösen magas a férfiak aránya (1:3,5), az ázsiaiak esetében az arány szerényebb, bár jelentős (1:2). (A MEF-adatok a reprezentativitás hiányosságai miatt sajnos nem értékelhetők.) (4. táblázat)

4. táblázat

A harmadik országbeli jelentősebb küldő régiókból származó migránsok nemek szerint

adatforrás	vonatkozási időpont	európai harmadik országbeli polgárok			ázsiai polgárok		
		férfi	nő	férfi/nő arány	férfi	nő	férfi/nő arány
	nap	fő	fő	%	fő	fő	%
CENZUS	2001	12 479	13 871	0,9	6638	4788	1,4
KSH statisztika	2001.01.01.	14 723	16 269	0,9	7245	5358	1,4
KSH statisztika	2008.01.01.	21 523	21 262	1,0	12 371	9985	1,2
ÁFSZ	2008.12.31.	7110	2015	3,5	3633	1839	2,0
MEF	2008. 2. negyedév	2890	4261	0,7	1872	2622	0,7

Forrás: különböző adatforrások (táblázat 1. oszlop)

A harmadik országbeli migráns népesség kormegoszlását vizsgálva (5. táblázat) azt látjuk, hogy a migránsok nagyjából 20 százaléka gyerek és idős, 10 százalék körüli a 14 év alatti és hasonló arányú a 60 év feletti népesség. Jelentős elmozdulást a migráns népesség kormegoszlásában a 2000-es évek során nem láttunk. Az átlagok azonban sok mindent eltakarnak. A két legjelentősebb létszámú harmadik országbeli migráns csoportot vizsgálva már számottevő a különbség. A Magyarországon tartózkodó harmadik országbeli európaiak között a 2000-es évek során a gyerekek száma jelentősebben csökkent, miközben a 60 év feletti aránya emelkedett. Ugyanebben az időben az ázsiai népességen belül a gyerekek aránya számottevően nőtt, miközben a 60 év feletti aránya nagyon alacsony (3 százalék), és ebben nem is történt változás.

A teljes migráns népesség kormegoszlása mellett külön vizsgáltuk a harmadik országból származó munkavállalási korú népességet, eltekintve a jellemző gyermekszámból és eltartott idősök arányából adódó különbségtől. Azt látjuk, hogy a munkavállalási korú népességen belül az idősebb munkavállalási korú népesség irányába tolódtak el az arányok. Az összes harmadik országból származó munkavállalót vizsgálva 15–39 éves volt 2001-ben a felnőtt migránsok 68 százaléka, 2008-ban már csak 61 százaléka, míg az idősebb aktív korúak (40–59 éves) aránya 32 százalékról 39 százalékra emelkedett. Az európai harmadik országbeliek nagyon hasonló arányt és változást mutatnak. Az ázsiaiak esetében jelentősebb eltolódást látunk, a fiatalabb felnőttek aránya jelentősen csökken, az idősebbek aránya nő, és összességében az ázsiaiakra jellemző arány közelít az összes harmadik országból származó migránst jellemző idősebb korösszetétel arányra. A változásokra

magyarázatot keresve azt gondolhatjuk, hogy ezek a fejlemények a letelepedett csoportok folyamatos öregedésével magyarázhatóak, de longitudinális adatok hiányában ezt csak feltételezni tudjuk, valódi magyarázattal a leíró statisztika adatai nem szolgálnak.

5. táblázat

A harmadik országbeliek kormegoszlása

adatforrás	vonatkozósi időpont	európai harmadik országbeli polgárok				ázsiai polgárok			
		0–14	15–39	40–59	60–X	0–14	15–39	40–59	60–X
nap	fő	%							
KSH statisztika	2001.01.01.	5088	25 980	12 434	4321	11	54	26	9
KSH statisztika	2008.01.01.	7298	34 244	21 943	7852	10	48	31	11
ÁFSZ	2008.12.31.		10 623	4647	165		69	30	1
KSH statisztika munkavállalási korúakra	2001.01.01.		25 980	12 434			68	32	
KSH statisztika munkavállalási korúakra	2008.01.01.		34 244	21 943			61	39	
EURÓPAI HARMADIK ORSZÁGBELIEK									
KSH statisztika	2001.01.01.	3390	15 813	8129	3660	11	51	26	12
KSH statisztika	2008.01.01.	3092	19 928	13 218	6547	7	47	31	15
ÁFSZ	2008.12.31.		5 974	3041	110		65	33	1
KSH statisztika munkavállalási korúakra	2001.01.01.		15 813	8129			66	34	
KSH statisztika	2008.01.01.		19 928	13 218			60	40	
ÁZSIAIK									
KSH statisztika	2001.01.01.	1336	7901	3045	321	11	63	24	3
KSH statisztika	2008.01.01.	3337	11 561	6786	672	15	52	30	3
ÁFSZ	2008.12.31.		4090	1339	43		75	24	1
KSH statisztika munkavállalási korúakra	2001.01.01.		7901	3045			72	28	
KSH statisztika munkavállalási korúakra	2008.01.01.		11 561	6786			63	37	

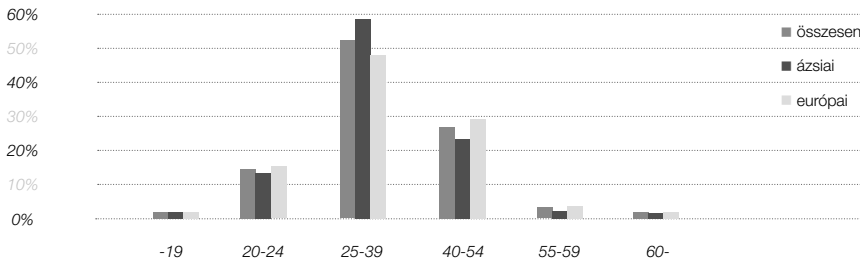
Forrás: különböző adatforrások (táblázat 1. oszlop)

A munkavállalási engedéllyel foglalkoztatottak egy határozottan körvonalazódó migráns csoport sajátosságait írják le. Nemek szerint nagyon sajátos képet mutat-

tak, életkori sajátosságait vizsgálva azt látjuk, hogy 2008 végén nagyobb részük tartozott a fiatalabb korosztályba, mint a migráns népesség egészében tapasztalt arány, de nem mondhatjuk, hogy nagyon fiatalok a munkavállalási engedéllyel foglalkoztatott felnőttek. Az 1. ábra a kor megoszlást mutatja, a baloldali panel az összes engedélyesre, a jobboldali külön az európai harmadik országbeli és az ázsiai migráns csoportokra vonatkozik. (1. ábra)

1. ábra

Munkavállalási engedéllyel foglalkoztatottak életkori megoszlása (százalék)

Forrás: ÁFSZ munkavállalási engedélyezési adatok

A harmadik országból származó migránsok regionális és etnikai összetétele származási országok szerint

Nagyobb földrajzi régiók szerinti csoportokban különböztetünk meg ezek után az európai unióbeli, illetve harmadik országbeli migránsokat, korábbi kutatási ismereteink és a konvenció alapján feltételezve, hogy a regionális hasonlóság egyben magatartási hasonlóságot is jelent. A feltételezés alapján megvizsgáljuk, hogy az egyes engedélytípusok alapján a BÁH adatai szerint milyen a magyarországi harmadik országbeli migráns népesség megoszlása. Azt feltételezzük, hogy a bevándorlási és letelepedési engedéllyel tartózkodók egyben jobban beilleszkedtek és integrálódtak a magyar társadalomba.

A harmadik országbeli migránsok nagyobb felét az európai harmadik országbeliek adják, de a tartózkodási engedélyesek között lényegesen alacsonyabb az európaiak aránya, mint a bevándorlási vagy letelepedési engedélyesek között. Utóbbiak között viszont látványosan megemelkedett a kínaiak jelenléte, és viszonylag

magas az amerikaiak aránya is a tartózkodók között. Láttuk, hogy összességében magas a határon túliak aránya a migránsok között, így annak a magyarázata, hogy a stabilan és tartósan hazánkban élők között miért meghatározó az európai országokból származók aránya, az azzal is összefügg, hogy ebben a csoportban a határon túliak aránya magas. A kevésbé szorosan kötődők között viszont ez az arány alacsonyabb. (6. táblázat)

6. táblázat

Migránsok tartózkodása engedélytípus és régiók szerint, fő, 2008 (12. 31.)

kibocsátó régiók	bevándorlási engedélyek	letelepedési engedélyek	tartózkodási engedélyek	összesen
európai	14 536	7305	4805	26 646
ázsiai	6132	3787	7525	17 444
afrikai	498	202	824	1524
amerikai	538	353	1831	2722
ausztráliai	60	12	64	136
egyéb	91	0	44	135
Együtt	21 855	11 659	15 093	48 607
MEGOSZLÁS %				
európai	67	63	32	55
ázsiai	28	32	50	36
afrikai	2	2	5	3
amerikai	2	3	12	6
ausztráliai	0	0	0	0
egyéb	0	0	0	0
Összesen	100	100	100	100

Forrás: BÁH-adatok

Megkülönböztettük a harmadik országokat fejlett és fejletlen országokra, és ezek alapján a harmadik országbeli migránsokat is aszerint, hogy fejlett vagy fejlődő országokból érkeztek. Itt azt az implicit feltételezést fogalmaztuk meg, hogy fejlett országokból érkezett-e a migráns vagy sem, amit valójában a harmadik országok polgárait definiáló Európa Tanács 539/2001/EK rendelete is sugallt. Nevezetesen, hogy a harmadik országoknak a meghatározása és a migrációs nyomás erőssége (az illegális bevándorlással, a közérdek és a közbiztonság vélt vagy valós megsértésével mérve) a kibocsátó ország fejlettségével is összefügg. Amint azt már korábban meghatároztuk, a fejlett országok a legnagyobb küldő nem európai országok: Japán, Izrael, USA, Kanada, Ausztrália és Új-Zéland, noha ezek az országok

természetesen nem fedik le a fejlett kibocsátó országok összességét. Az európai harmadik országok egyikét sem tekintjük fejlettnak. Ezt az elhatárolást követve készítettünk csoportosítást, és a 7. táblázat mutatja az eredményeket. Az előző megoszlásokkal konzisztens módon így a migránsok kicsi aránya érkezett fejlődő országból, miközben a tartózkodási engedélyesek között az arányuk megugrott.

7. táblázat

Migránsok engedélyei a küldő országok fejlettsége szerint, fő, 2008 (12.31.)

EU	bevándorlási engedélyek	letelepedési engedélyek	tartózkodási engedélyek	összesen
fejlett országok	471	432	3194	4097
nem fejlett országokból	21 384	11 230	11 899	44 510
együtt	21 855	11 662	15 093	48 607
MEGOSZLÁS %				
fejlett országok	2	4	21	8
nem fejlett országokból	98	96	79	92

Forrás: BÁH-adatok

Végül a BÁH-adatokra építve az egyes országok jellemző etnikai összetétel alapján azt is megvizsgáltuk, milyen arányban vannak arab származású migránsok Magyarországon. A migrációs vizsgálódások fontos kérdése Európa-szerte az arab országokból érkezett migránsok helyzete, aránya, integrálódása. Bár feltételeztük, hogy nem centrális kérdés ma Magyarországon a migrációs politika számára az arab származású migránsok helyzete, fontosnak találtuk ezt is megmutatni.

Az arab országok nagyon vegyes országok csoportját fedik le. Az országok közül az európaiak egyikét sem tekintettük arab országnak, az ázsiai és afrikai országokat és migránsaikat különböztettük meg aszerint, hogy jellemzően arab vagy nem arab etnikumú országokról van-e szó. A 8. táblázatból ismét azt látjuk, hogy nagyon eltér a bevándorolt és letelepedett migráns népesség a tartózkodóktól. Az arab származásúak aránya lényegesen magasabb a bevándorlási és letelepedési engedélyesek között, az afrikaiak kétharmada arab ország állampolgára. A tartózkodási engedélyesek között viszont határozottan kevesebb az arab származású. Összesen a harmadik országokbeli migránsok 4-5 százaléka arab, és aki ebbe a csoportba tartozik, az láthatóan régen él Magyarországon, és ha lehet is segítségre, támogatásra szüksége, már integrálódott és tartósan stabil helyzetű bevándorló.

8. táblázat

Migrációs engedélyek és az arab származású migránsok, fő, 2008 (12.31.)

EU	bevándorlási engedélyek	letelepedési engedélyek	tartózkodási engedélyek	összesen
arab, ázsiai	692	314	434	1440
arab, afrikai	330	134	219	683
összes arab	1022	448	653	2123
arány %				
arab, ázsiai	11	8	6	8
arab, afrikai	66	66	27	45
összes arab	15	11	8	11
harmadik országbeli migránsokból az arabok aránya	5	4	4	4

Forrás: BÁH-adatok

A harmadik országból származó migránsok tevékenysége, aktivitása

A migráció leírására alkalmas statisztikák nagy része nem tartalmaz adatokat a migránsok gazdasági tevékenységéről, aktivitásáról. A tartózkodási célra adott vízumok adnak valamilyen orientációt arról, hogy a vízumokat milyen célra adták, de az új jogszabály már csak az általános üzleti célú vízum kategóriát ismeri, így ez elemzésre nem alkalmas összevont kategóriát jelent. A korábbiakban árnyaltabb volt ugyan a tartózkodás célja alapján megkülönböztetett vízumok rendje, megkülönböztetve a munkavállalói, tanulmányi, családgyesítő, jövedelemszerző, látogató, hivatalos, gyógykezelés és egyéb célra adott vízum alapján tartózkodókat, de akkor sem jelent meg statisztikákban eszerinti bontás. A vándorlás-statisztika publikációi nem nyomon tartalmaznak adatot a migránsok gazdasági aktivitásáról.

A munkavállalási engedélyezés adataiból összegző statisztikai adatokat és elemzést mutat be az ÁFSZ a honlapján, más statisztikai hozzáférés, részletesebb adatközlés a munkavállalási engedélyek adatairól nincsen. A közelmúltig a gazdag adatforrás kihasználása érdekében szorgalmazták a szakemberek a munkavállalási engedélyek adatforrásának hozzáférését és kihasználását. Az EU-csatlakozást követően a munkavállalási engedélyezés rendje megváltozott, az uniós polgárok nem szükséges munkavállalás céljából munkavállalási engedélyt kérniük

az EU területén. Ez a változtatás a munkavállalási engedélyezés alapján készült statisztikák lehetőségeit nagyon leszűkíti. A Magyarországon munkát vállalók jelentős részének nincsen szüksége a munkavállalásához engedélyezésre. A munkavállalási engedéllyel munkát vállalók létszáma is szerény, az engedélyezési kötelezettség leszűkítésével jelentősen visszaesett.

Magyarországon foglalkoztatott harmadik országbeliek a munkavállalási engedélyek szerint

Vizsgálatunk célcsoportját a harmadik országok polgárai jelentik, őket a munkavállalási engedélyezés rendjében végbement és a korábbiakban már jelzett változások nem érintették. A munkavállalás általános szabályainak megfelelő munkavállalási engedélyezés alanyai jelenleg a harmadik országok polgárai. 2008 végén számuk 15,5 ezer fő volt. Az engedélyezettek között 9 ezer európai harmadik országbeli volt, az ázsiaiak száma 5,5 ezer fő volt, emellett közel 400 észak-amerikai rendelkezett munkavállalási engedéllyel, a többiek dél-amerikai, afrikai és ausztráliai és óceániai munkavállalók, számuk összesen alig több mint 300 fő volt.

9. táblázat

Munkavállalási engedélyek kvalifikáltság és migráns csoportok szerint

FEOR 1 jegy	együtt	Európa harmadik	Ázsia	Afrika	Észak-Amerika	Dél-Amerika	Ausztrália/Óceánia és
1. gazdasági vezető	4,6	1,5	7,5	4,8	23,2	13,7	31,8
2. felsőfokú végzettségű	9,0	4,7	12,7	13,1	44,4	22,6	38,6
3. egyébként felső/középfokú foglalkozás	6,7	5,5	6,5	26,9	17,9	29,8	15,9
4. irodai és ügyviteli foglalkozás	1,9	1,2	1,3	15,9	9,9	16,9	11,4
5. szolgáltatási foglalkozás	15,9	2,5	40,1	9,0	1,8	5,6	0,0
6. mező- és erdőgazdálkodási foglalkozás	0,7	0,8	0,6	0,0	0,0	0,0	0,0
7. ipari- és építőipari foglalkozás	11,3	12,4	10,7	0,7	0,5	4,8	2,3
8. gépkészítők, összeszerelők, járművezetők	8,0	9,8	6,1	0,7	0,5	0,0	0,0
9. szakképzetlen (egyszerű) foglalkozás	41,6	61,1	14,2	29,0	1,8	6,5	0,0
létszám N fő	15 435	9 125	5 472	145	392	124	47

Forrás: ÁFSZ munkavállalási engedélyezés

A létszámmegoszlásnál lényegesen izgalmasabb a munkaerő-piaci vizsgálódás számára, hogy milyen tevékenységekre kapnak engedélyt azok a harmadik ország-

beliek, akik Magyarországon engedéllyel vállalnak munkát, és ebben fontos-e az állampolgárság. A 9. táblázat alapján láthatjuk, hogyan oszlanak el a munkavállalási engedélyek az 1-jegyű FEOR foglalkozási csoportok és az egyes migráns csoportok között. Azt látjuk, hogy egyértelmű a kapcsolat, egyes migráns csoportok és tevékenységek egymáshoz vannak rendelve.

A magasan kvalifikált foglalkozásokat a fejlett országokból érkezett – észak-amerikai, ausztrál – vendégmunkások töltik be. Itt igazolódni látszik az a feltevésünk, hogy nem mindegy, hogy fejlett vagy fejlődő országokból érkező-e a migráns, ezért is tettük az elemzés korábbi pontján a megkülönböztetést, hogy a harmadik országból érkező migránsok egy része a fejlett tengerentúli országokból érkezik. A fejlődő országokból származó migránsok, ha munkát vállalnak, akkor alapvetően magasan kvalifikált munkát végeznek. Emellett a letelepedett afrikaiak egy része is diplomás, aki Magyarországon szerezte a diplomáját, ez a csoport is viszonylag magas arányban magasan kvalifikált munkát végez. (9. táblázat jobb felső szegmens)

Az európai harmadik országok polgárai viszont a 9. táblázat ellenkező szegmensében találhatók, zömében szakképzetlen egyszerű nem mezőgazdasági munkákat, kisebb arányban szakképzettséget is igénylő fizikai foglalkozásokat végeznek. Figyelemre méltó, hogy csak nagyon szerény arányban végeznek munkavállalási engedélyre kötelezett európai migránsok – így zömében határon túliak is – magasan kvalifikált munkákat. Azt gondolhatjuk, hogy akik ilyen munkát végeznek, azok a munkavállalási engedélyezési kötelezettség alól valamilyen jogcímen már felmentést élveznek.

Az ázsiai migránsok túlnyomó része a 9. táblázat középső mezőjében található, szolgáltatási jellegű foglalkozásokat végez. Vannak szakképzetlen és magasan kvalifikált ázsiaiak is a foglalkoztatottak között, utóbbiak főleg multinacionális cégek alkalmazásában (japán, indiai, távol-keleti menedzserek).

Összességében a munkavállalási engedélyezésre kötelezettek nagyon karakteres összképet mutatnak, a magasan kvalifikált menedzserek az egyik, a kvalifikálatlan nem mezőgazdasági segédmunkát végzők a másik póluson, és a harmadik pólust a szolgáltatások jelentik. Mindhárom pólushoz nagyon karakteresen más és más migráns csoport tartozik, a foglalkozások és az azokat betöltő migránsok határozottan egymáshoz vannak rendelve.

Mit tudhatunk az OEP-adatok alapján a Magyarországon élő harmadik országbeli külföldiek gazdasági aktivitásáról?

A munkaerő-migráció elemzéséhez ugyan szokásosan a munkavállalási engedélyek szolgálnak információval, ez fontos, de nem elegendően átfogó forrása a migránsok aktivitásának, mert nagyon leszűkült az a csoport, akikre vonatkozik. Arra kerestünk ezért választ, milyen további adatforrás adhat a migránsok gazdasági aktivitásáról részletesebb, átfogóbb képet, és erre az OEP-adatok adtak lehetőséget. A külföldiek gazdasági aktivitásának fontos forrása az OEP nyilvántartása; a társadalombiztosítási regiszter sok országban a külföldiek foglalkoztatásáról adott statisztikák fő forrása. Az OECD Migration Outlook (2009) statisztikai áttekintése alapján láthatjuk, hogy az országok mindegyike számára gondot jelent a migránsok gazdasági tevékenységének nyomon követése, és a munkavállalási engedélyezés alapján készített statisztikák elégtelensége következtében térnek át többek között a társadalombiztosítási regiszter alkalmazására.

Megvizsgáltuk, hogy az OEP adatbázisa alapján mit mondhatunk a harmadik országbeli külföldiek gazdasági, munkaerő-piaci státusáról. Láttuk, hogy az OEP látószögébe valamivel több mint 40 100 harmadik országbeli külföldi kerül, ez az OEP nyilvántartásai szerint a külföldiek 1/3-a. (Fontos, hogy az OEP nyilvántartásai alapján külföldinek az számít, akinek nincsen magyar állampolgársága. A kettős állampolgárságúak az OEP-nyilvántartásban magyar állampolgárként szerepelnek.)

A harmadik országok polgárainak elég széles köréről tudjuk ebből a forrásból, hogy milyen a gazdasági, munkaerő-piaci státusa. A 10. táblázat az OEP lehetséges jogcímcsoportjai alapján képzett aktivitási csoportokat mutatja be. A 118 ezer külföldi és a 40 ezer harmadik országbeli külföldi állampolgárra látjuk, milyen a gazdasági státusuk. Viszonyításképpen megmutatjuk a magyar népességre jellemző megfelelő értékeket is. A 10. táblázat százalékos megoszlásai alapján látjuk, hogy a vizsgált harmadik országbeli népesség nagyobbik fele foglalkoztatott, további közel 20 százaléka vállalkozó, azaz együttesen a harmadik országbeli külföldiek több mint 70 százaléka aktív. Ugyanez az arány a nem harmadik országbeli külföldiek esetében valamivel még magasabb, ők inkább foglalkoztatottak és kevésbé vállalkozók. A hazai népességhez képest ez rendkívül magas arány, az OEP-adatok szerint a népesség alig 40 százaléka az, aki aktív jövedelemszerző tevékenységet végez.

10. táblázat

Külföldiek gazdasági státusa OEP-adatok szerint, 2009 *

jogcímcsoportok	összes magyar és külföldi	ebből magyar (számított különbség)	összes külföldi (EGT+harmadik országbeli)	ebből EGT összes	harmadik országbeli
LÉTSZÁM (FŐ)					
foglalkoztatottak	3 182 552	3 108 872	3 680	52 031	21 316
vállalkozók, egyéni járulékok fizetők	604 263	589 650	14 613	8 047	7 339
munkanélküli ellátások	367 252	364 981	2 271	1 616	534
egyéb ellátottak	634 291	629 252	5 039	2 802	2 021
tanulók, hallgatók	438 977	436 810	2 167	960	1 183
nyugdíjasok	2 581 169	2 573 329	7 840	5 213	2 580
kiskorúak	1 838 886	1 826 286	12 600	7 524	5 193
összesen	9 647 390	9 529 180	118 210	78 193	40 166
MEGOSZLÁS (%)					
foglalkoztatottak	33,0	32,6	62,3	66,5	53,1
vállalkozók, egyéni járulékok fizetők	6,3	6,2	12,4	10,3	18,3
együtt	39,3	38,9	74,7	76,8	71,4
vállalkozók aránya az aktívakból	16,0	15,9	16,6	13,4	25,6
munkanélküli ellátások	3,8	3,8	1,9	2,1	1,3
egyéb ellátottak	6,6	6,6	4,3	3,6	5,0
tanulók, hallgatók	4,6	4,6	1,8	1,2	2,9
nyugdíjasok	26,8	27,0	6,6	6,7	6,4
kiskorúak	19,1	19,2	10,7	9,6	12,9
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

* Az adatok 2009. augusztus és október közötti, a lehívás napján érvényes OEP-adatbázis szerinti adatok. Az adatbázis az aktuális napon érvényes adatokat képes szolgáltatni.

Forrás: OEP-adatok

A hazai népességen belül – természetes módon – lényegesen magasabb a nyugdíjasok és a gyermekek aránya is, a külföldiek között a gyermekek aránya fele a hazai népességen belülinek, a nyugdíjasok lényegesen kevesebben vannak. A harmadik országbeliek között több a gyermek, mint a többi külföldiek körében. Ez valójában igazi migráns népességre jellemző arány.

A munkanélküli ellátottak aránya alacsony, de ez abból a szabályozásból következik, hogy Magyarországon a külföldi állampolgárok nem jogosultak munkavállalási engedélyre, aki elveszti a munkáját, az egyben a magyarországi munkavállalási engedélyét is elveszti. Figyelemre méltó azonban, hogy az egyéb ellátottak aránya nem tér el a hazai és a migráns, különösen a harmadik országból származó migráns népességben. (Ez érthető is, hiszen a jogcím a fogvatartott, TB pénzbeli ellátásban, GYES-ben, GYET-ben, ápolási díjban, szociális ellátásban részesülő, szociális intézményben elhelyezett és szociálisan rászorult egyéb ellátását tartalmazza.) Az OEP állományában található, Magyarországon tehát társadalombiztosítással rendelkező harmadik országbeliek (nem kettős állampolgárok) egyharmada ukrán, további egyharmad négy országból – Szerbia, Oroszország, Kína és Vietnám – származik.⁸ Megvizsgáltuk, milyen különbségeket láthatunk a főbb küldő országok között a migránsok munkaerő-piaci státusában.

Magasabb az aktivitás a vizsgált csoportok mindegyikében, mint a hazai népesség körében, de nem egységesek a csoportok. Az aktivitást jelentősen befolyásolja a nyugdíjasok és a gyerekek aránya. A vietnamiak között különösen sok a gyerek, a kínaiaknál is jóval meghaladja az átlagot. A szomszédos Ukrajna és Szerbia polgárai inkább felnőttek. Idősek csak az ukrán és az orosz migránsok között vannak. Utóbbiak aránya nagyon magas. Ez okozza azt is, hogy az oroszok aktivitása alacsonyabb. A szerbek aktivitásának az aránya különösen magas.

A munkanélküli ellátások aránya – értelemszerűen – alacsony, de az egyéb ellátások aránya elég magas. Érdekes, hogy a kínaiak kivételek, akik talán nem akarnak ilyen szolgáltatásokat igénybe venni. A tanulók aránya is a kínaiak körében a leg-alacsonyabb – talán igazolva, hogy a kínai kolónia gyerekeit külföldre küldi, amit a survey és kvalitatív kutatások igazoltak. (11. táblázat)

⁸ Az OEP adatkerési rendszerének nehézsége és ennek megfelelő költségvonzata minden további állampolgárság szerinti adatkerést jelentős költséggel tudta volna megvalósítani, ami az adatkerést korlátozta.

11. táblázat

Harmadik országokból származó főbb migráns csoportok gazdasági státusa, 2009

FEOR 1 jegy	harmadik országok	ukrán	szerb	orosz	kínai	vietnami	többi (különbőség számítva)
létszám (fő)							
foglalkoztatottak	21 316	7 957	1514	755	3575	779	6736
vállalkozók, egyéni járulékot fizetők	7339	1229	256	443	2017	679	2715
munkanélküli ellátások	534	235	24	33	10	2	230
egyéb ellátottak	2021	731	67	102	126	95	900
tanulók, hallgatók	1183	364	132	92	38	67	490
nyugdíjasok	2580	1837	7	349	4	3	380
kiskorúak	5193	1224	181	271	1296	525	1696
összesen	40 166	13 577	2181	2045	7066	2150	13 147
megoszlás	100	33,8	5,4	5,1	17,6	5,4	32,7
megoszlás (%)							
foglalkoztatottak	53,1	58,6	69,4	36,9	50,6	36,2	51,2
vállalkozók, egyéni járulékot fizetők	18,3	9,1	11,7	21,7	28,5	31,6	20,7
együtt	71,3	67,7	81,2	58,6	79,1	67,8	71,9
vállalkozók aránya az aktívakból	13,4	14,5	37,0	36,1	46,6	28,7	13,4
munkanélküli ellátások	1,3	1,7	1,1	1,6	0,1	0,1	1,7
egyéb ellátottak	5,0	5,4	3,1	5,0	1,8	4,4	6,8
tanulók, hallgatók	2,9	2,7	6,1	4,5	0,5	3,1	3,7
nyugdíjasok	6,4	13,5	0,3	17,1	0,1	0,1	2,9
kiskorúak	12,9	9,0	8,3	13,3	18,3	24,4	12,9
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: OEP-adatok

A migránsok APEH-adatok alapján leírható gazdasági tevékenysége

Az APEH-adatok szorosan kapcsolódnak az OEP adatszolgáltatásokhoz, az OEP adataiba kerül egy sor olyan adat, ami az APEH-nél keletkezik, és onnan kerül az OEP adatai közé, míg az OEP adatbázisába más forrásból is kerülnek adatok. Az összekapcsolódás miatt a kisebb migránslétszámot lefedő adatforrást egy további fontos kérdés leírására hasznosítjuk. A migránsok leírásakor a külföldi

állampolgárságot használtuk azonos ismértéknek, ennek a dimenzióknak a mentén hasonlítjuk össze az adatokat, és írjuk le a vizsgált migráns csoport sajátosságait. Megvizsgáltuk, mekkora a külföldi népességen belül az adófizetők aránya, és azt is, mekkora az adófizetők közül a Magyarországon élők aránya. Fontos tanulság, hogy a külföldiek egy része Magyarországon adózik, de nem él Magyarországon, azaz nem része a magyarországi migráns populációnak. Másrészt – és ezzel összhangban – nagyon eltérő az adófizetők aránya is migráns csoportonként. Ezt láthatjuk a 12. táblázatban, néhány fontosabb országra. A harmadik országok polgárai esetében kevésbé fordul elő, hogy az adófizetők nem élnek Magyarországon, ez a gyakorlat különösen az EU-országok polgárai esetében figyelhető meg, különösen az ingázó szlovák munkavállalók, de más csoportok esetében is. Az adófizetők arányát a megfelelő időszak migráns népességéhez mértük, a különbségek esetenként jelentősebb adóeltagadó népességet is sejtethetnek.

12. táblázat

Adófizető külföldiek állampolgárságuként (százalék)

állampolgárság országa	külföldi népességen belül az adófizetők aránya	adófizetők közül a Magyarországon élők aránya, %
EU (EGT)	55,6	69,1
harmadik országok összesen	42,8	95,6
EU		
Románia	47,2	96,1
Szlovákia	320,0	17,6
EU15	25,7	64,9
ebből: Ausztria	23,3	57,5
3. ORSZÁGOK		
Ukrajna	41,5	96,5
Szerbia és Montenegró	21,4	94,0
Többi európai harmadik ország	76,8	96,9
Afrika	41,7	94,6
Amerika	27,7	79,5
Ázsia	35,7	96,0
Ausztrália		92,5
összesen	49,8	79,3

Forrás: APEH-adatok

Területi és regionális elhelyezkedés, koncentráció és szétszóródottság

Láttuk, hogy milyen tevékenységekben involválódnak a Magyarországon élő harmadik országbeli külföldiek, és tudjuk, hogy a migránsok helyzetét, lehetőségeit, integrációjuk fokát és kilátásait jelentősen befolyásolja gazdasági helyzetük. A továbbiakban azt is megvizsgáltuk, hol és hogyan élnek, akik harmadik ország polgáraiként Magyarországon tartózkodnak. A migránsok tartózkodási helyének vizsgálata, annak elemzése, hol élnek és hol koncentrálódnak, meghatározza azt is, hogy milyen lehetőségeik, kilátásai vannak és lehetnek a Magyarországon élő migránsoknak.

13. táblázat

Migránsok területi megoszlása, régiónként (2008.01.01.) (százalék)

	Közép-Magyarország	Közép-Dunántúl	Nyugat-Dunántúl	Dél-Dunántúl	Észak-Magyarország	Észak-Alföld	Dél-Alföld	összesen
összes külföldi	56	7	7	6	4	9	12	100
EU (EGT)	56	8	9	7	5	7	8	100
harmadik országok	57	5	3	5	3	11	16	100
ebből								
európai harmadik országbeli	42	5	4	6	4	15	24	100
ázsiai	81	3	2	3	2	5	4	100
afrikai	66	4	4	3	4	10	9	100
amerikai	73	7	4	4	3	5	5	100
ausztráliai	71	6	9	3	2	2	7	100
egyéb	62	8	5	10	6	5	4	100

Forrás: KSH-adatok

Összevetettük, hogy az összes hazánkban élő migráns között a harmadik országból származók regionális elhelyezkedése mutat-e határozott eltérést. A migránsok nagyobbik fele a Közép-Magyarország régióban, Budapesten és Pest megyében él. Ebben nem mutatkozott jelentős különbség az Unió (EGT) polgárai és a harmadik országból származó migránsok között. Azok az uniós polgárok azonban, akik nem a központi régióban élnek, egyenletesen oszlanak meg a többi régiók között. A harmadik országbeliek ezzel szemben jelentősebb arányban koncentrálódnak az alföldi megyékben, az Észak-Alföldön és a Dél-Alföldön, és kevesen élnek a többi régiókban. A harmadik országból származók közül a legnagyobb csoportot

alkotó európaiak élnek a legnagyobb arányban ezekben a régiókban, különösen a Dél-Alföldön. Az európai harmadik országbeliek ugyanakkor kisebb arányban élnek Közép-Magyarországon (42 százalék), mint a többi migránsok. Az afrikai országokból származó migránsok közül is viszonylag sokan élnek az Észak-, illetve a Dél-Alföldön. Az ázsiai migránsok meghatározó többsége él a központi régióban, hasonlóképpen az amerikai és az ausztrál származásúak nagy része is. (ld. 13. táblázat)

Azt is megvizsgáltuk, történt-e változás és elmozdulás a migránsok földrajzi elhelyezkedésében, letelepedésében az elmúlt években (a 2001 és 2008 év eleje közötti időt vizsgáltuk). Az eltéréseket a 14. táblázat mutatja be. Látjuk, hogy a központi régió vonzereje folyamatosan erősödik, és ez a migránsok lényegében minden csoportjában megfigyelhető. A központi régió térnyerése azoknak a régióknak a terhére történt, ahol még számottevőbb migráns csoportok élnek, így az Észak- és a Dél-Alföldön. Azokban a migráns csoportokban bizonyult kisebbnek a Közép-Magyarország régió térnyerése, amelyekben egyébként is magas volt itt az arányuk.

14. táblázat

Migránsok területi megoszlásának változása, százalékpont, régióként, 2001–2008 (január 1.)

	Közép-Magyar-ország	Közép-Dunántúl	Nyugat-Dunántúl	Dél-Dunántúl	Észak-Magyar-ország	Észak-Alföld	Dél-Alföld
összes külföldi	11	-1	1	-2	-1	-4	-3
EU (EGT)	10	-2	2	-1	-2	-4	-3
harmadik országok	12	0	0	-3	0	-4	-4
ebből							
európai harmadik országbelie	13	0	0	-3	0	-5	-4
ázsiai	3	1	-1	-1	0	0	-1
afrikai	6	0	-2	-2	-4	4	-3
amerikai	8	2	0	-1	1	-6	-3
ausztráliai	3	-3	1	-1	0	-2	0
egyéb	15	-3	0	-2	-4	-1	-4

Forrás: KSH adatok

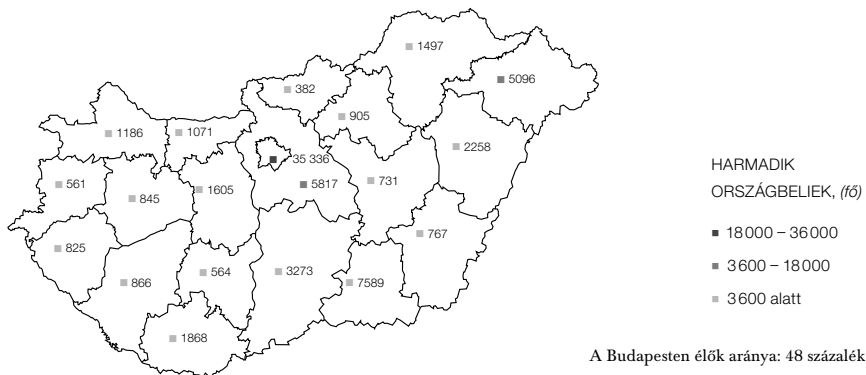
Az adatok alapján nem tudhatjuk, hogy miért történt a migránsok koncentrációja, a központi régióban kínálkozó lehetőségek vagy a többi régió megtartó képes-

ségének a gyengesége, esetleg az új migránsok beáramlásának az iránya magyarázza az elmozdulást. Természetesen ilyen kérdésekre csak további vizsgálatokkal, longitudinális elemzésekkel, esetleg kvalitatív vizsgálatokkal adhatunk választ. A keresztmetszeti elemzés arra sem tud választ adni, hogy változott-e az egyes migráns csoportok összetétele is az időben, ami magyarázhatja a regionális elmozdulást. A statisztikai elemzés csupán regisztrálni tudja az elmozdulást, és jelzi, hogy itt fontos és vizsgálandó változásokat lehet regisztrálni.

A migránsok túlnyomó többsége, közel fele Budapesten él. Összességében nagyon meghatározó a migránsok számára a főváros vonzereje. Azt is látjuk, hogy még néhány további megyében található jelentősebb harmadik országból származó külföldi migráns népesség, így Pest megyében, Csongrád megyében, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. Különösen kevesen élnek viszont Nyugat- és Észak-Magyarországon. (2. ábra)

2. ábra

Harmadik országból származó migránsok földrajzi elhelyezkedése, megyék szerint, fő

Forrás: KSH adatok (2008. 01.01.)

Megvizsgáltuk külön a letelepedett és a lazábban kötődő tartózkodók földrajzi elhelyezkedését, és azt láttuk, hogy az erőteljes Budapest-központúság ellenére különbségek vannak. A harmadik országból származók közel kétharmada bevándorló, és azt látjuk, hogy a fővárosban 39 százalékuk él. A többiek valamelyest koncentráltan Csongrád, Szabolcs-Szatmár-Bereg és Pest megyében telepedtek le, valamint az ország többi részében elszórva nagyon kis létszámban. A Magyarországon tartózkodó harmadik országbeli migránsok viszont nagyon

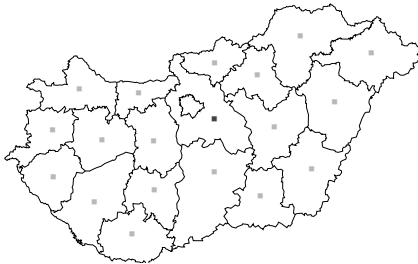
erősen kötődnek a fővároshoz, közel kétharmaduk él Budapesten. Azt vélhetjük tehát, hogy jellegzetes és eltérő a tartózkodók és a letelepedettek helyzete, és ez tükröződik a földrajzi elhelyezkedésükben is. (3. ábra)

3. ábra

Harmadik országból származó bevándorlók, illetve tartózkodók földrajzi elhelyezkedése, százalék

Letelepedési és bevándorlási engedélyesek

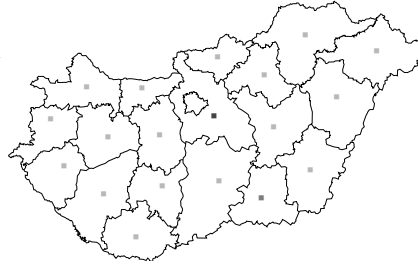
Huzamos tartózkodók és tartózkodási engedélyesek

A Budapesten élők aránya: 63 százalék

HARMADIK
ORSZÁGBELIEK, (fő)

- 9000 – 18000
- 1800 – 9000
- 1800 alatt

A Budapesten élők aránya: 39 százalék

HARMADIK
ORSZÁGBELIEK, (fő)

- 9000 – 18000
- 1800 – 9000
- 1800 alatt

Forrás: KSH adatok (2008. 01.01.)

Az egyes fontosabb migráns csoportok szerinti különbségeket vizsgálva és a jogi státusuk szerinti minden legális tartózkodót és letelepedettet figyelembe véve azt látjuk, hogy az európai származású harmadik országbeliek adják a teljes harmadik országból származó népesség több mint 60 százalékát, a kínaiak több mint 30 százalékát és az összes többi migráns csoport kevesebb mint 10 százalékot. Földrajzi célrégióik eltérőek, noha a Budapest-központúság, ha eltérő arányú is, de minden esetben jelentős. A 4. ábrán bemutatott térképek a nem Budapesten élők megoszlását mutatják be a megyék között, a fontosabb migráns csoportokra. (Budapest dominanciája miatt a többi értékek egyébként nem lennének illusztrálhatóak.) A Budapesten élők arányát feltüntetjük az egyes térképekhez tartozó jel-magyarázatban.

A legnagyobb népességet jelentő európai harmadik országbelieknek mindössze egyharmada él Budapesten. A többiek nagyobb arányban Csongrád, Szabolcs,

Pest, valamint Bács-Kiskun megyében élnek, de nincs olyan megye, ahol senki ne telepedett volna le.

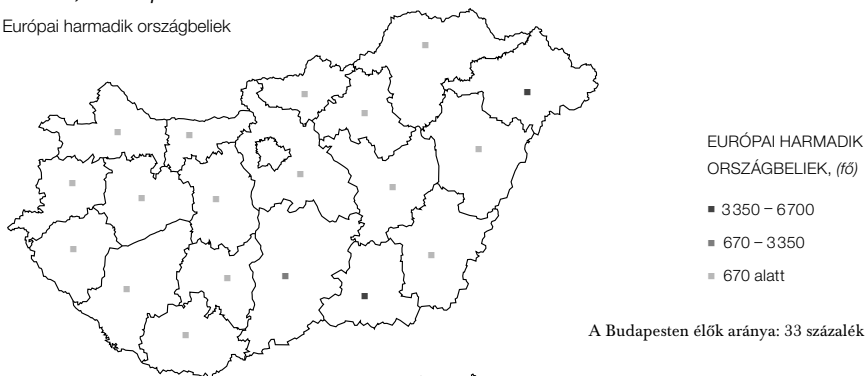
Az ázsiai migránsok meghatározó többsége, 77 százaléka Budapesten él. A többiek viszont, ha kis létszámban is, de sok megyében megtalálhatóak. A fővároson kívül az ázsiaiak viszonylag nagyobb arányban vannak még jelen Pest, Hajdú-Bihar és Csongrád megyében, de Komárom vagy Baranya megyében is érzékelhető a migránsok jelenléte.

A többi migráns csoportban 57 százalék körüli a Budapesten élők aránya. Aki nem Budapesten él, az jellemzően az agglomerációban, Pest megyében telepedett le. A többiek egyenletesen elhintve élnek az országban, talán kicsit nagyobb arányban Csongrádban és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. (4. ábra)

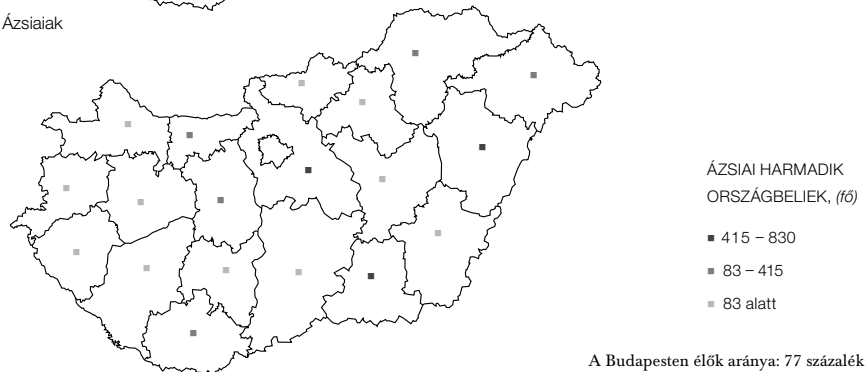
4. ábra

Harmadik országból származó migránsok földrajzi elhelyezkedése, megyék szerint, Budapest nélkül

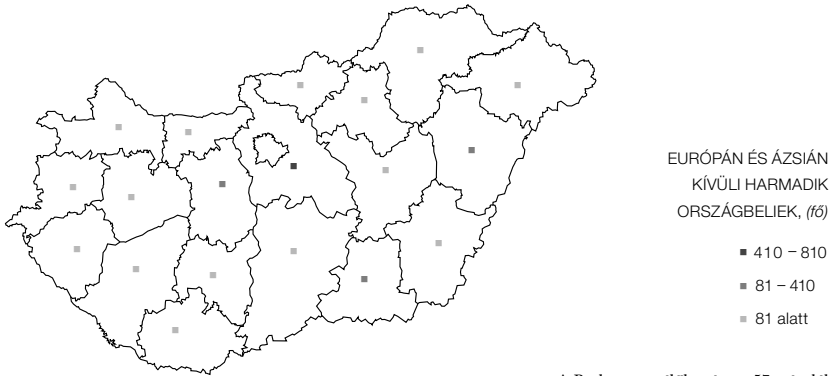
Európai harmadik országbeliek

Ázsiaiak

Nem európaiak és nem ázsiaiak (afrikai, amerikai, ausztrál és óceániai)

A Budapesten élők aránya: 57 százalék

Forrás: KSH adatok (2008. 01.01.)

A regionális különbségek mellett arra is választ kerestünk, hogy mennyire város-lakók a harmadik országból származó migránsok Magyarországon. Budapesten és a megyei jogú városokban élők arányát⁹ vizsgáltuk meg, és karakteres képet kaptunk. (15. táblázat) Azt minden korábbi vizsgálódásunkból már tudjuk, hogy Budapest vonzereje nagyon erős, itt él a migránsok meghatározó többsége, a harmadik országbeli migránsok közel fele. További, több mint egyötödük (22 százalé-
lék) egyéb megyei jogú városokban él, és mindössze 30 százalékuk lakik kisebb városokban és községekben. Az ázsiai migránsok között aki nem Budapesten él, az is város-lakó; több mint 90 százalék, aki megyei jogú városokban lakik. Az afri-
kaiak közül különösen sokan nem budapesti megyei jogú városokban laknak, és összességében körükben is meghatározó, hogy nagyvárosokban élnek. Az euró-
pai harmadik országbeliek azonban viszonylag nagyobb arányban élnek kisebb településeken, de még körükben is közel 60 százalék, aki a megyei jogú városok valamelyikében él.

A harmadik országbeli külföldiek településtípusonként nagyon egyenetlenül osz-
lanak el az országban. Budapest túlsúlya ismert, emiatt a térképábrákon feltüntet-
jük a Budapesten élők arányát a térképmagyarázatokban, de azt a térképen nem
illusztráljuk. Azt mutatjuk meg megyénként, hogy milyen a nagyvárosokban (me-
gyeszékhelyeken, illetve megyei jogú városokban), illetve a kisebb városokban és
községekben élő migránsok aránya az országban. A közel felerészben Budapesten

⁹ A megyei jogú városok az egyes megyék székhelyei, valamint Hódmezővásárhely, Dunatújváros, Sopron, Érd és Nagy-
kanizsa.

élők mellett jellemzően nem nagyvárosokban élnek a migránsok. Csongrád megye kivétel, itt viszonylag jelentősebb a megyeszékhely szerepe. Pest megyében, de a többi megyékben is a kisebb-nagyobb migráns népesség inkább kisebb városokban vagy községekben lakik. Azt látjuk tehát, hogy a migránsok letelepedésének a szerkezete duális, egyrészt a metropolis, másrészt a kisebb településeken élő migránsok vonzása jellemzi a vizsgált népességet.

A harmadik országbeli külföldiek településtípusonként nagyon egyenetlenül oszlanak el az országban. Budapest túlsúlya ismert, emiatt a térképmagyarázatokban, de azt a térképen nem illusztráljuk. Azt mutatjuk meg megyénként, hogy milyen a nagyvárosokban (megyeszékhelyeken, illetve megyei jogú városokban), illetve a kisebb városokban és községekben élő migránsok aránya az országban. A közel felerészben Budapesten élők mellett jellemzően nem nagyvárosokban élnek a migránsok. Csongrád megye kivétel, itt viszonylag jelentősebb a megyeszékhely szerepe. Pest megyében, de a többi megyékben is a kisebb-nagyobb migráns népesség inkább kisebb városokban vagy községekben lakik. Azt látjuk tehát, hogy a migránsok letelepedésének a szerkezete duális, egyrészt a metropolis, másrészt a kisebb településeken élő migránsok vonzása jellemzi a vizsgált népességet.

15. táblázat

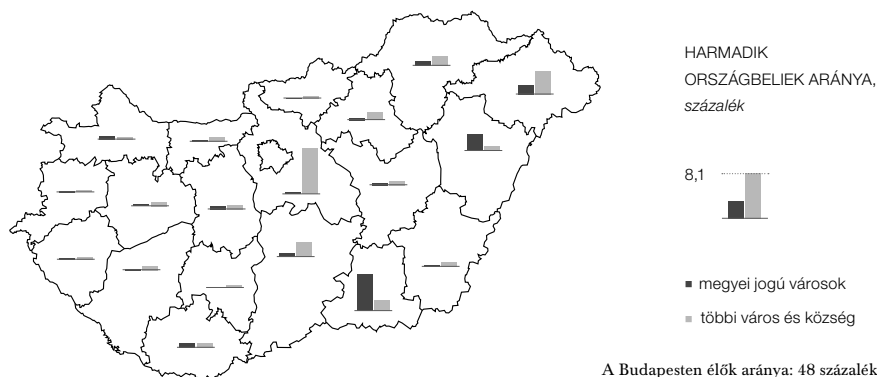
Budapesten és a többi megyei jogú városban élő harmadik országbeli migránsok aránya főbb migráns csoportonként és megyénként (százalék)

megye	budapest város	egyéb megyei jogú	együtt
európai harmadik országbeli	33	25	58
ázsiai	77	14	91
amerikai	56	18	74
afrikai	58	24	82
egyéb és ismeretlen	57	14	71
harmadik országbeli összesen	48	22	70

Forrás: KSH nem publikált adatok (2008. 01.01.)

5. ábra

Harmadik országbeli migránsok aránya a megyei jogú városokban és kisebb településeken, illetve Budapesten (százalék)

Forrás: KSH nem publikált adatai (2008. 01.01.)

A harmadik országból származó migránsok egyes csoportjai nagyon különböznek aszerint, hogy az országban hol telepedtek le. Az európai harmadik országok polgárainak egyharmada Budapesten lakik, a többiek jelentős arányban Pest megyei kisebb településeken, emellett Szegeden, Csongrád megye székhelyén, és további néhány kelet-magyarországi megye kisebb településein. Nyugat-Magyarországon nagyon szerény létszámban élnek külföldiek, ott is az a jellemző, hogy kis településeken és nem a megyeszékhelyen, megyei jogú városokban élnek.

A kínaiak egészen más képet mutatnak. Nagyon jelentős részük, több mint háromnegyedük lakik Budapesten, jelentős a környező megyékben, valószínűsíthetően az agglomerációban élők aránya is, itt kisebb városokban és községekben élnek. Akik nem Budapesten, illetve az agglomerációban élnek, azok rendszerint nagyvárosokban, megyeszékhelyeken telepedtek le, különösen a kelet-magyarországi megyékben. Csongrád és Hajdú-Bihar megyében a legnagyobb az arányuk.

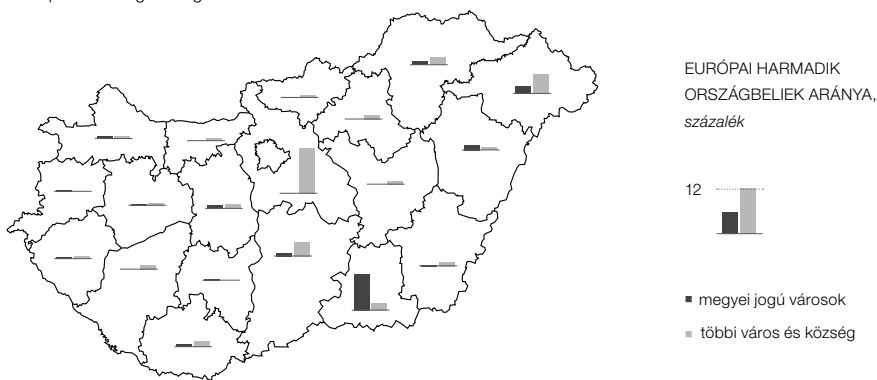
Olyan kisebb létszámú migráns csoport esetében, amilyen az afrikai migránsok csoportja, nagyon hasonló kép rajzolódik ki, mint a kínaiak esetében. Akik Budapesten kívül élnek, főleg a kelet-magyarországi megyeszékhelyeken, Csongrádban és Hajdú-Bihar megyében telepedtek le, valamint Pest megyében kisebb városokban és községekben. (6. ábra)

Végül megmutatjuk, hogy az amerikai – zömében fejlett országokból, Észak-Amerikából származók – regionális elhelyezkedése még komolyabb koncentrációt mutat, a Budapesten élő 56 százalékon túl Pest megyében, megyei jogú városban, illetve kisebb városokban és községekben él lényegében a teljes populáció, valószínűsíthetően a Budapesthez közeli, suburb-jellegű, magas életminőséget biztosító településeken.

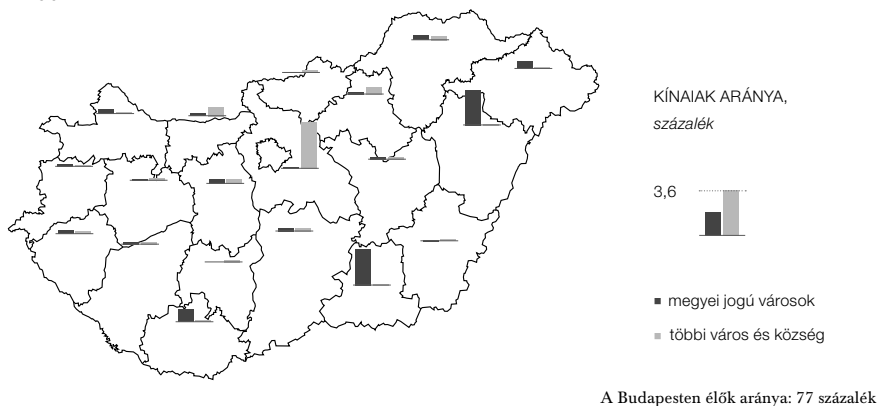
6. ábra

Harmadik országbeli származó egyes migráns csoportok aránya a megyei jogú városokban és kisebb településeken, illetve Budapesten (százalék)

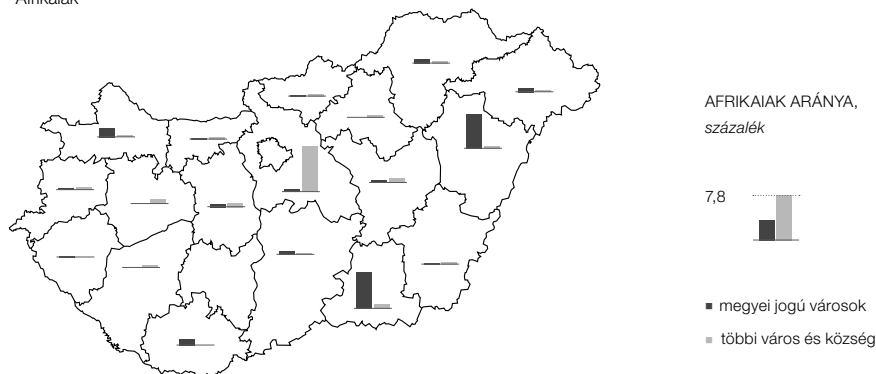
Európai 3. országbeli migráció

Kínaiak

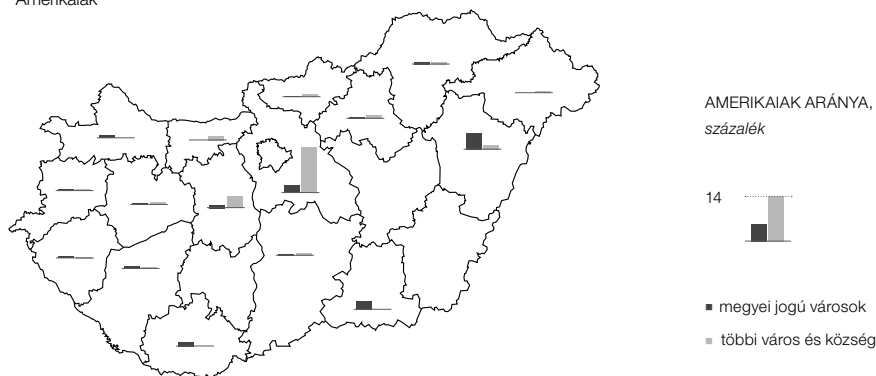

Afrikaiak

A Budapesten élők aránya: 57 százalék

Amerikaiak

A Budapesten élők aránya: 56 százalék

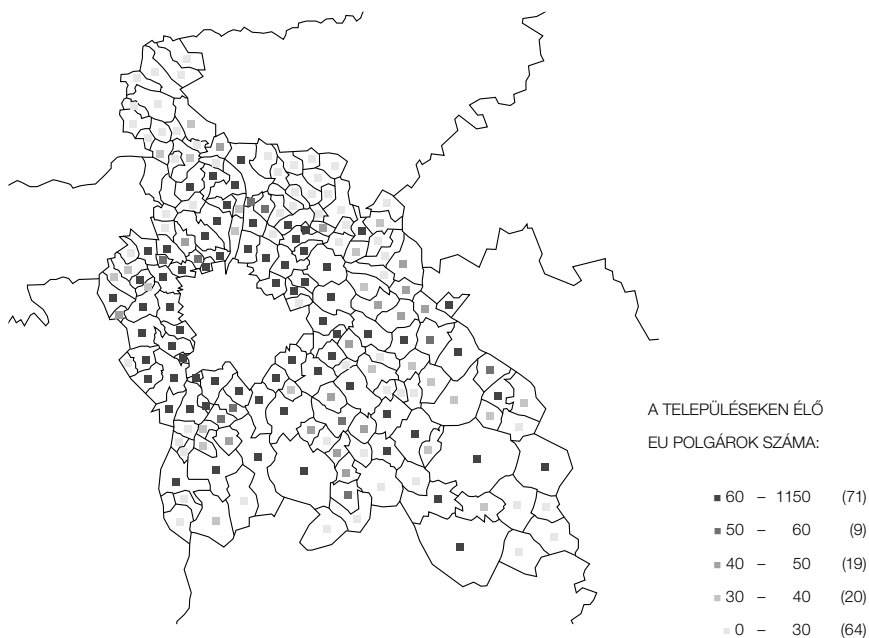
Forrás: KSH nem publikált adatai (2008. 01.01.)

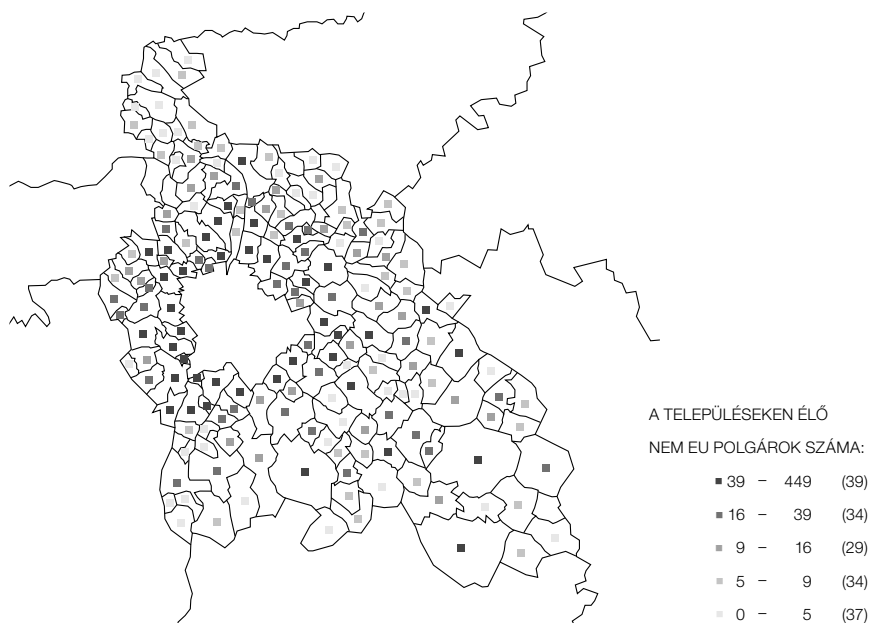
Az eddigiek alapján az elég jól látszik, hogy a rendelkezésünkre álló statisztikák szerint eltérő életformát és integráltságot jelentő módon élnek a magyarországi migránsok. Jelentős részük Budapesten és a környező régiókban él, egy másik részük néhány kelet-magyarországi megyében. Nyugat-Magyarországon elenyésző arányban élnek a harmadik országokból származó migránsok. A Budapesten, illetve Pest megyében élők nem egyenletesen telepedtek le Budapest kerületeiben, illetve Pest megye településein. Jól körvonalazódó centrumok rajzolódnak ki. Megvizsgáltuk, tudunk-e további különbségeket és sajátosságokat kimutatni a migránsok elhelyezkedésében a főváros egyes kerületeiben, illetve a külföldieket legnagyobb létszámban befogadó Pest megyei településeken.

Budapest kerületeit vizsgálva nagyon egyértelmű szegregációt találunk a migránsok egyes csoportjai között. Az EU (EGT)-országok polgárai, és hasonlóképpen a fejlett harmadik országok polgárai egyértelműen a „jó budai kerületnek” tekintett II. és XII. kerületben élnek, ezekben a kerületekben nagyon kevés a többi harmadik országból érkezettek aránya. Komplementer módon ugyanakkor a kevésbé gazdag harmadik országok polgárai és a közelmúltban csatlakozott szegényebb EU-országok polgárai (így például a román állampolgárok) a kevésbé elegáns pesti kerületekben (VIII., X., XIV. kerület) élnek. A szegregáció egyértelmű és az is, hogy a budapesti kerületek egy részében egyáltalán nem keresnek lakhelyet a külföldiek. Emellett a jó kerületeknek is vannak kevésbé jó részei és fordítva. Ezért nem tudjuk tisztán illusztrálni az eltéréseket.

7. ábra

Pest megyében élő EU (EGT)- polgárok és harmadik országból érkezők településenként

Forrás: KSH nem publikált adatai (2008. 01.01.)

Nem tekintető homogénnek a Pest megyében élők összessége sem. Összevetettük, van-e eltérés, hogy hol élnek például az Európai Unió és a nem EU-országok polgárai Pest megyében. Azt látjuk, hogy eltérő településeken koncentrálódik a két csoport. Az EU-polgárok a Budapest körüli szoros körgyűrűn élnek, kényelmesebb feltételekkel, de a fővárost lényegében gyorsan elérhető távolságra. A nem EU-polgárok viszont szétszóródottabb településeken az agglomerációban élnek. (7. ábra) Néhány település a csoportokban azonos, de a többi település nagyon eltérő földrajzi mintázatot mutat. (Az egybeeséseket az új uniós országok polgárainak lakhelyválasztása befolyásolja, hiszen a román állampolgárok Pest megye szerényebb településeit választják, a nem EU-polgárokhoz sokszor hasonlóan. Ez az összehasonlításakor érthető módon bizonyos átfedéseket eredményez.)

A migráció kvantifikálásához többféle adatforrást használhatunk. Az adatforrások egymást kiegészítve és egymást segítve átfogóbb képet adhatnak a migráció sajátosságairól. Ezek áttekintésére, a leíró statisztika eszközeivel keresztmetszeti kép megrajzolására vállalkoztunk, amire a rendelkezésünkre álló adatforrások alapján lehetőségünk volt.

Összességében adataink a leírást szolgáló egyszerű adatok, azt nem tudjuk például, hogy milyen távolságra és milyen költséggel jutnak el a fővárosba, akik itt élnek, milyen döntés előzte meg a településválasztást, milyen lakáskörülmények között élnek, miért, hogyan és miből élnek Magyarországon, stb. Ezek további feltárására a statisztikai leírást követő vizsgálatok vállalkozhatnak.

Hat migráns csoport összehasonlító elemzése

Bevezető

A rendszerváltás utáni Magyarországon egyre nagyobb figyelmet szentelnek a tudományos kutatások a hozzánk érkező bevándorlók vizsgálatának. Ez a figyelem elsősorban annak köszönhető, hogy a bevándorlók számosságukat tekintve jelentősek, hanem annak is, hogy a migránsokkal nem a többségi világtól elkülönülten, izoláltan, például menekülttáborokban találkozhatunk elsősorban, hanem egyre inkább együtt élnek velünk a mindennapi életünkben is. A rendszerváltás utáni első nagy menekülthullám Erdélyből érkezett, ez azonban nem tekinthető klasszikus értelemben migrációnak, hiszen az erdélyi magyarok nyelvükben, kultúrájukban nem különböznek tőlünk, és jórészt maguk sem migrációként élték meg magyarországi letelepedésüket, hanem úgy gondolták, hogy visszatértek az anyaországba. A másik, számosságában ugyancsak igen jelentős bevándorló-hullám a jugoszláviai háború miatt érintette Magyarországot. Ez sem tekinthető azonban klasszikus értelemben migrációnak, a bevándorlók jelentős része nem végleges letelepedési szándékkal érkezett, hanem a háború és a katonai szolgálat elől menekült, és többségük nem adta fel visszatérési szándékát, ami a háború befejeztével aztán valóra is vált. Eközben kevésbé látványosan, de folyamatosan érkeztek Magyarországra „igazi migránsok” is. Ők a világ legkülönbébb helyeiről jöttek, legfőképpen azért, hogy jobb életkörülményeket biztosítsanak maguknak és megvalósítsák álmaikat, de olyanokat is találhatunk köztük, akiket politikai üldöztes vagy háborús esemény űzött el az anyaországból.

Napjainkra Budapest egyre inkább hasonlít Európa más nagyvárosaihoz: kínai boltok, arab éttermek, török üzletek portáljai váltogatják egymást, Magyarországon eddig alig ismert imaházak nyíltak, az idegen kultúrák zenéje, szokásai és hagyományai beszívárognak a magyar kultúrába és az sem szokatlan többé, ha a kedvenc focicsapatunkban színes bőrű játékosok szerepelnek. A sort pedig folytathatnánk tovább.

Ez a születőfélben lévő multikulturális közeg a társadalomkutatók figyelmét is egyre inkább olyan kérdések felé irányította mint a migránsok társadalmi integrációjának kérdése, illetve hogy a bevándorlók egyre bővülő száma hogyan alakítja át a társadalom hagyományos és megszokott életét. Fontos kutatási témává lett, hogy egy nyelvileg és kultúrájában, vallásában a magyaroktól különböző családgyereke hogyan képes beilleszkedni az oktatási rendszerbe, mennyire képes a közoktatás a magyarul nem vagy gyengén tudó gyerekek befogadására. Az említett kutatásoknak, és ezen kutatások sorában a mi kutatásunknak is azért fontos kérdése a bevándorlók társadalmi integrációja, mert cseppet sem mindegy, hogy egy gyökértelen, erőforrásokban korlátozott, szűk vagy üres kapcsolatrendszerben élő bevándorló talál-e munkát, szerez-e lakást, biztosítja-e maga és családja számára a megélhetést, tudja-e taníttatni a gyerekeit, azaz otthonra talál-e Magyarországon, vagy éppen ellenkezőleg, a társadalom periferiájára szorulva a sűrke vagy fekete zónában éli az életét.¹ Ahhoz, hogy a bevándorlók sikeresen végigmenjenek az integrációs folyamaton, arra is szükség van, hogy a befogadó társadalom ne tanúsítson ellenséges magatartást a „mássággal” szemben. Az integráció sikere tehát nemcsak a bevándorlók igyekezetén múlik, hanem a befogadó ország lakosainak nyitottságán is. Különböző migráns csoportok különböző stratégiákkal és különböző esélyekkel próbálják elérni, hogy bevándorlásukat maguk is sikeresnek érezhessék. Amikor hat különböző migráns csoportot kérdeztük arról, hogy miért hagyták el a hazájukat, és mit remélnek magyarországi letelepedésüktől, akkor eleve arra számítottunk, hogy a különböző bevándorló csoportok markánsan eltérő stratégiákkal dolgoznak. A hat csoport összehasonlító elemzése azonban arra is rávilágíthat, hogy 20 évvel a rendszerváltás után Magyarország mennyire képes befogadni a különböző migráns csoportokat, és hogy az eltérő migráns stratégiák mennyiben illeszkednek be az általános integrációs keretekbe.

Tanulmányunkban először a bevándorlás-történet és az integráció különféle aspektusait mutatjuk be a hat migráns csoport esetében, majd azokat a migrációs stratégiákat vesszük sorra, amelyek segítségével a bevándorlók megpróbálják sikeressé tenni magyarországi karrierjüket.

A kutatásról

Kutatásunk az Európai Integrációs Alap által támogatott pályázat keretében valósult meg. A kutatás célja, hogy fényt derítsen a Magyarországon élő migránsok

1 Elég, ha csak azokra a vietnámiakra gondolunk, akik bérelt családi házakban folytattak mariuhána-termesztést.

(harmadik állam polgárai) számára és összetételére, szociodemográfiai sajátosságaira és az integrációjukat meghatározó faktorokra, valamint a gazdasági, politikai és kulturális életben játszott szerepükre. Magyarországon ezidáig nem készült ilyen átfogó kutatás a fenti témában, az eddigi munkák csupán a vizsgált terület egyes elemeit érintették eltérő módszertani háttérrel.

A kutatásban szereplő migráns csoportok kiválasztásában a fő szempontunk az volt, hogy a Magyarországon élő bevándorlók minél szélesebb spektrumáról kaphassunk képet. Ennek megfelelően hat bevándorló csoport egyenként mintegy 200 fős mintáját kerestük meg kérdőívünkkel. A minták kialakítása hólabda-módszerrel történt, és szigorúan ügyeltünk arra, hogy a sok kezdőpont kiválasztásával – amelyben a bevándorlókkal kapcsolatos statisztikák nyújtottak segítséget – elkerüljük a zárt láncokat, azaz biztosítsuk az egyes mintaszegmensek reprezentativitását. Az adatok feldolgozása során a rendelkezésre álló statisztikai adatok segítségével a minta súlyozására is sor került. A határon túli magyarok, az ukrán, az arab és a török minta esetében életkorra és nemre, a kínai és vietnami minták esetében korra, nemre és foglalkozásra súlyoztunk, és ezzel biztosítottuk, hogy a minták szerkezete azonos legyen a bevándorlási statisztikákból reprodukálható összetétellel.² A nem magyar anyanyelvű migránsokat saját anyanyelvükön készült kérdőívvel, az adott nyelvet jól beszélő kérdezőbiztos segítségével kérdeztük le. A kérdezésre 2009 nyarán került sor.

A kutatásunkban szereplő migráns csoportok létszámát mutatja a következő táblázat.

1. táblázat

A bevándorló minta összetétele

	a csoport létszáma
1. határon túli magyar	211
2. ukrán	206
3. kínai	200
4. vietnami	200
5. török	223
6. arab	204
Összesen	1244

² Lásd Hárs Ágnes tanulmányát.

Összességében úgy látjuk, hogy a hat migráns minta sikeresen mintázza a bevándorlók teljes csoportját. Jelen tanulmányunk célja a kutatásban részt vevő hat csoport mind teljesebb bemutatása. A bemutatás alapvetően leíró jellegű lesz, hiszen már önmagában is érdeklődésre tarthat számot, hogy milyen élethelyzetek, bevándorlóit háttér, életérzés és konfliktustudat jellemzi a velünk élő migráns csoportokat.

Az első részben képet kaphatunk arról, mikor és hogyan vándoroltak be az egyes csoportok tagjai, milyen foglalkozást űznek, és milyen életkörülményeket sikerült elérniük, hogyan alakult családi helyzetük, fogyasztásuk, és mennyiben különböznek kulturális szokásaikban. A második részben a politikai érdeklődés és informáltság kérdését járjuk körbe. A harmadik rész arra keresi a választ, hogy vajon mennyire sikeresen tudtak integrálódni a magyarországi politikai közösségbe, aktív polgárai-e a helyi közösségnek, és hogyan látják a befogadó ország és saját maguk politikai értékeit. A következő nagyobb fejezet arról szól, hogy a bevándorlók miképpen élik meg helyzetüket. Itt lesz szó az objektív nehézségekről, a diszkriminációról, a migránsokat segítő szervezetek megítéléséről, a migráns csoportokat elválasztó érzületekről, a bizalomról és a befogadó országhoz, illetve az anyaországhoz való kötődésről. Ezután a migránsok integrációját közvetve vagy közvetlenül leginkább segítő kapcsolati háló elemzése következik. Az utolsó fejezetben a migrációs stratégiákat mutatjuk be. A tanulmányt összefoglalás zárja.

Bevándorló diaszpórák Magyarországon: hasonlóságok és különbségek

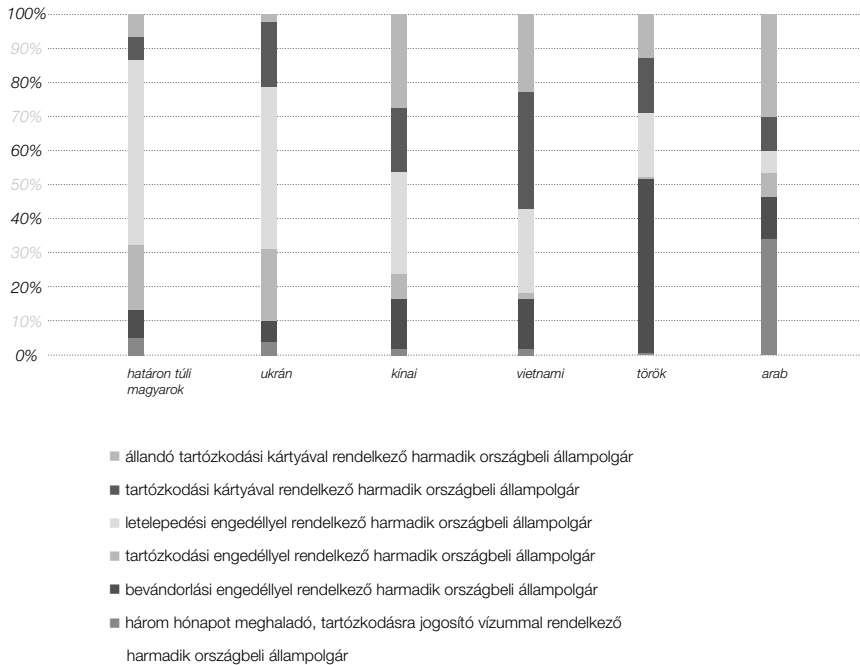
Bevándorlástörténet

A bevándorlók zöme értelemszerűen nem Magyarországon született. Összesen 5 arab, 4 vietnami és 1 kínai válaszadó mondta azt, hogy Magyarországon született. A kutatásunkban szereplő határon túli magyarok Ukrajnából származnak, a többi bevándorló csoport pedig nemzetiségének megfelelő anyaországból érkezett.

A migráns csoportok markánsan különböznek aszerint, hogy milyen engedéllyel tartózkodnak az országban. A határon túli magyarok és az ukrán bevándorlók zömmel letelepedési engedéllyel rendelkeznek, a kínaiak és a vietnámiak többsége vagy letelepedési engedéllyel, vagy (állandó) tartózkodási kártyával rendelkezik. A törökök többsége bevándorlási engedéllyel tartózkodik nálunk. Az arab országokból származó migránsok pedig legtöbbször három hónapot meghaladó, tartózkodásra jogosító vízummal vagy állandó tartózkodási kártyával rendelkeznek.

1. ábra

A Magyarországon tartózkodás engedélyének típusa, bevándorló csoportok szerint*, százalékban

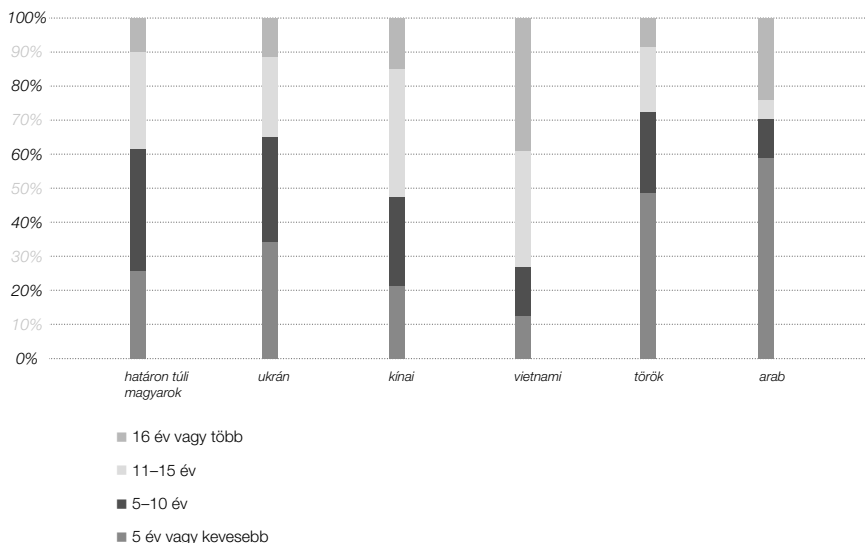

* Kivéve a 3.TV 29§ (1) bekezdés c) pontja alapján azokat a harmadik országbeli állampolgárokat, akik a menekültügyi hatóságtól menekültkénti elismerésüket kérték, vagy a Menekültügyi Hatóságtól ideiglenes vagy kiegészítő védelmet kértek.

A Magyarországra irányuló tömeges bevándorlás a rendszerváltás után vált lehetségessé, így a mintából mindössze 82 migráns érkezett 1989 előtt. Leghosszabb ideje a vietnámiak tartózkodnak Magyarországon (átlagosan 14 éve). Őket a kínaiak követik, akik átlagosan 10 éve élnek nálunk. Az arab, az ukrán és a határon túli magyar migráns csoport átlagosan 9 éve tartózkodik az országban. Ám e három csoport érkezésének üteme igencsak különböző. Az arabok között van egy igen hosszú ideje nálunk élő csoport és egy nagyobb létszámú viszonylag frissen érkezett csoport. Az ukrán és a Kárpátaljáról bevándorló magyar migránsok viszont viszonylag ütemesen, egyenletesen érkeztek Magyarországra. A törökök átlagosan 9 éve élnek nálunk, ám az itt tartózkodásuk ideje arra utal, hogy Magyarország egyre kedveltebb célországgá válik számukra.

2. ábra

Mióta tartózkodik Magyarországon, migráns csoportonként, százalékban

A migráns minta közel kétharmada nem pionírként érkezett hozzánk, hanem rokoni, baráti kapcsolatok várták. Ez alól csak a török migráns csoport kivétel, közülük ugyanis csupán 17 százalék azoknak az aránya, akiknek voltak magyarországi kapcsolatai. Magyarországot elsősorban egzisztenciális okokból választották célországnak (ilyen a minta fele). Ám amíg a határon túli magyarok és az ukránok állásajánlat birtokában vagy tanulás céljából érkeznek, addig a kínaiak, a vietnámiak és a törökök vállalkozást akartak beindítani. Az arabok kétharmada tanulási céllal érkezett, továbbá náluk fordul elő említésre méltó gyakorisággal a kalandvágyra való hivatkozás (38 százalék), és ugyancsak náluk fordul elő az anyaországban őket ért diszkrimináció említése (16 százalék). Az anyaországban tarthatatlan egzisztenciális viszonyokra a kárpátaljai magyarok és a kínaiak hivatkoztak, mindkét csoportban 30 százalék körül.

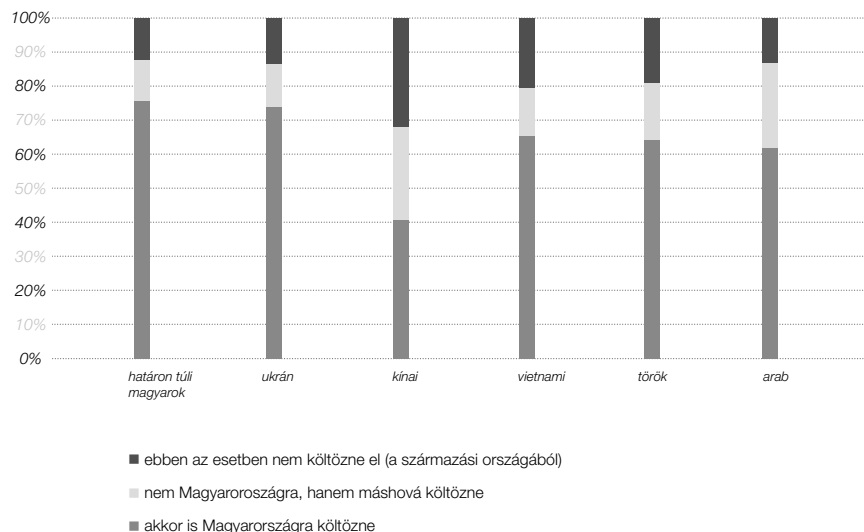
Abban, hogy Magyarországot választották célországgul, komoly szerepe volt annak, hogy az országról kedvező információik voltak. Ám míg a határon túli magyarok, az ukránok és az arabok több mint háromnegyede választotta pozitív előzetes elképzelés birtokában Magyarországot célországnak, addig a vietnámiak, a kínaiak és a törökök esetében ilyen kedvező képe csak a csoportok felének volt.

A különböző migráns csoportok, akár rendelkeztek ideérkezésük előtt kedvező információkkal Magyarországról, akár nem, nem feltétlenül tekintik az országot a migráció végleges céljának. A kínaiak közel negyede, a határon túli magyarok 17 százaléka, de még az ukránok és a törökök 12 százaléka is azért jött Magyarországra, mert innen könnyebb továbbvándorolni. Ez a továbbvándorlási szándék értelemszerűen kisebb azokban a migráns csoportokban, akik már hosszabb ideje nálunk élnek. Ennek köszönhető, hogy az arab és vietnami migránsok között a továbbvándorlási szándék csak 8 százalék körül mozog.

A migránsok zöme elégedett hajdani döntésével, és ha újra kezdhethé az életét, akkor is Magyarországra költözne. Leginkább a kínaiak bánták meg, hogy elhagyták az anyaországot, és ugyancsak náluk fordul elő relatíve leggyakrabban az a válasz, hogy ha újra kezdhethék, inkább egy másik országba költöznének. A határon túli magyarok és az ukránok 80 százaléka viszont mindenképpen ma is eljönne szülőhazájából, és mindenképpen Magyarországot választaná. A vietnami, török és arab migráns csoportban valamivel visszafogottabb az elégedettség amiatt, hogy Magyarországra jöttek. A kontinensen kívülről érkezett migráns csoportok gyakrabban mondják, hogy jobb lett volna otthon maradni, mint az Ukrajnából jött két migráns csoport tagjai.

3. ábra

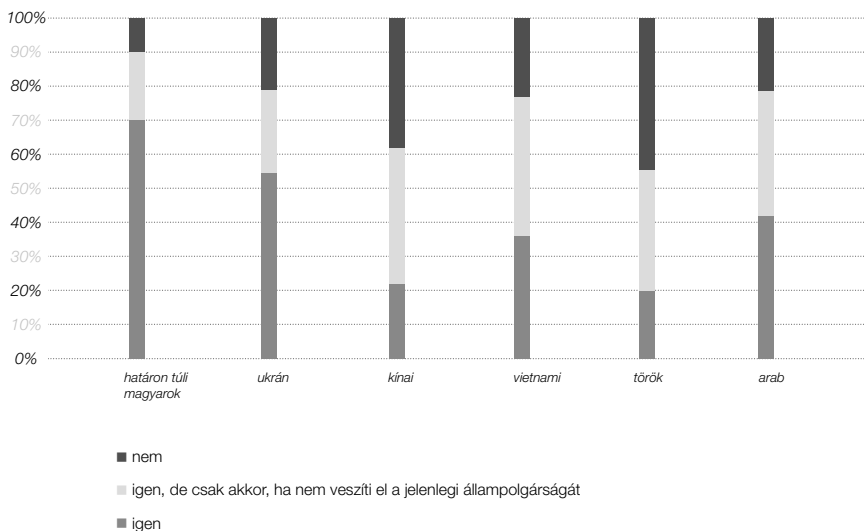
A Magyarországra költözés megítélése, migráns csoportonként, százalékban

A bevándorlás fontos aspektusa, hogy állampolgári státust kívánnak-e nyerni a jövőben a letelepedni szándékozók. Általában is igaz, és Magyarországra is érvényes, hogy a befogadó országok a „nemzetállami és állampolgári érdekek védelme” jegyében az újonnan érkezőknek nem egykönnyen teszik lehetővé a gyors státusszerzést, és az élet legkülönbözőbb területeire szóló, az állampolgárokkal egyenlő jogok kiterjesztését. Ezt figyelembe véve egy bevándorló nagyon eltérő célokat követhet. Az asszimilációs cél az állampolgárság és a teljes jogegyenlőség elvén alapuló státus gyors elérését követeli meg; egy másik beilleszkedési mód a kettős állampolgárságot tűzheti ki elérendő célnak, vagy a végső jogi státus (állampolgárság) kérdését nyitva hagyja, és átmeneti, de legális megoldásokban gondolkodik. További sajátos dilemmákat vethet fel a családtagok jogi-adminisztratív státusa, különös tekintettel a gyerekek generációjára.

4. ábra

A magyar állampolgárság megszerzése iránti igény, migráns csoportonként, százalékban

Az állampolgárság megszerzése tekintetében a hat vizsgált migráns csoport kimutathatóan eltérő stratégiákat követ. A határon túli magyarok és az ukránok döntő többsége (76, illetve 60 százaléka) kíván magyar állampolgár lenni, és további 20 százalékuk gondolkodik a kettős állampolgárság megszerzésében.³ A vietnámiak és az arabok sokkal távolságtartóbbak, hiszen mintegy 40 százalékuk szeretne magyar állampolgárságot, és ugyancsak 40 százalék körül gondolkodnak kettős állampolgárságban. Viszont a kínaiak és a törökök nem érzik lezártnak migrációs karrierjüket, hiszen sokan visszautasítják a magyar állampolgárság gondolatát, és a kettős állampolgárság sem túl vonzó számukra.

Szociodemográfiai szerkezet

A migrációval foglalkozó szociológiai szakirodalom ma már evidenciaként vallja, hogy – leszámítva a valamilyen okból menekülni kényszerülők esetét – a migráció az egyén részéről általában olyan sajátos anyagi és kulturális-lélektani erőforrásokat követel meg, amely egyben sajátos szocio-demográfiai profilt is ad a migráns személyeknek és csoportoknak. E szerint a kalandot, a jobb élet-körülményeket vagy éppen új hazát keresők között több a fiatal, az egyedülálló, az iskolázott, a városban élő és a férfi. Fontos – bár nem kizárólagos – előfeltétel, hogy a migráns lehetőleg rendelkezzen némi anyagi erőforrással, piacképes szakmai tudással és munkatapasztalattal, transzformálható kulturális tőkével, ezen belül idegennyelv-tudással, és lehetőleg némi baráti-családi kapcsolatrendszerrel a célsországban.

Ennek fényében kézenfekvő és megkerülhetetlen a kérdés, hogy milyen sajátos szocio-demográfiai profilt mutatnak az általunk vizsgált migráns csoportok. Kutatásunk nem teszi lehetővé, hogy a migráns csoport szociodemográfiai szerkezetét a kibocsátó ország megfelelő mutatószámaihoz viszonyítsuk, de még így sem érdektelen a migráns csoportokat a legfontosabb demográfiai és szociológiai mutatók mentén összevetnünk.

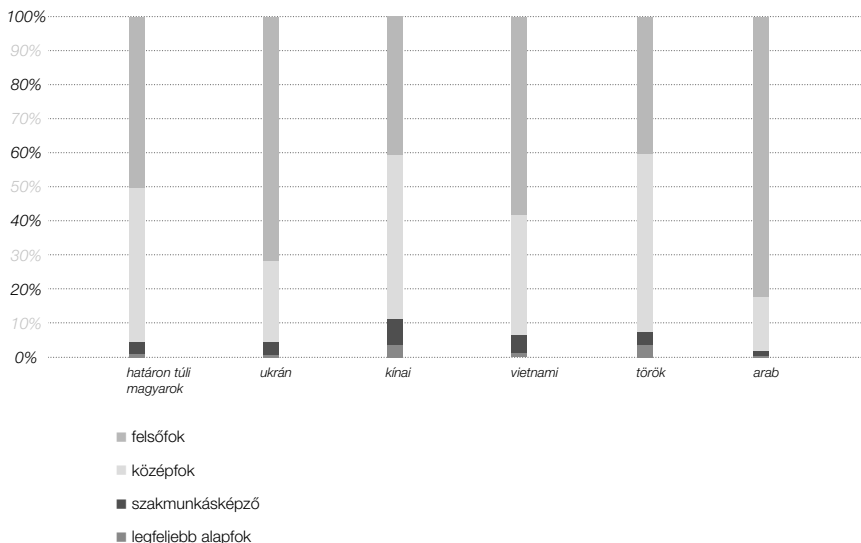
A migráns mintában valóban férfi túlsúly mutatkozik, a férfiak aránya 60 százalék, és az átlagéletkor is alacsony, mindössze 39 év. A férfi túlsúly azonban kifejezetten a török és arab bevándorlóknak köszönhető, náluk ugyanis a férfiak aránya meghaladja a 75 százalékot, a másik négy csoportban viszont a férfi és nő arány kiegyenlített. Életkorukat tekintve a migráns minták alig különböznek, mindössze a törökökről mondhatjuk el, hogy fiatalabbak mint a többiek, átlagéletkoruk ugyanis 34 év.

³ Ez azonban inkább csak vágy, hiszen vannak országok, például Ukrajna, amelynek törvényei nem ismerik el a kettős állampolgárság intézményét.

Az alábbi ábra azt is bemutatja, hogy a migráns csoportok rendkívül magasan iskolázottak. A diplomások aránya 52 százalék, és a középfokú végzettségűek (39 százalék) fele tanulóként tartózkodik nálunk, tehát hamarosan ők is diplomások lesznek.

5. ábra

A migráns csoportok iskolai végzettség szerinti összetétele, százalékban

A legmagasabban iskolázott csoport az araboké, de az ukránok között is közel 70 százalék a diplomások aránya. A legszerényebben a török és a kínai csoport iskolázott, de még náluk is mintegy egyharmad a felsőfokú végzettségűek aránya.

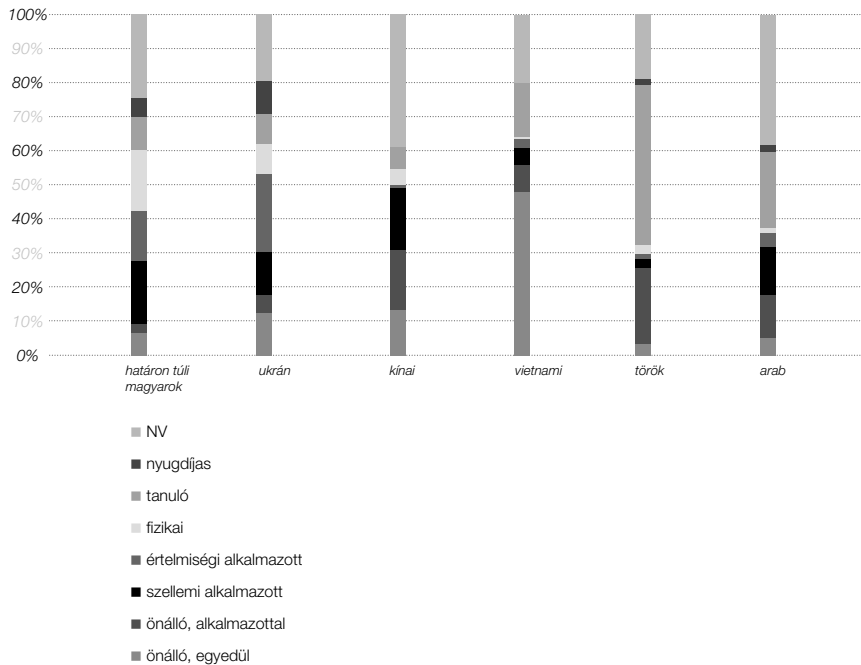
A migráció sikerességének egyik fontos fokmérője, hogy a bevándorlók képesek-e megfelelő pozíciót szerezni a befogadó ország munkaerőpiacán. Eredményeink jól mutatják azt, hogy mind a hat csoportban – nem utolsósorban a fiatalabb életkornak köszönhetően – magas az aktív dolgozók aránya (több mint kétharmad). Részben megint csak a kormegoszlásnak, részben a migráns lét sajátosságainak köszönhetően a tanulók aránya is magas (19 százalék).

A migráns csoportok közötti első igazán markáns különbség a munkaerőpiacon betöltött pozíció jellegében nyilvánul meg. Az arabok és a kínaiak nem szívesen választottak a foglalkozási státusra vonatkozó kérdésre, egyötödük el is zárkózott a válaszadástól. A vietnami, a kínai és a török migránsok zöme vállalkozó, de a vietnamiak inkább egyszemélyes vállalkozásokat működtetnek, a kínaiak és a törökök

viszont több alkalmazottat foglalkoztatnak. Az Ukrajnából érkező bevándorlók, és különösen az etnikai magyarok között relatíve magas a fizikai foglalkozásúak aránya, és ebben a két csoportban jóformán csak alkalmazottakat találunk. Közükben az önálló vállalkozásokat működtetők aránya alacsony. A válaszadástól el nem zárkozó arab bevándorlók körében az önálló és alkalmazásban lévők aránya kiegyenlített.

6. ábra

Foglalkozási státus, migráns csoportonként, százalékban

A migráció sikerességét nemcsak az jelzi, hogy sikerül-e valakinek a befogadó országban munkát – és megélhetést – találni, de az is fontos szempont, hogy az új munkahely felfelé vagy lefelé mobilitást jelent-e az anyaországbeli pozícióhoz képest.⁴ A migránsok több mint fele (54 százalék) megőrizte otthoni foglalkozási pozícióját, 20 százalékuknál egyértelműen felfelé mobilitás tapasztalható, és 7 százalékuk a migráció hatására státust veszített. Mintegy 20 százalék esetében horizontális mobilitásról beszélhetünk.

4 E kérdés vizsgálata csak azok esetében lehetséges, akik már az anyaországban is rendelkeztek munkahellyel, és itt Magyarországon is aktív dolgozók. Ezért van az, hogy a mintegy 1200 megkérdezettből csak 510 válaszadót tartalmaz a táblázat.

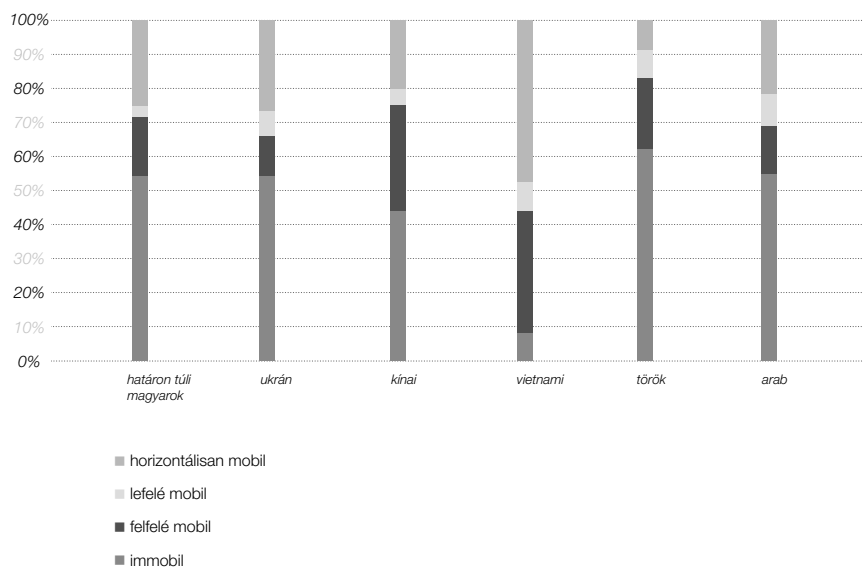
2. táblázat

Foglalkozási mobilitás, a magyarországi státus az anyaországihoz képest, teljes minta, százalékban

jelenlegi foglalkozási státus	anyaországbeli foglalkozási státus					
	önálló, egyedül	önálló, alkalmazottal	szellemi alkalmazott	értelmiségi alkalmazott	fizikai	együtt
önálló, egyedül	5,4	2,9	6,5	5,2	5,9	25,8
önálló, alkalmazottal	4,2	10,7	3,8	4,0	2,3	25,0
szellemi alkalmazott	1,3	0,2	14,7	1,7	2,1	20,1
értelmiségi alkalmazott	0,2	0,6	1,0	14,3	0,2	16,3
fizikai	0,4	0,4	2,5	0,4	9,2	12,8
összesen	11,5	14,8	28,5	25,6	19,7	100

7. ábra

Mobilitási karrier az új hazában, migráns csoportonként, százalékban

A migráció egyik bevándorló csoport esetében sem jár együtt markáns státusvesztéssel, hiszen a lefelé mobilok aránya sehol nem éri el a 10 százalékot. A vietnámiak kivételével valamennyi migráns csoportra az jellemző, hogy többségük Magyarországon is megőrizte anyaországbeli foglalkozási státusát. A vietnámiak számára igazi új élet kezdődött Magyarországon, közel 40 százalékuk emelte fog-

lalkozási státusát, és valamivel több mint 40 százalékuk úgy váltott foglalkozást, hogy közben státuszpozíciója nem változott (horizontális mobilitás). A felfelé mobilitás a többi migráns csoporthoz képest a kínaiak és a törökök esetében viszonylag magas, viszont a törökökre egyáltalán nem jellemző a horizontális mobilitás.

Összességében az a sztereotípia, hogy a migráció árát státuszvesztéssel kell megfizetni, egyik migráns csoport esetében sem igazolódik. Az esetek többségében a foglalkozási karrier nem törik meg az új hazában, egyedül a vietnámiak esetében tapasztaltunk jelentős pályamódosítást, de ezt nem kíséri státuszvesztés. Úgy tűnik tehát, hogy a migráns csoportok tagjai zömmel az anyaországban már kiépített karrierjüket folytatják Magyarországon. A viszonylag rövid ideje nálunk élők között valamivel gyakoribb a pozícióvesztés, míg horizontális mobilitásra azok képesek, akik már hosszú ideje nálunk élnek.

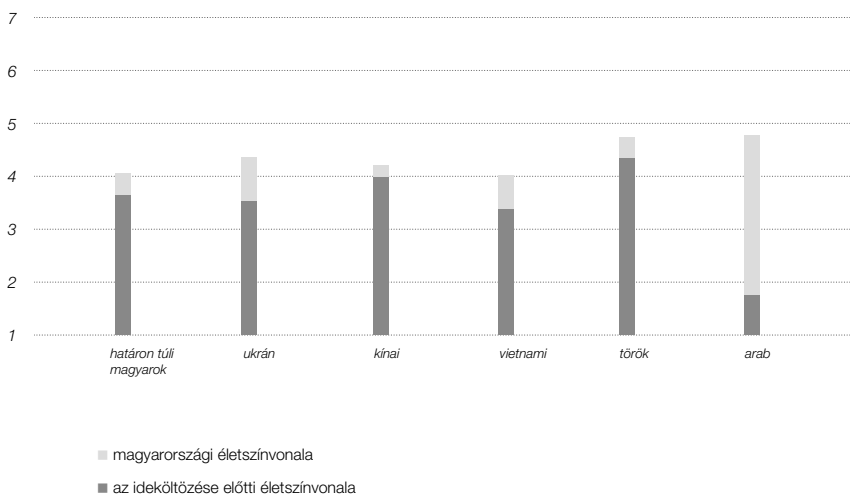
Motiváció és a migráció sikere

A jobb élet reménye a migránsok megítélése szerint többé-kevésbé valóra is vált, hiszen arról számolnak be, hogy a magyarországi életszínvonaluk magasabb, mint amilyet az anyaországukban sikerült elérni. E tekintetben az arabok jelentik az egyetlen kivételt: az ő anyaországbeli életszínvonaluk magasabb volt, mint amit Magyarországon eddig elértek. Amikor magyarázatot kerestünk arra, vajon az arab migránsok miért érzik úgy, hogy az anyaország elhagyása életszínvonal-romlással járt együtt, először arra gondoltunk, hogy a magyarázat azokban a kényszermozzanatokban rejlik, amelyeknek hatására az arabok egy része kénytelen volt elhagyni hazáját. Ám azt tapasztaltuk, hogy a politikai okokból migrációra kényszerült arab bevándorlók nem érzékelnek erősebb életszínvonal-romlást, összehasonlítva azokkal, akik egyéb okokból kerestek új hazát. Az arabok sajátos viselkedésének magyarázatát a referenciacsoportokban találtuk meg. Pontosabban fogalmazva, ha arra a kérdésre keressük a választ, hogy a magyarországi és anyaországbeli életszínvonal megítélésekor milyen csoportokhoz viszonyítva helyezik el magukat az életszínvonal-skálán az emberek, akkor azt tapasztaltuk, hogy a legfontosabb referencia csoportot az anyaországban maradt honfitársak jelentik. Az otthon élőknek olyan erős a referenciahatása, hogy valamennyi migráns csoport esetében érvényesül: azok, akik mélyről indultak, azaz a migráció előtti időszakra visszaemlékezve úgy vélik, hogy a honfitársaikhoz képest alacsonyabb volt az életszínvonaluk, azok a migráció anyagi sikerességét is alulértékelik. Kevésbé markánsan, de ugyanez érvényes azokra is, akik anyaországbeli helyzetüket az otthoni átlaghoz hasonlónak ítélik. Ők a migrációt úgy ítélik meg, mint ami nem változtatta meg lényegesen az életszínvonalukat. Ennek a szubjektív érzületnek objektív alapja

is lehetne, hiszen általában az ember azért szegényebb az anyaországban, mert valamilyen okból az ottani munkaerőpiac periferiájára szorult vagy csak előnytelen pozícióit képes elfoglalni. Ez a hátrányos helyzet leggyakrabban iskolázatlanságból, nehezen konvertálható képességekből következik, és ez magyarázhatná, hogy a migráció után Magyarországon sem sikerült előnyös jövedelmi helyzetet elérni. Azt azonban már láttuk, hogy mindegyik migráns csoport rendkívül iskolázott, tehát szinte bizonyos, hogy az életszínvonal megítélése mögött a migráció kiváltotta lelkiállapot áll, aminek erejét a kulturális értelemben idegen terep⁵ felerősíti. Ám azok, akik az anyaországban átlag feletti életszínvonalalal rendelkeztek, azok a migrációnak köszönhetően jelentős életszínvonal-javulást érzékelnek.

8. ábra

A migránsok életszínvonalának változása a migráció hatására, skálaátlagok, 7-fokú skálán

Adataink azt mutatják, hogy a migránsok többsége az anyaországra jellemzőnél jobb vagy legalábbis átlagos anyagi helyzetben döntött a kivándorlás mellett. Ebből következően az arabok kivételével minden migráns csoportra az jellemző, hogy a magyarországi életszínvonalukat magasabbra ítélik, mint a korábbi anyaországbelit.

⁵ Azt, hogy az életszínvonalromlás érzülete mögött nemcsak szubjektív mozzanatok, hanem objektív paraméterek is állnak, az bizonyíthatja, hogy a migráció következtében lefelé mobil migránsok látják legkevésbé sikeresnek a migrációt.

3. táblázat

Az életszínvonal-változás megítélése, ha a referenciacsoport az anyaországbeli népesség, skálaátlagok, 7-fokú skálán és elemszámok

életszínvonala – az anyaországbeliekhez képest		magyarországi életszínvonala	egy évvel az ideköltözése előtti életszínvonala
alacsonyabb	átlag	3,75	4,41
	N	147	142
közel ugyanolyan	átlag	4,29	4,41
	N	385	386
magasabb	átlag	4,71	3,92
	N	630	618
együtt	átlag	4,45	4,15
	N	1162	1147

Az arab migráns csoportban azonban kisebbségben vannak azok, akik átlagos vagy annál kedvezőbb helyzetből érkeztek hozzánk, és többségben vannak azok, akik az anyaországban kifejezetten hátrányos helyzetűnek érezték magukat anyagi szempontból. Ennek tudható be, hogy az arabok a migrációt életszínvonal-romlásként élik meg.

Önmagában is érdekes, de a későbbi, a migrációs stratégiákat tárgyaló fejezetben különös jelentőséget kap az, hogy a migránsok mit tekintenek referenciacsoportnak, amikor a migráció anyagi sikerességét megítélik. A referenciacsoport kérdése jelenti az első jelzést az egyes migráns csoportok társadalmi beágyazottságáról. Azt feltételezzük, hogy azok a migránsok, akiknek referenciacsoportját a magyarok jelentik, jobban integrálódtak a befogadó ország társadalmába, mint azok, akik számára akár a saját diaszpóra, akár az anyaországbeliek jelentik az összehasonlítási alapot. A kínaiak, a vietnámiak és az arabok, valamint meglepő módon a kárpátaljai magyarok csak az anyaországbeli honfitársaikat tekintik viszonyítási alapnak. Az ukránok számára a Magyarországon élő migráns csoportok tagjai jelentik a legfontosabb viszonyítási pontot, de az anyaországbeli honfitársaik és a magyarországi magyarok is fontosak számukra ebből a szempontból. A törökök számára viszont csak a magyarországi magyarok jelentik a referenciacsoportot, amikor az életszínvonalukat megítélik. Úgy gondoljuk, és ezt később is tárgyalni fogjuk még, hogy az asszimilációs, a szegregációs és a transznacionális migrációs stratégiák összefüggenek azzal, hogy egy-egy bevándorló mit tekint referenciacsoportjának, amikor a migráció anyagi sikerességét megítéli.

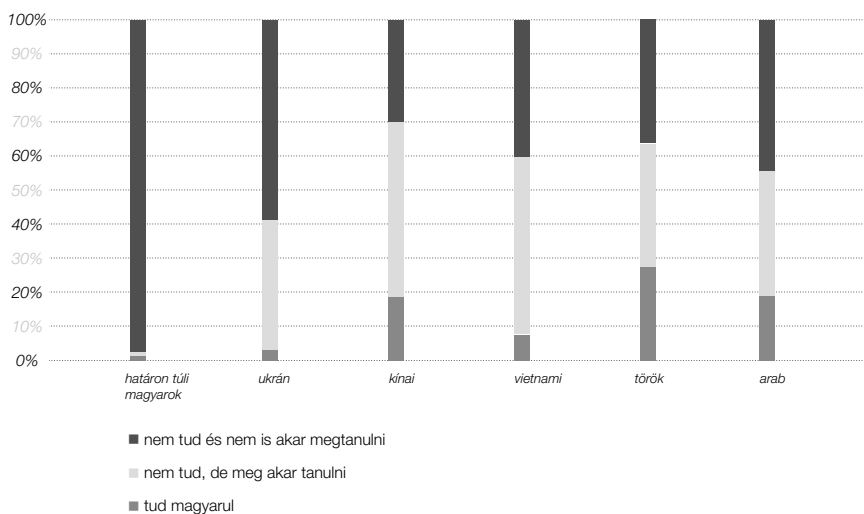
A bevándorlók esetében a mikrovilág szerepe különösen felértékelődik. A család nemcsak a szokásos értelemben vett háttérrel és biztonságot szolgáltatja, de a házastárs és a rokonság etnikai hovatartozástól függően nagyban segítheti a migráns csoportokba vagy a többségi társadalomba való beilleszkedést. A beilleszkedés szempontjából kulcsfontosságú a magyar nyelv legalább részleges ismerete, és fontos szerepe lehet a vallási közösségeknek is, amelyek mint kulturális közvetítők enyhíthetik az anómiás állapotot.

Az arabok és a törökök kivételével a migránsok többsége házasságban vagy élettárral él. A migráns családok többségében nincsenek (még) gyerekek. Ez különösen érvényes az arab és török migránsokra, ahol a családok 80 százaléka gyermektelen. Egyedül a vietnámiak között gyakori a gyerekesek aránya (47 százalék). A kínai és a vietnami megkérdezettek több mint 90 százaléka saját etnikai csoportjából választott házastársat. A magyar házastárssal rendelkezők aránya az arabok és a határon túli magyarok esetében számít relatíve magasnak (30 százalék).

Értelemszerűen a határon túlról érkezett magyarok anyanyelvi szinten tudnak magyarul, az ukránok több mint fele, a vietnámiaknak, törököknek és araboknak körülbelül egyharmada, a kínaiak egynegyede jól beszél magyarul. Azok számára, akiknek nyelvi nehézségeik vannak, fontos a magyar nyelvtudás tökéletesítése.

9. ábra

A magyar nyelvtudás migráns csoportonként, százalékban

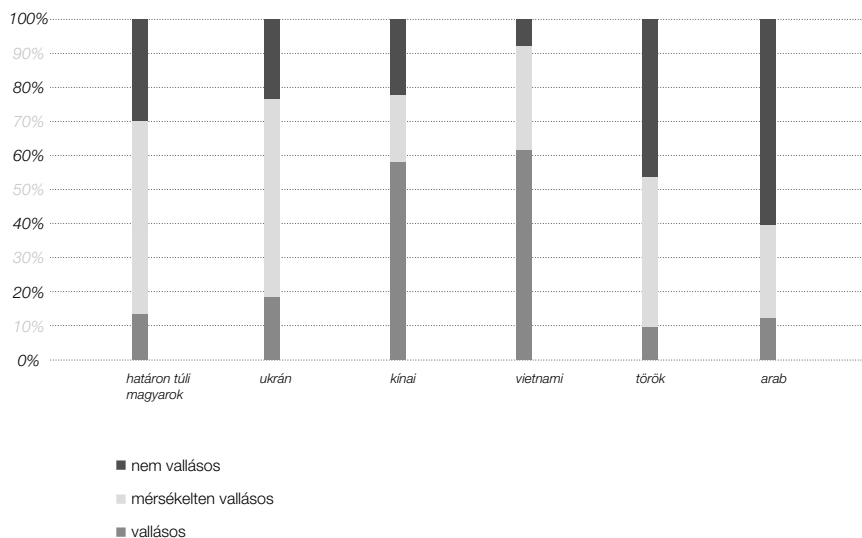

Mindössze a törökök, az arabok és a kínaiak esetében találunk egy 20 százaléknyi csoportot, akiknek nincs szándékában elsajátítani a magyar nyelvet. Ez az attitűd a későbbiekben ugyancsak fontos lesz a migrációs stratégiák tárgyalásakor.

A migráns csoportok felekezet szerinti megoszlása nem tartogat sok meglepetést. A kárpátaljai magyarok a katolikus és protestáns, az ukránok az ortodox keresztény és a görögkeleti felekezethez tartoznak, a kínaiak és a vietnámiak többsége felekezet nélküli, és körülbelül egyharmaduk buddhista. A törökök szinte teljes egészében (96 százalék) és az arabok többségükben (66 százalék) az iszlám vallás hívei. A migráns stratégiák szempontjából a felekezeti hovatartozáshoz képest fontosabb szerepe van annak, hogy milyen erős a bevándorlóknak a vallási kötődés. A vallási közösség az arabok és a törökök számára nyújthatja a legtöbb segítséget a migráció okozta nehézségek leküzdésében. Legkevésbé a kínaiak és a vietnámiak vallásosak, míg a két európai migráns csoport többsége lazán, de kötődik különböző vallási közösségekhez.

10. ábra

A vallásosság mértéke a különböző migráns csoportokban, százalékban

A migráns csoportok családi háttere összességében jelentős különbségeket mutat. A határon túli magyarokat mind a házastárs etnikai hovatartozása, mind a nyelvtudásuk, mind a felekezet szerinti megoszlásuk és esetleg vallásosságuk kétségkívül

vül segíti abban, hogy erős szálakkal kötődjenek a többségi társadalom különböző csoportjaihoz. A kínai és a vietnami csoport ennek ellenpontja: az ő esetükben a mikrovilág szálai a nálunk élő diaszpórákhoz kapcsolják őket szorosan, vallásukban, nyelvükben élesen különböznek a befogadó társadalomtól, és házassági szokásaikban is igen kevésbé oldódik fel különállásuk. A török és arab minta átmenetet képez a két előbbi migráns típus között. Az ukránok szintén valahol a kárpátaljai magyarok és a kínai-vietnami csoport között helyezkednek el, ám a magyar nyelv ismerete és a kulturális hasonlóságok okán beágyazottabbak, mint az arabok vagy a törökök.

Az integráltság fontos jelzőszáma, hogy a bevándorlók milyen lakáskörülmények között élnek. Az arabok és a törökök kivételével a migránsok többsége saját tulajdonú lakásban él. Bizonytalan, feltehetően szívességi alapon alig 6 százaléuk lakik, mindössze a törökök esetében tapasztalunk ennél magasabb, 15 százalékos arányt. A bevándorlók ráadásul meglehetősen jó lakáskörülményeknek örveendhetnek: a laksűrűség egyik csoport esetében sem haladja meg az 1,5 fő per szobát. A bevándorlók lakásai még akkor is kiugróan jól felszereltnek számítanak, ha olyan magyar családokéval hasonlítjuk össze, ahol a családfő legalább középszkolai végzettséggel rendelkezik.⁶ Nincs okunk meglepődni azon, hogy a migráns családok infokommunikációs ellátottsága – gondoljunk itt plazmatévére, számítógépre, internet-hozzáférésre – sokkal magasabb, mint az iskolázott magyar családoké. Ezek az eszközök egyrészt a kapcsolattartást segítik elő, másrészt biztosítják a bevándorlók kulturális igényeinek kielégítését, különös tekintettel a nyelvi nehézségekre. Ám a migráns háztartások a nagy értékű vagyontárgyak terén is messze megelőzik az iskolázott magyar háztartásokat. Mind a nagy értékű gépkocsi, a műkincsek, mind a második vagy harmadik lakóingatlan szempontjából jobban ellátottak. A kínai, az ukrán és a vietnami migráns csoport tagjai, feltehetően a munkájukból következően, nem nélkülözheti a gépkocsit, és ennek megfelelően majdnem 100 százalékos az ellátottságuk. A felhalmozásra törekvés jelei az ukrán és a kínai migráns csoportok esetében figyelhetők meg: körükben relatíve magas azoknak az aránya (az ukránok közel fele, a kínaiak egyharmada), akik műkincsekkel és extra lakóingatlannal rendelkeznek.

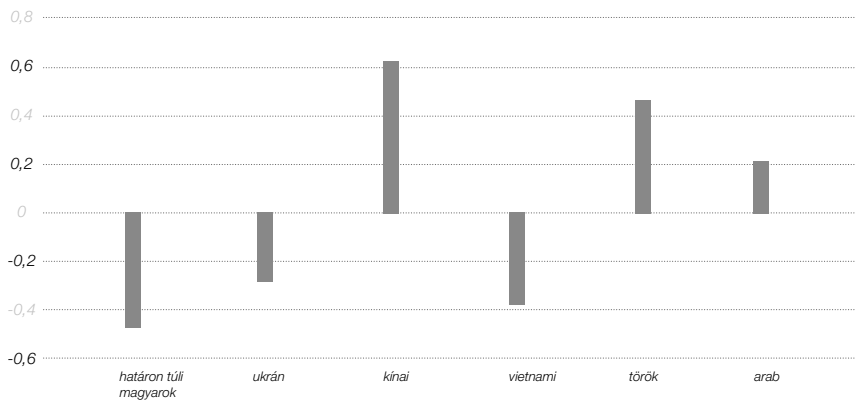
A migráns lét sikerességének jó jellemzője a magyarországi anyagi helyzet, amit a sajátos kérdészi szituáció miatt mindössze az egy főre jutó jövedelemmel tudunk mérni. A migránsok egy főre jutó jövedelme magasabb, mint azokban a

⁶ A magyar háztartásokra vonatkozó adat a 2008-as TÁRKI által végzett Társadalmi igazságosság kutatásból származik.

magyar háztartásokban, ahol a családfő legalább érettségizett. A migráns csoportok között azonban nagyok a különbségek: a kárpátaljai magyarok, az ukránok és a vietnámiak egy főre jutó átlagos jövedelme körülbelül akkora, mint egy iskolázott magyar családban. Az arabok, a törökök és a kínaiak egy főre jutó átlagos jövedelme kétszer akkora, mint az iskolázott magyar háztartásokban. Mivel az egyes bevándorló csoportok létszáma nem túl magas, csak óvatos kijelentéseket tehetünk a csoportokon belül tapasztalható jövedelmi egyenlőtlenségekről. Az nyilvánvalónak látszik, hogy a török migráns csoportban vannak a legnagyobb jövedelmi egyenlőtlenségek: a felső és az alsó 20 százalékban az egy főre jutó jövedelmi kvintilis hányadosa 19-szeres. A kínaiak esetében a felső jövedelmi ötödbe tartozó családokban 11-szer, az araboknál 10-szer nagyobb az egy főre jutó jövedelem, mint a legszegényebb ötödhöz tartozó családokban. A vietnami, ukrán és kárpátaljai családok között kisebbek a jövedelmi különbségek: a felső és alsó ötöd között 5-szörös a különbség.

11. ábra

Migráns csoportok anyagi státusa, factorszór-átlag

Ha a migránsok anyagi státusát egy olyan mérőszámmal jellemezzük, ami egyszerre veszi figyelembe az egy főre eső jövedelmet,⁷ a vagyoni helyzetet és a lakáskörülményeket, akkor azt találjuk, hogy a kínaiak vannak a legkedvezőbb helyzetben. A rangsorban őket a törökök követik, és az átlagosnál valamivel kedvezőbb

⁷ Az anyagi státus összetett mérőszámát főkomponens-elemzéssel hoztuk létre. A főkomponensben megőrzött információtartalom 48 százalék. Az ábrán a pozitív értékek relatíve magas státust, a negatívak pedig relatíve hátrányos helyzetet tükröznek.

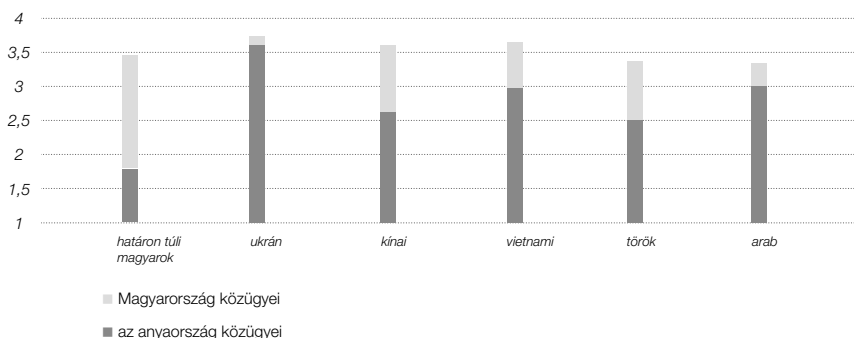
helyzetben vannak az arabok is. A vizsgált migráns csoportokhoz képest valamivel hátrányosabb helyzetűek az ukránok, és még inkább a vietnamiak és a kárpátaljai magyarok.

Politikai érdeklődés és informáltság, politikai beállítódás

A kutatás egyik fontos kérdése volt a bevándorlók politikai érdeklődése és politikai aktivitással mért integrációja. A magyarországi terep ismeretében már előzetesen is feltételeztük, hogy a civil szféra fejletlensége és erőtlensége következtében a migránsok számára is korlátozott lehetőségek állnak rendelkezésre sajátos politikai érdekeik érvényesítésére. Az azonban mindenképpen fontos kérdés, hogy milyen erős a bevándorlók különböző csoportjainál a politika iránti érdeklődés, és milyen csatornákon tudják a politikai érdekeiket érvényesíteni.

12. ábra

A politikai érdeklődés erőssége a bevándorlók körében, öt fokú skálaátlag

Talán meglepőnek is tűnik, hogy milyen erős politikai érdeklődést tapasztaltunk migráns csoportjaink körében. Magyarország közügyei iránt több mint 70 százalékuk, az anyaország közügyei iránt pedig 85 százalékuk mutatott érdeklődést. Ezek az arányok különösen annak fényében tűnnek magasnak, hogy egy 2007-es vizsgálat szerint a budapestiek alig 60 százaléka⁸ mutat akárcsak mérsékelt érdeklődést az ország dolgai iránt. A határon túli magyarok kivételével mindegyik migráns csoportban erősebb az anyaország közügyei iránti érdeklődés, de az ukránok körében

⁸ Ez a különbség még akkor is fennáll, ha az iskolai végzettséget mint az érdeklődést erősen befolyásoló tényezőt, kontroll alatt tartjuk.

határozott érdeklődés mutatkozik a magyarországi ügyek iránt is. A kárpátaljai magyarok sajátos helyzetét jelzi, hogy a magyarországi közügyek iránt kifejezetten erős érdeklődést mutatnak, miközben Ukrajna közügyei hidegen hagyják őket.

A migránsokra jellemző erős politikai érdeklődést bizonyítja az is, hogy a magyar közvéleménnyel ellentétben a politika sokkal jobban foglalkoztatja őket, mint a sportesemények vagy a bulvárhírek. Az anyaországhoz való kötődést jelzi azonban, hogy a hazai sportesemények és a hazai bulvárhírek jobban érdeklik a bevándorlókat, mint a magyarországi sport- és bulvárhírek. A kárpátaljai magyarok itt is kivételnek számítanak, őket az ukrainai celebek és sportesemények kevésbé érdeklik, mint az ilyen jellegű magyarországi tudósítások.

A migráns csoportok nemcsak érdeklődést mutatnak a közügyek iránt, de relatíve jól is informáltak a közügyekről. A két Európából érkező migráns csoport jobban ismeri a magyar ügyeket, mint a távolabbról érkező migráns csoportok. De a kárpátaljai magyarok kivételével a migránsok jobban informáltak az anyaországi, mint a magyar ügyekről.

Érdeklődésük és informáltságuk ellenére is a migránsoknak csak 18 százaléka tagja valamilyen magyarországi egyesületnek vagy szervezetnek. E téren legaktívabbak a törökök, és legpasszívabbak a kínaiak. A szervezetek között ugyanolyan arányban találhatók kifejezetten migráns szervezetek, mint olyanok, amelyekben magyarok vagy többségében magyarok alkotják a tagságot. Összességében megállapítható, hogy minél távolabbról érkezett egy migráns csoport, annál inkább preferál olyan szervezeteket, amelyekben többségben vannak a saját etnikai csoportjából származók.

Amikor a magyarországi politikai pártok támogatottságára kérdeztünk rá, azt találtuk, hogy a migránsok több mint fele nem ismeri a magyarországi pártokat, vagy nincs véleménye arról, hogy melyik párt a legrokonszenvesebb. Az érdemi válaszok azt mutatják, hogy a kárpátaljai magyarok, az ukránok és az arabok számára inkább a FIDESZ, a többi migráns csoport számára pedig inkább az MSZP tűnik rokonszenvesnek. A bal-jobb skálán való önbesorolásra általában a migráns csoportok egyharmada nem vállalkozott, de a kínaiaknál a válaszadástól elzárkózók aránya majdnem kétharmad volt. A migránsok általában a bal-jobb-skálán középre helyezik önmagukat. Ám az kimutatható, hogy a kárpátaljai magyarok, a törökök és az arabok valamivel inkább jobbra, a vietnamiak és a kínaiak viszont kicsit balra helyezik el magukat, míg az ukránok éppen a skála közepén helyezkednek el.

Migráns lét Magyarországon

A migráns lét nehézségeit jól jelzi az a kérdéssor, amelyben a migráns csoportok tagjai megjelölhetik, milyennek látják az országban élő migráns csoportok helyzetét. A migránsok sokkal inkább egyetértenek azokkal az állításokkal, amelyek a bevándorlók nehéz helyzetére utalnak, és sokkal kevésbé azokkal, amelyek könnyűnek láttatják a migránsok helyzetét. Egyedül az arabok látják úgy, hogy bár sok tényező nehezíti a helyzetüket, de szerintük a magyarországi intézmények segítőkészek a migránsokkal szemben. Az arab migránsok úgy látják, hogy kifejezetten előnyös helyzetben vannak más csoportokhoz képest, és alig tapasztalnak előítéletet a többségi társadalom részéről.

Az objektív nehézségek megítélése

Az ukránok és a kárpátaljai magyarok meglehetősen hasonlóan ítélik meg a helyzetüket. Mindkét csoport úgy véli, hogy a bevándorlóknak nagyon sok nehézséggel kell megküzdeniük. A kárpátaljai magyarok a többi migráns csoporthoz képest közepes helyzetűnek definiálják önmagukat, az ukránok viszont előnyösebb pozícióban látják saját csoportjukat a többi bevándorló csoporthoz képest. Az Ukrajnából érkezett magyar és ukrán migránsok a közepesnél erősebb előítéletességet tapasztalnak a magyar társadalom részéről. A kínai, vietnami és török migráns csoport sok nehézséget lát, és kevésbé érzi a bevándorlók életét könnyítő intézményeket segítőkésznek. A három csoport közel egységesen vélekedik, egyedül a vietnámiak látják egy kicsit nehezebbnek a sorsukat. Ez elsősorban annak köszönhető, hogy a gyerekeik iskoláztatásában nagyon sok problémával kell szembesülniük. A három, távolról érkezett migráns csoport nagyon egyformán ítéli meg a saját helyzetét, és amikor azt kell eldönteniük, hogy más migráns csoportokhoz képest jobb vagy rosszabb helyzetben vannak-e, ugyancsak hasonló véleményt formálnak: mindhárom csoport a közepesnél rosszabb helyzetben látja magát. Markánsan különbözik e három csoport véleménye a többségi társadalom előítéletességéről: a vietnámiak barátságosnak, a törökök átlagosnak, a kínaiak pedig kifejezetten előítéletesnek látják a többségi társadalmat.

Annak ellenére, hogy a többségi társadalmat csak a kínaiak tartották nagyon előítéletesnek, minden migráns csoport szembesült már hátrányos megkülönböztetéssel Magyarországon.

4. táblázat

A bevándorlók helyzetének megítélése és a bevándorlókkal szembeni attitűdök, minták szerint, 5 fokú skálaátlagok

	határon túli magyar	ukrán	kinai	vietnami	török	arab
BEVÁNDORLÓK HELYZETE NEHÉZ*	3,69	3,77	3,37	3,48	3,32	2,91
a Magyarországra érkező bevándorlók igen nagy nehézségekkel szembesülnek a tartózkodási engedély megszerzésekor	4,24	4,23	3,86	3,68	3,72	3,34
bevándorlóként nehéz munkát találni Magyarországon	4,09	4,18	3,44	3,79	3,43	4,18
a bevándorlóknak meglehetősen nehéz igénybe venniük a egészségügyi szolgáltatásait	4,02	4,13	2,93	2,20	3,13	1,74
a magyarországi iskolarendszer nem segíti a külföldi gyerekek beilleszkedését	2,51	2,58	2,81	4,24	2,34	1,96
jelenleg magyar állampolgárságot kapni roppant nehéz	4,11	4,30	3,88	3,73	3,94	3,94
az önkormányzatok sokat tesznek azért, hogy a bevándorlók jobban élhessenek*	2,19	1,85	2,23	2,36	2,30	3,87
ha a bevándorlók egyszer letelepedtek Magyarországon, könnyen idehozzhatják a családjukat*	3,15	3,16	2,96	2,90	2,84	2,84
A MIGRÁNS CSOPORT RELATÍV HELYZETE ROSSZ	2,50	2,32	2,97	2,81	2,77	2,05
más bevándorlókkal a magyar hatóságok sokkal segítőkészebbek	3,06	3,21	3,13	2,06	2,97	3,64
más bevándorlók sokkal nehezebb helyzetben vannak*	2,18	1,90	3,09	1,84	2,52	1,65
IDEGENELLENESSÉG A MIGRÁNSOKKAL SZEMBEN	2,90	2,87	3,53	2,41	2,51	1,64
Magyarországon nem tisztelik a bevándorlók kultúráját, tradícióit	2,72	2,63	3,25	2,17	2,29	1,33
a többségi társadalom meglehetősen előítéletes a bevándorlókkal szemben	3,03	3,05	3,91	2,66	2,71	1,91

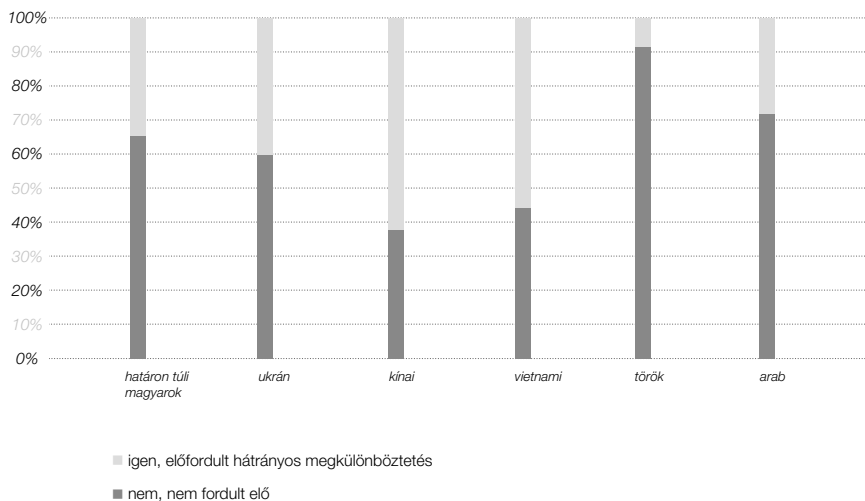
* Azokat az állításokat, amelyek a bevándorlók jó helyzetére vonatkoztak, „beforgattuk”. Így az indexünk egy olyan mutatószám, amelynek kis értékei azt jelzik, hogy a bevándorlók élete nem nehéz, a nagy értékei pedig azt, hogy a bevándorlóknak sok nehézséggel kell szembenéznük.

Hátrányos megkülönböztetés

A kutatásban közvetlenül is rákérdeztünk arra, hogy érte-e a kérdezettet hátrányos megkülönböztetés.

13. ábra

A hátrányos megkülönböztetés észlelése a bevándorló státus miatt, migráns csoportonként, százalékban

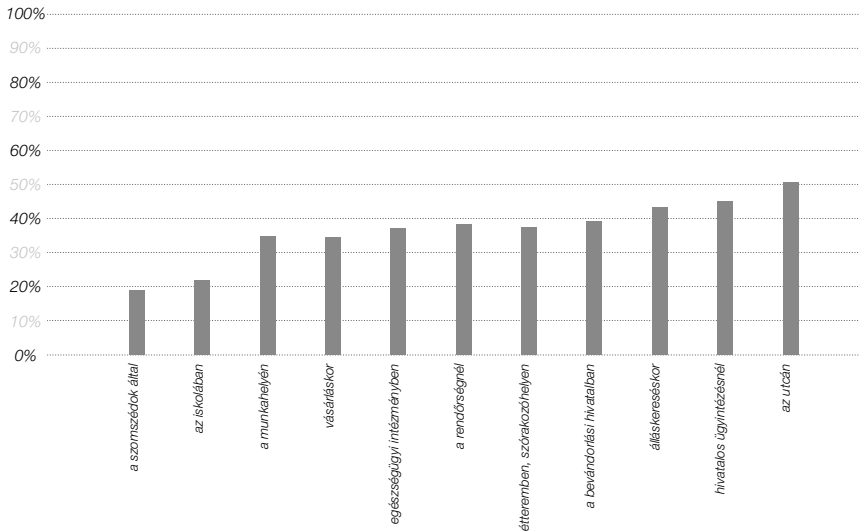
A törökök alig 10 százaléka, a kínaiaknak és vietnámiaknak viszont több mint fele élte már meg a bevándorló státusa miatti megkülönböztetést. A másik három csoport érintettsége 20-30 százalék körüli. A kárpátaljai magyarok esetében a diszkrimináció gyakori észlelése mindenképpen meglepő, hiszen róluk sem „ránézésre”, sem nyelvi nehézségeik okán nem fedezhető fel a migráns státus.

A teljes migráns mintát tekintve a lakókörnyezet és az iskola tűnik a legbefogadóbbnak, de ezen túl mind az intézményekben, mind a nyilvános színtereken keserű tapasztalatokat szereztek a Magyarországon élő bevándorlók. A diszkriminációélmény színterei azonban migráns csoportonként jelentősen eltérnek, és ez előrevetíti azt is, hogy azok a stratégiák, amelyekkel a bevándorlók meg akarják vetni a lábukat Magyarországon, szintén jelentősen különbözni fognak.

A határon túli magyarok álláskereséskor tapasztalnak hátrányos megkülönböztetést, de a hivatalok bánásmódját kedvezőbbnek ítélik meg más csoportokhoz

14. ábra

A diszkrimináció szinterei, az előfordulás gyakorisága, százalékban

képest, és a mindennapi életben is kevesebb megkülönböztetést tapasztalnak. Az ukránok viszont épp a hivatalok működését ítélik a leginkább diszkriminatívnak, de éppen úgy, mint az Ukrajnából jött magyarok, a privát életben alig tapasztalnak hátrányos megkülönböztetést. A kínaiaknak szinte az élet minden területén szembesülniük kell a diszkriminációval. Ez alól egyetlen kivétel az álláskeresés. Az, hogy az álláskereséskor nem tapasztalnak hátrányos megkülönböztetést, első pillanatra paradoxonnak tűnik, ám a magyarázat abban rejlik, hogy ők zömmel a szolgáltatási szférában dolgoznak, méghozzá olyan kisvállalkozásoknál, amelyekben vagy maguk a tulajdonosok, vagy más kínaiak. A vietnámiak a rendőrségen tapasztalnak leginkább hátrányos megkülönböztetést. Az a tény, hogy erre a vietnámiak több mint egyharmada panaszkodott, arra utal, hogy a nálunk élő vietnámiak a szürke zóna környékén tevékenykedve gyakrabban kerülnek kapcsolatba a rendőrséggel. A törökök szinte egyáltalán nem érznek hátrányos megkülönböztetést, és az a véleményük, hogy mindössze a vásárlásnál kell szembesülniük néha diszkriminációval. Az arabok számára a magyar hivatalok, sőt az egészségügyi és a munkahelyek is befogadónak tűnnek. Ugyanakkor a hétköznapi életükben gyakran tapasztalnak személyre szóló hátrányos megkülönböztetést. Az arabok az egyetlen olyan migráns csoport, akik a lakókörnyezetükben megnyilvánuló diszkriminációra panaszkodnak.

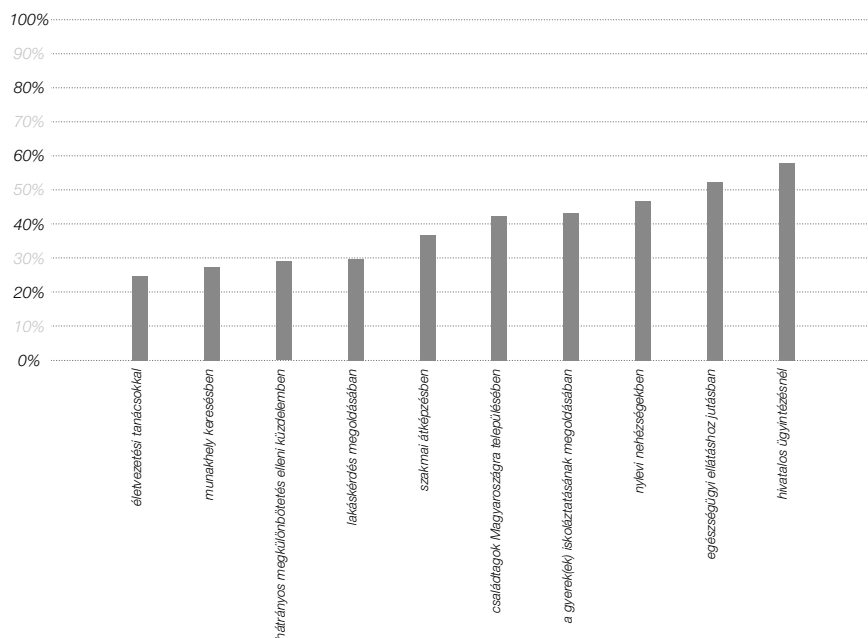
A migránsokat segítő szervezetek megítélése

A migráns lét nehézségeinek leküzdésében a magyarországi hivatalok és szervezetek figyelemre méltó segítséget nyújtottak a migránsoknak, hiszen háromnegyed részük kapott valamilyen segítséget a problémái megoldásához. A migránsok közül legtöbbször a hivatalos ügyek intézésében és az egészségügyi ellátáshoz jutásban, valamint a nyelvi képzésben kaptak segítséget. Úgy tűnik, ezek a szervezetek a migráns lét kezdetén felmerülő problémák megoldásában viszonylag hatékonyan dolgoznak. Az idő előrehaladtával sem nélkülözik a migránsok ezen szervezetek segítségét, hiszen a gyerekek iskoláztatásában, a szakmai átképzésben, a lakáskérdés megoldásában is sokan kaptak segítséget. A családgyejesítés az esetek nagy részében ugyancsak e szervezetek segítségével történt.

A kárpátaljai magyarok és ukránok a többi migráns csoporthoz képest sokkal kevésbé érezték a magyarországi hivatalos és civil szervezetek segítségét. A ki-

15. ábra

A magyarországi hivatalok és szervezetek segítségnyújtása a különböző ügyek intézésében, előfordulási arány, százalékban

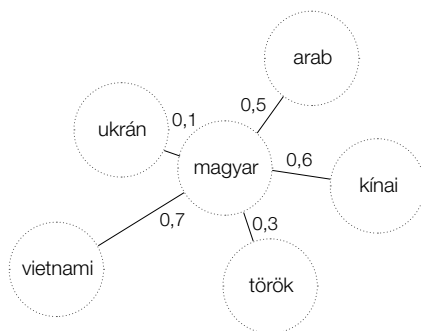
naiak inkább a migrációból adódó rendkívüli élethelyzetekben kértek és kaptak segítséget ezektől a szervezetektől, így például a családegyesítésben, a kórházi ellátásban, a diszkriminációs esetekben és esetenként a gyerekek iskoláztatásával kapcsolatos ügyekben. A vietnámiak fokozottabban támaszkodtak a migránsokat segítő szervezetekre, így a lakásszerzésben, a szakmai átképzésben éppen úgy számíthattak támogatásra, mint a családegyesítésben vagy a diszkriminációs ügyek rendezésében. A törökök és az arabok valamennyi felsorolt területen a migránsokat jellemző átlagnál jóval több segítséget kaptak. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a magyarországi migránsokat segítő hivatalok és szervezetek segítségnyújtását csak a migránsok válaszaiból tudjuk megítélni, semmiképpen sem gondoljuk, hogy ezek a szervezetek kitüntető figyelemmel segítik az arabok, a törökök vagy a vietnámiak sorsát, és kevés figyelmet fordítanak a kínaiak, illetve különösen az ukránok és a kárpátaljai magyarok támogatására. A segítségnyújtás eltérő mértéke abból is fakadhat, hogy az itt élő diaszpórák eltérő hatékonysággal hozzák létre saját segítő szervezeteiket. Valószínűbb azonban, hogy a migránsokat segítő szervezetek működésének megítélése a migráns csoportok saját sorsukkal való elégedettségének tükröje.

Migráns csoportok társadalmi távolságérzete

A migráns sors nehézségei, a többségi társadalom előítéletessége nyomot hagy a mindennapi érintkezéseken, és befolyásolja azt is, hogy a különböző migráns csoportok milyen társadalmi távolságot éreznek a többségi társadalomtól.⁹

16. ábra

A különböző migráns csoportok magyaroktól érzett társadalmi távolsága, skálaátlagok 0-2 fokú skálán

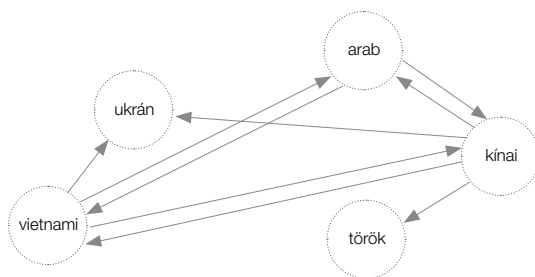
⁹ Ezt a társadalmi távolságot Bogardus-skálával mértük, amelynek 0 közeli értékei a teljes elfogadást, a távolságtartást hiányát fejezik ki, az 1-nél magasabb értékek pedig azt jelzik, hogy barátként sem fogadná el a másik csoport tagját.

Valamennyi migráns csoport hajlandó lenne legalább barátként elfogadni a magyarokat. Az ukrainai magyarok és az ukránok majdnem mindegyike a családjában is szívesen látna magyart, ám a kínaiak és a vietnámiak sokkal távolságtartóbbak. A kínaiak között olyanok is akadnak – igaz mindössze 4 százalék – akik még lakószomszédságukban sem látják szívesen a magyarokat, a vietnámiak 13 százaléka pedig legfeljebb szomszédként fogadja el a magyarokat. A törökök háromnegyede családtagként is elfogadná a magyarokat, az arabok viszont visszafogottabbak, alig több mint 50 százalékuk fogadna be magyart a családjába, viszont a többiek barátként elfogadnák őket.

A migráns csoportokat jóval nagyobb távolságok választják el egymástól. Azt azonban látnunk kell, hogy amikor a migráns csoportok egymásról alkottak véleményt, sokkal nagyobb távolságtartást is módjuk volt kifejezni. A magyarok esetében ugyanis értelmetlen megkérdezni, hogy egy migráns itt Magyarországon elfogadna-e egy magyart a település lakosaként, míg ez a kérdés egy másik migráns csoportra vonatkoztatva jól értelmezhető. A következő ábrán csak azokat a társadalmi távolságokat jelöltük nyilakkal, amelyek azt jelzik, hogy az adott migráns csoport tagjait még barátként sem tudják elképzelni.

17. ábra

A migráns csoportokat elválasztó jelentős társadalmi távolságok

A kínaiak és a vietnámiak mindegyik migráns csoporttal szemben elzárkózóak. Ez a távolságtartás az arabok részéről viszonzásra talál, és némi meglepetésre a kínai-vietnámi viszony is kölcsönösen távolságtartó, sőt esetenként ellenséges is, azaz azonos településen sem szívesen laknának. A törökök és az ukránok nem viseltetnek erős ellenérzésekkel a vietnámiakkal és a kínaiakkal szemben. Ebből úgy tűnik, hogy a kínaiak és a vietnámiak egy erős szegregatív diaszpórát alkotnak, az arabok csak a vietnámiakkal és a kínaiakkal szemben táplálnak ellenérzéseket, de más migráns csoportok felé nyitottak. Az ukránok és a törökök pedig a magyarok iránt táplált rokonszenvüket a többi migráns csoportra is képesek kivetíteni.

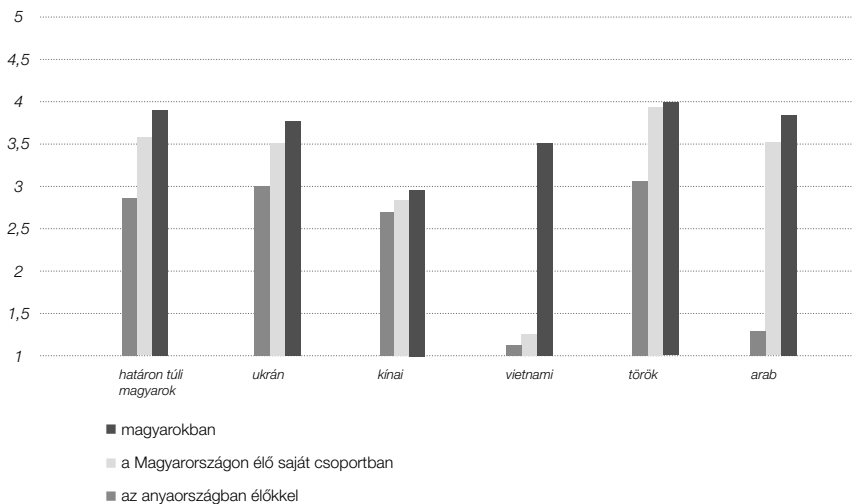
A bizalom

A tipikus helyzetben lévő bevándorló oly kevésbé rendelkezik az érvényesüléshez és a személyes biztonság megteremtéséhez szükséges erőforrásokkal, hogy a bizalom válhat az egyetlen „korlátlanul” rendelkezésre álló tőkéjévé. A bizalmi tőke tehát megkülönböztetett kincse a migránsnak. Az is lehetséges azonban, hogy a befogadó ország társadalmának periferiáján elhelyezkedő migráns a kulturális idegenség státusában még a legjobb akarattal sem tud magában bizalmat ébresztetni, illetve képtelen mások bizalmát megszerezni. A migráns esetében tehát a bizalom nagyon eltérő kontextusokban tud segíteni, a bizalom hiánya pedig különböző szinteken tudja megnehezíteni a befogadó országba való beilleszkedését.

A Magyarországon élő migráns csoportokat nagyfokú bizalom hatja át. A többség közepesen bíz a magyarokban, ennél valamivel jobban a diaszpórájuk tagjaiban, de leginkább az anyaországbeliekben. Ez alól a vietnámiak és az arabok kivételt jelentenek. A vietnámiak ugyanis, ha nem is nagy eltérésekkel, de legjobban a magyarokban, valamivel kevésbé a diaszpóra tagjaiban, és még kevésbé a Vietnámban élőkben bíz. Az arabok az anyaországbelieket tüntetik ki leginkább a bizalmukkal, utána a magyarok következnek, és legkevésbé a saját diaszpórájukban bíz.

18. ábra

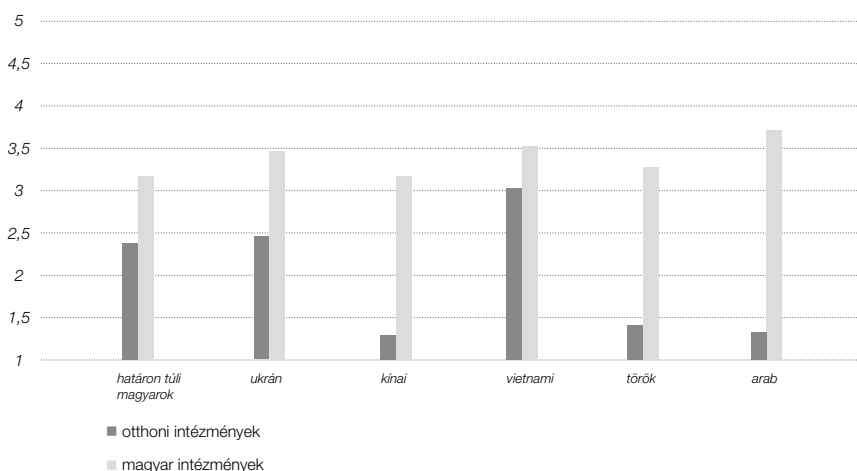
A magyarok, a saját csoport és az otthonmaradottak iránt érzett bizalom, migráns csoportok szerint, skálaátlagok 1-5 fokú sálán

A magyarországi intézményekbe vetett bizalom mértéke a Kárpátaljáról érkezett két migráns csoport kivételével minden migráns csoport esetében ugyanolyan, mint a magyar emberek iránt érzett bizalom. Viszont az anyaországban hagyott honfitársak iránti bizalom sokkal erősebb, mint az anyaország intézményeibe vetett bizalom. Ez alól csak a kínaiak jelentenek kivételt, akik minden tekintetben visszafogottan nyilatkoznak a bennük rejlő bizalom nagyságáról. Két olyan csoportot találtunk, amely a hazai intézményekben inkább bízik, mint a magyarországiakban: ezek a kínaiak és a törökök.

19. ábra

A magyarországi és az otthoni intézményekbe vetett bizalom mértéke migráns csoportok szerint, skálaátlagok 1-5 fokú sálán

Egyetlen olyan tényező létezik, amely minden migráns csoport esetében magas fokú bizalom tárgya: és ez a saját egyház. A saját egyházukban azok is jobban bíznak, akik ateistáknak vallják magukat. Az Európai Unió intézményei nem jelentenek fontos támaszt ebben a dimenzióban a migránsok számára, bár az Unió intézményei iránt az átlagosnál valamivel erősebb bizalmat táplálnak.

Összességében, a bizalom különféle lehetséges megnyilvánulásait együttesen kezelve, azt mondhatjuk, hogy az arabok és a törökök tűnnek a legbizalomtelibbnek, és a kínaiakban és a határon túli magyarokban van a legtöbb gyanakvás.

A kötődés mértéke

A migránsok integrációjának fontos jelzőszáma, hogy inkább az anyaországához és a saját etnikai csoporthoz, vagy a befogadó országhoz kötődnek-e. Adataink azt mutatják, hogy a migráns csoportok igen sok és erős szállal kötődnek szülőföldjükhöz és saját migráns csoportjukhoz. A határon túli magyarok legerősebben saját sors-társaikhoz kötődnek, azaz azokhoz a magyarokhoz, akik Magyarország határain túl élnek, de természetesen Magyarországhoz is szoros szálakon kapcsolódnak. Az ukránoknak honfitársaik jelentik a legerősebb kötést, de Magyarországhoz, Ukrajnához és a más országban élő ukránokhoz is közel érzik magukat. A kínaiak számára csak Kína és az ott élő kínaiak jelentik a kötődést. A vietnámiak viszont ezzel épp ellentétesen mindenkihez és szorosan kapcsolódnak. A törökök, éppen úgy, mint a kínaiak, csak az anyaországhoz és az ott élőkhez mutatnak kötődést. Az arabokban viszont sajátos nosztalgia él, ami nem az emberekre, hanem az elhagyott hazára irányul.

5. táblázat

A kötődés mértéke a különböző migráns csoportokban, skálaátlagok, 7 fokú skálán

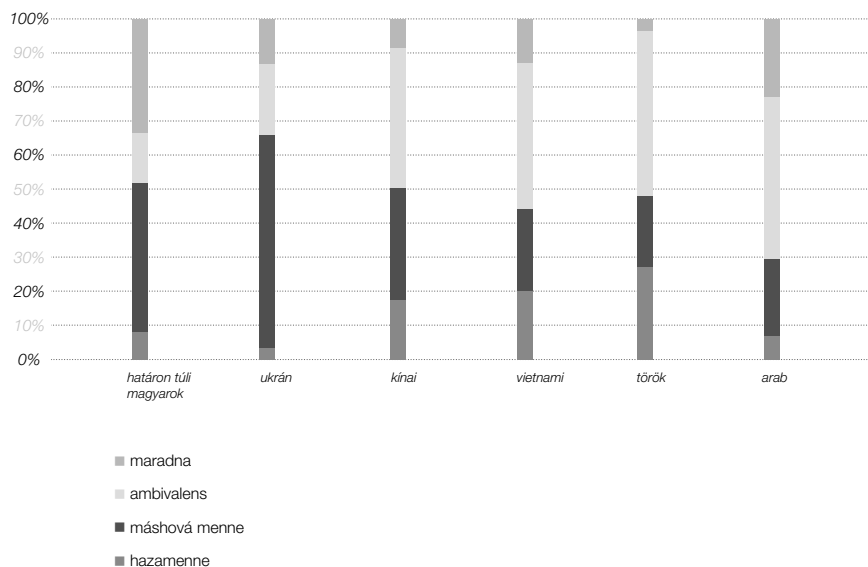
	határon túli magyar	ukrán	kínai	vietnami	török	arab
megkérdezett származási országhoz	4,24	5,26	6,12	5,80	5,86	5,48
származási országában élő saját etnikai csoportjához	5,62	5,59	5,94	5,42	5,71	4,81
saját, más országban élő migráns csoporthoz	5,72	5,06	4,92	5,15	4,74	4,14
saját, Magyarországon élő migráns csoporthoz	3,89	3,96	3,80	5,90	4,11	3,00
magyarokhoz	4,99	4,76	4,14	5,25	4,26	4,13
Magyarországhoz	5,55	5,45	4,70	5,57	4,75	4,57
Magyarországon élő más migráns csoportokhoz	3,04	3,29	3,59	5,29	3,40	3,02
Európához	4,33	4,42	4,48	5,85	4,27	3,92

A migránsok többsége nem bánta meg igazából, hogy elhagyta szülőhazáját, csak a törökök, a kínaiak és a vietnámiak között találunk nagyobb arányban olyanokat, akik legszívesebben hazaköltöznének (33, 22 és 25 százalék). A Magyarországon való végleges letelepedés szándéka a kárpátaljai magyarokban és az arabokban

a legerősebb (32 és 21 százalék). A törökök és a kínaiak a legkevésbé biztosak abban, hogy Magyarországon akarnak maradni. Az ukránok majd kétharmada (62 százaléka) Magyarországot a migráció átmeneti állomásának tekinti. Bizonytalan a végleges letelepedés-továbbvándorlás-hazaköltözés tekintetében mind a négy nem Európából érkező migráns csoport (35–42 százalék).

20. ábra

A végleges letelepedés versus elköltözési szándék a különböző migráns csoportokban, százalékban

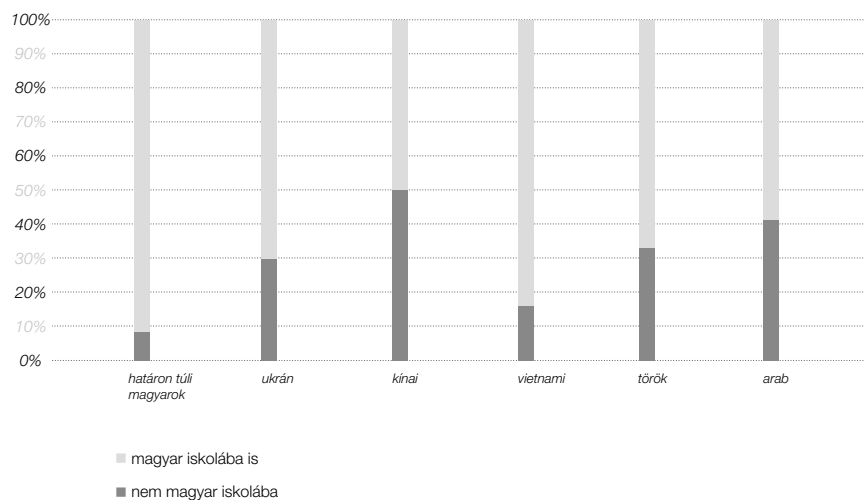

A gyerekek (akár hipotetikus) iskolaválasztása jó jelzőszáma lehet a migránsok Magyarországhoz való integrációs szándékának és kötődésének, hiszen azok a családok, akik a saját tanyelvű, illetve nemzetközi iskolákat preferálják, valószínűleg nem tekintik Magyarországot végleges hazának a gyerekeik számára.

Azt a kérdést, hogy a gyerekeit magyar, külföldi vagy a saját etnikai csoportjának nyelvén oktató iskolában járatná-e, nemcsak azoknak tettük fel, akiknek van iskoláskorú gyereke, hanem azoknak is, akiknek már felnőttek a gyerekei, illetve azoknak is, akiknek (még) nincs iskoláskorú gyereke. Az előbbieknél a már felnőtt gyerekek korábbi iskolájára kérdeztünk rá, az utóbbiaknál pedig arra voltunk kíváncsiak, hogy mik a tervei a gyerekek iskoláztatása tekintetében.

21. ábra

Integrációs hajlandóság, a gyerekek iskolaválasztása a különböző migráns csoportokban, százalékban

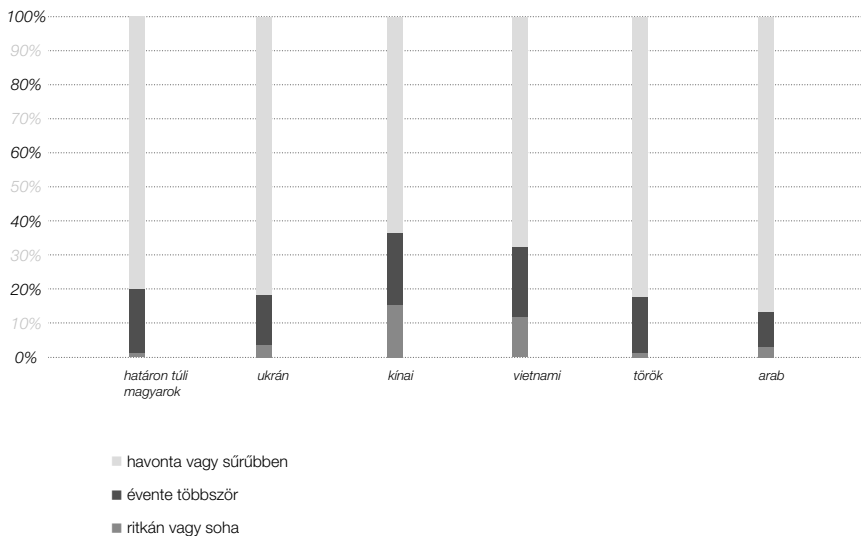

A kárpátaljai magyarok zöme értelemszerűen magyar tannyelvű iskolát választ, és kis részük preferál nemzetközi iskolát. A kínaiak esetében a legkisebb azok aránya, akik a gyerekeiket magyar tannyelvű iskolába járatják. Az ő választásuk az esetek többségében kínai tannyelvű iskolákra esik. Az arabok, a törökök és az ukránok között is szép számmal találunk olyanokat, akik nem magyar nyelvű iskolát választanának, de mivel saját etnikai nyelvükön működő intézményeik nincsenek, ezért ők nemzetközi iskolákban gondolkodnak. A vietnámiak körében rendkívül közkedveltek a magyar nyelvű iskolák, és ennek nem pusztán az az oka, hogy nincsenek saját tannyelvű intézményeik, de az is, hogy a gyerekeik számára magyarországi karriert képzelnek el.

A migráns számára a kötődés másik iránya az elhagyott anyaország. Láttuk, hogy az anyaországhoz való lelki kötődés minden migráns csoportnál meglehetősen erősen jelentkezik. A szülőföldhöz, az otthon hagyott családtagokhoz, barátokhoz való kötődés mértékéről pontosabb információt nyújt annak bemutatása, hogy milyen gyakorisággal tartanak kapcsolatot a migránsok az otthoniakkal. Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy az otthoniakkal való kapcsolattartás (internet, telefon) valamelyest torzítottan jelzi a szülőföldhöz való ragaszkodást, hiszen az anyaország infokommunikációs penetrációja befolyásolja, hogy az interneten, illetve a telefonon mennyire nehézkes vagy egyszerű az érintkezés.

22. ábra

Az anyaországi rokonokkal való kommunikáció gyakorisága a különböző migráns csoportokban, százalékban

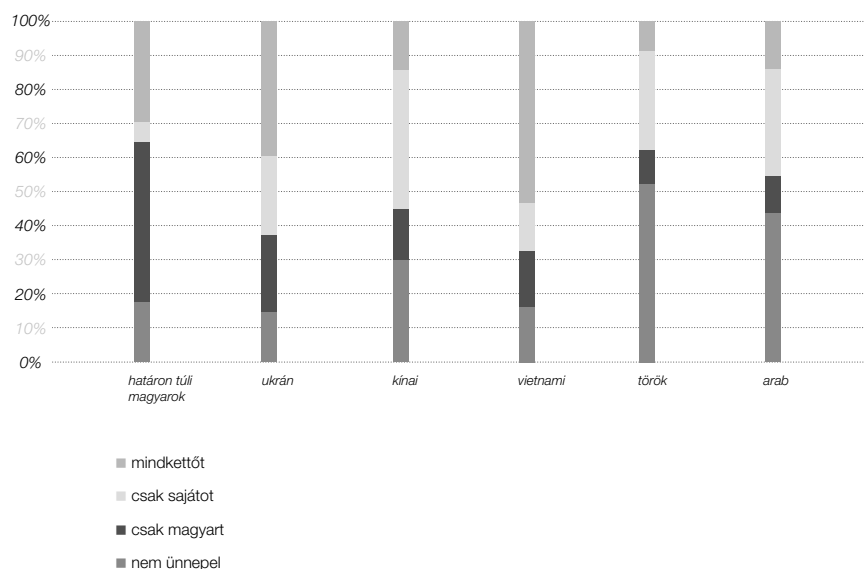
Ennek megfelelően a kínaiak és a vietnámiak körében fordul elő számottevően, hogy elvétve vagy évente maximum néhányszor tudnak kapcsolatot létesíteni az otthoniakkal. Viszont a kárpátaljai magyarok és ukránok esetében a földrajzi közelség és az internet-penetráció lehetővé tenné a sűrű érintkezést az otthoniakkal. Közel 20 százalékuk azonban nem él ezzel a lehetőséggel. Ez arra utalhat, hogy számukra a migráció távolságteremtést eredményezett az anyaországtól. A törökök, és különösen az arabok között a viszonylag nagy földrajzi távolság és a feltehetően nagy infokommunikációs nehézségek ellenére intenzív az otthonmaradottakkal való kommunikáció.

Az otthoniak meglátogatása, a hazautazás még inkább függvénye a földrajzi távolságnak és a migráns anyagi lehetőségeinek. Ennek megfelelően a kárpátaljai magyarok és ukránok háromnegyed része évente többször is hazalátogat. A kínaiaknak és a vietnámiaknak viszont alig 20 százaléka engedheti meg magának, hogy évente egyszer hazalátogathasson. Érdekes viszont, hogy a törököknek több mint fele évente többször is elutazik Törökországba. Az araboknál viszont ez az arány kevesebb, mint egyharmad.

A magyar viszonyokhoz való alkalmazkodás lehetséges indikátorai, hogy a bevándorlók mennyire barátkoztak meg a magyar konyhával, mennyire szerették meg a magyar zenét, és jelentenek-e számukra bármit is a magyar ünnepek. Az eredmények nem igazán meglepőek: a kínaiak, a vietnámiak és a törökök a hazai ételeiket preferálják (80-90 százalék), és 65-70 százalékuk kizárólag saját országuk zenéjét hallgatja. A kárpátaljai magyarok jelentik a másik szélső pontot, többségük magyar ételeket és magyar zenét fogyaszt. Az ukránok és az arabok egyfajta távolságot tartanak mind a befogadó-, mind az anyaországbeli szokásoktól, ízlésük a nem speciálisan magyar vagy ukrán/arab hagyományokat preferálja.

23. ábra

A magyarországi és az anyaországi nemzeti ünnepek megtartása a különböző migráns csoportokban, százalékban

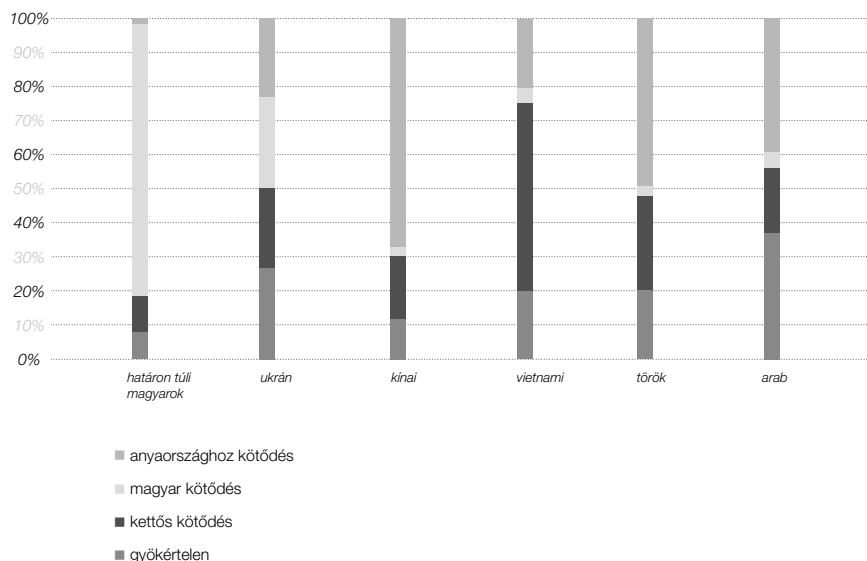
Az arabok és a kínaiak több mint egyharmada csak a saját nemzeti ünnepeit tartja meg. Valamivel kevesebb mint 10 százalékuk viszont már csak a magyar nemzeti ünnepeket üli meg. Több mint egyharmaduk a nemzeti ünnepekkel egyáltalán nem foglalkozik, valamivel több mint 10 százalékuk viszont mindkét nemzet ünnepeit megtartja. A vietnámiakra és az ukránokra kevésbé jellemző, hogy csak a saját nemzeti ünnepei volnának fontosak számukra, és magasabb közöttük azoknak az aránya, akik csak a magyar nemzeti ünnepeket ülik meg. Viszonylag ritka

náluk az ünnepekkel nem foglalkozók aránya, és magas azoké, akik saját országuk ünnepeit és a magyar ünnepeket is megtartják. A törökök többsége számára a világi ünnepek egyáltalán nem fontosak, de ha mégis, akkor inkább a török nemzeti ünnepeket tartják meg. A kárpátaljai magyarok válasza meglepetéssel szolgált: igaz, hogy többségük csak a magyar ünnepeket üli meg, de olyanokat is találunk közöttük szép számmal, akik az ukrán nemzeti ünnepeket is tartják.

A kötődés kulturális szimbolikus jegyei segítségével összefoglaló képet alkothattunk arról, hogy az egyes migráns csoportok között milyen arányban vannak azok, akik már elvesztették az anyaországhoz való kötődés érzetét, de még nem fűzik őket erős szálak a befogadó országhoz sem. Mekkora azok aránya, akik még mindig az anyaország iránt éreznek magukban erős kötődést, illetve azoké, akik már inkább Magyarországhoz tartozónak érzik magukat? És végül, mekkora az egyes migráns csoportokban a kettős kötődésűek aránya?

24. ábra

A kulturális-szimbolikus kötődés típusai a különböző migráns csoportokban, százalékban

A 24. ábra jól mutatja, hogy az egyes migráns csoportoknak a szimbolikus kötődés típusai mentén igen különböző profilja van. Az arabok és ukránok között relatíve magas a gyökértelenek aránya, a vietnámiakra az erős kettős kötődés jellemző,

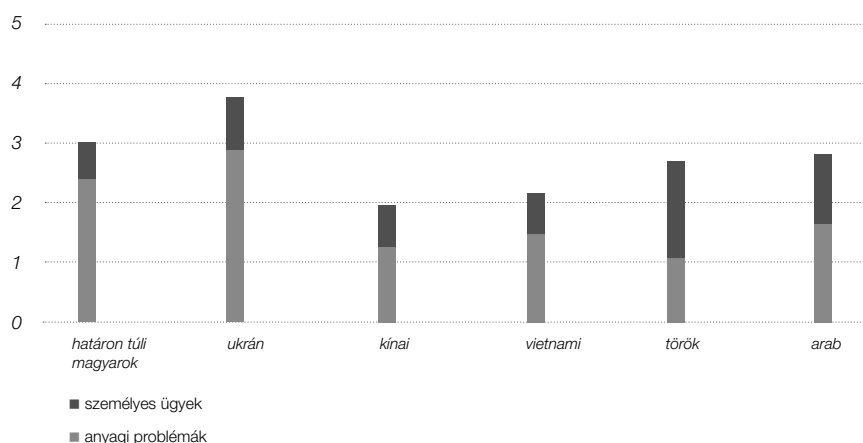
a kínaiakat még mindig erős szálak fűzik az anyaországához, a törökökre is jellemző az anyaországához kötődés, bár a kettős kötődésűek aránya is számottevő, míg a kárpátaljai magyarok elsősorban Magyarországhoz kötődnek. Bár a gyökértelenség-érzet nagyon különböző mértékben fordul elő az egyes migráns csoportokban, az általánosságban is kijelenthető, hogy ez a sehová-sem-tartozás érzése nem függ össze a saját migráns karrier megítélésével, és nem igaz az, hogy az anyagi helyzetükkel elégedetlenek érzik magukat gyökértelennek.

6. A migránsok kapcsolati hálója

A migránsokkal foglalkozó szakirodalom ma már evidensnek tekinti, hogy a kapcsolati háló szorosan összefügg az integráció sikerével. Ha egy migránsnak sikerül nagy létszámú kapcsolati hálót kiépítenie a befogadó országban, ez nemcsak az izoláltság-érzetet csökkenti, hanem segíthet a lakásszerzésben, a munkavállalásban és a hivatali útvesztőkben való eligazodásban is. A kapcsolati háló összetétele azonban szegregációhoz is vezethet, hiszen ha csupa diaszpóra-tagból áll, akkor ez elsősorban a megtelepedés első nehézségein és a lelki, érzelmi problémákon segíti át a bevándorlót, de nem viszi közelebb a magyar társadalomba való integrálódáshoz. Ennek fényében tartjuk különösen fontosnak a migráns csoportok kapcsolati hálójának feltérképezését, mégpedig két szempontból is: mekkora a kapcsolati háló nagysága, és ez etnikailag mennyire zárt vagy nyitott.

25. ábra

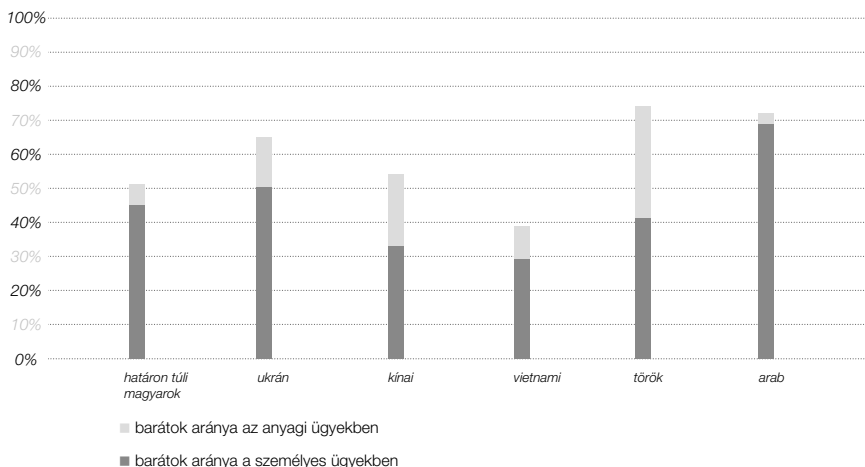
A kapcsolati hálók átlagos nagysága a különböző migráns csoportokban, átlagok

A kapcsolati hálót két szituációs kérdéssel térképeztük fel. Az első annak a networknek a jellemzőit írja le, amelyre a fontos személyes ügyek megtárgyalásakor számíthatnak a válaszadók. A második a munkakeresés vagy pénzszerzés esetében számba jöhető networkre vonatkozott. Mindkét szituációban legfeljebb 6 kapcsolatot lehetett feltüntetni. A migráns csoportok meglepően nagy létszámú kapcsolati hálóval rendelkeznek, és különösen a személyes problémák megoldásában kaphatnak sok embertől segítséget. A munkakeresésben és az anyagi ügyek megoldásában kevesebb támogatóra számíthatnak, és különösen a törökök és a kínaiak hálójá szegényes ezen a téren. A széles kapcsolati háló azonban magába foglalja a családot és a távolabbi rokonságot is. A következő ábra azt mutatja be, hogy a migráns csoportok networkje csak 40-60 százalékban áll barátokból vagy munkatársakból, a többiek a tágabb-szűkebb családhoz tartoznak. Valószínűleg a nagy földrajzi távolság is közrejátszik abban, hogy a kínaiak-vietnamiak esetében a kapcsolati háló zömmel rokonokból és családtagokból áll, szemben az arabokkal, akik mindkét szituációban elsősorban barátokra (70 százalék), és csak kisebb részben támaszkodnak a rokonokra és családtagokra.

26. ábra

A barátok aránya a kapcsolati háló összetételében a különböző migráns csoportokban, átlagok

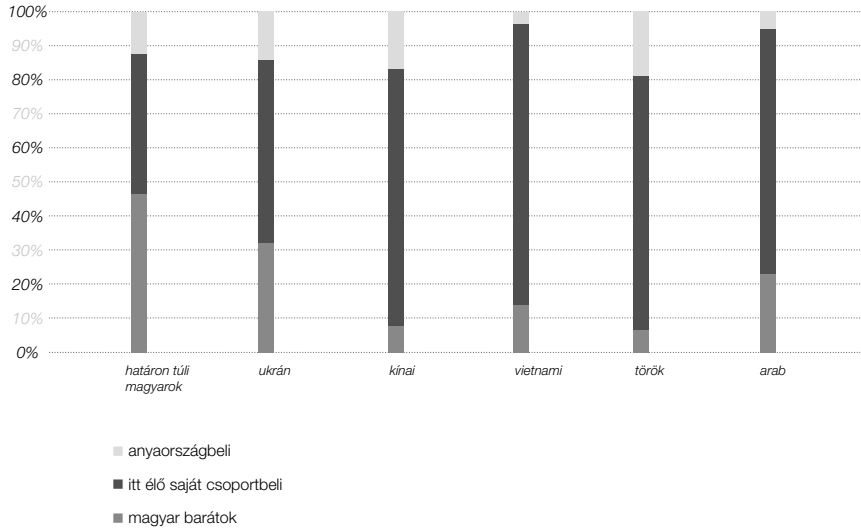

A kínaiak, vietnámiak, törökök, arabok esetében a személyes ügyeknél inkább a barátok, az anyagi problémáknál viszont inkább a rokonság és a család szerepe dominál. A kárpátaljaiak esetében ez éppen fordítva van, ott a személyes ügyek-

ben inkább a családtagokra-rokonokra, anyagi problémáknál viszont inkább a barátokra számítanak.

27. ábra

A kapcsolati háló etnikai összetétele a különböző migráns csoportokban, átlagok¹⁰

A migráns csoportokra jellemző viszonylag kiterjedt kapcsolati háló azt jelzi, hogy a bevándorlók nem izoláltan élnek Magyarországon. Azonban az a tény, hogy a networkökben szép számmal találunk családtagokat és rokonokat is, inkább szegregációs jelzésként értelmezhető. Ezt erősíti meg a kapcsolati hálók etnikai összetételét mutató 27. ábra. A migránsok csak elvétve barátkoznak magyarokkal, kapcsolati hálójuk zöme a nálunk élő saját etnikai csoport tagjaiból tevődik össze.¹⁰ Természetesen a kárpátaljai magyarok kivételt jelentenek, hiszen barátaik majdnem fele magyarországi magyar. Valamelyest meglepő, hogy az ukránok és az

10 A kapcsolati háló etnikai összetételét szemléltető ábrán a két szituációval leírt networköt összesítve szerepeltetjük, de úgy, hogy a kapcsolati hálóban a családtagok és a rokonok nem szerepelnek, hiszen ők értelemszerűen a saját etnikai csoportot reprezentálják.

arabok kapcsolati hálójában relatíve sok magyar található, míg a kínaiaké és a törököké szinte csak nálunk, illetve az anyaországban élő honfitársukból áll.

Összegzőképpen azt mondhatjuk, hogy a migránsok kapcsolati hálójának nagysága nem egy hagyományos értelemben vett beágyazottságot jelez, hanem családtagokból és rokonokból álló közösséget. Ráadásul a networknek az a része, amely nincs rokoni kapcsolatban a kérdezettekkel, zömmel a saját etnikai csoporthoz tartozik. Tehát a kapcsolati háló mentén az integrálódásnak csak egészen halvány jelei fedezhetők fel.

7. Migrációs stratégiák

Az eddigi fejezetekben bemutattuk hat Magyarországon élő migráns csoport fontosabb demográfiai jellemzőit, láttuk, hogy viszonylag friss bevándorlókat éppen úgy találunk közöttük, mint olyanokat, akik több évtizede élnek nálunk. A hat csoport sok szempontból eltérő migráns karrierrel jellemezhető, és nagyon különböznek abban is, hogy kulturális, nyelvi, vallási hátterük mennyire esik távol a magyarokétól. Ebből következően eltérő mértékben kötődnek Magyarországhoz és a magyarokhoz, másként ítélik meg a bevándorló sors nehézségeit, és abban is különböznek, hogy a Magyarországon való letelepedésüket jó vagy megváltoztatható döntésnek tekintik-e. A határon túli magyaroknak semmiféle nyelvi nehézséggel nem kell megküzdeniük, a többi csoport tagjai számára viszont nemcsak egyszerűen a magyar nyelv elsajátítása jelent nagy kihívást, de számolniuk kell a magyar lakosság bevándorlókkal szembeni előítéleteivel is.

Egy bevándorló, amikor megérkezik egy idegen országba, tudatosan vagy sodródva többféle stratégia közül választhat. Elkövethet mindent annak érdekében, hogy átvegye az ország szokásait, megtanulja a nyelvét, állampolgárságot szerezzen és véglegesen letelepedjék. Lehetőségek híján vagy belső meggyőződésből azt az utat is választhatja, hogy saját diaszpórájánál keres menedéket, a migráns társak segítségével keres munkát, jobbára csak az anyanyelvét használja, nem barátkozik magyarokkal, azaz a befogadó társadalom tagjaitól szegregált módon él. Létezik egy harmadik migráns karrier is, amit a szakirodalom transznacionális migrációnak nevez. Ebben az esetben a migráns élethelyzet nem egyszerűen a befogadó ország lokalitásában, hanem a kibocsátó és befogadó ország között zajlik, sőt a migráns a fizikai helyváltoztatással egy olyan globális rendszer részévé válik, amelyet gazdasági, pénzügyi, személyes kapcsolatokon szerveződő szálak tartanak össze. Ebben a rendszerben az anyagi gyarapodás, a jobb életminőség elérése vagy a vállalkozás sikere jelenti a fő célt, és a célország annak függvényében változik, hogy

éppen hol kínálkoznak a legjobb lehetőségek. A transznacionális migráns kognitív eszközkészlete (mindennapi interakciós normák, nyelv, ismeretek, öltözködés stb.) széles palettán mozog, és a lokalitástól függően rugalmasan igazodik a lokális elvárásokhoz. A transznacionális migráció így jól megférhet a szegregációs stratégiával, hiszen minden attól függ, hogy a gazdasági érdekek merre orientálják. Nyíri Pál a budapesti kíniaiokról írva így foglalta össze a transznacionális migráns típusát: „[a kínaiak többsége] folyamatosan és állandóan alkalmazkodva mérlelget számos tényezőt, melyek között szerepel a lehetséges jövedelem és mobilitás, a legális tartózkodáshoz való jog, az életminőség és a társadalmi ranglétrán felfelé való elmozdulás esélyével kecsegtető iskoláztatáshoz való hozzáférés a gyermekeik számára”.¹¹

E három migrációs stratégia többé-kevésbé megragadható volt kutatásunkban is. Az *asszimilációs stratégia* esetében feltételeztük, hogy a bevándorló már hosszabb ideje él Magyarországon, ha újra döntenie kellene, ismét ezt az országot választaná célországnak, legalább közepes szinten tud magyarul, nem érez társadalmi távolságot a befogadó társadalom tagjaival szemben. Ennek megfelelően a kapcsolati hálójában relatíve sok magyar található, nem kizárt, hogy magyar házastársat választ magának. Bízik a magyar intézményekben, gyermekeit magyar tannyelvű iskolába járattja, anyagi szempontból a migrációját sikeresnek tekinti, és ennek megfelelően sokkal elégedettebb az életével, mint a más stratégiát választó migránsok. Úgy véli, hogy a bevándorlóknak kedvező a helyzete Magyarországon, szeretne magyar állampolgárságot szerezni. Ebben a csoportban a legnagyobb az ingatlantulajdonosok száma, ami ugyancsak a végleges letelepedés szándékát jelzi.

A *szegregációs stratégia* néha azok osztályrészéül jutott, akiket nem anyagi motiváció hajtott, hanem politikai kényszer űzött el az országából. Akár politikai, akár gazdasági okok miatt hagyta el valaki hazáját, a szegregációs stratégiát követő bevándorló nem veszítette el érdeklődését a kibocsátó ország ügyei iránt, ma is erősen kötődik az anyaországhoz, az itt élő diaszpóra tagjaiban jobban bízik, mint a magyarokban, alig tud magyarul, és ennek megfelelően jobbra csak honfitársakkal barátkozik. Migrációja lefelé mobilitást eredményezett, gyökérteletlennek érzi magát az új hazában, sokkal jobban bízik az anyaországbeli intézményekben, mint a magyarországiakban, és kulturálisan is a szülőföldjéhez kötődik, tartja

11 Nyíri Pál (2002): Új ázsiai migráció Kelet-Európába: a magyarországi kínaiak. In: Tér és terep: Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből. Akadémiai Kiadó, Budapest. II, 161–180. old.

a szokásokat, ünnepeket. Űgy gondolja, hogy Magyarországon rendkívül nehéz sors vár a bevándorlókra, és legszívesebben sohasem hagyta volna el a szülőhazáját.

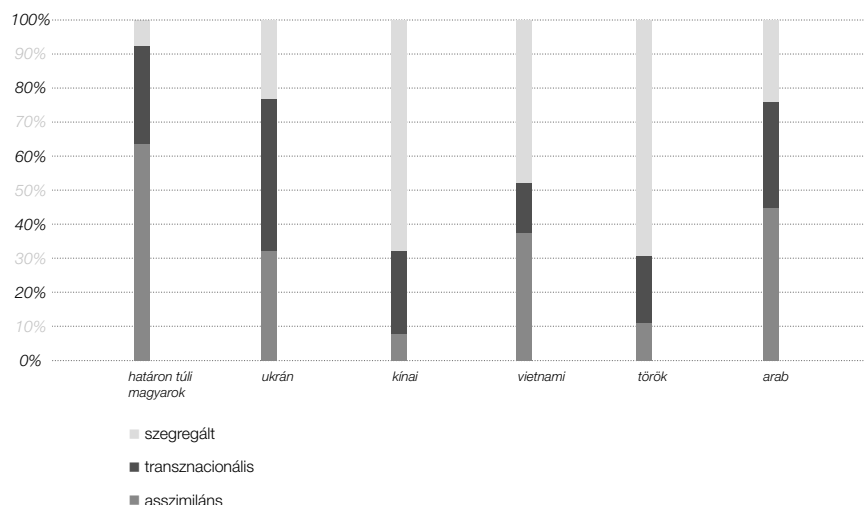
A legnehezebb dolgunk a *transznacionális stratégia* empirikus megragadásával volt. Az ilyen stratégiát követő bevándorlók szülőhazájukat gazdasági okokból hagyták el, ha újra dönthetnének, újra a migráns sorsot választanák, de semmiképpen nem óhajtanak magyar állampolgárokká válni, hiszen gondolkodás nélkül továbbállnának, ha egy másik ország jobb lehetőséget kínálna. Nem beszélnek és nem is akarnak megtanulni magyarul, és a gyerekeiket főképp nemzetközi iskolákba járatják. A kapcsolati hálójuk rendkívül gazdag, sok-sok barátta rendelkeznek, de sem a magyarok, sem a többi migráns csoport iránt nem érznek különösebb bizalmat, igaz, nem is ellenségesek velük szemben. Bár nem mutatnak különösebb érdeklődést az anyaország ügyei iránt, mégis rendkívül intenzív kapcsolat fűzi őket az otthonmaradtakhoz. Ezek a kapcsolatok az „üzlet” bonyolítását segítik elő. A migrációjuk sikeres, hiszen magasabb életszínvonalat értek el Magyarországon, mint otthon, de amikor az életszínvonalukat megítélik, elsősorban az európai emberekhez viszonyítják a saját helyzetüket. Nagyfokú bizalommal fordulnak az európai uniós intézmények felé, és szívesen költöznének akár távoli országokba is, de a szülőhazájukba nem vágnak vissza.

Eleve feltételeztük, hogy a különböző migráns stratégiák nem laboratóriumi tisztasággal mutathatók ki a különböző bevándorló csoportok karrierjében, de azt reméltük, hogy a domináns stratégiák mégiscsak kirajzolhatók lesznek. A különböző stratégiák jellegzetes alakzatait klaszterelemzés segítségével találtuk meg. A három klasztercsoport markánsan különböző stratégiákat különített el. Az első típusba az asszimilánsok tartoztak, és mint a 28. ábra mutatja, arányuk igencsak különbözik az egyes bevándorló csoportokban. A második csoport azoké, akik Magyarországot nem tekintik végső állomásnak. A harmadik típusba azok tartoznak, akiket egyfajta szegregáció jellemez. Fontos megjegyezni, hogy a migrációs stratégiák tipológiájánál nem pusztán azt vettük figyelembe, hogy a válaszadók fontolgatják-e a továbbvándorlást, vagy végleges a letelepedési szándékuk Magyarországon, hanem azt is, hogy életvitelükben találunk-e olyan mozzanatokat, amelyek tartós magyarországi berendezkedésre utalnak,¹² vagy inkább az ideiglenes itt-tartózkodásra utaló jegyek vannak túlsúlyban.

12 Ennek köszönhető, hogy arra a direkt kérdésre adott válaszok, hogy továbbvándorolnának-e, eltérhetnek az adott migráncsoportra jellemző stratégiáktól.

28. ábra

Migrációs stratégiák a bevándorló csoportokban, százalékban

A *határon túli magyarok* esetében azt várnánk, hogy egyértelműen az asszimilációs stratégia jellemzi őket, hiszen a határon túlról való átköltözésük legfőbb célja kimondottan az, hogy „beolvadjanak az anyanemzetbe”. Ehhez képest meglepetéssel tapasztalhatjuk, hogy az asszimilációs stratégia bár népszerű körökben, de ez csak a válaszadók kétharmadát jellemzi (64 százalék). Életszínvonalukat tekintve sikereseknek mondhatók, és a migráció kifejezett javulást eredményezett e tekintetben. Beágyazottságukat jelzi, hogy mind a magyar intézmények, mind a magyar emberek iránt bizalmat éreznek, kapcsolati hálójukban többségben magyarországi magyarok találhatók, és őket sem a hazaköltözés, sem a továbbvándorlás gondolata nem foglalkoztatja.

A határon túli magyarok 28 százaléka a transznacionális kategóriába tartozik. Az ő esetükben nem beszélhetünk azonban klasszikus értelemben vett transznacionális migrációról, hiszen nem fűzik őket sem gazdasági, sem vallási, sem politikai szálak egy földrajzilag szétszórt globális közösséghez. A továbbvándorlás szándékának megjelenése valószínűleg annak köszönhető, hogy bár szoros lelki szálak fűzik őket Magyarországhoz, az egzisztenciális szempontok a továbbvándorlás mellett szólnak. Erre utal, hogy a magyarországi életszínvonalukat kedvezőtlenebbül ítélik meg, mint azok a határon túliak, akik már asszimilálódtak. Továbbvándorlásukat segítheti, hogy ők rendelkeznek a legnépesebb kap-

csolati hálóval, és barátaik között határon túli és magyarországi magyar éppúgy található, mint külföldi.

A szegregációs stratégia a határon túlról érkezett magyarok esetében (8 százalék) frusztrációt, perifériára szorult állapotot jelez. A határon túlról érkezett magyarok esetében, mint ahogy már említettük, általában is jellemző, hogy mind a magyarországi intézmények, mind a magyar emberek iránt nagyfokú bizalmatlanságot éreznek. A magyarországi intézmények iránti bizalmatlanság a szegregált csoport esetében erős, 5-fokú bizalmi skálán mérve az átlag csupán 2,6, és a magyar emberek iránt még kevésbé táplálnak bizalmat, hiszen a bizalomindex átlagos értéke mindössze 2,3. Ez a nagyfokú bizalmatlanság a bennük rejtőző erős frusztrációérzetre utal. A szegregációs stratégiát követő kárpátaljai magyarok számára a migráció anyagi szempontból cseppet sem mondható sikeresnek, hiszen életszínvonalukat alacsonyabbnak érzik, mint a többi határon túlról érkezett magyar, és ugyancsak a többi határon túli magyarral ellentétben migrációjuk életszínvonal-romlást eredményezett. Ami talán meglepő, hogy szociális izoláltság jellemzi őket, hiszen kapcsolati hálójuk relatíve szűk (maximum 1–2 barátjuk van), és alig találni benne magyarországi magyart (a magyarországi magyar barátok aránya ebben a szűk networkben mindössze 7 százalék). E csoport perspektívája tekintetében egyetlen dolog ad okot optimizmusra, az, hogy ők viszonylag rövid ideje érkeztek Magyarországra, és könnyen lehet, hogy pillanatnyi állapotuk csak a migráns lét kezdeti nehézségeit tükrözi.

Az *ukránok* relatív többsége transznacionális migráns (44 százalék). Minden jel arra mutat, hogy az ő esetükben sem beszélhetünk igazi transznacionális stratégiáról, hanem egyszerűen anyagi szempontoktól vezérelt továbbvándorlási szándékról. Rendkívül nagy kapcsolati hálójuk (átlagosan több mint 6 barátjuk van, és közöttük sokféle náció tagjai) azt jelzi, hogy a migráció során nagy kapcsolati tőkét mozgatnak, és ennek hasznát a továbbvándorlás során is élvezhetik.

Az ukránok egyharmada asszimilánsnak mondható. Számukra jelentette a migráció a legnagyobb életszínvonal-javulást, és általános elégedettségük a végleges megtelepedésük szándékát jelzi. Némi meglepetésre szolgált, hogy az ukránok között mindössze 22 százalék volt a szegregáltak aránya. Erre a szegregált csoportra is jellemző egyfajta anyagi sikertelenség, ám az ő esetükben ez nem magyarázható azzal, hogy később érkeztek volna, mint sikeresebb honfitársaik. Az azonban igaz, hogy az ide tartozó ukránok mindössze fele rendelkezik állandó munkahellyel, szemben az első két csoportba tartozókkal, akiknek háromnegyede teljes munkaidejű állással rendelkezik.

A *kínaiak* többségét a szegregációs helyzet jellemzi (59 százalék). A nálunk élő kínai közösség minden szempontból rendkívül zártnak tűnik. Ebben a zártságban csak kétféle stratégia érvényesülhet erőteljesen, az egyik a szegregáció, a másik a transznacionális stratégia (32 százalék). Minden jel arra mutat, hogy a kétféle stratégia közötti választóvonal nem a magyar társadalomhoz való viszony mentén, hanem a migráns csoportba való beágyazottság mentén húzódik. A szegregációval jellemezhető csoport tagjai nem családi vállalkozásban dolgoznak, és nincs még elegendő tőkéjük egy önálló vállalkozás beindítására, hanem idegen kínai munkáltatónál dolgoznak. Ebből (is) következik, hogy az ő életszínvonaluk a leg-alacsonyabb, és a migráció náluk hozta a legkisebb életszínvonal-javulást otthoni életükhöz képest. A transznacionális migrációval jellemezhető kínaiak ezzel szemben kiugróan vagyonosnak számítanak, akiket magas életszínvonal és nagyfokú globális elégedettség jellemez. Egy kis részük (20 százalék), annak ellenére, hogy megélhetését és karrierjét egy globális világban szervezi, a magyar társadalomba való beágyazottság bizonyos jeleit is mutatja (ingatlant vásárol, gyerekeit magyar iskolába járattja stb.). Az ő életükben bizonyos értelemben Magyarország központi szerepet játszik, és e csoport révén Magyarországon talán esély nyílt egyfajta kínai kézben levő nemzetközi virtuális üzleti központ létrejöttére.

A *törökök* és a *vietnámiak* jelentik azt a másik két migráns csoportot, ahol magas a szegregált pozícióban élők aránya. Úgy tűnik, hogy a földrajzi és kulturális értelemben távoli országokból frissen érkezett migránsok az első időben mintegy „beszorulnak” a szegregált státusba. Ebből a pozícióból az idő múltával átléphetnek az asszimilánsok csoportjába, amely csoportra az jellemző, hogy a migráció megvalósította az előzetes elképzeléseket mind karrier, mind vagyoni, mind pedig életszínvonal tekintetében (az itt élő vietnámiak 42, a törökök 14 százalékára jellemző ez a migrációs stratégia). Abban az esetben viszont, amikor az előzetes várakozások nem teljesülnek, a szegregáltak minden bizonnyal átkerülnek abba a csoportba, amelyet eredetileg transznacionális címkével láttunk el. Ez a címke azonban megtevesztő az esetükben, hiszen a vietnámiak és a törökök közül a transznacionális migránsok csoportjába azok kerültek, akik hosszabb ideje élnek már nálunk, karrierjük, vagyoni helyzetük objektíve és szubjektíve is sikertelenebbnek mondható. Az ebből fakadó elégedetlenség arra indítja őket, hogy továbbálljanak, és másik országban próbáljanak szerencsét. A törökök és a vietnámiak között viszont abban nagy a különbség, hogy a vietnámiak nagy része asszimiláns stratégiát követ, míg a törökök számára ez a lehetőség ritkán adatik meg. A vietnámiak számára az asszimiláns stratégia választását minden bizonnyal megkönnyíti az, hogy fiatalon és a rendszerváltás környékén kerültek Magyarországra, gyakran tanulmányaikat is itt végezték, és ez megkönnyítette a beilleszke-

désüket. A törökök asszimilációját viszont nehezíti, hogy egy részük, nevezetesen a szegregált pozícióban lévők, rendkívül erősen kötődnek az iszlám valláshoz. A kulturális karanténból való kitörést a szekularizáció segítheti, amit az is bizonyít, hogy az asszimilánsak már eltávolodtak a vallásuktól.

Az *arab bevándorlók* között – elsősorban annak köszönhetően, hogy Magyarországra érkezésük már a szocializmus éveiben elkezdődött és a rendszerváltás után is folytatódott – mind a három típus említésre méltó gyakorisággal előfordul. A legtöbben az asszimiláns stratégiát követik (44 százalék), de a transznacionális stratégia is szép számmal előfordul körükben (32 százalék). Az arabok esetében a három stratégia mögött éppen olyan tényezők húzódnak meg, mint a vietnami és török csoport esetében: az asszimilánsak érkeztek a legrégebben hozzánk, az ő életszínvonaluk a legmagasabb. Legkedvezőtlenebb helyzetben a szegregált pozícióba szorult arab migránsok vannak, de a transznacionális címkével jellemzett csoport migrációja sem nevezhető túlságosan sikeresnek. Minden bizonnyal ez a sikertelenség az egyik oka annak, hogy más országban való letelepedésüket fontolgatják, és ennek megfelelően alakítják a magyarországi életüket. Az ő továbbállásuk azonban nem úgy képzelendő el, mint egy globális muzulmán diaszpórához való csatlakozás, hanem mint egy óvatos eltávolodás a vallási közösségtől, amit az jelez, hogy az ő körükben relatíve gyenge a vallási kötődés. Tehát az araboknál sem a szó klasszikus értelmében vett transznacionális migrációról van szó, hanem a jobb élet reményében való továbbvándorlásról.

Összefoglalás

A magyarországi migráns diaszpórák rendkívül sokszínűek, mégis van néhány közös jellemzőjük. Mindenekelőtt relatíve fiatalabb emberekre kell gondolnunk, amikor bevándorlókról beszélünk. Ha valaki arra vállalkozik, hogy elhagyja szülőhazáját és egy másik országban kezd új életet, feltételezhetjük, hogy az illetőben figyelemre méltó bátorság és vállalkozó kedv munkál. Adatainkból azonban az is látszik, hogy a migráció sikerét nagyban segíti, hogy a bevándorlás jórészt egy kiépült és jól működő szociális térbe és kapcsolathálóba illeszkedik. Ennek is köszönhető, hogy a migránsok zöme elégedett hajdani döntésével, és ha újra kezdhethetné az életét, akkor is Magyarországra költözne. A különböző migráns csoportokat nagyon eltérő célok vezérelték Magyarországra, de többségüket rendkívül erős alkalmazkodóképesség és nyitottság jellemzi. Ezt bizonyítja, hogy a közügyek iránti érdeklődés a migránsok körében figyelemre méltóan magas, ám a politikai érdeklődés és aktivitás a migránsok esetében egy mikrovilágban zajlik, amelynek nemcsak az a funkciója, hogy a tisztánlátást elősegítse ezekben a kérdésekben, hanem az is, hogy a számukra oly fontos biztonságot és a valahova

való tartozás tudatát megteremtse. Bármennyire is komoly változást hoz a bevándorlók életébe a migráció, azt látnunk kell, hogy a modern technikának és a világ globalizációjának köszönhetően nemcsak a fizikai távolságok rövidültek meg, hanem az otthoniakkal való folyamatos kapcsolattartás lehetősége is szinte korlátlanlanná vált. Így aztán nem kell elveszíteniük az anyaországhoz való kötődésüket, miközben a befogadó országhoz, az itt élő emberekhez, sőt a saját diaszpórájuk tagjaihoz is szoros szálakon kötődhetnek. A kötődések sokszínűségét megkönnyíti, hogy a migránsok sokkal befogadóbbak a többi kisebbséggel szemben, mint a többségi társadalom tagjai.

Ha egy migránsnak sikerül nagy létszámú kapcsolati hálót kiépítenie a befogadó országban, ez nemcsak az izoláltság érzetét csökkenti, hanem segíthet a hétköznapi nehézségek leküzdésében is. A kapcsolati háló összetétele azonban szegregációhoz is vezethet, amennyiben csak diaszpóratagokból áll. Ennek a migráció kezdetén van kulcsszerepe, de ha így marad, nem visz közelebb a sikeres integrálódáshoz.

A migránsok életútjában fontos szerepet játszhat a többségi társadalomba való beilleszkedés szándéka. Ezt hívtuk asszimilációs stratégiának. A migráns azonban kényszerből vagy szabad akaratából választhatja a szegregációs stratégiát is, amelynek értelmében csak a saját migráns diaszpórájához fűzik őt gazdasági vagy lelki kötelékek. Végül kimutattuk a transznacionális stratégia szerepét is, hiszen találtunk egy olyan bevándorló csoportot, a kínaiakat, akik egy globális világ keretei között élik életüket, és teljesen esetleges, hogy éppen melyik ország szolgál lakóhelyükül. Ugyanakkor azt is kimutattuk, hogy a többi migráns csoport esetében a „transznacionális migráció” nem egy globális, virtuális világhoz való tartozást jelent, hanem a Magyarországra történő migráció sikertelenségéből fakadó továbbvándorlási szándékot. Kimutattuk, hogy a különböző migráns csoportok más-más stratégiákat preferálnak vagy kénytelenek elfogadni. Nyilvánvalóvá vált az is, hogy a stratégiák választását a migránsok személyes kvalitásain túl kultúrájuk, származási országuk hagyományai befolyásolják, és igen fontos szerepe van annak is, hogy a befogadó ország milyen arcát mutatja a bevándorlók felé.

A diszkriminációs tapasztalat forrásai

Tanulmányunk hat, Magyarországon élő bevándorló csoport diszkriminációs tapasztalatait befolyásoló tényezők egymásba fonódó hatásmechanizmusát mutatja be. Elemzésünk alapját a 2009-ben lefolytatott empirikus kutatásunk szolgáltatja.¹ Tanulmányunkban azt vizsgáljuk, hogy milyen tényezők növelik vagy csökkentik az egyes harmadik országból származó migráns csoportok diszkriminációs tapasztalatának esélyét. Ennek megfelelően a diszkriminációs tapasztalat elterjedtségének és szerkezetének rövid bemutatása után egy olyan modellt ismeretünk, amely a migráns lét azon elemeit képes megragadni, amelyekről a szakirodalom alapján feltételezhető, hogy befolyásolják a diszkriminációs tapasztalatot. A tanulmány utolsó részében ezt a modellt alkalmazzuk a diszkriminációs tapasztalat mechanizmusának vázolására négy migráns csoport esetében.

A tanulmánynak nem tárgya a diszkrimináció mérésének problematikája, és az ennek során használatos fogalmak definiálása sem. (Sik–Simonovits, 2008, 2009, Simonovits, megj. alatt.) A diszkrimináció érzete és tapasztalata egyaránt a diszkrimináció percepcióját mutatja, de míg az előbbi „becslés” mások (vagyis „ország”, „a lakosság”) vélelmezett gyakorlatán, addig az utóbbi a kérdezett személy saját diszkriminációs tapasztalatain alapul. A kutatás során használt módszer a viktimizációs kutatásokhoz hasonló mérési problémákkal küszködik. Nem rendelkezünk megbízható mintával, és számolnunk kell a retrospektív kérdezés torzító hatásával is. Joggal feltételezhetjük, hogy az áldozattá válás okozta megbántottság-sértettség okozta túlérzékenység hatása erősebb lehet, mint a diszkrimináltság

¹ A kutatási eredmények az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete és az ICCR Budapest Alapítvány által folytatott, Bevándorlók Magyarországon elnevezésű, Európai Integrációs Alap által támogatott survey vizsgálaton alapulnak. A vizsgálat során hat bevándorló csoportot kerestek fel: kárpátaljai magyarokat (N = 211), ukránokat (N = 206), vietnamiakat (N = 200), kínaiakat (N = 200), törököket (N = 223), illetve más muszlim hagyományú országokból származókat (N = 204). A megkérdezettek kvótákkal kontrollált hólabdás mintavétel útján, túlnyomó többségükben anyanyelvi kérdések által kerültek kiválasztásra. Az adatfelvételre 2009 júniusa és augusztusa között került sor. Az ukrán, török és arab alminták reprezentatívnak tekinthetők kor és nem, a kínai és vietnami alminták pedig kor, nem és munkaerő-piaci státus szerint.

miatti szegény okozta elhallgatásé. Így a diszkriminációs tapasztalatokon alapuló kutatások feltehetően túlbecsülik a diszkrimináció mértékét.

A diszkriminációs tapasztalat elterjedtsége

A diszkriminációs tapasztalat leggyakoribb forrása – amint az 1. táblázat mutatja – az idegenség, amelynek egymással szorosan összefüggő elemei a magyar nyelvismeret hiánya, az idegen származás, a jogi státus átmenetisége, illetve etnikai sajátosságok, mint például a bőrszín, a viselet, a kulturális szokások. A vallás, illetve a többségi társadalom tagjait is fenyegető diszkriminációs „felületek” (nem, kor, anyagi helyzet) kisebb arányban fordulnak elő.

A hat migráns csoport diszkriminációs tapasztalatát összehasonlítva megállapítható, hogy a kínaiak diszkriminációs tapasztalata kiugróan magas, a törököké pedig szinte elhanyagolható. A kínaiak esetében a három leggyakoribb diszkriminációs ok: a bőrszín, a nyelvtudás hiánya és az idegen származás.² Az arabok és különösen a kárpátaljai magyarok diszkriminációs tapasztalatai sokkal kisebbek. Az arabok esetében – csakúgy, mint a kínaiak körében láttuk – a bőrszín, a származás és a nyelvtudás hiánya a diszkriminációs tapasztalat leggyakoribb oka. A kárpátaljai magyarok legnagyobb eséllyel a származás, az akcentus és a bevándorló státus miatt szenvednek hátrányt. A két, harmadik országból származó migráns csoport közül a vietnamiak a kínaiakhoz, az ukránok pedig – egy eltéréssel, amennyiben körükben a nyelvtudás hiánya miatti diszkriminációs tapasztalat mértéke igen magas – a kárpátaljai magyarokhoz állnak közel.

2 Mivel a törökök diszkriminációs tapasztalatainak hiánya nem magyarázható sem módszertani torzulással, sem a minta sajátosságaival, ezért a jelenség magyarázata további kutatásra szorul. A tanulmány modelljei a törökök almintát nem tartalmazzák.

1. táblázat

A diszkriminációs tapasztalat elterjedtsége³ a diszkrimináció oka szerint a hat migráns csoport esetében, százalékban

	kárpátaljai magyarok	ukránok	kínaiak	vietnamiak	arabok	törökök
N	207	200	183	191	192	221
bőrszín	1	0	42	29	15	1
származás	18	23	34	33	13	2
vallás	1	4	13	5	6	2
bevándorló státus	19	19	21	20	6	1
nyelv	7	26	44	30	19	1
kor	6	6	13	4	5	0
nem	2	2	11	3	3	0
anyagi helyzet	4	5	16	7	10	0
kumulált diszkriminációs tapasztalat (%)	31	37	57	52	25	1
átlag	0,56	0,84	1,85	1,28	0,75	0,00

Összefoglalóan megállapítható, hogy az egyes migráns kisebbségek között nagyok az eltérések a diszkriminációs tapasztalat terén. A kínaiak, a vietnamiak és az arabok a „látható idegenség”, valamint az anyagi helyzet miatt szenvedtek el diszkriminációt. Az ukránok és sokkal kisebb mértékben a kárpátaljai magyarok a „láthatatlan idegenség” (migráns státus és a származás) miatt tapasztalnak diszkriminációt, ami az ukránok esetében a „hallható idegenség” (a nyelvtudás hiánya) miatti hátránnyal súlyosbodik.

A származásból fakadó diszkriminációs tapasztalat helyszíneit aszerint különítettük el, hogy milyen kapcsolat jöhet létre a vizsgált személy és az őt körülvevő környezet között. Így megkülönböztettük a munka világát, a hivatalokat (idesorolva az iskolát és az egészségügyet, amelyekben az egyén legalább olyan kiszolgáltatott a szervezetnek, mint a többi hivatalban), az anonim vásárlási helyzeteket, a személyes környezetet, és végül a személytelen nyilvános helyzetet (2. táblázat).

³ Az elemzés során nem különböztettük meg a vizsgált egy év alatt diszkriminációt ritkán vagy gyakran tapasztalókat egymástól. Összefoglalóan megállapítható, hogy a gyakori diszkriminációs tapasztalat előfordulásának aránya elhanyagolható.

2. táblázat

A származás miatti diszkriminációs tapasztalat helyszíne⁴ öt migráns csoport esetében, százalékban

	kárpátaljai magyarok	ukránok	kínaiak	vietnamiak	arabok
N = diszkriminációs tapasztalattal rendelkezők	63	72	110	105	45
álláskeresés	64	47	24	42	50
munkahely	37	44	42	32	21
bevándorlási hivatal	31	40	57	40	20
más hivatal	35	65	60	36	25
rendőrség	14	13	64	55	28
iskola	23	16	30	27	22
kórház, rendelő	30	39	53	35	17
étterem, szórakozóhely	11	12	67	38	64
vásárlás során	7	14	66	40	38
szomszédok	16	22	21	16	32
utca	8	11	75	79	67

A származás miatti diszkriminációs tapasztalatra akkor van legnagyobb esélye a migránsnak, amikor a helyzet személytelensége és nyilvánossága védtelenné teszi őket. A lakóhely személyessége csökkenti a diszkrimináció esélyét a legjobban (de ebben a helyzetben is sok migránsnak szembe kell néznie ezzel). A személyesség és a diszkriminációt tiltó szabályok (és ezek részleges elfogadása) együttes hatásának tudható be, hogy az iskolában, a munkahelyeken és az egészségügyi intézetekben a többi helyzetnél ritkább a diszkrimináció esélye. A diszkrimináció ezeken a terepeken csak akkor ilyen alacsony mértékű, ha az érintett személy már bekerült az adott intézménybe, a bejutás során azonban sokkal több nehézséggel kell szembenéznie.

Finomíthatjuk a diszkriminációs tapasztalat esélyének elemzését, ha megkülönböztetjük a látható és a láthatatlan idegenség alanyait. A láthatatlan idegenség esetében a kárpátaljai magyarok és az ukránok példája egyaránt azt mutatja, hogy a személytelen és nyilvános helyzetekben minimális a diszkrimináció esélye. Ugyanakkor a magyarok esetében az álláskeresés során, az ukránok esetében az egyéb hivatalok körében megszaporodnak a diszkriminációs tapasztalatok.

4 Az elemzés során nem különböztettük meg a származás miatti diszkriminációs tapasztalat helyszínétől ritkán vagy gyakran szolgáló helyeket egymástól. Összefoglalóan megállapítható, hogy a leggyakrabban (11-11 százalék) álláskeresőkor, a bevándorlási hivatalban és az utcán tapasztalnak diszkriminációt a megkérdezettek.

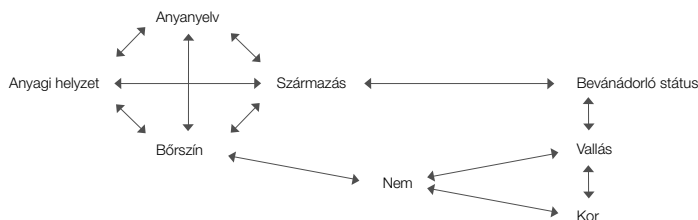
A látható idegenség általában az átlagosnál nagyobb diszkriminációs esélyt okoz. Az idesorolható három migráns csoport esetében a munka világában és az iskolában bizonyos védettség tapasztalható. Ez részben annak köszönhető, hogy vagy saját etnikai gazdaságukon belül találnak állást, vagy önálló vállalkozók, illetve az iskola esetében a diszkriminációt tiltó szabályok hatása érvényesül. A kínaiak és a vietnamiak körében a személyes környezet (a szomszédság) terepén észlelt diszkrimináció gyakorisága sokkal kisebb, ami valószínűleg annak köszönhető, hogy e két csoport többsége szegregált kolóniákban él.

A diszkriminációs tapasztalat szerkezete

A vizsgált nyolc diszkriminációs ok közepesen erősen korrelál egymással, vagyis ha valaki egy metszetben diszkriminációt tapasztal, akkor jó eséllyel ez minden más metszetben is bekövetkezik (Melléklet 1. táblázat⁵). Van azonban néhány diszkriminációs ok, amelyek az átlagosnál (0,20 és 0,30 közötti érték) erősebben (legalább 0,35) kapcsolódnak egymáshoz. (1. ábra)

1. ábra

A diszkriminációs okok összekapcsolódása⁶

Az átlagosnál erősebb kapcsolatok a látható és hallható idegenség dimenzióit és az anyagi helyzetet (ami ebben az értelemben a társadalmi státusz közvetett változója lehet) fűzik össze, amihez a bevándorló státusz lazábban társul. A demográfiai jellemzők lazábban kapcsolódnak egymáshoz, és a bevándorló státuson és a látható idegenségen keresztül kötődnek a többi jellemzőhöz. Az egyes migráns csoportok esetében kisebb-nagyobb eltérések mutatkoznak, amelyek a diszkriminációs tapasztalatok eltérő gyakorlatát sejtetik (2. ábra).

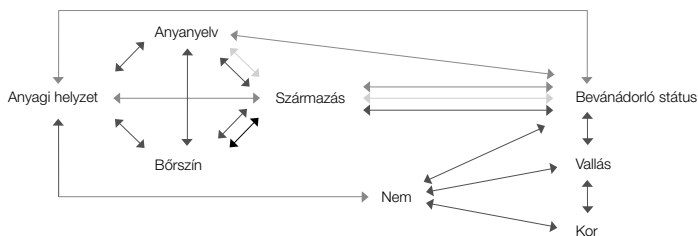
5 A főkomponens-elemzés nem is tudott önálló faktorokat előállítani.

6 A szaggatott nyilak 0.35–0.39, a folytonos nyilak pedig 0.40 feletti korrelációt jelölnek.

A láthatatlan idegenség esetében (a kárpátaljai magyarok és az ukránok között) a bőrszín miatti diszkrimináció nem létezik, ugyanakkor az idegenség okozta diszkrimináció-halmaznak része a származás és a jogi helyzet (illetve az ukránok esetében a nyelv) okozta diszkriminációs tapasztalat is.

2. ábra

Az átlagosnál erősebben egymáshoz kapcsolódó diszkriminációs okok szerkezete migráns csoportonként⁷

A látható idegenség esetében szorosabb az összefüggés a bőrszín–nyelv–származás diszkriminációs okok között. A kínaiak között a bevándorló státusz–nem–kor–vallás elemek is erősen összekötött okegyüttest alkotnak, amit a nem és az anyagi helyzet közötti erős korreláció köt össze. Az arabok esetében ezzel szemben a bevándorló státusz játszik központi szerepet a származással összekapcsolódva.

A származás okozta diszkriminációs helyzetek közötti korreláció általában erős és – kevés kivétellel – pozitív irányú. A főkomponens-elemzés megerősíti azt a rendezési elvet, amit a 2. táblázat szerkesztésekor alkalmaztunk: az első főkomponens a hivatalok és az egészségügy, a második a szolgáltatás és az utca, a harmadik a munkaerőpiac területén tapasztalt diszkriminációt mutatják összetartozónak. A negyedik főkomponensre az iskola és a (többi faktortól sem idegen) szomszédság mint a klasszikus társadalmi tőke megközelítésének két standard eleme került.⁸

A diszkriminációs tapasztalat oka és helyszíne közötti összefüggés elemzése (3. ábra és a Melléklet 3. táblázata) tovább finomítja a diszkriminációs tapasztalat szerkezetével kapcsolatos ismeretünket azáltal, hogy a diszkriminációra hajlamosító helyzeteket pontosabban felrajzolhatóvá teszi.

⁷ Az ábrán a magas, 0,5-nél nagyobb korrelációs együtthatóval összekapcsolódó diszkriminációs okokat tüntettük fel.

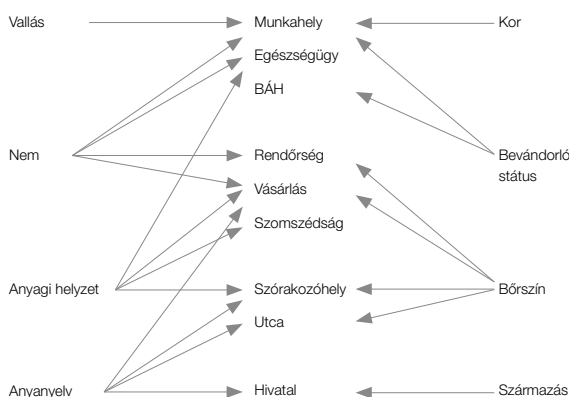
⁸ Lásd a Melléklet 2. táblázatát.

Mivel ebben az esetben is a gyenge vagy közepesen erős pozitív kapcsolatok a jellemzők, célszerű az elemzést az ettől kirívóan eltérő helyzetek bemutatásával kezdeni. Például a bevándorló státus természetesen nem okozhat diszkriminációt ott (szórakozóhely, utca, vásárlás), ahol ez felismerhetetlen a potenciális elkövetők számára. A szórakozóhely és az utca ezzel szemben a legvalószínűbb helyszíne a bőrszín alapú diszkriminációnak, hiszen ezek olyan helyzetek, ahol semmi nem kontrollálja a diszkrimináció rápillantáson alapuló legdurvább változatait sem. Ugyanakkor ahol a diszkriminációt szabályok tiltják, ott valóban ritkábban fordul elő a bőrszín alapú diszkrimináció (iskola, munkaerőpiac, hivatalok). A vallás nem okoz diszkriminációt ott, ahol ez tilos (iskola), értelmetlen (álláskeresés) vagy érzékelhetetlen (utca, szomszédság).

A 3. ábra azokat a szignifikáns korrelációs kapcsolatokat mutatja, amelyek a diszkrimináció okai és helyszínei diszkriminációs tapasztalatának egybeesését valószínűsítik.

3. ábra

A diszkriminációs okok és helyzetek⁹ összekapcsolódásának szerkezete

A bőrszín okozta diszkrimináció tipikus színtere a szórakozóhely és az utca, ahol a személyes ismeretség „védőpajzsának” hiánya miatt a látható idegenség miatti diszkrimináció nyersen, tompítatlanul tud megnyilvánulni. Hasonló a helyzet vásárláskor, illetve a rendőrség esetében (ahol a vallás is gondok forrásává válhat).

⁹ A folytonos nyilak 0,30 és 0,39 közötti, a szaggatottak 0,40 és annál erősebb összefüggést jeleznek.

A magyar nyelv ismeretének hiánya is ezen a két helyszínen okozhat jó eséllyel diszkriminációt, de a rendőrségen és (a származással együtt) a hivatalokban (kivéve az idegen nyelvű megszólalásra felkészültebb BÁH-ot) is hátrány a magyar nyelvtudás hiánya.

Az anyagi helyzet ott válik diszkriminációs tapasztalat forrásává, ahol a pénz hiánya a többségi társadalom tagjainak is gond lehet: az egészségügyben, a szórakozóhelyen és a szomszédságban.

Hasonló a helyzet a munkahely esetében, a vallás és a bevándorló státus mellett itt is azok a tulajdonságok okoznak hátrányt, amitől adott esetben a többségi társadalom tagjai is szenvednek, vagyis az életkor, illetve a nemek szerinti diszkriminációs okok.

A diszkriminációs tapasztalat primer forrásai

Belátható, hogy minden diszkriminációs tapasztalat össze kell hogy függjön az egyén azon tulajdonságával, amely ezt kiválthatja. Ebben a fejezetben egy olyan ábraszorozatot mutatunk be, amelyen ezen feltételezett összefüggések ereje látható.¹⁰ Másiként, azt vizsgáljuk, hogy négy diszkriminációs tapasztalat¹¹ kiváltó okaként felfogható jellemvonások milyen módon hatnak a diszkriminációs tapasztalat megjelenésének esélyére.¹²

A diszkriminációs tapasztalat kiváltó okaként használt közelítő változók minden esetben szignifikáns eltéréseket okoznak a diszkriminációs tapasztalat bekövetkezésének esélyében (4–7 ábra). A kor miatt az idősebbek, a rossz nyelvtudás miatt a nyelvet nem vagy rosszabbul beszélők, az anyagi helyzetük miatt a magyarokhoz

10 Természetesen ezek az okozati összefüggések is kétféleképpen értelmezhetők: az okok egyaránt valószínűsítik a diszkriminációs tapasztalat érvényességét és az erre való érzékenység nagyobb mértékét. Vagyis az okozati összefüggés létéből sem következtethetünk arra, hogy a diszkriminációs tapasztalat jogos vagy jogtalan volt, inkább további elemzés kontrollváltozóinak tekinthetjük őket.

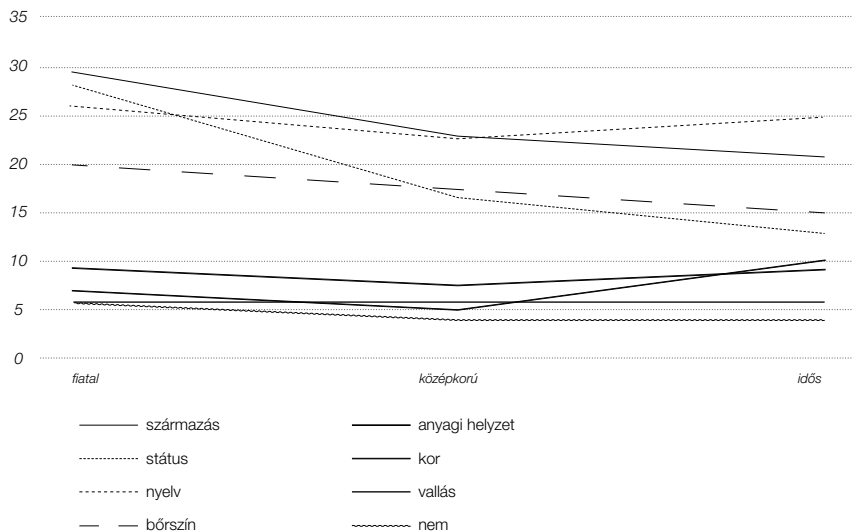
11 A származás miatti diszkrimináció esetében részben nem volt olyan változó, amely megfeleltethető lett volna az ilyen tapasztalat kiváltó okaként, részben a tapasztalat erősen korrelál a bőrszín-változóval (Melléklet 1. táblázat legnagyobb koefficiense), tehát az utóbbi elemzése kiválthatja ezt.

12 Három metszetben nem volt értelme a részletesebb elemzésnek: a bőrszín közelítő változójaként használt migrációs csoport minden diszkriminációs tapasztalat esetében szignifikánsan hat; a nem okozta diszkriminációs tapasztalat egyedül a kérdezett nemétől függött szignifikánsan: a nők 6 százaléka, a férfiak 3 százaléka tapasztalt diszkriminációt; a bevándorló státus esetében a diszkriminációs tapasztalat eltéréseit nem tudtuk értelmezni, mivel az e célból használt közelítő változó (az itt-tartózkodás engedélyének típusa) önmagában nem használható szociológiai elemzésre. A státus miatt diszkriminációt tapasztalók aránya egy csoportban volt kiugróan nagy (az átlag kétszerese, 30 százalék), a tartózkodási engedéllyel itt élők körében. Az ilyen státusú migránsok aránya a kárpátjai magyarok és az ukránok körében magas.

képest magukat rosszabb, illetve jobb helyzetben érzékelők, a vallásuk miatt a hétenként és kisebb mértékben az évente templomot látogatók tapasztalnak az átlagosnál több diszkriminációt.

4. ábra

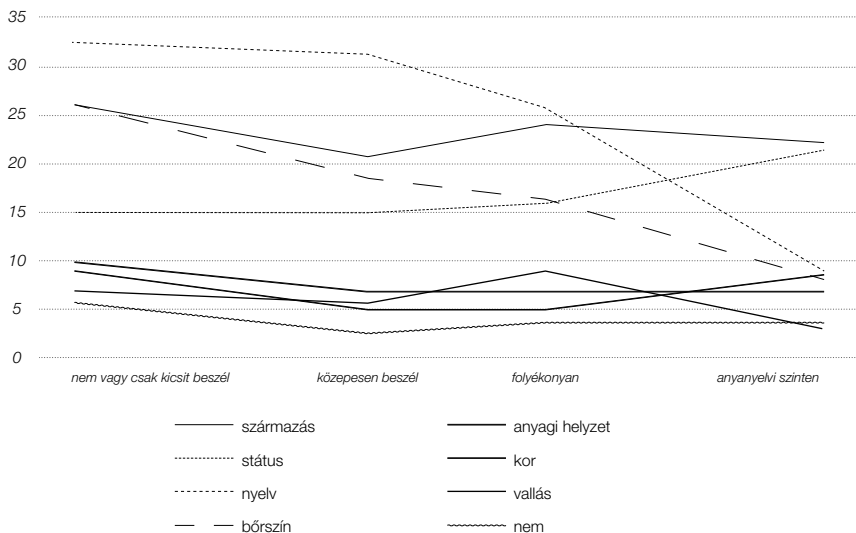
A diszkriminációs tapasztalat elterjedtsége a diszkrimináció oka és kor szerint, százalékban

Látható ugyanakkor, hogy a fiatalok is tapasztalnak diszkriminációt, de ezt nem kor szerinti diszkriminációnak élik meg, hanem a bevándorló státus, a bőrszín vagy a származás következményeként, nyilván mert az idősebbekkel szemben ők erre érzékenyebbek. A nyelv (és a bőrszín) miatt érzett diszkrimináltság-tapasztalatot csak az anyanyelvi szintű tudás teszi kivédhetővé.

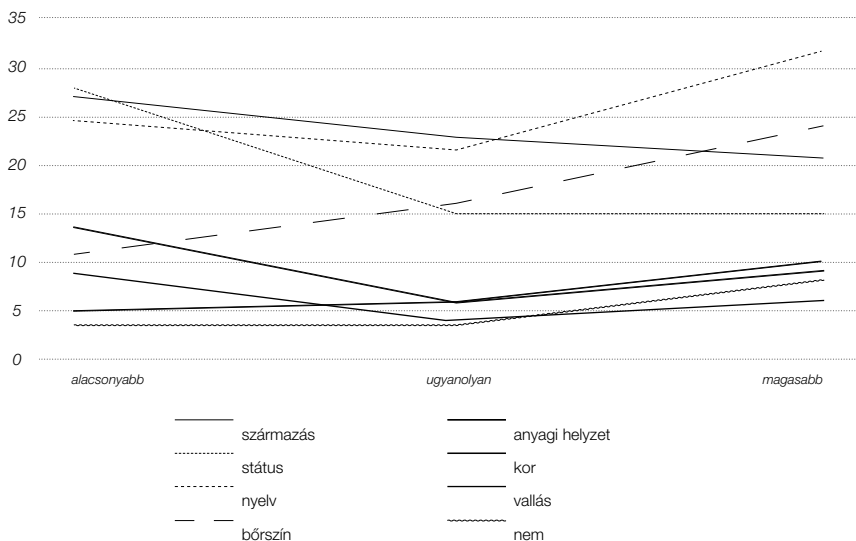
5. ábra

A diszkriminációs tapasztalat elterjedtsége a diszkrimináció oka és a nyelvismeret szerint, százalékban

6. ábra

A diszkriminációs tapasztalat elterjedtsége a diszkrimináció oka és a magyarokhoz viszonyított életszínvonal szerint, százalékban

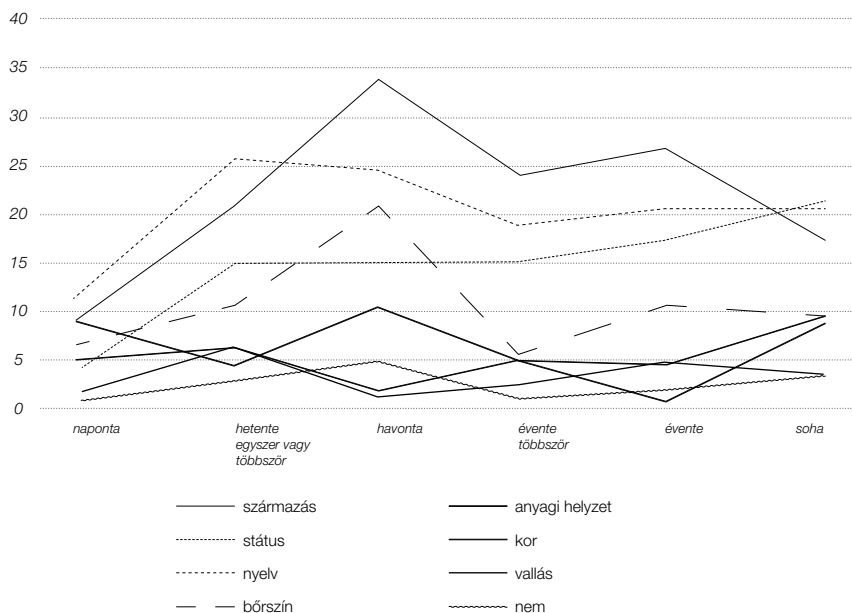

Nemcsak a (szegénység miatti) lenézés, illetve a (gazdagság miatti) irigység növeli az anyagi helyzet miatti diszkriminációs tapasztalat esélyét. Ha egy migráns a saját anyagi helyzetét nem érzi hasonlatosnak a magyar átlaghoz, akkor hajlamos a diszkriminációs tapasztalatait származásából és vallásából eredeztetni. Ugyanakkor a bőrszín miatt érzett diszkrimináció annál fokozottabb, minél magasabb társadalmi pozícióban érzi magát egy migráns.

A vallás (csakúgy, mint a „látható idegenség” három diszkriminációs oka – a származás, a bőrszín és a státusz) miatti diszkriminációs tapasztalat esélye a nagyon és az egyáltalán nem vallásosak körében egyaránt elhanyagolható.

7. ábra

A diszkriminációs tapasztalat elterjedtsége a diszkrimináció oka és a templomba járás gyakorisága szerint, százalékban

A diszkriminációs tapasztalatot befolyásoló tényezők modelljei

Regressziós modellek segítségével a következőkben bemutatjuk, hogy milyen tényezők hatására nő meg a diszkriminációs tapasztalat esélye.¹³ A modellekben alapvetően három változócsoporthal dolgoztunk: kontrollváltozók, migrációs jellemzők és kötődéseket megragadó változók. Az első csoportba tartoznak azok a kontrollváltozónak tekinthető ismérvek, amik az egyén helyzetének és a diszkriminációs tapasztalatok potenciális kiváltó okainak a diszkriminációs tapasztalatokra gyakorolt hatását követik nyomon.¹⁴ A migrációs jellemzők közül kiemelendők a relatív sikerességet megragadó változók, amelyek arra utalnak, hogy a térbeli mobilitást mennyiben sikerült társadalmi mobilitássá konvertálni.¹⁵ A változók harmadik csoportja a kötődésekről szól. A kognitív és emocionális kötődés, a szülőhazához köthető szokások mindennapi tartása vagy a magyar állampolgársághoz való viszony olyan dimenziók, amelyek más és más aspektusból jelenítik meg a szülőhazához, a magyar többségi társadalomhoz és a lokális diaszpórához való kötődést. A változók pontos leírása a függelékben olvasható.¹⁶

Előbb az idegenség metszeteit és annak kumulált modelljét elemezzük, majd a négy diszkriminációs ok esetében migrációs csoportok szerint vizsgáljuk a diszkriminációs tapasztalat bekövetkezésének esélyeit. A származás a látható vagy hallható idegenség mindhárom dimenziójában (a 4. táblázat első három oszlopa) erősen növeli a diszkriminációs tapasztalat bekövetkezésének esélyét – „ázsiai-nak”, és különösen kínainak lenni az arabhoz, de a kárpátaljai magyarokhoz és az ukránokhoz képest is növeli a diszkrimináció esélyét.

13 A logisztikus regressziós modellekben a függő változó minden esetben egy olyan dichotóm változó, aminek egyes értéke mutatja a diszkriminációs tapasztalat meglétét, nullás értéke pedig annak hiányát.

14 Életkor, nem, iskolai végzettség, munkaerő-piaci státus, jövedelmi viszonyok, magyar nyelvtudás, vallásosság.

15 Magyarországra érkezés éve, ismerős megléte, sikeresség az anyaországban élőkhez képest, sikeresség a magyar többségi társadalomhoz képest, sikeresség a lokális diaszpórához képest.

16 A származási csoportonként futtatott regressziós modellekből a túlságosan homogén dummy változókat elhagytuk.

3. táblázat

A diszkriminációs tapasztalat modellje a teljes mintában¹⁸

	nyelvtudás hiánya miatt	származás miatt	bőrszín	jogi státus miatt	kumulatív
SZÁRMAZÁS					
referenciacsoport	arab ¹⁹	kárpátaljai magyar ²⁰	arab ²¹	kárpátaljai magyar ²²	arab
kárpátaljai magyar	–	–	–	–	1,48
ukrán		1,33	–		1,76
kínai	1,96	3,97	5,30		3,93
Vietnami		3,81	2,72		3,54
KONTROLLVÁLTOZÓK					
25 évnél fiatalabb					1,55
felsőfok		0,60			
tanuló				2,81	
nem beszél		0,62			
anyanyelvi szinten beszél				1,55	
MIGRÁCIÓS JELLEMZŐK					
siker – az otthoniakhoz képest	2,19				
KÖTŐDÉSDIMENZIÓK					
kapcsolat az „otthonnal”		1,33			
kötődés Magyarországhoz	0,53				
kettős állampolgárság	1,61		1,70		
szeretne állampolgár lenni				0,51	0,59

A származás általános hatásán felül az idegenség miatti diszkriminációs tapasztalat bekövetkezésének mechanizmusai eltérőek.

A nyelvtudás hiánya miatt akkor nagyobb a diszkriminációs tapasztalat esélye, ha a migráns nem szakítja el az „otthoniakhoz” kötő köldökzsinórt (ők a siker mérceje, és megtartanak a kibocsátó országbeli állampolgárságot), és akkor kisebb,

ha jobban ismeri az „ittthont” (ami impliciten a nyelvtudás magasabb fokát is feltételezi). Ezek a tényezők legerősebben a kínaiakban növelik a diszkriminációs tapasztalat esélyét.

A származás miatti diszkrimináció esélyét szintén növeli a kötődés az „otthonhoz” (a hazafelé irányuló kapcsolatok gyakorisága). A magyar nyelvtudás hiánya csökkenti a diszkriminációs tapasztalatot a származás hatásának kiszűrése után is. Ez azzal magyarázható, hogy a nyelvtudás hiánya véd a diszkrimináció finomabb formáinak érzékelésétől. Feltehetően másfajta védelmet nyújt a felsőfokú végzettség: feltételezzük, hogy ebben az esetben a magasabb státus és a szelektívebb társadalmi miliő védi a migránst a diszkriminációs tapasztalatok szerzésétől.

A bőrszín okozta diszkriminációs tapasztalat esélye a kínai és vietnami migráns csoport esetében a legmagasabb, de a magyar állampolgárság megszerzésének szándéka is növeli a diszkriminációra való érzékenységet. Hiszen az a migráns, aki kettős állampolgár, már félig-meddig magyarnak érzi magát, és minden, az idegennek szóló gesztusra fokozottan érzékeny.

Egészen más a mechanizmusa a láthatatlan idegenség okozta diszkriminációs tapasztalatnak (a jogi státusnak). Ebben az esetben a beilleszkedés szándékának akadályai jelentik a diszkriminációs tapasztalatok forrását – a jó magyar tudás, az iskolai asszimiláció növeli a diszkriminációra való érzékenységet, amitől csak az véd, ha a migráns erősen kötődik Magyarországhoz (állampolgár akar lenni).

A diszkriminációs tapasztalatok összességére a származás hat erősen, az arabokhoz képest minden migráns csoportban nagyobb a diszkriminációs tapasztalat esélye. Különösen igaz ez a vietnami és kínai migránsokra, amit felerősít a fiatalság miatti magasabb érzékenység, de csökkent a helyhez kötődés intézményesített akarata, azaz a magyar állampolgárság megszerzésére irányuló szándék.

Migráns csoportonként külön-külön vizsgálva a diszkriminációs tapasztalat bekövetkezésének esélyét azt találjuk, hogy olykor nagyon elérő mechanizmusok okozhatják az azonos diszkriminációs okra visszavezethető tapasztalatot a különböző migráns csoportok esetében.

A nyelvtudás hiánya miatt elszenvedett diszkriminációs tapasztalat (4. táblázat) esetében az ukránok körében a nyelvtudás hiánya és a vallásosság okozza azt, és semmilyen irányú kötődés nem hat a folyamatra. A vallásosság megjelenése a modellben visszavezethető arra, hogy kevés helyen van lehetőségük anyanyel-

vükön gyakorolni pravoszláv hitüket Magyarországon. Ezzel szemben a kínaiak és az arabok esetében a migrációs jellemzők és kötődéssdimenziók hatnak a diszkrimináció percepciójára. A kínaiak, ha nem szakadnak el az „otthonról” (mint referenciacsoporttól és állampolgárként), érzékenyebbek a diszkrimináció előfordulására, és ezt sem a nyelvtudás hiánya, sem a vallásosság nem árnyalja. Az arabok esetében a diaszpórához mért relatív státusz és a kettős állampolgárság fokozza a diszkriminációs tapasztalat esélyét, a Magyarországhoz való kötődés viszont csökkenti. Ezen kívül sem a nyelvtudásnak, sem a vallásnak nincs hatása a diszkriminációs tapasztalatra.

4. táblázat

A nyelvtudásra visszavezethető diszkriminációs tapasztalat modellje migráns csoportonként

	ukrán	kínai	arab
KONTROLLVÁLTOZÓK			
nem beszél	3,03		
vallásos	2,63		
MIGRÁCIÓS JELLEMZŐK			
siker – a diaszpórához képest			4,22
siker – az otthoniakhoz képest		3,08	
KÖTÖDÉSDIMENZIÓK			
kötődés Magyarországhoz			0,30
kettős állampolgárság		2,73	2,63

A származás okozta diszkriminációs tapasztalat esélyét (5. táblázat) más tényezők alakítják a láthatatlan és a látható idegenség két-két csoportjában. A férfiak és az „otthonnal” intenzíven kapcsolatban állók körében nagyobb az ilyen tapasztalat esélye, amit ellensúlyozhat a gazdasági vagy identitásbeli beruházás (vállalkozás vagy állampolgárrá válás terve). Az ukránok esetében ismét a nyelvtudás hiánya miatti kiszolgáltatottság, illetve az otthon utáni vágy növeli a diszkrimináció esélyét (s ezen belül talán inkább az erre való érzékenységet).

5. táblázat

A származásra visszavezethető diszkriminációs tapasztalat modellje migráns csoportonként

	kárpátaljai magyar	ukrán	kínai	vietnami
KONTROLLVÁLTOZÓK				
férfi	3,37			
vállalkozó	0,18			
nem beszél magyarul		2,89	0,39	
MIGRÁCIÓS JELLEMZŐK				
siker – a magyarokhoz képest			0,40	
siker – az otthoniakhoz képest			6,45	
KÖTŐDÉSDIMENZIÓK				
kötődés Magyarországhoz		3,62		
szeretne magyar állampolgár lenni	0,37			1,97
kapcsolat az „otthonnal”	1,89			
„otthoni” szokások				0,48

A látható idegenség két esete közül a kínaiak körében a kötődésnek referenciacsoportokon keresztül megvalósuló formái hatnak két irányban is a legerősebben: az „otthoniakhoz” képesti sikeresség növeli, az „itthoniakhoz” képesti sikeresség (és a nyelvtudás hiánya) csökkenti a diszkrimináltságérzet esélyét. Együttesen tehát az itteni kínai diaszpórában való siker erősen hat a diszkriminációs tapasztalat ellen. Ezzel szemben a vietnamiak körében a sikeresség egyik formája sem szempont. Érdekes, hogy körükben a magyar állampolgárság igénylése ellentétesen működik, mint a kárpátaljai magyar csoportban. Míg itt növeli, addig a határon túli magyarok esetében csökkenti a diszkrimináció észlelésének esélyét – valószínűsíthető, hogy a vietnamiak számára korlátozottabb a magyar állampolgársághoz való hozzáférés lehetősége.

A bőrszínre visszavezethető diszkriminációs tapasztalat (6. táblázat) esélyét a kínaiak és az arabok esetében az „otthoni” kötődés ereje növeli. Az arabok körében ugyanakkor a vallás és az „itthoni világ értéke” védelmet nyújt a diszkrimináció érzékelésével szemben. A vietnamiak esetében a felsőfokú képzettség és az „otthoni” életvitel kombinációja véd a diszkriminációs tapasztalat érzékelésétől. Utóbbi hatás feltehetően a többségi társadalomtól szegregált életvitel indikátoraként fejt ki hatását.

6. táblázat

A bőrszínre visszavezethető diszkriminációs tapasztalat modellje migráns csoportonként

	ukrán	vietnami	arab
KONTROLLVÁLTOZÓK			
felsőfok		0,47	
vallásos			0,27
MIGRÁCIÓS JELLEMZŐK			
siker – az otthoniakhoz képest	3,72		
KÖTŐDÉSDIMENZIÓK			
kötődés Magyarországhoz			0,18
kapcsolat az „otthonnal”			2,42
„otthoni” szokások		0,28	
kettős állampolgárság	3,16		2,68

7. táblázat

A státusra visszavezethető diszkriminációs tapasztalat modellje migráns csoportonként

	kárpátaljai magyar	ukrán	kínai	vietnami
KONTROLLVÁLTOZÓK				
férfi		0,31		
50 évnél idősebb				0,26
felsőfok			2,96	
tanuló	10,75			
jómódú	4,48			
anyanyelvi szinten beszél		6,59		
MIGRÁCIÓS JELLEMZŐK				
siker – a diaszpórához képest			0,25	
siker – az otthoniakhoz képest			8,43	
KÖTŐDÉSDIMENZIÓK				
érzelmi „otthon”		3,22		
állampolgárság	0,20		0,37	
kapcsolat az „otthonnal”		2,18	0,66	

Az ukránok esetében az „otthoni” kötődés erősen növeli ennek a fajta diszkriminációnak az esélyét, különösen a nők esetében, és még inkább, ha nyelvi kiszolgáltatottság társul hozzá. A kínaiak esetében az „ittthonba” való integrálódás véd, a magasabb társadalmi státus érzékenyít a diszkrimináltsággal szemben. A vietnamiak esetében nem egyértelmű az életkor hatásának oka. Elképzelhető, hogy az idősebb generáció anyagi és jogi helyzete rendezett, ez így nem jelent feszültségforrást. Az is elképzelhető, hogy az idősebb generáció számára a kérdés már kevésbé releváns, hiszen a hazatérés eszméjét követve nyugdíjas éveiket már szülőházájukban szeretnék eltölteni.

Összefoglalás

Tanulmányunk hat, Magyarországon élő bevándorló csoport diszkriminációs tapasztalatait befolyásoló tényezők egymásba fonódó hatásmechanizmusát mutatta be. Azt vizsgáltuk, hogy milyen tényezők növelik vagy csökkentik az egyes harmadik országból származó migráns csoportok diszkriminációs tapasztalatának esélyét.

A diszkriminációs tapasztalat leggyakoribb forrása az idegenség, amelynek egymással szorosan összefüggő elemei a magyar nyelvismeret hiánya, az idegen származás, a jogi státus átmenetisége, illetve etnikai sajátosságok, mint például a bőrszín, a viselet, a kulturális szokások. A vallás, illetve a többségi társadalom tagjait is fenyegető diszkriminációs felületek (nem, kor, anyagi helyzet) kisebb arányban fordulnak elő.

Összességében a hat migráns csoport diszkriminációs tapasztalatát összehasonlítva megállapítható, hogy a kínaiak diszkriminációs tapasztalata kiugróan magas, a törököké pedig szinte elhanyagolható. Az egyes migráns kisebbségek között nagyok az eltérések a diszkriminációs tapasztalat terén. A kínaiak, a vietnamiak és az arabok a „látható idegenség”, valamint az anyagi helyzet miatt szenvedtek el diszkriminációt. Az ukránok és sokkal kisebb mértékben a kárpátaljai magyarok a „láthatatlan idegenség” (migráns státus és a származás) miatt tapasztalnak diszkriminációt, ami az ukránok esetében a „hallható idegenség” (a nyelvtudás hiánya) miatti hátránnyal súlyosbodik.

A származás miatti diszkriminációs tapasztalatra akkor van legnagyobb esélye a migránsnak, amikor a helyzet személytelensége és nyilvánossága védtelenné te-

szi őket. A lakóhely személyességének és a diszkriminációt tiltó szabályok együttes hatásának tudható be, hogy a szomszédságban, az iskolában, a munkahelyeken és az egészségügyi intézetekben a többi helyzetnél ritkább a diszkrimináció esélye. A diszkrimináció ezeken a terepeken csak akkor ilyen alacsony mértékű, ha az érintett személy már bekerült az adott intézménybe, a bejutás során azonban sokkal több nehézséggel kell szembenéznie.

A látható idegenség általában az átlagosnál nagyobb diszkriminációs esélyt okoz. Az idesorolható három migráns csoport esetében a munka világában és az iskolában bizonyos védettség tapasztalható. Ez részben annak köszönhető, hogy vagy saját etnikai gazdaságukon belül találnak állást, vagy önálló vállalkozók, illetve az iskola esetében a diszkriminációt tiltó szabályok hatása érvényesül. A kínaiak és a vietnamiak körében a személyes környezet (a szomszédság) terepén észlelt diszkrimináció gyakorisága sokkal kisebb, ami valószínűleg annak köszönhető, hogy e két csoport gyakran szegregált kolóniákban él.

Regressziós modellek segítségével vizsgáltuk, hogy milyen tényezők hatására nő meg a diszkriminációs tapasztalat esélye. A modellekben három változócsoporthal dolgoztunk: kontrollváltozók, migrációs jellemzők és kötődéseket megragadó változók. Az első csoportba tartoznak azok a kontrollváltozónak tekinthető ismérvek, amelyek az egyén helyzetének és a diszkriminációs tapasztalatok potenciális kiváltó okainak a diszkriminációs tapasztalatokra gyakorolt hatását követik nyommon. A migrációs jellemzők közül kiemelendők a relatív sikerességet megragadó változók, amelyek azt mutatják, hogy a térbeli mobilitást mennyiben sikerült társadalmi mobilitássá konvertálni. A változók harmadik csoportja a kötődésekről szól. A kognitív és emocionális kötődés, a szülőhazához köthető szokások mindennapi tartása vagy a magyar állampolgársághoz való viszony olyan dimenziók, amik más és más aspektusból jelenítik meg a szülőhazához, a magyar többségi társadalomhoz és a lokális diaszpórához való kötődést. A változók pontos leírása a függelékben olvasható.

A származás a „látható” vagy „hallható idegenség” mindhárom dimenziójában erősen növeli a diszkriminációs tapasztalat bekövetkezésének esélyét – „ázsiai-nak”, és különösen kínainak lenni az arabhoz, de a kárpátaljai magyarokhoz és az ukránokhoz képest is növeli a diszkrimináció esélyét. A nyelvtudás hiánya miatt akkor nagyobb a diszkriminációs tapasztalat esélye, ha a migráns nem szakítja el az „otthoniakhoz” kötődő köldökzsinórt, és akkor kisebb, ha jobban ismeri az „új hazát”. Ezek a tényezők legerősebben a kínaiak körében növelik a diszkriminációs tapasztalat esélyét.

Egészen más a mechanizmusa a „láthatatlan idegenség” okozta diszkriminációs tapasztalatnak (a jogi státusnak). Ebben az esetben a beilleszkedés szándékának akadályai jelentik a diszkriminációs tapasztalatok forrását – a magyar nyelvtudás, az iskolai asszimiláció növeli a diszkriminációra való érzékenységet, amitől csak az véd, ha a migráns erősen kötődik Magyarországhoz (például állampolgár akar lenni).

Migráns csoportonként külön-külön vizsgálva a diszkriminációs tapasztalat bekövetkezésének esélyét azt találjuk, hogy olykor nagyon eltérő mechanizmusok okozhatják az azonos diszkriminációs okra visszavezethető tapasztalatot a különböző migráns csoportok esetében. Például a nyelvtudás hiánya miatti diszkriminációs tapasztalat esetében a kínaiak, ha nem szakadnak el az „otthontól” (mint referenciacsoporttól), érzékenyebbek a diszkrimináció előfordulására, és ezt sem a nyelvtudás hiánya, sem a vallásosság nem árnyalja. Az arabok esetében a diaszpórához képes mért relatív státus és a kettős állampolgárság fokozza a diszkriminációs tapasztalat esélyét, a Magyarországhoz való kötődés viszont csökkenti. Ezenkívül sem a nyelvtudásnak, sem a vallásnak nincs hatása a diszkriminációs tapasztalatra.

A bőrszínre visszavezethető diszkriminációs tapasztalat esélyét a kínaiak és az arabok esetében az „otthoni” kötődés ereje növeli. Az arabok körében ugyanakkor a vallás és a magyar viszonyok ismerete védelmet nyújt a diszkrimináció érzékelésével szemben. A vietnamiak esetében a felsőfokú képzettség és az „otthoni” életvitel bizonyos elemeinek megőrzése véd a diszkriminációs tapasztalat érzékelésétől. Utóbbi hatás feltehetően a többségi társadalomtól szegregált életvitel indikátoraként fejt ki hatását.

A jogi státus miatt bekövetkező diszkriminációs tapasztalat esélye a kárpátaljai magyarok esetében csak egy speciális rétegre jellemző – a fiatalokra és jómódúakra –, akik, hacsak az állampolgárrá válás szándéka ezt nem korlátozza, az átlagosnál érzékenyebbek az őket érő diszkriminációra. Az ukránok esetében az „otthoni” kötődés erősen növeli ennek a fajta diszkriminációnak az esélyét, különösen a nők esetében, és még inkább, ha nyelvi kiszolgáltatottság társul ehhez. A kínaiak esetében a befogadó országba való integrálódás véd, a magasabb társadalmi státus érzékenyít a diszkrimináltsággal szemben.

Irodalom

SIK ENDRE – SIMONOVITS BORI (2009): *A diszkrimináció mértéke a munkaerőpiacon. Közelkép. Munkaerőpiaci Tükör. MTA Közgazdaságtudományi Intézet Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest, 118–133.*

SIK ENDRE – SIMONOVITS BORI (2008): *Egyenlő bánásmód és diszkrimináció. In: Kolosi Tamás – Tóth István György – Vukovich György (szerk.): Társadalmi Riport. TÁRKI, Budapest, 363–382.*

SIMONOVITS BORI (MEGJELENÉS ALATT): *A hátrányos megkülönböztetés észlelése, tapasztalása és a diszkriminatív viselkedés: A diszkrimináció mérési módszereinek egy lehetséges tipológiája. Kötőjelek, ELTE TáTK, Budapest*

Melléklet

1. sz. táblázat

*A diszkriminációs tapasztalok elterjedtségének kapcsolata (N = 935),
korrelációs együtthatók*

	jogi státus	vallás	anyanyelv vagy akcentus	bőrszín	kor	származás	nem	anyagi helyzet
jogi státus		0,42	0,34	0,20	0,21	0,38	0,29	0,24
vallás			0,32	0,27	0,36	0,27	0,40	0,33
anyanyelv vagy akcentus				0,48	0,23	0,54	0,27	0,35
bőrszín					0,29	0,49	0,35	0,39
kor						0,23	0,37	0,30
származás							0,32	0,37
nem								0,33
anyagi helyzet								

2. sz. táblázat

A diszkrimináció helyszíneinek főkomponensei

saját érték (megőrzött információ)	0,22	0,16	0,12	0,09
iskolában	0,89			
álláskeresőkor	0,73			
munkahelyen	0,80			
egészségügyi intézményben	0,71			
bevándorlási és Állampolgársági Hivatalban	0,69			
hivatalos (nem bevándorlással kapcsolatos) ügyintézésnél	0,61			
endórséggel	0,68			
étteremben, szórakozóhelyen	0,80			
közterületen (pl. utcán)	0,70			
a szomszédok által	0,17	0,30	0,34	0,51
vásártáskor boltban, áruházban	0,79			

3. sz. táblázat

A diszkrimináció oka és helyszínének összefüggése,
korrelációs együtthatók ($N = 301$)

	jogi státus	vallás	anyanyelv vagy akcentus	bőrszín	kor	származás	nem	anyagi helyzet
iskolában	0,09	0,06	- 0,02	0,12	0,02	0,17	0,08	0,09
álláskeresőskor	0,13	0,05	0,02	- 0,08	0,17	0,15	0,09	0,13
munkahelyen	0,21	0,26	0,06	0,01	0,20	0,15	0,26	0,21
egészségügyi intézményben	0,17	0,13	0,13	0,14	0,11	0,19	0,20	0,17
vevándorlási és Állampolgársági Hivatalban	0,29	0,18	0,06	0,08	0,13	0,10	0,14	0,29
hivatalos (nem bevándorlással kapcsolatos) ügyintézésnél	0,15	0,15	0,21	0,09	0,12	0,24	0,13	0,15
rendőrséggel	0,11	0,24	0,19	0,27	0,08	0,13	0,21	0,11
étteremben, szórakozóhelyen	- 0,15	0,15	0,25	0,43	0,13	0,14	0,14	- 0,15
közterületen (pl. utcán)	- 0,12	0,11	0,22	0,48	0,02	0,13	0,13	- 0,12
a szomszédok által	0,10	0,12	0,11	0,11	0,06	0,19	0,15	0,10
vásárláskor boltban, áruházban	- 0,01	0,15	0,21	0,21	0,09	0,11	0,23	- 0,01

4. sz. táblázat

A regressziós modellben szereplő változók leírása

Kontrollváltozók	
JÖVEDELMI HELYZET	
megélhetési problémák	A „Mindent egybevetve hogy jellemezné a család/az Ön anyagi helyzetét?” kérdésre adott „Eladósodtunk, kölcsönökből vagy külső segítségből élünk” és „Tartalékainkat, korábbi megtakarításainkat éljük fel” válaszok.
jómódú	A „Mindent egybevetve hogy jellemezné a család/az Ön anyagi helyzetét?” kérdésre adott „Gond nélkül megélünk, és tartalékolni is tudunk” válaszok.
vallás	Legalább heti egyszer részt vesz vallási szertartáson.
MIGRÁCIÓS JELLEMZŐK	
SIKERESSÉG	
magyarokhoz képest	„Ön, illetve családjának az életszínvonala magasabb, ugyanolyan vagy alacsonyabb a magyarokhoz képest?” kérdés alapján.
diaszpórához képest	„Ön, illetve családjának az életszínvonala magasabb, ugyanolyan vagy alacsonyabb a Magyarországon élő, az Ön származásával megegyezőkhöz képest?” kérdés alapján.
szülőhazához képest	„Ön, illetve családjának az életszínvonala magasabb, ugyanolyan vagy alacsonyabb az anyaországbeliekhez képest?” kérdés alapján.
KÖTÖDÉSEK	
kognitív kötődés	A kognitív kötődés dimenziója a magyar és a szülőhaza közügyei, sport- és bulváreseményei iránt tanúsított érdeklődés és tájékozottság alapján ragadható meg. A feltett kérdések: „Mennyire érdeklik Önt a következő témák?”, „És mennyire érzi Ön magát jól informátnak?” A válaszait egy ötös skálán árnyalhatja, ahol az egyes érték jelenti azt, hogy „egyéltalán nem érdekl”, illetve „egyéltalán nem informált”; az ötös pedig azt, hogy „nagyon érdekli”, illetve „nagyon jól informált”. A válaszokat standardizált formában vontuk be a szegmentációs eljárásba. Az emocionális kötődés tekintetében négy csoport képe rajzolódott ki, de a regressziós modellekben dummy változóként csak a szülőhaza- és befogadóország-orientációjú szegmenseket használtuk fel.
emocionális kötődés	Az emocionális kötődéseket a következő lokalitások és csoportok irányában vizsgáltuk: Magyarország, származási ország, magyarok, származási országukban élők, lokális diaszpóra, nemzetközi diaszpóra. A feltett kérdés: „Kérem, értékelje az alábbi helyeket és csoportokat aszerint, hogy mennyire kötődik hozzájuk!” Válaszait egy hetes skálán árnyalhatja, ahol az egyes érték jelenti azt, hogy „egyéltalán nem kötődik”, a hetes pedig azt, hogy „nagyon erősen kötődik”. A válaszokat standardizált formában vontuk be a szegmentációs eljárásba. Az emocionális kötődés tekintetében négy csoport képe rajzolódott ki, de a regressziós modellekben dummy változóként csak a szülőhaza és befogadó ország orientációjú szegmenseket használtuk fel.
kapcsolat gyakorisága a szülőhazával (átlag)	„Milyen gyakran utazik szülőföldjére?”, „Milyen gyakran ír e-mailt, levelet az anyaországában élő rokonainak, barátainak?”, „Milyen gyakran telefonál az anyaországában élő rokonainak, barátainak?” kérdések alapján főkomponens.
otthoni szokások tartása	Inkább származási országához köthető zenéket és ételeket szokott fogyasztani.

5. sz. táblázat

A magyarázó változók értéke a migráns csoportokban

	kárpátaljai magyarok	ukránok	kínaiak	vietnamiak	arabok
KONTROLLVÁLTOZÓK					
NEM					
férfi	50%	51%	55%	52%	77%
ÉLETKOR					
50 évnél idősebb	26%	31%	19%	29%	13%
25 évnél fiatalabb	21%	19%	25%	24%	8%
ISKOLAI VÉGZETTSÉG					
felsőfokú	45%	61%	30%	50%	74%
MUNKAERŐ-PIACI STÁTUS					
főállású	45%	61%	30%	50%	74%
vállalkozó	23%	32%	51%	66%	24%
tanuló	9%	10%	8%	16%	26%
JÖVEDELMI HELYZET					
megélhetési problémák	4%	1%	10%	3%	14%
jómódú	10%	9%	17%	10%	13%
MAGYARNYELV-TUDÁS					
anyanyelvi szint	93%	14%	8%	13%	7%
nem beszél magyarul	0%	16%	48%	48%	32%
vallás	24%	18%	16%	5%	53%
MIGRÁCIÓS JELLEMZŐK					
ismert-e valakit	15%	21%	28%	31%	71%
érkezés éve (átlag)	1999	2000	1998	1995	2000
SIKERESSÉG					
magyarokhoz képest	6%	18%	33%	11%	14%
diaszpórához képest	14%	16%	10%	3%	9%
szülőhazához képest	68%	77%	41%	81%	10%
KÖTÖDÉSEK					
kognitív kötődés					
szülőhaza	0%	17%	39%	27%	15%
befogadó ország	53%	39%	12%	5%	43%
EMOCIONÁLIS KÖTÖDÉS					
szülőhaza	7%	21%	47%	14%	35%
befogadó ország	40%	33%	14%	33%	15%

5. sz. táblázat folytatása

A magyarázó változók értéke a migráns csoportokban

	kárpátaljai magyarok	ukránok	kínaiak	vietnamiak	arabok
ÁLLAMPOLGÁRSÁG					
kettős állampolgárság	18%	20%	39%	38%	35%
magyar állampolgár	72%	51%	26%	39%	44%
kapcsolat gyakorisága a szülőházával (átlag)	0,19	0,26	-0,26	-0,52	0,27
otthoni szokások tartása	1%	17%	62%	65%	29%

A bizalom szerepe a bevándorlók sikeres társadalmi integrációjában

Bevezető¹

A bizalom egy olyan társadalom-lélektani mechanizmus, amely a rendszerben résztvevők társadalmi viselkedését pozitív módon befolyásolhatja, és kapocsként szolgál a személyes motivációk és hitvallások, illetve az elérni kívánt szervezeti, társadalmi célok között. A bizalom ellentéte a gyanakvás, amely eltávolítja és megkérdőjelezi az egyén és a társadalom (vagy egyszerűen a „mások”) kölcsönviszonyát, és lélektanilag elbizonytalanítja a szereplőt cselekvésének értelmében és sikerében (Festinger, 1957). A bizalom és a gyanakvás az egyénhez kapcsolódó társadalmi jelenségeként manifesztálódik. A bizalom olyan társadalmi tőke,² amely hozzájárul az egyén társadalmi sikeréhez, a gyanakvás pedig meggátolhatja azt. Másfelől, társadalmi szinten a rendszerbe vetett bizalom a társadalmi integráció egyik legfontosabb alkotóeleme, míg a társadalmi szintű bizalom hiánya társadalmi dezintegrációhoz, a rendszer delegitimációjához vezethet (Misztral, 1996).

Az elmúlt évtizedekben a bizalom kérdése különös népszerűsége tett szert a társadalomtudomány legkülönbözőbb területein: a társadalmi bizalom elméletének megszületése számos közgazdasági, politológiai, szociológiai és szociálpszichológiai

1 A tanulmány első változata megjelent Angelusz Róbert kollégánk 70. születésnapjára kiadott *Látás-viszonyok* című kötetben (szerkesztette Somlai Péter, Surányi Bálint, Tardos Róbert és Vásárhelyi Mária, Budapest, Pallas Kiadó, 2009).

2 A gazdasági és társadalmi viszonyok magyarázatában a marxi tőkefogalom mellett egyre nagyobb szerephez jutnak az olyan erőforrások mint az egyének kapcsolatrendszerei (társadalmi tőke), a hozott és szerzett tudása (kulturális tőke és habitus), befolyásolási képessége és hatalmi pozíciója (politikai tőke). Ezen tőkék külön-külön és együtt határozzák meg az egyén társadalmi pozícióját. Ezen tőkék és a közöttük lévő konverziós mechanizmusok nagyban meghatározzák az adott társadalomban a státuselérés módjait és korlátait. Az egyén szabadsága és lehetősége viszont abban áll, hogy a rendszer által definiált kereteken belül megválaszthatja a számára legkedvezőbbnek tűnő tőke megszerzési és konverziós mechanizmusokat (Coleman, 1989; Bourdieu, 1977).

giai kutatást eredményezett az egyének gazdasági viselkedése, a fogyasztási szokások, a politikai participáció és legitimáció vagy a közösségi kapcsolatok szerveződése vonatkozásában, és a kutatók külön is vizsgálták a társadalom egésze, illetve az egyes társadalmi csoportok körében megmutatkozó bizalmi potenciál erősségét és a bizalom megnyilvánulásának jellegzetességeit. Meglepő módon azonban szinte alig található kutatás a bizalom etnikai-kulturális alapú vonatkozásairól és a bizalom szerepéről vallási, etnikai vagy migráns kisebbségi élethelyzetekben.³ Pedig a bizalom ezekben a helyzetekben is megkülönböztetett szerepet játszik a bevándorló társas kapcsolatainak kialakításában, a többséggel való együttélés normáinak és mechanizmusainak a megteremtésében, a társadalmi és kulturális integrációban, a személyes érvényesülésben, és abban is, hogy a többség mennyire lesz képes elfogadni a kisebbséghez tartozó egyént és vele a másságot.⁴

Elemzésünknek az a célja, hogy az empirikus szociológia eszközeivel rávilágítsunk a bizalom szerepére egy sajátos élethelyzetben, nevezetesen a bevándorlók megtelepedésének és beilleszkedésének folyamatában. A cikk alapjául egy egyedülálló nemzetközi összehasonlító vizsgálat szolgál, amely Európa különböző nagyvárosaiban a bevándorlók politikai integrációját helyezte a kutatás középpontjába.⁵ A vizsgálat kiterjedt a politikai érdeklődés, a politikai ismeret és a politikai participáció mértékére a bevándorlók körében, és vizsgálta mind a befogadó, mind a kibocsátó ország intézményei iránt érzett, valamint az emberekbe vetett általános bizalom szerepét.

Elemzésünkben először néhány, a bizalomra vonatkozó általános és a migráns helyzetet jellemző speciális elméleti kérdést járunk körül, majd megvizsgáljuk, hogy milyen mértékű bizalmi potenciál jellemzi a különféle migráns csoportokat, a bizalom mértékére milyen hatással van a befogadó ország, a lakóhelyül szolgáló városok mikroklímája, illetve hogy ezt a bizalmat mennyire befolyásolja a migráns csoportok sajátos etnikai háttere. Kísérletet teszünk arra is, hogy megállapítsuk, hogy az emberekbe vetett általános bizalom, a saját etnikai csoportba vetett hit és

3 Az üdítő kivételek egyike Victor Nee és Jimmy Sanders tanulmánya (Nee, 2001).

4 Természetesen, ha a bizalom fogalmát szélesre tárjuk, akkor nem feledkezhetünk meg arról a robusztus társadalomtudományi hagyományról, amely régóta foglalkozik a kisebbség és többség együttélését jellemző mechanizmusokkal (etnikai-kisebbségi kategorizáció, sztereotipizáció, társadalmi távolság, előítéletek, diszkrimináció, rasszizmus). A szűkebben vett bizalomra vonatkozó elméletek és fogalmi keretek között azonban a szakirodalomban nemigen található kapcsolódás a bizalom és ezen jelenségek között.

5 A nemzetközi kutatásban részt vevő nagyvárosok: Madrid, Barcelona, London, Lyon, Milánó, Zürich, Genf és Budapest. Lásd erről bővebben a kutatás webste-ját: <http://www.um.es/localmultidem/>. A magyarországi adatfelvételt az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete koordinálta.

az intézmények iránti bizalom mentén miféle típusokat lehet felfedezni, és végül hogy miként szolgálja a bizalmi tőke a bevándorlás és megtelepedés sikerét.

A bizalomról

A bizalom kérdésének vizsgálata viszonylag új keletű a szociológiában. Azzal párhuzamosan, ahogy a szociológia figyelme a nagy társadalmi összefüggésektől, az intézmények és a társadalmi csoportok viselkedésének kutatásától a rejtettebb emberi kapcsolatok felé fordult, a bizalom kérdése különös fontosságot kapott. Bár a kutatók között máig sincs közmegegyezés a bizalom fogalmának pontos meghatározásában, abban széles körű a konszenzus, hogy a társadalom és a kisebb csoportok működésében a bizalmi tőke szerepe igen jelentős. Vannak, akik a bizalmat személyes jellemvonásként kezelve pszichológiai jelensékként értelmezik. Mások a bizalomban megnyilvánuló értékkomponenst hangsúlyozzák, és a morális aspektust tartják fontosnak (Uslaner, 2002). A legelterjedtebb felfogás szerint a bizalom olyan társadalmi „jóság”, amely az egyén számára mobilizálható tőkeként funkcionál, és amely fontos előfeltétele, illetve eszköze a hatékony társadalmi együttműködésnek (Gambetta, 1989). Makroszintű megközelítésben a bizalmat a társadalom morális integrációjának kötőanyagaként is felfoghatjuk (Elster, 1989).

A különböző definíciók mögött három markánsan elkülönülő interpretációs lehetőség húzódik meg. Az elsőhöz azok az elméletek adják a muníciót, amelyek az emberek közötti kapcsolatokra fókuszálnak, azokkal a gazdasági, társadalmi, kulturális cserefolyamatokkal foglalkoznak, amelyeket a hatékony érdekérvényesítő mechanizmusok mozgatnak. Ebben megközelítésben a bizalom érvényesülésében központi helye van a racionális viselkedésnek és döntéseknek, a felek vagy csoportok közötti kölcsönösségnek és az együttműködésnek, a közös szabályok felállításának, elfogadásának és annak a hitnek, hogy az elfogadott szabályokat a másik fél is betartja majd. A személyek és az interperszonális kapcsolatok szintjén a bizalom növeli a cselekedetek kiszámíthatóságát és minimalizálja a kockázatot, erősíti a mások iránti szolidaritást, a résztvevők számára pedig biztonságot, megelégedettséget, barátságos emberi miliőt teremt (Hardin, 2002). A bizalomnak ez a fajtája (vagy az ebben az értelemben felfogott bizalom) makroszinten kiszámíthatóvá teszi a rendszer működését, az emberek számára a kölcsönösség elve alapján megteremti a részvétel és döntés lehetőségét a közügyekben, elmélyítheti a rendszer legitimitását, és az élet minden területén általános jóhiszeműséget szül. Makroszinten a bizalom egyfajta áru (commodity), az egyén számára megszerzhető és megszerzendő egyéni vagy közös (private and

public good), illetve olyan társadalmi tőke (social capital), amely jelentős mértékben segítheti az egyén érvényesülését.

Egy másik értelmezés a bizalom kognitív mozzanatait emeli ki. Eszerint a bizalom megjelenésében (vagy éppen hiányában) a társadalmi viselkedés szocializáció során megtanult elemei kapnak hangsúlyt. A mások iránti bizalomnak nincs feltétlenül konkrét célja, és nem feltétlenül függ külső feltételektől. Ez a fajta bizalom egyfajta hit a többi emberben, amely egyrészt lehet a személyiség jellemző vonása, része az emberek habitusának, megmutatkozhat a mások iránti egyfajta általános pozitív, optimista hozzáállásban, vagy lehet egy mindennapi viselkedési minta. Egy másik, de idetartozó elmélet szerint a saját csoporthoz tartozás tudata és a más csoportoktól való megkülönböztetése vezet el ahhoz a bizalomhoz, amely a személyes identitás felépítésnek alapköve. Ebben az értelemben a bizalom fontos része társadalmi identitásunknak, amely a csoporthoz való tartozás harmóniáját segíti megteremteni.

A bizalom harmadik lehetséges értelmezésében a morális aspektust emelik ki a szerzők. Ennek alapja az általános bizalom⁶ fogalma, amely nem konkrét személyek, hanem közösségek egésze (és minden tagja), illetve intézmények iránt mutatkozik meg, és tőlük vár el kiszámítható és társadalmilag elfogadott viselkedést. Ha ezek a várakozások normatív tartalmat vesznek fel, az általánosított bizalom morális bizalom alakját ölti. A normatív felfogás szerint a bizalom teremti meg az egyén morális kötődését a csoporthoz, biztosítja a társadalmi presztízs elfogadását, és általában olyan közösen elfogadott értékmezőt generál, amely a társadalmi együttélés alapjául szolgál. Erik Uslaner a bizalom két alapvetően különböző fajtáját határozza meg. Az egyiket az általános vagy morális bizalomnak nevezi, szemben a részleges vagy stratégiai bizalommal. „A másokban való bizalom egy alapvető etikai előfeltételen alapszik: nevezetesen, hogy a többiek osztják az egyén által magáénak vallott értékeket” (Uslaner, 2004:2). A morális bizalom felfogása szerint az egyének nem pusztán együttműködnek egymással, de szavahihetőnek tartják egymást, továbbá morális felelősséget éreznek egymás iránt. Uslaner szerint a bizalom kultúrája alapvetően egalitáriánus szemléletet feltételez, és azzal a hittel párosul, hogy nem csupán saját hasznunkra, de mások megsegítésére is kell törekednünk. A morális bizalom jellemzője a megerősítő funkció, amely az egyén morális elkötelezettségéből fakad. A bizalom irányulhat intézmények és személyek, csoportok felé, anélkül hogy kölcsönösséget követelne. A morális bi-

6 Az angol nyelvű szakirodalom ezt a fajta bizalmat generalized trust (általánosított bizalom) szóhasználatlal illeti.

zalom stabil, és egyfajta állandóság jellemzi, szemben a részleges bizalommal.⁷ A morális bizalom biztosítja a társadalmi szabályok és intézmények elfogadottságát, és ennyiben a társadalmi integráció elengedhetetlen feltétele (Uslaner, 2004).⁸

A bizalom eddig ismertetett különféle megközelítései, bár eltérően látják a bizalom társadalmi szerepét, abban egységesek, hogy mindegyik a társadalmi rendszer egésze szempontjából, az egyén társadalmi beágyazottságának szemszögéből közelíti meg a jelenséget. De mi történik akkor, ha a társadalom peremvidékén keressük a bizalom megjelenését, ha kisebbségi és többségi társadalmak relációjában vizsgáljuk a bizalom megjelenését? Hogyan értelmezhető az a szituáció, mikor az egyén kultúrát vált, hazát cserél? Vajon ebben az esetben is működik a bizalom, és a korábban említett instrumentális, morális és kognitív mozzanatok közül melyik táplálja és melyik apasztja el a bizalom forrásait? A tipikus helyzetben lévő bevándorló oly kevésbé rendelkezik az érvényesüléshez és a személyes biztonság megteremtéséhez szükséges erőforrásokkal, hogy számára a bizalom válhat az egyetlen „korlátlanul” rendelkezésre álló tőkévé. Ahogy Victor Nee és Jumy Sanders fogalmazott az etnikai kapcsolatokra alapozott bizalom vonatkozásában, ez a fajta társadalmi tőke sokszor sokkal fontosabb a bevándorlók társadalmi adaptációjában, mint más egyéb tőkék, legyen szó akár a kapcsolati hálóról, akár az anyagi erőforrásokról, a nyelvi-kulturális tőkééről, vagy éppen politikai-hatalmi beágyazottságról (Nee, 2001). Általánosságban is igaz, hogy a bevándorlók esetében a humán erőforrások (nyelv, szaktudás, network, társadalmi normák, emberi kvalitások) szerepe felértékelődik, hiszen a materiális javak mozgatása a migráció során csak nagyon korlátozottan tud megvalósulni. A frissen érkezett bevándorlók esetében pedig számos olyan azonnali probléma adódik (a tartózkodás legalizálása, hivatali ügyek, biztosítás, lakóhely és munkahelyszerzés, gyerekek iskolai elhelyezése stb.), amelyben éppen a bizalmi tőke hidalhatja át a tapasztalatok, az információ és a különböző erőforrások hiányából fakadó nehézségeket.⁹

7 A társadalmat átható morális bizalom (vagy bizalmatlanság) és általános jóhiszeműség (vagy gyanakvás) a társadalmi integráció meghatározó szervezőelvei, amelyeket tartós kulturális és értékválasztásbeli mechanizmusok működtetnek. Éppen ezért a morális bizalom vagy bizalmatlanság csak lassan változik az időben, és drámai eseményeknek kell bekövetkezni ahhoz, hogy ez a fajta hozzáállás megváltozzon. Ezzel szemben az emberek együttélését és együttműködését segítő bizalmi tőke nagyon is ingatag: ha bármilyen rossz élmény ér bennünket, a másokba vetett korábbi bizalmunk könnyen semmivé válhat.

8 Egészen másképpen működik Uslaner szerint a stratégiai bizalom. A bizalomnak ez a formája mindig két különböző oldalt feltételez, és a két fél hatékony együttműködését segíti elő. A stratégiai bizalom mindig konkrét személyekre irányul, és kölcsönösséget feltételez.

9 A tanulmányban később bemutatott kutatás adatai azt mutatják, hogy a friss bevándorlók sokkal nagyobb bizalommal fordulnak a befogadó ország intézményei felé, mint azok, akik már hosszabb ideje élnek a befogadó országban.

A bizalmi tőke tehát megkülönböztetett kincse lehet a migránsnak. Az is lehetséges azonban, hogy a befogadó ország társadalmának periferiáján elhelyezkedő migráns a kulturális idegenség státusában még a legjobb akarattal sem tud magában bizalmat ébreszteni, illetve képtelen mások bizalmát megszerezni. A mások iránti bizalom a kapcsolatokban többfajta szerepet játszhat: egyrészt megkötő (bonding) kapcsolatokat épít a legkülönbözőbb többé-kevésbé zárt közösségeken belül (ezek a bizalmi hálók tartják össze a családi, vallási, közös etnikai leszármazáson alapuló személyes hálózatokat). Másrészt áthidaló (bridging) szerepet formázhat az egymástól eltérő és szegregált személyek, csoportok és kultúrák között, harmadrészt pedig összekötő (linking) kapcsolatokat teremthet a társadalmi hierarchiában eltérő pozícióban lévő személyek és csoportok között (Hardin, 2002; Tóth, 2005).

A bevándorló élethelyzetben különösen a bizalom megkötő és áthidaló szerepe jelentős. Az anyaországtól való fizikai eltávolodás gyengíti (vagy akár teljesen lerombolja) a védőernyőként is működő hagyományos társadalmi hálózatokat (család, rokonság, barátok, munkatársak stb.). A frissen érkezett bevándorló szükség szerint a saját etnikai-nemzeti diasporájában találja meg azt a közösséget, amelynek tagjaival sorsközösséget érezhet, és akiktől segítséget remélhet.¹⁰ És nem csupán a migráns lét együttes élménye okán, de a nyelvi, az etnikai identitásbeli, esetleg vallási kapcsolódások és a közös kultúra és múlt miatt. Az etnikai alapon szerveződő bizalom a leszármazás és a közös kultúra mentén épít szoros kötődéseket: az etnikai alapú bizalom a csoport tagjaitól nagyfokú elkötelezettséget követel meg, míg más etnikai csoportokkal szemben gyanakvást szül. A migráns élethelyzetben viszont az etnikai bizalom kettős természetű: az etnikai bizalom alapján szerveződő kapcsolatok egyfelől segítik megővni a bevándorló kulturális önképét és identitását egy számára idegen szociokulturális környezetben, miközben a migráns közösség számára az etnikai bizalom a kohézió fontos eszköze. Másfelől – ahogy ezt a szakirodalom is említi – ez a fajta bizalom sokszor etnikai elkülönüléshez, szegregációhoz vezet, ami akadályozza a bevándorló sikeres társadalmi integrációját, és felerősítheti a többségnek a kisebbséggel szembeni intoleranciáját és elkülönítő törekvéseit (Uslaner, 2004).

A migráns élethelyzetben a megkötő típusú bizalmat az áthidaló típusú bizalomnak kell kísérnie. Ez a feltétele a bevándorló sikeres társadalmi beilleszkedésének,

10 Az adataink azt mutatják, hogy a friss bevándorlók networkje etnikailag zártabb, és minél hosszabb ideje él egy országban a bevándorló, annál inkább bővül a baráti köre öslakosokkal.

és ettől függ, hogy mennyire képes elfogadtatni magát a többséggel, és mennyire tudja megvalósítani a migráció eredeti személyes céljait. Ha az áthidaló bizalom – amely a befogadó és a befogadott közé emel hidat – sérül vagy nem jön létre, a migráns számára a túlélés egyetlen kiútja az etnikai szegregáció és önggettósítás marad.

A migránsok esetében működő bizalmi tőke természetét értelmezhetjük az Uslaner-féle kettős bizalom fogalom mentén is. Egyfelől beszélhetünk az általános vagy morális bizalomról, amely a befogadó országgal kapcsolatban nyilvánul meg, és azt fejezi ki, hogy a migráns milyen mértékben bíz a befogadó ország intézményeiben, tisztségviselőiben, polgáraiban. Másfelől éppen az előbbieken említett bizalom hiányától hajtva vagy meglététől inspirálva táplálhat magában részleges vagy stratégiai bizalmat is elsősorban a bevándorlósorsban osztozó honfitársai iránt, személyes networkjének tagjai és olyan, a migráns lét megkönnyítésére létrehozott civil szervezetek képviselői iránt, akikkel személyes kapcsolatban áll, és akiktől segítséget remél.

A bizalom mértéke a bevándorlók körében

A bizalomról szóló elméleti fejtegetéseink után egy nemzetközi empirikus kutatás eredményein keresztül próbáljuk bemutatni a bizalom szerepét a bevándorlók integrációjában.

A kutatásban eredetileg 6 ország, 8 város és 16 migráns csoport szerepelt, az egyes részminták elemszáma 300 fő körül mozgott.¹¹ Tanulmányunkban a könnyebb áttekinthetőség kedvéért nyolc nagy típusba vontuk össze a bevándorló csoportokat (lásd 1. táblázat). Megkülönböztettük az Észak-Afrikából, Európából, Amerikából és Ázsiából érkezetteket. A kutatás rendkívül heterogén terepen zajlott, hiszen a „klasszikus” migráns csoportok mellett olyan bevándorlók is szerepeltek a mintában (a Svájcban élő olaszok), akiket lényegesen kisebb földrajzi és kul-

¹¹ A különböző városokban élő migráns csoportok természetesen demográfiai paramétereik mentén is különböznek. Általában véve igaz, hogy a migráció a fiatalabb korosztályokat érinti. A migránsok átlagosan 10 évvel fiatalabbak (átlagosan 39 évesek), mint az őslakosok. Kivételt a Svájcban élő olaszok jelentenek, akiknek közel háromnegyede 45 évesnél idősebb. A másik szélsőséget a Budapesten élő határon túli magyarok jelentik, akiknek viszont háromnegyed részük 30 évesnél fiatalabb. A migrációhoz szükséges vállalkozó kedv a férfiakban erősebb, ennek köszönhetően a bevándorlók 56 százaléka férfi. Mintánkban különösen nagy a férfítöbbség az észak-afrikaiak és a törökök esetében. Kivételt a Lyonban élő arab csoport képez, ahol a másodgenerációs bevándorlók magas arányának köszönhetően kiegyenlített a nemek aránya. A nők aránya csak a latin-amerikai bevándorlók esetében múlja felül az átlagot. A bevándorlók körében érvényesülő férfi többség és a fiatal életkor ellenére a migráns csoportokban magas a házasságok aránya (60 százalék), de a házastársak negyede (még) nem él a befogadó országban. A bevándorlók közel 60 százalékának még nincs gyermeke.

turális távolság választ el a befogadó ország lakosaitól, illetve olyan csoport is (a határon túli magyarok), akiket sem nyelvi korlátok, sem komoly identitásbeli különbségek nem választanak el a befogadó ország lakosaitól.

1. táblázat

A vizsgált etnikai csoportok a befogadó nagyvárosok szerint

	Barcelona	Madrid	Genf	Zürich	Lyon	London	Milánó	Budapest
Észak-afrikaiak	x	x			x		x	
Latin-amerikaiak	x	x				x	x	
Törökök				x				x
Indiaiak és pakisztániak						x		
Kínaiak								x
Kosztovóiak			x	x				
Határon túli magyarok								x
Olaszok			x	x				

A bizalom mértékének vizsgálatakor kutatásunk lehetőséget kínált arra, hogy a bizalom két típusát különböztessük meg. Az első az emberekbe vetett általános bizalom (trust), a második pedig a befogadó ország intézményeibe és közszereplőibe vetett bizalom (confidence).¹²

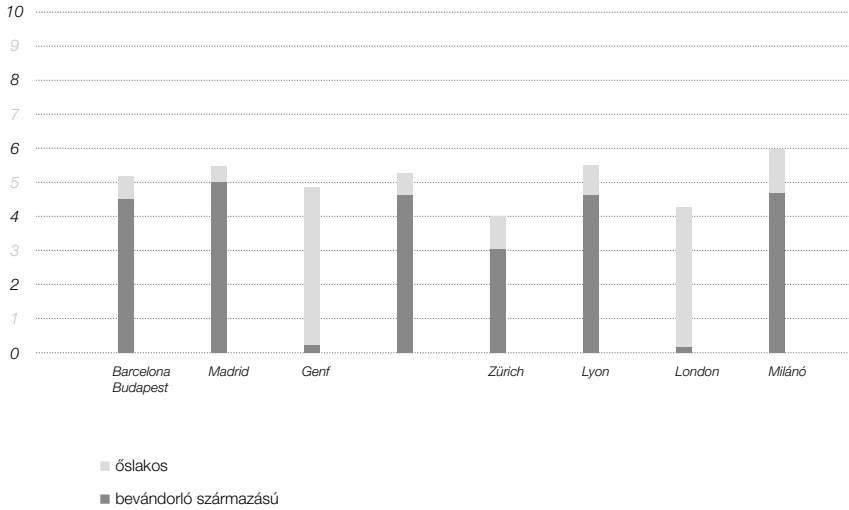
Az első hipotézisünk abból indul ki, hogy a bevándorlók a többségi társadalom tagjaihoz képest erőforráshiánnyal küszködnek, így a bizalom kiemelt jelentőséget kap, mint egy olyan erőforrás, amely a beilleszkedés elengedhetetlen feltétele. Feltételeztük, hogy a bevándorlókat erősebb általános és stratégiai bizalom jellemzi, mint a befogadó ország polgárait. Az 1. ábra azonban azt mutatja, hogy a budapesti és milánói migránsok kivételével az emberekbe vetett általános bizalom minden városban az őslakosok körében nagyobb, bár a különbségek nem jelentősek. A városok sem igazán különböznek egymástól e tekintetben, mindössze a lyoni őslakosok és a migránsok esetében feltűnő egyfajta bizalmatlanság.¹³

12 A bizalom mérésére egy direkt kérdés vonatkozott a kérdőívben: 11-fokú skálán jelölték a kérdezettek a bizalom nagyságát. A befogadó ország intézményeibe és közszereplőibe vetett bizalom nagyságát egy több kérdésből aggregált index méri. Az index magas értékei az intézményekbe és közszereplőkbe vetett nagyfokú bizalmat jelzik.

13 Adataink nagyon hasonlóak a European Social Survey összesített adataihoz, hiszen az Európára jellemző átlagérték 10-es skálán 4,7 volt, a mi mintánkban pedig 4,8. Lásd European Social Survey, 2004.

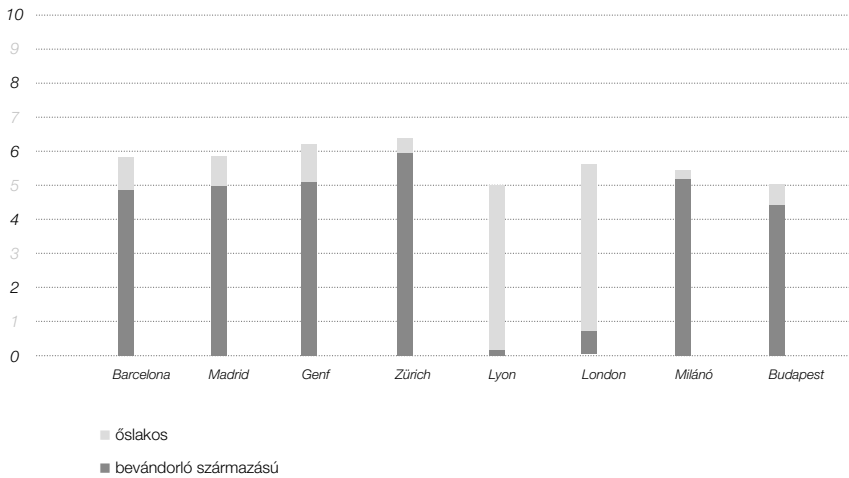
1. ábra

A bizalom mértéke a bevándorló és az autohton csoportokban, nagyvárosok szerint (átlagok 11-fokú skálán)

2. ábra

Az intézményekbe vetett bizalom mértéke a bevándorló és az autohton csoportokban, nagyvárosok szerint (átlagok 11-fokú skálán)

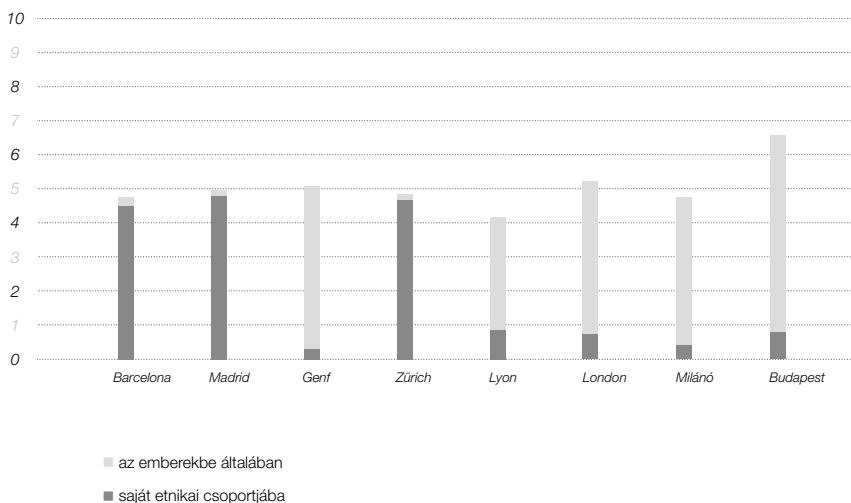

Más a helyzet az intézményekbe¹⁴ vetett bizalom esetében. Túl azon, hogy mind a nagyvárosok őslakói, mind a migránsok inkább bíznak az intézményekben, mint az emberekben, az is látható, hogy a bevándorlók nagyobb bizalommal fordulnak az intézmények felé, mint az őslakosok.

Úgy tűnik tehát, hogy a migráns létből következő bizonytalanság egyfajta bizalmatlanságot szül az emberi relációkban, ugyanakkor akár a beilleszkedési szándék, akár a befogadó ország iránti elvárások, akár az anyaországbeli viszonyok felerősítik a bevándorlókban a befogadó ország intézményei iránti bizalmat. Ennyiben első hipotézisünket árnyaltabban kell megfogalmaznunk, azaz azt tekinthetjük igazottnak, hogy a migránsok számára oly fontos bizalmi tőkét az új haza intézményeibe vetett hit táplálja. Ezt a fajta bizalmat nevezi a szakirodalom áthidaló bizalomnak.

3. ábra

Általában az emberekbe és a saját etnikai csoport tagjaiba vetett bizalom mértéke a bevándorlók körében nagyvárosok szerint (átlagok 11-fokú skálán)

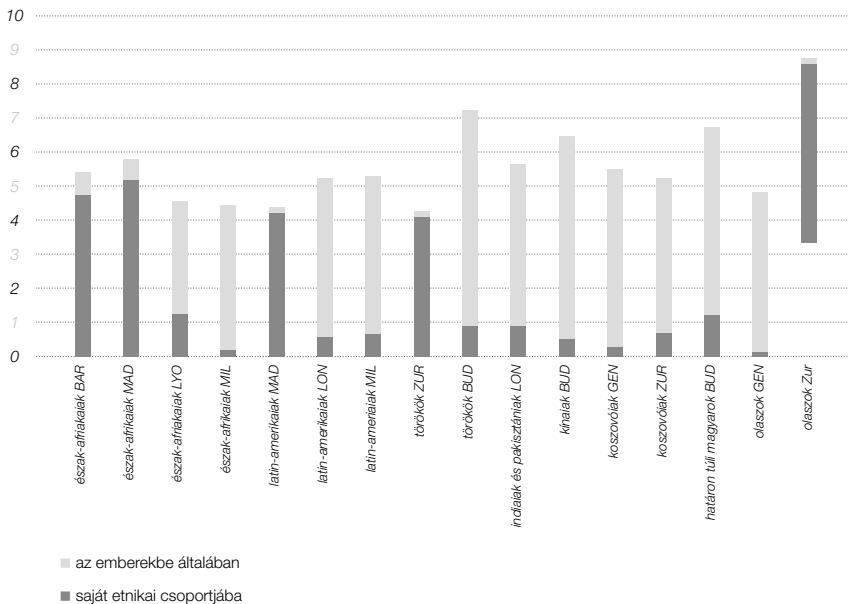

Második hipotézisünk szerint a migráns csoportok számára a saját etnikai csoport tagjai jelentik a legfontosabb és legerősebb bizalomforrást. Ez megerősítéstül szolgálhat a migrációval foglalkozó szakirodalom azon megállapításához, hogy a migránsok számára a befogadó országban élő saját etnikai diaszpóra jelenti a legfontosabb támaszt (ezt nevezi a szakirodalom megkötő bizalomnak). A saját etnikai csoportba vetett bizalom relatív súlya azonban igencsak eltérő a különböző nagyvárosokban.

Amint azt a 3. ábra mutatja, Spanyolország és Svájc nagyvárosaiban az általános és a migráns csoport tagjaiba vetett bizalom nem különbözik egymástól. A többi nagyváros bevándorlói azonban valóban kitüntetett bizalommal tekintenek saját migráns társaikra.

4. ábra

Általában az emberekbe és a saját etnikai csoport tagjaiba vetett bizalom mértéke, nagyvárosok és bevándorló csoportok szerint (átlagok 11-fokú skálán)

A városok között tapasztalt különbség értelmezéséhez legalább két szempontot kell egymástól megkülönböztetnünk. Az egyik a befogadó ország milyenségére, a

várost meghatározó kulturális és társadalmi miliőre helyezi a hangsúlyt, míg a másik a migráns kulturális gyökereire és etnikai beágyazottságára utal. Egyszerűbben fogalmazva arra a kérdésre keressük a választ, hogy a 3. ábrán látható különbségek a városok kontextuális hatásából származnak-e, vagy a bevándorlók eltérő etnikai háttéréből. Ehhez egyszerre kell számításba vennünk a vizsgálat terepétől szolgáló város és az ott élő etnikai csoport hatását a bizalom mértékére.

A városok kontextuális hatásának és az etnikai komponensnek a szétválasztása a minta szerkezetéből következően nem minden esetben lehetséges. Léteznek ugyanis olyan migráns csoportok, amelyek csak egyetlen város mintájában szerepelnek (például a kínaiak Budapesten), és ezért az ilyen migráns csoportok esetében a város kontextuális hatása nem vizsgálható. Azoknál a migráns csoportoknál viszont, ahol ez összehasonlítható, azt látjuk, hogy a saját etnikai csoport iránti bizalom alapvetően a várostól függ, és kevésbé az etnikai csoport sajátosságaitól.¹⁴ A városok hatása azonban korántsem egységes. Az észak-afrikai bevándorlók Barcelonában és Madridban kevésbé bíznak a saját csoportjuk tagjaiban, mint a befogadó spanyolokban. Lyonban éppen fordított a helyzet, ráadásul itt általában véve is alacsonyabb a bizalom foka. Milánóban viszont nincs különbség az olaszok és a saját etnikai csoport tagjai iránt érzett bizalom mértékében. A latin-amerikai migráns csoportok esetében a városok kontextuális hatása elhanyagolható, és a saját csoport, illetve a befogadó társadalom tagjai iránt érzett bizalom mértékében sincs jelentős különbség. A Budapesten élő törökök sokkal bizalomtelibbek, mint a Zürichben élő társaik. Míg Svájcban mind a befogadó, mind a migráns csoport tagjai felé egyforma bizalommal fordulnak, addig Budapesten valamivel jobban bíznak a saját csoport tagjaiban, mint a magyarokban. Indiai-bangladesi migráns csoport csak a londoni mintába került be, így az ő esetükben csak annyit mondhatunk, hogy ők valamivel jobban bíznak a saját csoportjuk tagjaiban, mint az emberekben általában. Ugyanez mondható el a Budapesten élő kínai bevándorlókról is. A Svájcban élő koszovóiak valamivel jobban bíznak a saját csoportjuk tagjaiban, mint a genfi, illetve zürichi polgárokkal, ám azt is látnunk kell, hogy a Zürichben élő koszovóiak bizalmatlanabbak, mint a Genfben élők. A svájci olaszok nem tesznek különbséget a befogadó ország polgárai és a saját etnikai csoportjuk között a bizalom tekintetében, de ők éppen Zürichet érzik barátságosabb helynek. Az etnikai magyarokat nagyfokú bizalom jellemzi, amely erősebb a saját csoportjuk iránt, mint az anyaországbeli magyarok felé.

14 Abban a varianciaanalízis modellben, amelyben a saját etnikai csoport iránti bizalom mértékét magyarázzuk a befogadó várossal (kontextuális hatás), illetve a bevándorlók etnikai hovatartozásával, a városhatáshoz tartozó eta értéke nagyobb, mint az etnikai hovatartozásé.

Ha most a 4. ábrát abból a szempontból vizsgáljuk, hogy az emberek iránti általános bizalom hogy alakul a különböző városok migráns csoportjainál, megállapíthatjuk, hogy itt a város kontextuális hatása sokkal erősebb, mint a csoportok etnikai hovatartozásáé.¹⁵ Az emberekbe vetett általános bizalom tükrözi azt is, hogy a befogadó város milyen arcát mutatja a migráns csoport felé. Ebben az értelemben Lyont tekinthetjük a legbarátságatlanabb városnak, és Budapestet a legbarátságosabbnak. A városok azonban nem bánnak egyformán a migráns csoportokkal. Így például Zürich a törökök számára barátságatlanabb, mint az olaszok számára, Madrid sokkal rosszabbul bánt a latin-amerikaiakkal, mint az Észak-Afrikából érkezőkkel.

Az emberekbe vetett általános bizalom és a saját etnikai csoport iránti bizalom aszimmetriája Svájc és Spanyolország, illetve Lyon esetében figyelhető meg markánsan. Úgy tűnik, hogy Spanyolország és Svájc a bevándorlók szemében olyan országok, ahol meg lehet bízni az emberekben, és az itt élő bevándorlók nem szorúlnak rá arra, hogy az esetleges bizalomdeficitjüket a saját csoport iránt érzett felfokozott bizalommal kompenzálják. Sőt, inkább bizalmatlanság hatja át őket a saját csoportjuk iránt. Lyonban éppen fordított a helyzet. Az ott élő észak-afrikaiakat általános bizalmatlanság jellemzi, amit a saját csoportba vetett felfokozott bizalommal próbálnak ellensúlyozni.

Ezek az eredmények azt jelzik, hogy a bizalmi tőkének lehet szerepe a bevándorlók integrációs stratégiáiban, hiszen az általános bizalom magas foka egy beilleszkedő, integratív stratégiát eredményezhet, míg a saját csoportba vetett kizárólagos bizalom inkább egy (ön)szegregációs stratégiát feltételez. A kép azonban meglehetősen vegyes, hiszen a saját csoportba vetett bizalom ugyanúgy, mint az emberek iránt érzett általános bizalom mértéke a bevándorlók migrációs történetétől, kulturális háttérétől és a befogadó város mikroklímájától függően változik.

Akár az intézményekbe, akár az emberekbe vetett általános bizalomról beszélünk, az megállapítható, hogy a migránsok – jóllehet etnikai hovatartozásuktól és a befogadó társadalomtól függően eltérő mértékben, de – rendelkeznek bizalmi tőkével. Ha a saját etnikai csoport iránt érzett bizalmat is tekintetbe vesszük, felmerülhet a kérdés, hogy elkülöníthetők-e markáns csoportok aszerint, hogy a bevándorló csoportok inkább a befogadó országok intézményeit tüntetik-e ki bizalmukkal, vagy kénytelenek beérni a saját etnikai csoportjuk tagjaiba vetett bizalommal,

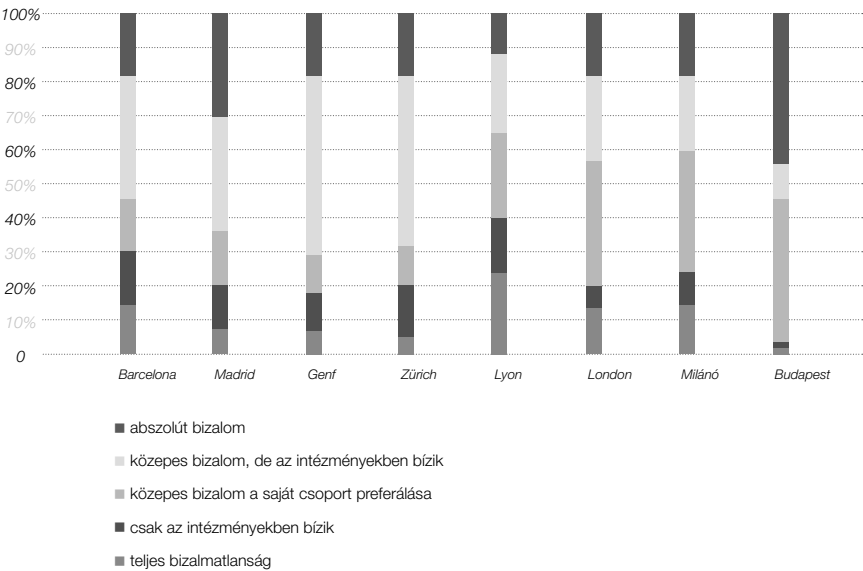
15 A varianciaanalízis-modellben a város kontextuális hatását 0,26-os, az etnikai hovatartozását 0,17-es eta jelzi.

illetve hogy jellemző-e rájuk egy általános, az emberekbe vetett bizalom. E típusokat klaszterelemzés segítségével kerestük meg. A bizalmi tőke öt jellegzetes alakzata jeleníthető meg a teljes bizalmatlanságtól az abszolút bizalomig.

1. táblázat
A bizalmi tőke alakzatai, klaszterközéppontok és gyakorisági megoszlás

	az emberekben való általános bizalom	saját etnikai csoport tagjai iránt érzett bizalom	intézményekbe vetett bizalom	a típusba tartozás gyakorisága, %
teljes bizalmatlanság	1,7	2,1	3,7	12,8
csak az intézményekben bízik	1,2	1,3	6,9	10,8
közepes bizalom és saját csoport preferálása	4,7	6,1	4,4	24,1
közepes bizalom, de az intézményekben nagyfokú	5,5	4,8	7,0	27,1
abszolút bizalom	7,6	8,0	6,9	25,2

5. ábra
A bizalmi tőke alakzatai a különféle városokban, százalékban

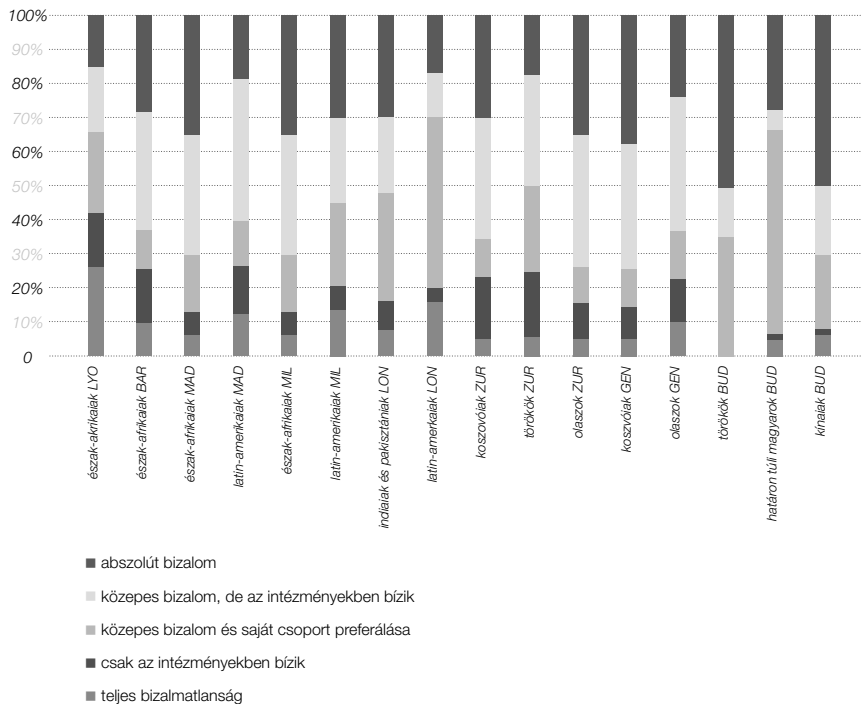

Az 1. táblázat tanúsága szerint a migránsok mintegy 13 százaléka abszolút bizalmatlansággal jellemezhető, azaz sem a saját csoport tagjaiban, sem az intézményekben nem bíznak, és az emberekre is általános bizalmatlansággal tekintenek.

A bevándorlók egytizede nem bízik az emberekben, sem általában, sem a saját csoport tagjaiban, viszont a befogadó ország intézményei iránt nagyfokú bizalmat mutat. Közepes mértékű bizalommal jellemezhető két csoport is (arányuk egynegyed-egynegyed körüli), de míg az egyik inkább a saját etnikai csoportját preferálja, addig a másik inkább az intézményekben bízik. Végül az utolsó csoportra nagymértékű általános bizalom jellemző. E csoport aránya 25 százalék.

6. ábra

A bizalmi tőke alakzatai a különféle városokban, bevándorló csoportok szerint, százalékban

A kutatásban szereplő városok között igen nagy különbségek tapasztalhatók a bizalmi tőke tekintetében. Az 5. ábra részletesen bemutatja a városok közötti kü-

lönbségeket. Ezek közül a leglényegesebbek a következők: a Lyonban élő migránsok rendkívül bizalmatlanok, míg a Budapesten élőkre éppen az ellenkezője, nagyfokú bizalom jellemző. A Budapesten élő migránsok között viszont egyáltalán nem fordul elő az a típus, amelyik kizárólag az intézményekben bízik, és ez a típus Londonban is meglehetősen ritka.

A Londonban és Budapesten élő migránsok között gyakrabban fordul elő, hogy a közepes mértékű bizalom mellett a saját csoportjukat preferálják. A spanyol és a svájci városokban élő migránsok viszont a közepes mértékű bizalom mellett kitüntetett mértékben bíznak az intézményekben.

A 6. ábra segítségével láthatjuk, hogy az egyes városokon belül mennyire térnek el egymástól a különböző migráns csoportok a bizalmi tökealakzatok tekintetében, és néhány esetben azt is megvizsgálhatjuk, hogy az egyes migráns csoportokra milyen bizalomtípus jellemző, attól függően, hogy melyik városban telepedtek le. Madridban az észak-afrikaiak bizalommal telibbek, mint a Latin-Amerikából érkező bevándorlók, de ez utóbbi csoportnál gyakrabban fordul elő, hogy az általános bizalmatlanság mellett az intézményeket bizalmukkal tüntetik ki. De mielőtt arragondolnánk, hogy a bevándorlók kulturális háttéréből következő attitűdöket értünk tetten, vegyük észre, hogy Milánóra éppen a fordított helyzet a jellemző: a latin-amerikaiak bizalomtelibbek az észak-afrikaiaknál, és az észak-afrikaiak között többen vannak azok, akik csak az intézményekben bíznak. A befogadó városok mikroklímája egészen biztosan hatással van arra, hogy a migránsok inkább az intézmények vagy inkább az emberek felé fordulnak bizalommal, illetve az is, hogy saját csoportjuk tagjait mennyire preferálják ebben a tekintetben. Ezt illusztrálja az észak-afrikaiak helyzete Barcelonában és Madridban.

A városok eltérő mikroklímáit viszont nagymértékben befolyásolja a befogadó ország bevándorlókkal kapcsolatos politikája és az őslakosságnak (autohton csoport) az egyes bevándorló csoportokkal kapcsolatos, de sokszor igen eltérő előítéletessége. Ezt jól illusztrálja az észak-afrikaiak és a törökök példája. Az észak-afrikaiak Lyonban rendkívül bizalmatlanok, és ez mindenképpen összefügg az arabok helyzetével Franciaországban. Olaszországban valamivel kedvezőbb a kép, Spanyolországban pedig a legjobb az észak-afrikaiak közérzete. Ami a törökök helyzetét illeti, a Zürichben élők sokkal bizalmatlanabbak, mint a budapestiek, és ez arra utal, hogy a törökök Magyarországon otthonosabban érzik magukat. Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy Zürichben a koszovóiak és a törökök között szinte semmi különbség nem tapasztalható. Ebből arra gondolhatunk, hogy a két csoport eltérő történelmi-kulturális múltja eliminálódik abban

a homogén fogadtatásban, amelyben Svájc a bevándorlókat részesíti. E homogén fogadtatás szerepe annál is valószínűbb, mivel Genfben és Zürichben a koszovóiak szinte teljesen azonos bizalmi tőketípusokkal jellemezhetők. A dolgot persze bonyolítja a Svájcban élő olaszok helyzete. Az olasz bevándorlók kulturális háttere és történeti jelenlétük Svájcban minden bizonnyal más bánásmódot eredményez, aminek következtében az olaszok bizalomtelibbek, mint a többi bevándorló csoport. Ám az olaszok esetében a városok között mutatható ki bizonyos különbség, amennyiben a Genfben élők valamivel bizalmatlanabbak. Visszakanyarodva a Svájcban, illetve a Budapesten élő törökök bizalmi tőketípusaihoz, azt mindenképpen látnunk kell, hogy ebből nem következik, hogy Magyarország a bevándorlók oázisa lenne. A törökök jó közérzete ugyanis unikálisnak tekinthető, hiszen mind a kínaiakat, mind az etnikai magyarokat erős bizalmatlanság jellemzi Budapesten.

A bizalom tőketípusaira is érvényes a bizalom mértékére tett megállapításunk: az, hogy egy bevándorló bizalmatlan, vagy a befogadó ország intézményeit vagy a saját csoportját tünteti ki a bizalmával, illetve hogy általában bizalommal fordul-e az emberek felé, az nemcsak az etnikai háttértől, hanem a befogadó ország migrációs politikájától, illetve a befogadó városok miliőjétől is függ.

A bizalom mértékének komplex magyarázó modellje migránsok körében

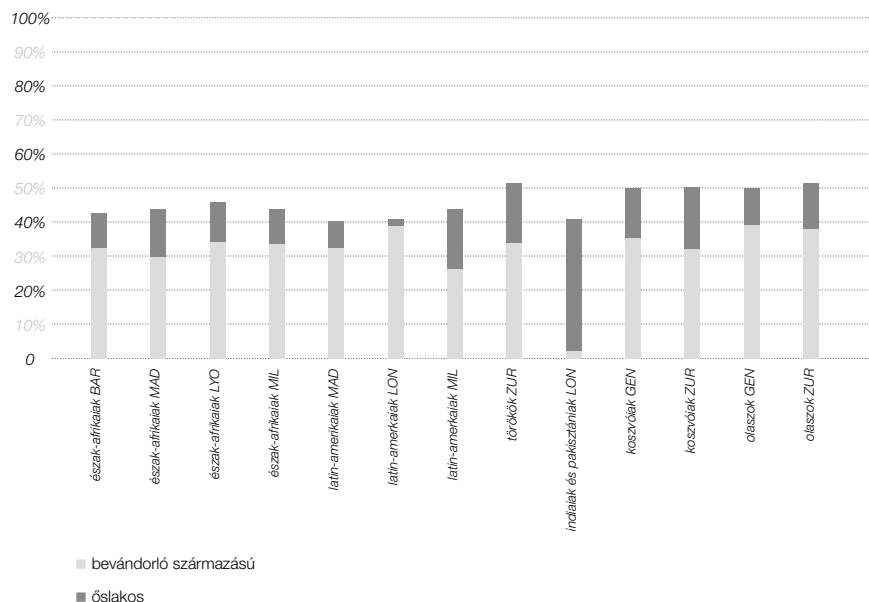
Miután megismerkedtünk a bizalmi tőke típusaival és a bizalom városonként és etnikai csoportonként eltérő mértékével, térjünk vissza eredeti kérdésfeltevésünkhöz, nevezetesen, hogy a bizalom miként befolyásolja a migráció sikerét. A kérdés természetesen rendkívül komplex, és számos elméleti és módszertani problémát is felvet. Ezek közül a legkézenfekvőbb az, hogy miként definiáljuk a siker fogalmát. Mivel a nemzetközi összehasonlító kutatás fókuszában nem ez a kérdés állt, érdemes azonnal leszögeznünk, hogy a sikert – elméletileg jelentsen bármit is – a kutatásban egyetlen kérdés operacionalizálta,¹⁶ és ez a bevándorló foglalkozása és az ebből származtatható presztízs. A foglalkozási presztízs persze meglehetősen

16 A nemzetközi kutatásban az egyes országok kérdőívei kötelező és szabadon választható kérdéseket is tartalmaztak. A kötelezően feltett kérdések között valóban csak a foglalkozási presztízs tekinthető a sikeresség mérőszámának. A szabadon választható kérdések között a magyar kutatásban szerepelt még számos változó (például a szubjektív státus a kibocsátó és befogadó országban, a Magyarországon való végleges letelepedés vagy továbbvándorlás preferálása stb.), ám ezek a kérdések nemcsak, hogy hiányoznak több másik ország kutatásából, de nem is adnak lehetőséget egységes mérőszámok kidolgozására sem.

szegényesnek tűnik a bevándorlók objektív helyzetének jellemzésére.¹⁷ Azt mindenképpen látnunk kell, hogy az őslakosok és a bevándorlók foglalkozási presztízseinek összehasonlítása alkalmas arra, hogy megmutassa, a bevándorlók vajon a befogadó ország társadalmi hierarchiájának perifériáján helyezkednek-e el, vagy éppen ellenkezőleg, integrálódtak ebbe a hierarchiába.

7. ábra

A migránsok és az őslakosság foglalkozási presztízse, Treiman-féle presztízspontszám-átlagok¹⁸

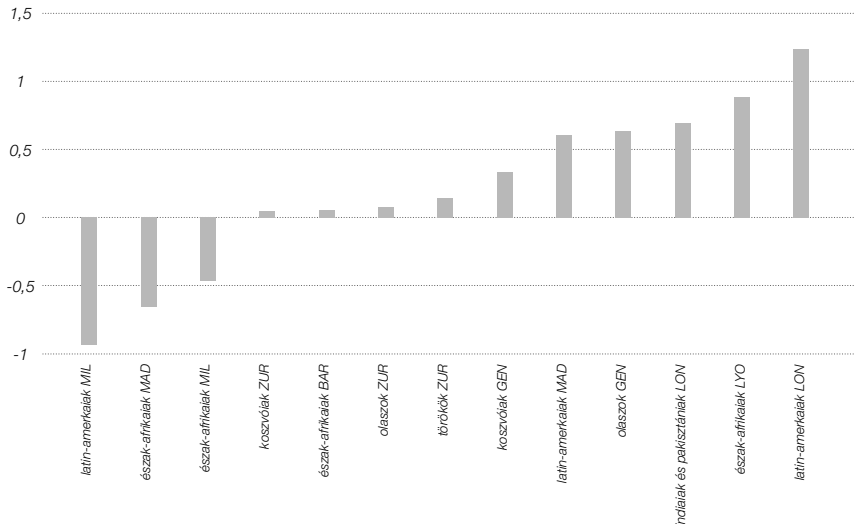
17 Kézenfekvőnek tűnhetne, hogy a siker operacionalizálásakor ne pusztán a foglalkozási presztízst, hanem az iskolázottságot is figyelembe vegyük. Ez azonban a migránsok esetében két okból sem magától értetődő. Az egyik ok az, hogy a bevándorlók iskolázottsága és a foglalkozási presztízse sokkal lazábban függ össze egymással, mint az őslakosok esetében. Ez abból fakad, hogy a végzettség honosítása gyakran nehézkes, és emiatt a bevándorlók – legalább időlegesen – képzettségüknek nem megfelelő munkát is kénytelenek vállalni. Másfelől az iskolai végzettség általában „hozott”, és nem a befogadó országban szerzett tőke. Ennyiben tehát nem kapcsolható az integráció sikerességéhez. (Azt, hogy a legmagasabb iskolai végzettségét a szülőhazájában vagy a befogadó országban szerezte-e az illető, a kutatás adataiból nem lehetett eldönteni.)

18 A magyarországi kutatásban szereplő migráns csoportok sajátos helyzetéből következően nagyon kevesen rendelkeznek főfoglalkozású munkahellyel (a kínaiak kereskedéssel, vendéglátással foglalkozó cégekben dolgoznak, zömmel nem bejelentett családtagként, a törökök a szürkegazdaságban vesznek részt, a határon túliak többsége pedig fiatal és tanul még). Így a foglalkozási presztízst csak a minta kevesebb mint 5 százaléka esetében áll rendelkezésre. Ennek megfelelően a magyar minta hiányzik az elemzéstünkből.

A vizsgálati terepen egységesen érvényes, hogy a bevándorlók átlagosan alacsonyabb presztízsű foglalkozásokat űznek. A Londonban élő latin-amerikai bevándorlók esetében mondhatjuk azt, hogy ez a különbség elhanyagolható, Svájcban viszont az olaszok kivételével a bevándorlók kifejezetten a foglalkozási hierarchia alján helyezkednek el. Néma meglepetéssel tapasztaltuk, hogy a Lyonban élő arabok, akik bizalmatlanságukkal tűntek ki, foglalkozási presztízs tekintetében nem sokkal az őslakosok alatt helyezkednek el. Ez nem utolsósorban annak köszönhető, hogy a legelégedetlenebb és ennek következtében a legbizalmatlanabb arab fiatalok munkanélküliek, így – foglalkozási presztízsük nem lévén – ebben az összehasonlításban nem szerepelhetnek.

8. ábra

Az integráltság mértéke városok és etnikai csoportok szerint, főkomponens-szór átlagok

Megközelítésünk szerint a foglalkozási presztízs és az ebből következő egzisztenciális sikeresség csak egyik eleme a társadalmi integrációnak. A kutatásban rendelkezésre álló adatokból az integráció mérőszámának tekintettük azt is, hogy első vagy másodgenerációs bevándorlóról van-e szó, hogy az első generációs bevándorló életének mekkora részét töltötte migráns státusban, és hogy mennyire sikerült

elsajátítania a befogadó ország nyelvét. Ezekből a komponensekből főkomponens-elemzés segítségével állítottuk elő az integráltság mérőszámát.¹⁹

A 8. ábra tanúsága szerint mind a bevándorlók származásának, mind a város mikroklimájának, esetenként a befogadó országnak is van hatása az integráltság fokára. Olaszország olyan helynek tűnik, ahol a bevándorlók a származásuktól függetlenül nem képesek integrálódni a társadalomba, és London jelenti a másik szélsőséget, ahol mind a koronagyarmatokról, mind a Latin-Amerikából származó bevándorlóknak sikerült az integráció. A városok mikroklimájának hatását jól példázza, hogy Madridban sokkal kevésbé sikerül integrálódnia az észak-afrikaiaknak, mint Barcelonában, vagy hogy az olaszok sokkal integráltabbak Genfben, mint Zürichben. Az etnikai csoportthatást illusztrálja, hogy Madridban az araboknak kevésbé, a latin-amerikaiaknak inkább sikerült az integráció.

Eddig az integráltságot strukturális értelemben tárgyaltuk, azaz azt vizsgáltuk, hogy milyen objektív paraméterekkel ragadható meg a bevándorló beilleszkedése a fogadó országba. Az integrációnak azonban szubjektív mozzanata is van, ami azt jelzi, hogy a bevándorlók mennyire érzik magukat a befogadó ország tagjának azaz mennyire kötődnek új hazájukhoz,²⁰ szembesültek-e a bevándorlókat sújtó diszkriminációval,²¹ illetve mennyire tartják nehéznek a bevándorlósorsot.²² E három mutatószámból aggregált főkomponens²³ mutatja, hogy a bevándorlók mennyire érzék magukat otthonosan a befogadó országban.

Az integráltság szubjektív mozzanatában legerősebben a befogadó országok közötti különbség érvényesül, a városok közötti, illetve a városokon belüli etnikai különbségek sokkal kisebbek. Legkevésbé Olaszországban, leginkább Svájcban érzik elfogadottnak magukat a bevándorlók. Ha összevetjük a 8. és 9. ábrákat, azt is láthatjuk, hogy a strukturális és kognitív integráltság mértéke igencsak különböző. Míg strukturális integráltság tekintetében London tűnik a legbefogadóbbnak, addig a bevándorlók szubjektív megítélése szerint Svájc került az élre. Olaszország viszont mind a strukturális, mind a kognitív integráltság tekintetében kedvezőtlen

19 A főkomponens a változóban rejlő információ 60 százalékát őrzi meg. A létrejött mérőszám nagy értékei azt jelentik, hogy az integráltság foka magas.

20 A befogadó országhoz kötődést a kutatás két kérdéssel mérte: az ország lakosaihoz, illetve a befogadó városhoz való kötődéssel. A befogadó országhoz való kötődés mérőszáma ezek egyszerű aggregációja.

21 A diszkriminációérzetet egyszerű igen-nem kérdéssel mérte a kutatás.

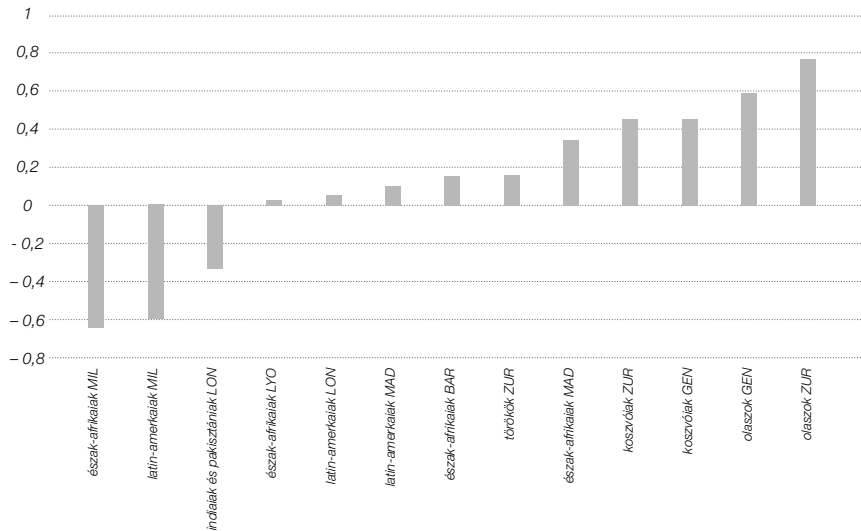
22 Ez a mutató 4 kérdés aggregátuma: mennyire nehéz a tartózkodási engedély, illetve az állampolgárság megszerzése, mennyire nehéz a családot áthozni a befogadó országba, illetve mennyire nehéz munkát találni. A mutatószám kis értékei azt jelzik, hogy a bevándorló-sors nagyon nehéz, a nagy értékei a beilleszkedés egyszerűségét jelzik.

23 A főkomponens nagy értékei azt fejezik ki, hogy a migráns csoport otthonosan érzi magát az adott városban.

helynek számít. A Lyonra jellemző rossz hangulat ezen az ábrán is visszaköszön: hiába tekinthetők a munkával rendelkező lyoni bevándorlók objektíve integráltak, a kognitív komponens tekintetében inkább rossz közérzet jellemzi őket.

9. ábra

Az integráció kognitív mozzanata városok és etnikai csoportok szerint, főkomponens-szór átlagok

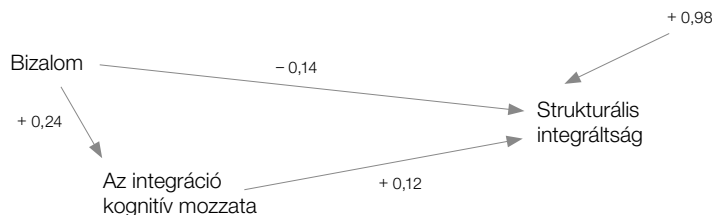

Most érkeztünk el ahhoz a pillanathoz, hogy a bevezetőben említett modellt megkonstruáljuk, azaz megvizsgáljuk, hogy a bizalom mennyire képes tőkeként működni a sikeres integrálódás érdekében. Mielőtt a modellünket bemutatnánk, érdemes megjegyezni, hogy az integrálódás szempontjából csak az emberekbe vetett általános bizalmat és a befogadó ország intézményei iránt érzett bizalmat vesszük tekintetbe. Úgy gondoljuk ugyanis, hogy a saját migráns csoport tagjaiba vetett bizalom inkább a szegregálódás, mintsem az integrálódás segítésére hivatott.²⁴

Egy útmodell segítségével mutatjuk meg, hogy a bizalmi tőke mennyire segíti az integrálódást, és a bizalmi tőke működéséhez mennyire van szükség az integráltság kognitív mozzanatára.

24 Adataink szerint a saját csoportba vetett bizalom kifejezetten gyengíti az integráció kognitív mozzanatait, és ezen keresztül a strukturális integrációt.

10. ábra
A bizalom és az integráltság útmodellje

Mielőtt a 10. ábrát értelmeznénk, szeretnénk emlékeztetni az elméleti bevezetőben leírtakra, ahol a szakirodalomra támaszkodva a bizalmat tőkeként definiáltuk, amelynek fontos szerepe van a migráció sikerében. Útmodellünk ennek az előfeltevésnek egyértelműen ellentmond. A bizalom kifejezetten gátja a bevándorlók strukturális integrációjának, hiszen látjuk, hogy a bizalomból a strukturális integráltság felé vezető úthoz negatív előjelű együttható tartozik. Igaz ugyan, hogy ha a bizalom az integrációhoz fűződő pozitív kognitív mozzanatokkal párosul, akkor ez már segíti a sikeres integrációt. Ez a közvetett pozitív hatás azonban nem írja felül azt az empirikus tapasztalatot, hogy a migránsok esetében az emberek és a befogadó ország intézményei iránt érzett bizalmatlanság erősíti az integráció mértékét.

Érdeemes megnéznünk azt is, hogy a befogadó városok öslakosai esetében is a bizalmatlanság jelenti-e a siker biztosítékát.²⁵ Azt tapasztaltuk, hogy az ő esetükben a bizalom és a státus között pozitív korreláció áll fenn,²⁶ tehát a bizalom valóban tőkeként funkcionál. Ha pedig ez így van, akkor arra kell gyanakodnunk, hogy a migráns státusban kell keresnünk azt az okot, ami a bizalom és a sikeres integráció sajátos, várakozásainkkal éppen ellentétes viszonyt magyarázza.

Azt feltételezzük, hogy a bizalom a migránsok esetében nem ok, hanem következmény. Ennek a feltételezésnek a bemutatására olyan útmodellt állítottunk fel,

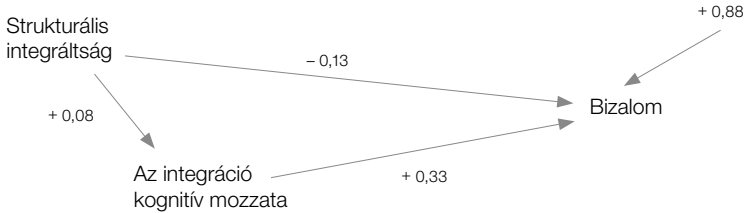
²⁵ Az öslakosok esetében a strukturális integráltság mutatószáma értelemszerűen nem értelmezhető. Az öslakosok esetében a foglalkozás presztízséből és az iskolázottság fokából hoztuk létre a státus mérőszámát, és ezt tekintjük az integráció mérőszámának.

²⁶ Az öslakosok esetében a bizalom +0,14-es erősségű bétával befolyásolja a státust.

amelyben a bizalom mértékét próbáltuk magyarázni a kognitív és strukturális integráltság fokával. Ez látható a 11. ábrán.

11. ábra

Az integráltság és a bizalom útmodellje

Az első, amit meg kell állapítanunk, hogy az integráltság sokkal inkább képes a bizalom mértékét magyarázni, mint ahogy fordított esetben tapasztaltuk. Igaz, hogy a strukturális értelemben jobban integrált bevándorlókra a bizalmatlanság jellemző, de azok a bevándorlók, akik elégedettek a bevándorlósorssal, nagyfokú bizalmat éreznek. Mindebből arra következtetünk, hogy a bevándorlók esetében a bizalom nem tekinthető tőkének, hanem a bizalom éppen úgy egy érzület, mint az integráltság pozitív megítélése, és ennyiben a migráns léttel való megbékélést vagy elégedettséget fejezi ki. (Az az ellenérv, hogy az a mód, ahogy a kutatásban a bizalmat mérték, nem alkalmas a jelenség valódi megragadására, azért nem állja meg a helyét, mert az ugyanígy mért bizalom az őslakosok esetében pozitív hatással volt a státusra, tehát náluk a bizalom tőkeként funkcionált.) A strukturális integráció és a bizalom között fennálló negatív viszony, ha áttételesen is, de a migránsok kiszolgáltatottságára utal.

Úgy gondoljuk, hogy a társadalom perifériájára szorult, az alacsony presztízsű foglalkozásokat betöltő bevándorlók alávetettségükben kényszerülnek arra, hogy nagyobb bizalommal tekintsenek az emberekre és a befogadó ország intézményeire. Akik pedig sikeresebbek, azok a megélt problémáik és nehézségeik fényében sokkal több fenntartással szemlélik az ország intézményeit és az őslakosokat általában. Az a harmonikus, ám ritkán tapasztalt helyzet (lásd a 10. és 11. ábrákat), amikor a strukturális integráció kognitív értelemben is sikeres, a bizalom erősödését eredményezi.

A nemzetközi összehasonlítás tanulságai

A bizalom, amit egy migráns az emberek és a befogadó ország intézményei iránt érez, az egyéni élettörténet, a sajátos személyiségjegyek, a szülőföld eltérő kulturális hagyományai, valamint a saját migráns csoportnak a célországban elért átlagos pozíciója, elfogadottsága és a befogadó környezet jogi, gazdasági, politikai és társadalom-lélektani jellemzői által definiált sokdimenziós térben ragadható meg a maga teljességében. Ennek a térnek a megrajzolása azonban messze túlmutat a nemzetközi empirikus összehasonlító kutatás keretein. Szerény lehetőségeink csak arra kínáltak lehetőséget, hogy a bizalom mértékét a vizsgált országok, városok és bevándorló csoportok mentén mérjük, illetve hogy a bizalom és az integráció összefüggését egy egyszerű modell segítségével mutassuk be. Megnehezítette az összehasonlítást az a tény is, hogy a kutatás különféle országok, városok és a nagyon különböző etnikai háttérrel érkező migráns csoportok terében vizsgálta a bizalom erősségét és az integrációban betöltött szerepét.

Az eredményeink mindenképpen igazolják, hogy a saját csoport iránt érzett bizalomra úgy kell tekintünk, mint a migráns létből származó érzelmi és identitásbeli deficitek kiegyensúlyozására alkalmas eszközre, amely arra szolgál, hogy megvalósuljon a migráció eredetileg kitűzött célja, és a beilleszkedés sikeres legyen.

Tanulmányunk elméleti bevezetőjében úgy tekintettünk a bizalomra, mint egy olyan tőkére, amely az egyébként meglehetősen eszköztelen és „tőkeszegény” bevándorlókat segíti a sikeres integrációban. Adataink azonban azt sejtetik, hogy a bizalom és az integráció összefüggése nem ilyen egyszerű. Maga a migráció, eltekintve azoktól az esetektől, amikor valaki kényszerből hagyja el a szülőhazáját, már önmagában is feltételezi, hogy a migráns bizakodva tekint a jövőbe, bízik a migráció sikerében, bízik abban, hogy a befogadó ország intézményei segítségére lesznek a beilleszkedésben, és általában bízik az emberek jóakaratában. De az érkezés pillanatában a felfokozott bizalomhoz tökéletes integrálatlanság társul. Ezt tükrözi a modellünk, amelyben azt láttuk, hogy a nagymértékű bizalom kismértékű integráltsággal párosul. Ahogy azonban múlik az idő, az esetek nagy részében a bevándorlók többé-kevésbé integrálódnak, és ezzel párhuzamosan veszítenek azokból az illúziókból, amikkel érkeztek. Ez pedig a bizalom gyengülését eredményezi. Azt is láttuk azonban, hogy ha a beilleszkedés módja és mértéke elégedettséggel tölti el a bevándorlókat, akkor ezen kognitív szűrőn keresztül a bizalom a siker megerősítését szolgáló érzületté válik. Bemutattuk, hogy az őslakosok körében a bizalom olyan tőkeként működik, ami növeli a társadalmi érvényesülés esélyét. A bevándorlók esetében viszont az integráció tölti el a bevándorlókat bizalommal, de csak akkor, ha ezt az integrációt maga a migráns is sikeresnek érzi.

Tanulmányunkból talán nehéz volt nyomon követni azokat a finom különbségeket, amelyeket a migránsok kulturális-etnikai háttere, a befogadó országok polgárainak attitűdjei vagy az ország bevándorlási politikájában és az integrációt segítő intézmények működésében mutatkozó eltérések okoztak. Ennek a nagyon komplex összefüggérendszernek az átlátását szeretnénk végezetül megkönnyíteni egy olyan kontextuális modell bemutatásával, amelyben a bizalom és integráció összefüggését úgy vizsgáljuk, hogy közben figyelembe vesszük azt is, hogy a befogadó városokra mennyire jellemző az általános jólét (mekkora az egy főre jutó GDP) és mennyire multikulturális a közösség (mekkora a migránsok aránya). A jobb módú városokban sokkal nagyobb az esély a bevándorlók sikeres integrációjára, ehhez azonban – feltehetően a relatív depriváció következtében – egyfajta elégedetlenség és bizalmatlanság társul. Ennek jele, hogy az itt élő migránsok integrációjukat egyáltalán nem érzik sikeresnek, kevéssé bíznak az ország intézményeiben, és cseppet sem jóhiszeműek a befogadó ország polgáraival szemben. Az etnikailag sokszínű városokban viszont otthonosabban érzik magukat a bevándorlók, és ez nemcsak abban nyilvánul meg, hogy bizalommal tekintenek az emberekre és az intézményekre, de abban is, hogy ezekben a városokban sokkal sikeresebb a beilleszkedésük, és ezt maguk is így érzik. Úgy tűnik tehát, hogy a bevándorlók számára a sikeres integrációt a jó módú és etnikailag sokszínű városok ígérik. A gazdagabb városok a bevándorlók számára is életszínvonal-emelkedést hoznak, de ha mindennapjaikban csak az őslakosokhoz tudják viszonyítani a helyzetüket, akkor bizalmatlanokká válnak és elégedetlenek lesznek. Ha viszont ezekben a városokban sokféle bevándorló él, akkor a viszonyítási csoportot a magukhoz hasonlóakban keresik, és az elért – akár szerényebb – pozíció is elégedettséggel és bizalommal tölti el őket.

A bizalom szerepe a bevándorlók sikeres beilleszkedésében Magyarországon

Egy nemzetközi összehasonlító vizsgálat természetéből következően számos kompromisszummal jár, amely később nehézségeket okozhat a kutatónak a problémák finomabb elemzésében. Jelen kutatás esetében is ilyen nehézségekkel kellett szembenéznünk, amikor arra a kérdésre kívántunk választ adni, hogy milyen szerepet játszik a bizalom a bevándorlók sikeres társadalmi integrációjában. Már a végleges standard kérdőív is jelentősen leszűkítette azoknak a dimenzióknak a körét, amelyek a társadalmi integráció mérésére szolgálták. Ráadásul több országban még az etalon kérdőív kérdéseitől is eltértek, ami akadályokat gördített az elé, hogy nemzetközi összehasonlításban vizsgálhassuk a sikeres integráció

és a bizalom kapcsolatát. Szerencsére a kutatás megengedte, hogy az egyes országok a kötelező kérdéseken túl opcionális kérdéseket is feltehessenek. Ez történt Magyarországon, ahol éltünk a lehetőséggel, és számos kérdésben, így az integráció vonatkozásában kiegészítő információkat szereztünk a bevándorló válaszadóinktól. A következő elemzés ezen kibővített kérdéssor alapján – Magyarországra szűkítve – kívánja feltárni a bizalom szerepét a bevándorlók sikeres integrációjában. Az első hipotézisünk abból indul ki, hogy a bevándorlók a többségi társadalom tagjaihoz képest erőforrás-hiánnyal küszködnek, így a bizalom²⁷ kiemelt jelentőséget kap, mint egy olyan erőforrás, amely a beilleszkedés elengedhetetlen feltétele. Feltételeztük, hogy a bevándorlók erősebb általános és stratégiai bizalmat táplálnak önmagukban, mint a befogadó ország polgárai. A 12. ábra azt mutatja, hogy a bizalom mértéke általában magasabb a bevándorlók körében az őslakosokkal összehasonlítva. A bizalomindexek átlagértékei a bevándorlók körében rendre a medián fölött vannak. Ez alól csak a határon túli magyarok jelentenek kivételt, körükben az intézmények iránt enyhe gyanakvás nyilvánul meg, és az őslakosok iránti bizalom is alacsonyabb, mint a másik két bevándorló csoport esetében. E „rendhagyó viselkedés” kézenfekvő magyarázata lehet az a permanens frusztráció, amelyet a határon túli magyarok elszenvedni kénytelenek, amikor a tartózkodási, letelepedési engedélyük vagy a magyar állampolgárság kérvényezésekor az anyaország hivatalai idegenként bánnak velük.

A budapestiek átlagos bizalmatlansága a European Social Survey összesített adataihoz képest is figyelemre méltó, hiszen míg az Európára jellemző átlagérték 4,7,²⁷ addig a budapestiek ennél kicsivel magasabb értéket mutatnak (4,9).

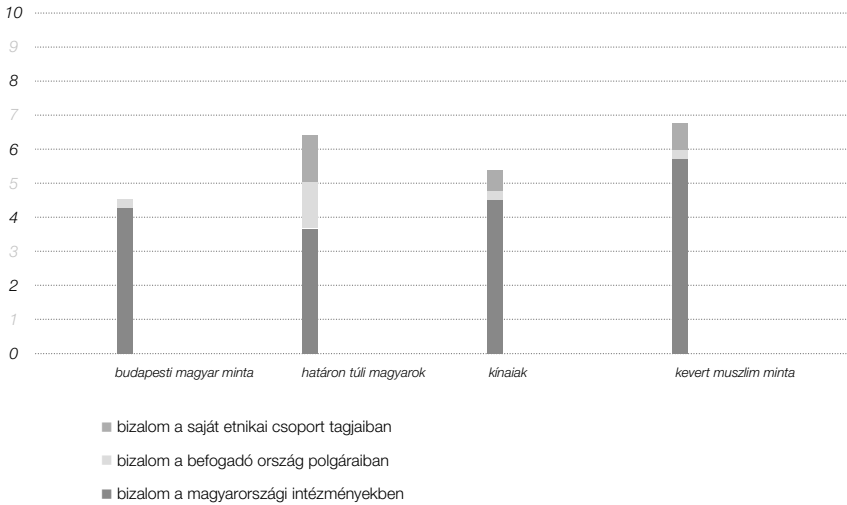
A migráns csoportok számára kétségkívül a saját etnikai csoport tagjai jelentik a legfontosabb és legerősebb bizalomforrást. Ez megerősítésül szolgálhat a migrációval foglalkozó szakirodalom azon megállapításához, hogy a migránsok számára a befogadó országban élő saját etnikai diaszpóra jelenti a legfontosabb támaszt. A saját etnikai csoportba vetett bizalom relatív súlya azonban igencsak eltérő a különböző bevándorló csoportokban. A határon túli magyarok erős támaszát jelenti a saját migráns csoport, a kínaiak közel egyformán bíznak mindenben és mindenkinben, bár ebben szerepet játszhat a kínaiak mosollyal kísért tradicionális rejtőzködő kommunikációja is.

Néhány mondat erejéig érdemes kitérni a magyarországi intézmények és az EU iránt táplált bizalom eltéréseire is. A muszlim minta kivételével minden migráns

27 2004-ben Európa nagyvárosaira vonatkozóan, lásd European Social Survey, 2004.

12. ábra

A bizalom mértéke a három bevándorló csoportban és a budapesti reprezentatív mintában²⁸ (átlagok 11-fokú skálán)

csoportban, sőt a budapesti mintában is sokkal magasabb az EU-ba vetett bizalom mértéke, mint amekkora bizalmat a magyarországi intézmények keltének. Az EU-ba vetett bizalom azonban csak a kínai migránsok esetében jelent relatív maximumot. A magyarázatot abban látjuk, hogy a kínaiakat inkább transznacionális migráció jellemzi, ami számukra egész Európát lehetséges migrációs tereppé teszi. A határon túli magyarok esetében az EU-ba vetett bizalom csak a magyarországi intézmények iránt érzett nagyfokú bizalmatlansághoz képest tekinthető magasnak, e migráns csoport számára a saját etnikai csoport jelenti a fő bizalmi támaszt, és ők a nyelvi-kulturális korlátok miatt éppen úgy távol érzik maguktól az Uniót, mint a muszlim migránsok.

Bizalom és társadalmi távolság

Második hipotézisünk a bizalom kognitív mozzanatait hangsúlyozó elmülethez kapcsolódik. E megközelítés szerint a bizalom egy olyan társadalom-lélektani mechanizmus, amely az egyénnek másokhoz vagy más csoportokhoz való viszonyát szabályozza, és ezáltal közelséget, illetve távolságot teremt másoktól, illetve más

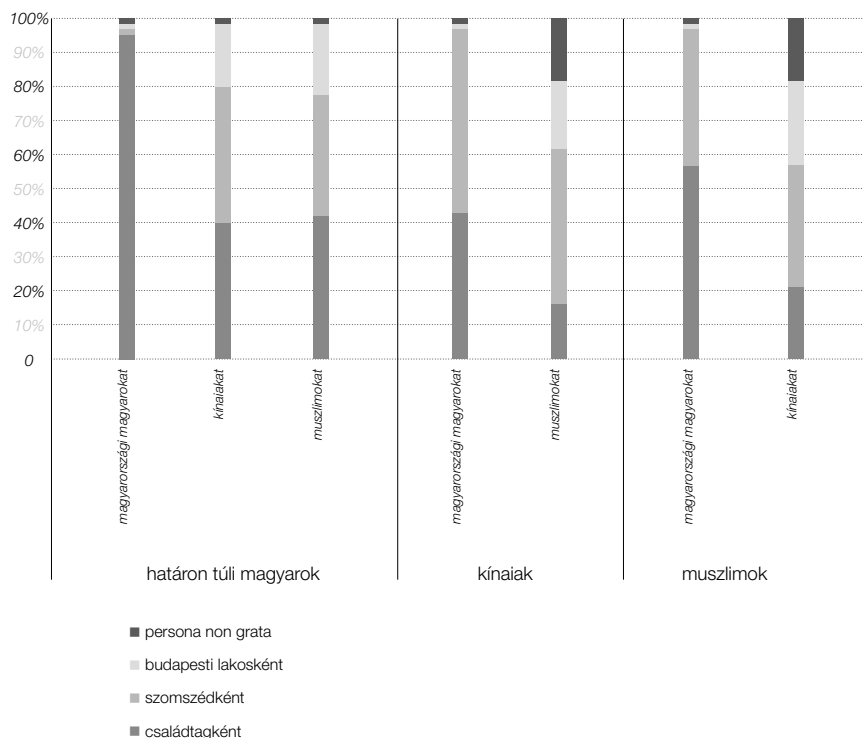
²⁸ A budapesti minta esetében csak a saját csoport és az intézmények iránti bizalom értelmezhető.

csoportoktól. A bizalom mértékének tehát szoros kapcsolatot kell mutatnia más, esetleg más migráns csoportoktól érzett társadalmi távolsággal. Másképpen fogalmazva, attól függően, hogy milyen távolságot érzünk más csoportokkal szemben, az irántuk érzett bizalmunk is erősebb lesz vagy bizalmatlanságba fordul.

Hipotézisünk két részből áll. Egyfelől feltételezzük, hogy a befogadó ország polgáraitól érzett távolság sokkal kisebb, mint a más migráns csoportoktól érzett távolság. Másfelől azt gondoljuk, hogy a nagyfokú általános bizalom nemcsak a magyaroktól, hanem a többi migráns csoporttól való távolságérzetet is csökkenti.

13. ábra

A társadalmi távolság mértéke (Bogardus-skála) a befogadó társadalommal és más bevándorló csoportokkal szemben, a három migráns mintán, százalékban

A nemzetközi kutatás kompromisszumok árán kidolgozott kérdőíve szerény lehetőségeket ad a hipotézis vizsgálatához. A társadalmi távolság mérésére Bo-gardus-skála szolgált, és a kutatás központi kérdésfeltevésének megfelelően más migráns csoportoktól, illetve a befogadó ország polgáraitól érzett távolságot mértük. A 13. ábra meggyőzően mutatja, hogy mindhárom migráns csoport sokkal kisebb távolságot érez a magyarországi magyaroktól, mint a (kérdőívben nevesített) többi bevándorlótól. A határon túli magyarokban viszonylag kicsi az averzió a többi migráns csoporttal kapcsolatban. A kínaiak összességében éppoly kevésbé fogadják el a muszlimokat, mint a muszlimok ők.

Hipotézisünk második része, nevezetesen hogy a bizalom erősödésével csökken a társadalmi távolságérzet, a magyarországi magyarokkal kapcsolatban azért nem igazolható, mert miközben lényegében minden bevándorló akár családtagként is elfogadná a magyarokat, az irántuk érzett bizalomban lényeges különbségek tapasztalhatók. Így tehát a bizalom semmiképpen sem a társadalmi távolságérzet hiányából táplálkozik. Ami a migráns csoportok egymástól érzett társadalmi távolságérzetét illeti, igen különböző mértékű és irányú bizalommal való összefüggést tapasztaltunk. A határon túli magyarok esetében semmiféle összefüggés nincs a magyarok, a saját csoport vagy a magyarországi intézmények iránti bizalom és a migráns csoportoktól érzett társadalmi távolság között. A kínai minta viselkedése magától értetődő: minél erősebben bíznak a saját csoportjukban a magyarokba vetett bizalomhoz képest, annál inkább támad fel bennük a „migráns szolidaritás”, azaz közelebb érzik magukhoz a muszlim bevándorlókat, és távol az őslakos magyarokat. A muszlimok válaszai nehezen értelmezhetők, hiszen a saját csoportba vetett bizalomtöbblet éppen ellenkezőleg hat: a magyarokba vetett bizalomhoz képest minél inkább bíznak a saját csoportban, annál távolságtartóbbak a kínaiakkal szemben. A magyaroktól azonban a saját csoport preferálásának erősödésével egyre kisebb távolságot éreznek. E „furcsa viselkedés” magyarázatát megkíséreljük a tanulmányban később megadni, és a magyarázat a minta belső rétegzettségén alapszik majd.

Összességében azt mondhatjuk, hogy a bevándorlók esetében a bizalom nem pusztán a saját csoporthoz tartozás tudatából és más csoportoktól való megkülönböztetésből táplálkozhat. A migránsok esetében rendkívül fontos szerepet kap a befogadó ország polgáraihoz és intézményeihez való viszony is, hiszen a bevándorlás elsődleges célja a befogadó országba való sikeres integráció. Elemzésünk igazolta, hogy a saját migráns csoport iránti erős bizalom jól megfér a befogadó ország iránti bizalommal és a magyarok iránti közelségérzettel (vagy legalábbis a távolságérzet hiányával). Mindebből viszont nem következik egyértelműen, hogy

miként viszonyulnak egymáshoz a különböző bevándorló csoportok. Amennyiben versenyhelyzetben érzik magukat, ez növelheti, amennyiben viszont kooperatív, illetve szolidaritásérzettel átszótt kapcsolat fűzi őket össze, ez csökkentheti az egymástól érzett távolságot.

A bizalom mértékének komplex magyarázó modellje a különböző migráns csoportokban Magyarországon

Az elméleti fejezetben már utaltunk arra, hogy a migráns státus sajátos jellemzőjének tartjuk az erőforrások hiányát, vagy legalábbis korlátozott voltát. Ebből a nézőpontból a bizalom szerepe felértékelődhet, hiszen a bizalomépítés tekintetében a bevándorlót kevésbé köti a külső tényezők kényszerítő ereje. A szülőföld elhagyása és egy idegen országba költözés már önmagában feltételez egyfajta bizalmat, ami irányulhat a befogadó ország polgárai és intézményei iránt, de éppúgy megnyilvánulhat a befogadó országban már gyökeret vert sors társak iránt, továbbá a célországban működő, a bevándorlókat segítő szervezetek iránt táplált bizalomban.

A bizalom ebben az értelemben a bevándorlók esetében különösen komplex jelenség, amelynek összetevői nem feltétlenül alkotnak koherens egységet. Az egyes összetevők erősíthetik vagy éppen gyengíthetik egymást, illetve egymástól függetlenül is alakulhatnak. A következőkben először a magyarokba vetett bizalmat vesszük szemügyre, és megpróbáljuk megmagyarázni, hogy e bizalom mértéke mennyire függ a bevándorlók sikeres társadalmi integrációjától, továbbá ezen integráció kognitív mozzanataitól, illetve a célországba való politikai beágyazódástól. A bizalom forrásait jelentő dimenziók önmagukban is rendkívül bonyolultak, és modellünkben csupán olyan szerény mértékben vagyunk képesek megjeleníteni ezeket, ahogy erre a nemzetközi összehasonlító kutatásban kidolgozott kérdőív lehetőséget ad.

A társadalmi integráció sikerességének legfontosabb jelzőszáma a célország társadalmi hierarchiájában elfoglalt pozíció lehet. Ennek operacionalizálására azonban csupán az iskolai végzettség és a szubjektív státus áll rendelkezésünkre.²⁹ Az integráltság ugyancsak fontos indikátora a Magyarországra érkezés éve, hiszen

29 Azért kényszerültünk erre a szűkítésre, mert a foglalkozás és a jövedelem esetében extrém mértékű volt a válaszmegtagadás, így ezeket a változókat nem tudtuk az elemzésben felhasználni.

triviális, hogy a frissen érkező migránsok egészen más helyzetben vannak, mint azok, akik már évtizedek óta itt élnek. A bevándorlásnak szubjektív, de fontos mérőszáma az is, hogy a bevándorlók véglegesen le akarnak-e telepedni az országban, vagy éppen ellenkezőleg, a továbbköltözést fontolgatják.

Az integráltság kognitív mozzanatainak mérésére is csak szerény eszközök állnak rendelkezésünkre. Idesoroljuk egyrészt az országhoz, illetve az ország lakóihoz való kötődés mértékét és a magyaroktól érzett társadalmi távolságot (Bogardus-skála). Másrészt a célországban észlelt, a bevándorlóstátusból eredeztethető hátrányos megkülönböztetést és a kiépített kapcsolati háló nagyságát, illetve etnikai homogenitását tekintettük idetartozónak.

A harmadik magyarázó dimenzió, a politikai beágyazottság operacionalizálása sem egy sikertörténet. Nem pusztán azért, mert a politikai érdeklődés és részvétel esetében is nagy volt a válaszmegtagadás, hanem azért is, mert az érdeklődés foka, de különösen a politikai részvétel (politikuskok felkeresése, tüntetés, sztrájk stb.) szinte egyáltalán nem volt jellemző. A politikai legitimáció mértéke is oly mértékben alacsony a migráns mintákban, hogy nem sok jóra számíthatunk, ha segítségével magyarázó modellt kívánunk építeni. Mindezek előrebocsátásával nézzük a bizalom magyarázó modelljeit az egyes bevándorló csoportokban.

A határon túli magyarok modellje

A határon túli magyarok esetében a társadalmi integráció az iskolai végzettségen és a továbbvándorlási szándékon keresztül fejt ki hatását, és mindössze 6 százalékot magyaráz a bizalom alakulásából. Ez a modell a bizalom racionális döntés-alapú megközelítését támasztja alá, amennyiben a magasabb iskolai végzettség nagyobb bizalmi tőkével jár együtt. Ha elfogadjuk, hogy a bizalom egyfajta társadalmi tőkeként funkcionál, akkor azt is feltételezhetjük, hogy a magasabb iskolázottságból következő előnyösebb társadalmi pozícióra ráakódó bizalmi tőke egyfajta önbizalommal transzformálódik, ami hatékonyabbá teszi a tudás hasznosulását, és ez hosszú távú maradásra készíti a bevándorlót.

2. táblázat

A bizalom mértékének³⁰ magyarázó modellje a határon túli magyarok körében³¹

	társadalmi státus és integráltság		kapcsolati háló és kognitív tényezők		politikai beágyazottság	
	Béta	Szign.	Béta	Szign.	Béta	Szign.
a Magyarországra érkezés éve	0,019	0,766	0,240	0,001	0,255	0,001
iskolázottság	0,220	0,001	0,127	0,048	0,124	0,050
szubjektív társadalmi státus	0,098	0,118	0,109	0,083	0,109	0,088
más országba költözne (= 1) vagy maradna (= 5)	0,134	0,035	0,015	0,826	0,010	0,879
kötődés Magyarországhoz			0,136	0,050	0,115	0,117
kötődés a magyar emberekhez			0,167	0,018	0,163	0,021
a magyarországi magyaroktól érzett társadalmi távolság			- 0,014	0,828	- 0,012	0,847
diszkriminációérzet			- 0,249	0,000	- 0,255	0,000
a kapcsolati háló nagysága			- 0,036	0,563	- 0,034	0,593
a network etnikai heterogenitása			0,254	0,000	0,256	0,000
a magyarországi közügyek iránti érdeklődés					0,084	0,205
politikai participáció					- 0,054	0,429
politikai legitímáció					0,029	0,668
ILLESZTETT R ²	6		20		20	

A kognitív tényezők beléptetése a modellbe megtisztítja az integráció mechanizmusát az érzelmi komponensektől. Ennek köszönhető, hogy a költözési szándék hatását átveszi az országhoz, illetve a magyarokhoz való kötődés. A második modell azt sugallja, hogy ha a bevándorló olyan pozíciót vív ki magának a célországban, hogy nem kell diszkriminációtól tartania, akkor a felerősödő bizalmi tőke elősegíti, hogy az országot barátságosnak lássa, és hogy a magyarok iránt érzett lelki kötődés a mikrovilágban széles, magyar barátokban gazdag kapcsolati hálóban öltönn testet.

30 A bizalmat egy aggregált mérőszámmal mértük, amely a magyar emberekbe, a saját migráns csoport tagjaiba, a magyarországi politikai intézményekbe és a migráns szervezetekbe vetett bizalmat szintetizálta egy főkomponens segítségével. Megjegyzendő, hogy határon túli magyarok esetében a migránsok érdekképviselését megvalósító szervezetek iránti bizalom nem képviselteti magát ezen a főkomponensen.

31 Döntött karakterekkel jelöltük a szignifikáns összefüggéseket

A politikai beágyazottsággal kibővített harmadik modell – jóllehet, ez volt a nemzetközi kutatás alapkérdése – egyáltalán nem járul hozzá a bizalom további magyarázatához. Ez azt jelzi, hogy a határon túli magyarok esetében a bizalom intenzitása a személyközi térben zajló folyamatoktól függ, és elsősorban az anyaországhoz fűződő érzelmi töltésből táplálkozik, amelyhez a formális, intézményes világ semmivel nem járul hozzá.

A kínai bevándorlók modellje

A kínai bevándorlók esetében a magyarázó teret egy fontos változóval bővítettük, amely a befogadó ország nyelvének ismeretét méri. Ennek a változónak nem volt értelme a határon túli magyarok esetében, a kínaiaknál viszont fontos jelzőszáma lehet a társadalmi integráció fokának. A társadalmi beágyazottság a kínai migránsok esetében is bizalomnövelő, azonban az ő esetükben – sajátos munkaerő-piaci pozíciójuknak³² köszönhetően – nem az iskolázottság a legfontosabb magyarázó tényező, hanem a szubjektív társadalmi státus és a végleges letelepedés szándéka. A kognitív tényezők bekapcsolása a modellbe radikálisan átalakítja a magyarázó teret. A szubjektív társadalmi státus teljesen elveszíti magyarázó szerepét, és a magyarországi végleges megtelepedés szándéka is feloldódik a magyarokhoz való kötődésben. Ez a kötődés azonban nem kapcsolódik össze a kapcsolati háló heterogenitásával.

A kínai migráns csoportot tehát egy etnikailag zárt csoportnak kell elképzelnünk, amelyben a saját vállalkozások sikeressége a döntő kérdés, amihez képest Magyarország mint migrációs célország meglehetősen esetleges. Akinek jól megy a vállalkozása (boltja, étterme, nagykereskedése), az bízik a magyarokban, akik viszont nem találják meg a szerencséjüket, azok szívesen továbbállnának más országba, és ennek megfelelően a magyarokhoz való kötődésük és a magyarok iránt érzett bizalom is gyenge. A hagyományos kínai udvariasságnak köszönhetően a sikeresekre általánosan jellemző, hogy fontosnak tartják kinyilvánítani a magyarokhoz való kötődésüket, és erre építve a magyarokba vetett bizalmukat.

³² Az itt élő kínaiaknak mindössze 41 százaléka dolgozik alkalmazottként (a határon túli magyarok esetében ez az arány 90 százaléknál is magasabb), a többiek vagy önállóként, vagy családi vállalkozásban keresik a kenyerüket. A vállalkozások sikerességét a kutatás nem tesztelte, de feltételezésünk szerint a szubjektív társadalmi státus jó jelzőszáma a magyarországi karriernek.

3. táblázat

A magyarokba vetett bizalom mértékének magyarázó modellje a kínaiak körében

	társadalmi státus és integráltság		kapcsolati háló és kognitív tényezők		politikai beágyazottság	
	Béta	Szign.	Béta	Szign.	Béta	Szign.
a Magyarországra érkezés éve	-0,071	0,343	-0,064	0,413	-0,060	0,434
iskolázottság	0,089	0,238	0,004	0,957	-0,038	0,654
szubjektív társadalmi státus	0,160	0,037	0,055	0,515	0,026	0,758
más országba költözne (= 1) vagy maradna (= 5)	0,175	0,022	0,145	0,076	0,119	0,145
milyen szinten beszél magyarul	0,010	0,894	0,033	0,698	0,063	0,465
kötődés Magyarországhoz			-0,052	0,593	-0,015	0,878
kötődés a magyar emberekhez			0,338	0,001	0,318	0,001
diszkriminációérzet			0,007	0,938	0,014	0,869
a kapcsolati háló nagysága			-0,070	0,410	-0,070	0,402
a network etnikai heterogenitása			-0,103	0,216	-0,153	0,074
a magyarországi magyaroktól érzett társadalmi távolság			-0,078	0,331	-0,065	0,410
a magyarországi közügyek iránti érdeklődés					0,158	0,050
politikai participáció					-0,094	0,258
politikai legitímáció					0,194	0,023
ILLESZTETT R ²	5		12		15	

A politikai beágyazottság fontos bizalomnövelő tényező a kínaiak körében. Ahogy a társadalmi integráltság feloldódik a magyarokhoz való kötődésben, úgy oldódik fel a végleges megtelepedés szándéka a magyarországi közügyek iránti érdeklődésben. A politikai legitímáció azonban e magyarázó tényezőktől függetlenül bizalomnövelő tényező. Ez egyrészt fakadhat abból, hogy a homo politicus-ként megnyilvánuló kínai bevándorlók a politikát alapvető értéknek fogadják el, amelynek célja a demokratikus participáció elvei alapján a világ és általában a kisemberek sorsának jobbítása, ami megnöveli a bizalmat a befogadó ország mint politikai közösség polgárai iránt (függetlenül a társadalmi és politikai integráltság mértékétől). Létezhet azonban egy másik, profánabb értelmezés is. E szerint a politikában, a pártokban és a politikusokban való bizalom, mint a politikai legitímáció alapja, egy olyan általános jóhiszeműségből vagy konformitásból fakad, amely a befogadó ország polgárai iránti bizalmat is táplálja.³³

³³ Fontos megjegyeznünk azt, hogy a magyarországi közügyek iránti politikai érdeklődés mértéke és a politikai legitímáció erőssége egymástól függetlenül növeli a magyarokba vetett bizalmat.

Van tehát egy racionális alapokon nyugvó bizalomforrásunk, amely egy sikeres kínai vállalkozói migráns csoportot körvonalaz. E csoport tagjai tartósan Magyarországon akarnak élni, kötődnek a magyarokhoz, és érdeklik őket a magyar közügyek. A bizalom azonban egy ettől független forrásból is táplálkozhat, ami nem kapcsolódik a válaszadók sajátos bevándorlóstátusához, hanem egy általános politikai legitimációs hajlandóságból ered.

A magyarországi kínaiak körében mindkét bizalomépítő elem tetten érhető.

A muszlim bevándorlók modellje

A magyarországi muszlim bevándorlók mintája – a megrendelő kívánságának megfelelően – egy török és egy arab almintából áll. A két etnikai csoport szociodemográfiai jellemzői meglehetősen különböznek. Az arab csoport tagjai régebben telepedtek le Magyarországon, mint a törökök, iskolázottabbak és főképp egyéni vagy családi vállalkozásban érdekeltek. A törökök iskolázatlanabbak, később jöttek az országba, és inkább alkalmazottként dolgoznak. Ennek megfelelően az arabok szubjektív társadalmi státusa is magasabb, mint a törököké. Ennek alapján a muszlim mintára jellemző bizalom magyarázó modelljét bővítettük egy etnikai almintaváltozóval.

A társadalmi integráltság foka a bizalom mértékének magyarázatában a muszlim minta esetében bír a legnagyobb jelentőséggel. A modellből látható, hogy az arabok általában nagyobb bizalommal fordulnak a magyarok felé. Másrészt erős bizalomépítő szerepe van annak, hogy valaki régóta él-e Magyarországon, ami az arabok körében jellemző inkább.

Sajátos az iskolázottság és a szubjektív státus szerepe a bizalomépítésben, ugyanis az alacsony iskolázottságúak és alacsony szubjektív státusúak nagyobb bizalommal fordulnak a magyarok felé. Miután tudjuk, hogy az arabok iskolázottabbak, és a státusukat is magasabbnak látják, mint a törökök, nyilvánvaló, hogy az arabokban élő erős bizalmat valami, a modellben nem szereplő tényező okozhatja. A magyarázatot abban látjuk, hogy az arabok többsége nem a rendszerváltást követő modern migrációs utat járta be, hanem sok-sok éve politikai okból érkezett Magyarországra, és a hazájához fűződő szálak véglegesen elszakadhattak. Ez a push-hatás és a Magyarországon eltöltött hosszú időszak eredményezi az arabok körében tapasztalható nagyfokú bizalmat. A törökök között viszont éppen a legkiszolgáltatottabbak érznek nagyobb bizalmat a magyarok iránt. Ezért itt inkább a pull-hatást érhetjük tetten.

A kognitív tényezők közül a Magyarországhoz való kötődésnek van a legnagyobb szerepe a bizalom erősségének magyarázatában. Ez teszi különösen érdekessé azt a később bemutatandó modellünket, amelyben megtisztítjuk a bizalomfajtákat az általános jóhiszeműségtől, hiszen akkor kiderül, hogy egy tautologikus vagy valóságos magyarázattal állunk-e szemben.

Az országhoz való kötődésen kívül a bizalom mértékének magyarázatában sajátos szerepe van a magyar nyelv ismeretének. Jóllehet a muszlim mintának csak elhanyagolhatóan kis része nem beszél egyáltalán magyarul, de azért a muszlim bevándorlók nagy része nyelvi nehézségekkel küzd. A magyar nyelvi hiányosságok azonban egyáltalán nem képezik akadályát a magyarokba vetett bizalom kialakulásának, sőt. Ebben az is szerepet játszhat, hogy a muszlimok kapcsolati hálójában szép számmal előfordulnak magyarok is, és a barátkozás során szerzett tapasztalatok ugyancsak bizalomerősítő szerepet játszanak.³⁴

A politikai beágyazottság a muszlim minta esetében semmilyen szerepet nem játszik a bizalom alakulásában. Azt reméltük, hogy mivel a muszlimok körében igen intenzív a vallásosság (közel felük mondja azt magáról, hogy naponta vesz részt vallási szertartáson), a mecsetek nemcsak a szigorúan vett vallási szertartás terepei, hanem agorafunkciót is betöltenek, így talán a vallás veheti át a politikai beágyazottság szerepét. Reményünk azonban nem igazolódott be, mert a vallásosság nemcsak a politikai beágyazottsággal nem áll korrelációban, de a magyarok iránti bizalom mértékétől is függetlennek bizonyult. Így tehát azt kell gondolnunk, hogy a muszlimok esetében a politikai-közéleti beágyazottságnak nincs hatása a befogadó ország polgárai iránt érzett bizalomra.

34 Mivel az arabok jobban kötődnek Magyarországhoz, és nagyobb mértékben barátkoznak magyarokkal, az arab és török almintára bontás hatása gyengült ebben a modellben.

4. táblázat

A magyarokba vetett bizalom mértékének magyarázó modellje
a muszlimok körében

	társadalmi státus és integráltság		kapcsolati háló és kognitív tényezők		politikai beágyazottság	
	Béta	Szign.	Béta	Szign.	Béta	Szign.
arab = 1, török = 2	- 0,301	0,000	- 0,232	0,013	- 0,235	0,013
a Magyarországra érkezés éve	- 0,199	0,025	- 0,249	0,002	- 0,256	0,002
iskolázottság	- 0,166	0,045	- 0,157	0,047	- 0,159	0,049
szubjektív társadalmi státus	- 0,161	0,016	- 0,026	0,678	- 0,028	0,664
más országba költözne (= 1) vagy maradna (= 5)	0,017	0,803	- 0,112	0,069	- 0,113	0,073
milyen szinten beszél magyarul	0,108	0,196	- 0,216	0,007	- 0,214	0,009
kötődés Magyarországhoz			0,543	0,000	0,548	0,000
kötődés a magyar emberekhez			0,024	0,813	0,023	0,828
diszkriminációérzet			- 0,061	0,365	- 0,062	0,369
a kapcsolati háló nagysága			0,050	0,443	0,046	0,488
a network etnikai heterogenitása			0,122	0,050	0,121	0,050
a magyarországi magyaroktól érezett társadalmi távolság			- 0,115	0,105	- 0,111	0,124
a magyarországi közügyek iránti érdeklődés					- 0,002	0,975
politikai participáció					- 0,027	0,647
politikai legitimáció					0,015	0,804
ILLLESZTETT R ²	13		42		42	

Kiben bíznak, miben bíznak a bevándorlók?

A bizalom fogalmának bemutatásakor már utaltunk arra, hogy a bizalom értelmezhető egyfajta pszichológiai jelenséggént is, amely szorosan kapcsolódik személyiségjegyekhez. Ebben a megközelítésben a bizalom általános jóhiszeműséggént mutatkozik meg. Álláspontunk szerint a bizalom egy része valóban személyiségjegytől függő általános jóhiszeműségből eredeztethető, azonban úgy véljük, hogy a bizalom jelentős mértékben attól is függ, hogy kivel vagy mivel szemben érzünk bizalmat.

Ennek a felfogásnak a jegyében építettük fel a következő modelljeinket, amelyekben egyenként vesszük szemügyre a befogadó ország lakói és a saját mig-

A kínaiak

A bizalom lehetséges tárgyait, akárcsak a határon túli magyarok esetében, egyenként vesszük szemügyre, és ismét oly módon, hogy az általános jóhiszeműségtől megtisztítjuk az egyes bizalomfajtákat.

Az általános jóhiszeműségtől megtisztított személyes bizalom magyarázó tere csak a magyarok felé irányuló bizalom esetében működött. Ez a modell is jelzi azt az előzőekben bemutatott két bizalomforrást, amelyik közül az egyik a befogadó ország társadalmába való beágyazottságból, a másik az ettől függetlenül létező politikai legitimációs hajlandóságból fakad.

A saját migráns csoport tagjai iránt érzett tisztított bizalmat viszont nem sikerült magyaroznunk. A kis elemszámú minta nagyon szűkkeblű, ha szignifikáns összefüggésekre vágyik az ember. A szigorú módszertani korlátokon átlépve azonban megkockáztatható, hogy a saját csoportba vetett bizalom inkább azokra jellemző, akik nem beszélnek magyarul, kapcsolati hálójuk migráns társaikból áll, és cseppet sem biztosak abban, hogy véglegesen új hazát találtak Magyarországon. Az ő esetükben a migráns közösség jelenti az egyetlen támaszt a bevándorlólét bizonytalanságaival szemben.

A jóhiszeműségtől megtisztított politikai bizalom területei mögött hasonló jellegű kognitív hatások fedezhetők fel. A magyarországi intézmények és a bevándorlószervezetek iránti bizalmat fokozza a befogadó ország iránt érzett erős kötődés. Ezzel párhuzamosan a magyar emberektől való idegenkedés növeli az intézmények iránti bizalmat, mintegy bennük keresve a támaszt. Mindezt pedig csak erősíti az a kulturális távolság, ami nyelvi szempontból is elválasztja a kínai bevándorlókat a magyaroktól.

A saját bevándorlószervezetek viszont éppen a státusdeficittel küszködő kínai bevándorlók számára jelentenek menedéket, és ennek megfelelően az iskolázatlannabbak e migránsszervezetek felé fordulnak fokozott bizalommal.

A muszlimok

A három vizsgált bevándorló csoport közül egyedülálló módon a muszlimok esetében tapasztaltuk azt, hogy a társadalmi beágyazottság mértéke és a bizalom kognitív háttere egyforma erővel hat a személyes bizalom erősségére. A személyes bizalom magyarázata azonban jelentősen különbözik aszerint, hogy a bizalom a magyarok vagy a saját bevándorló csoport iránt nyilvánul meg. Ha a magyarok iránti bizalmat megtisztítjuk az általános jóhiszeműségtől, azt látjuk, hogy

a hosszú ideje nálunk élő muszlimok nem fordulnak kitüntetett bizalommal a magyarok felé, különösen akkor nem, ha foglalkoztatja őket a gondolat, hogy a jobb megélhetés érdekében új hazát keressenek. A kognitív tényezők közül a Magyarországhoz, illetve a magyarokhoz való kötődésnek van erős szerepe, értelemszerűen ezek a kötődések fokozzák a magyarokba vetett bizalmat. Nem magától értetődő a kapcsolati háló nagyságának a szerepe, ugyanis azt kell látnunk, hogy az azonos mértékben integrálódott és az országhoz és az itt élőkhez azonos mértékben kötődő muszlimok közül a szegényes kapcsolati hálóval rendelkezőkben erősebb a magyarok iránti bizalom. Itt sejlik fel a bizalomnak az a lehetséges értelmezése, amely szerint a bizalom – legalábbis a hosszú idő óta az új hazában élő migránsok számára – egyfajta tőke, amely a más típusú tőkék deficitjét valamelyest kiegyenlítheti.

A saját csoport iránti tisztított bizalom elsősorban a frissen Magyarországra érkezett és hosszabb távra megtelepedni kívánó törökökre jellemző, jöllehet a végleges letelepedési szándék az arabok esetében is bizalomépítő tényező. A kognitív szinten annak van bizalomépítő szerepe, hogy még alig kötődnek Magyarországhoz, és még nagyon távol érzik maguktól a magyarokat. Mindez felértékeli a saját csoport szerepét, amely a frissen érkezett migránsok esetében az egyedüli biztos pontot jelenti.

A politikai bizalom modellje a muszlimoknál csak a magyarországi intézmények vonatkozásában vizsgálható. Ennek az az oka, hogy a muszlimok szinte egyáltalán nem involválódnak a migráns szervezetekbe, és ennek megfelelően az ilyen típusú szervezetek iránti bizalmat firtató kérdésekre a muszlim válaszadók több mint 90 százaléka nem válaszolt.

A politikai intézményi bizalom másképp szerveződik az arab és a török alminta esetében. Míg az araboknál az intézmények iránt megnyilvánuló tisztított bizalom jobbára csak kognitív tényezőkkel magyarázható, addig a törököknél a Magyarországon tartózkodás hossza és a továbbköltözés szándéka is jelentőséggel bír. A frissen érkezett és harmadik országba tovább költözni szándékozó törökök elsősorban az intézményekbe vetik bizodalmaikat. A muszlim minta egészére jellemző viszont az, hogyha pusztán Magyarországhoz és nem az itt élőkhez kötődik valaki, és gazdag kapcsolati hálójának köszönhetően a hivatalok útvesztőiben is könnyen eligazodik, akkor sokkal bízik a magyarországi intézményekben.

ráns csoport tagjai iránt érzett bizalmat, valamint a magyarországi kö intézményekbe és a migránsokat támogató civil szervezetekbe vetett bizalmat. Ám mivel feltételezzük, hogy ezeket bizalomfajtákat áthatja az általános jóhiszeműségből fakadó bizalom is, akkor járunk el helyesen, ha a jóhi-szeműségből fakadó bizalomtöbblet, illetve a gyanakvásból származó bizalomhiány hatását semlegesítjük. Ezt nevezzük a bizalomfajták tisztított formáinak.³⁵

A határon túli magyarok

A modell tanúsága szerint a kognitív tényezők leginkább az általános jóhiszeműség magyarázatában jeleskedtek. Az általános jóhiszeműség kiszűrésével ugyanis a magyarok iránti bizalom magyarázó szerkezete változik a legkevésbé: elvész ugyan a magyarokhoz és Magyarországhoz való kötődés szerepe, de megmarad az iskolázottság, az etnikailag vegyes network és a diszkriminációérzet hiányának a szerepe. A saját etnikai csoport iránt érzett bizalom, amennyiben megfosztjuk az általános jóhiszeműségtől, szinte teljesen kiüresedik. Pusztán a frissen Magyarországra érkező bevándorló képét rajzolja fel, akinek egyetlen támaszát sorstársai jelentik. A tisztított politikai bizalom másként szerveződik, ha magyarországi közintézményekre, és másként, ha migráns szervezetekre irányul. A magyar közintézmények iránti bizalom magánemberi bizalomként nyilvánul meg, és kifejezetten taszítja a politikai participációt. Az általános jóhiszeműségtől megtisztított közintézmények iránti bizalom szerveződéséből egy olyan migráns csoport létrekövetkeztethetünk, amelynek tagjait az anyaországhoz és annak lakóihoz eltéphetetlen szálak kötik.

Ezzel szemben a migráns szervezetekben homo politicusként bíznak a határon túli magyarok: ebben az esetben viszonylag frissen érkezett és iskolázott migránsokról beszélhetünk, akiknek mind a politikai érdeklődése, mind a politikai aktivitása magasabb az átlagosnál, és nemcsak a bizalmuk, de a politikai aktivitásuk is a migráns szervezetek felé irányul.

35 A „tisztított” jelző arra vonatkozik, hogy mind a személyes, mind a politikai bizalom mindkét fajtáját regressziós modellek segítségével megtisztítottuk az „általános jóhiszeműségtől”. A négy regressziós modellben a függő változó a bizalom egy-egy fajtája volt, a független változókat pedig a másik három bizalomfajta jelentette. A négy regressziós modell reziduálisai olyan tisztított bizalomfajtát testesítenek meg, amelyek függetlenek az általános jóhiszeműségtől. Az eljárás egyetlen episztemológiai problémája az lehet, hogy a négyféle bizalomfajta együttese nem operacionalizálja kielégítően az általános jóhiszeműséget.

A bizalom és a kapcsolati háló szerepe a migráció sikerében

A hétköznapi gondolkodásban a bizalom és az emberek iránt érzett nyitottság között nem tesznek éles különbséget. A nyitott ember bizalommal fordul embertársai felé, könnyen létesít baráti kapcsolatokat, következésképpen széles kapcsolati háló veszi körül. A migránsok esetében ez az összefüggés szükségszerűen sokkal összetettebb. Amikor a migráns elindul szerencsét próbálni, ez a döntés bátorságot és optimizmust feltételez, és egyfajta – a világ egésze felé való – nyitottságot követel meg. Másfelől a szülőföld elhagyása a régi kapcsolatok elvesztését jelenti, és ez együtt jár az ismeretlentől való félelemmel, szorongással és az idegenek iránti bizalmatlansággal. A migráns lét sikere nagyban függ attól, hogy sikerül-e a bizalmat mint társadalmi tőkét hasznosítani a karrierépítés és a beilleszkedés elősegítése érdekében.

Ebben a felfogásban a migráns két ellentétes hatás keresztútjében áll: egyfelől óvatosnak kell lennie a nem vagy csak kevésbé ismert befogadó ország polgáiraival, szokásaival, normáival szemben, másfelől egyetlen, korlátlanul rendelkezésre álló erőforrásként csak a bizalmi tőkéjére támaszkodhat.

A migráns lét sikerességét többféle szempont szerint is lehet értékelni. E sikeresség fontos indikátora lehet, hogy megvalósult-e az a cél, amelyet annak idején a bevándorló maga elé tűzött vagyis hogy mennyire elégedett a Magyarországon elért társadalmi helyzetével, anyagi körülményeivel. De a migráns lét sikeressége kétségkívül nagyban függ attól is, hogy sikerült-e a kezdeti izoláltságot egy részleges vagy akár teljes beágyazottsággal felváltani, azaz sikerült-e Magyarországon is megteremteni azt a kapcsolati hálót, amely az integráció elengedhetetlen feltétele.

Vizsgálatunkban a kapcsolati háló nagyságát a személyes ügyekben való tanácskérés, a szabadidő eltöltése és egy hipotetikus pénzügyi segítségkérés szituációival mértük. A kapcsolati háló nagysága a migránsok esetében meglehetősen kicsinek bizonyult, és legalább fele részben családtagokból, illetve rokonokból állt. Jelentős viszont a különbség aszerint, hogy melyik migráns csoport esetében mekkora azoknak az aránya, akik teljesen izoláltak, csak a családtagjaikra és rokonaikra támaszkodhatnak. Míg a határon túli magyarok és a kínaiak egyharmada csak családtagokból és rokonokból álló kapcsolati hálóval rendelkezik, addig a muszlimok csak kevesebb mint egynegyede nem tudta a rokonokból álló networkjét baráti kapcsolatokkal bővíteni. Mindhárom csoportra igaz viszont, hogy a fiatalabbak és a magasabban iskolázottak nagyobb kapcsolati hálóval rendelkeznek.

A networkök etnikai heterogenitása megint csak nagy különbségeket mutat: a kínaiak több mint háromnegyede csak kínaiakkal barátkozik, a muszlimok esetében a homofónia 70, a határon túli magyarok esetében pedig 50 százalék. Mindhárom csoportra igaz az is, hogy durván kétharmaduk azonos iskolázottságú emberekkel barátkozik, továbbá egy-egy hatod azoknak az aránya, akik magasabb, illetve alacsonyabb iskolázottságú barátokról adnak számot.

Kézenfekvőnek tűnhet az az elképzelés, hogy egy migráns a beilleszkedés vágyától hajtva szívesen barátkozik alacsonyabb státusú őslakosokkal is. Másképpen fogalmazva, ha egy migráns magyarokkal akar barátkozni, be kell érnie a magáénál alacsonyabb státusú magyar barátokkal. Ez a hipotézis egyik migráns mintán sem igazolódott: a saját etnikai csoporthoz tartozó network-tagok iskolázottsága nem különbözik a magyar barátokétól.

A következőkben azt teszteljük, hogy a migráció sikerességét valóban segíti-e az a bizalom, amit a bevándorló a külvilág iránt érez, illetve ebben a sikerben mekkora szerepe van annak a kapcsolati hálónak és a network etnikai szerkezetének, amelyet a migráns a befogadó országban kiépített. A migráció sikerességét két egymástól független dimenzióban ragadtunk meg. Az egyik dimenzió a migrációval elért életszínvonal-változást testesíti meg (amit a befogadó országban elért státussal való elégedettséggel, valamint a bevándorlók életszínvonalában éppen a migráció eredményeképp bekövetkezett változással mértünk). A másik dimenzió azt méri, hogy a bevándorlóknak mennyire sikerült Magyarországon új hazát találniuk (amelyet a magyar állampolgárság megszerzésére irányuló szándékkal és a továbbvándorlás szándékával vagy éppen elutasításával mértünk).

Eredményeink azt mutatják, hogy mind a bizalomnak, mind pedig a kapcsolati hálónak szerepe van a migráció sikerességének magyarázatában. Bár az összefüggések nem túl erősek, de a magyarázó tér mindhárom migráns csoport esetében másképp szerveződik. A legegyszerűbben interpretálható modell a muszlimok esetében figyelhető meg: az anyagi sikerességet egyértelműen a kiterjedt network támogatja (bár a network etnikai szerkezetének nincs hatása), míg a végleges megtelepedés szándékát az általános bizalom táplálja.

5. táblázat

A bizalom és a kapcsolati háló hatása a migráció sikerességére a különböző migráns mintákban, lineáris regressziós béták

		anyagi sikeresség	új hazára találás
határon túli magyarok	network nagysága	nem szign.	nem szign.
	saját etnikai csoporttagok aránya a networkben	0,150	nem szign.
	általános bizalom	0,245	nem szign.
	R ²	5	0
kínaiak	network nagysága	nem szign.	0,143
	saját etnikai csoporttagok aránya a networkben	nem szign.	nem szign.
	általános bizalom	0,207	0,270
	R ²	5	7
muszlimok	network nagysága	0,319	nem szign.
	saját etnikai csoporttagok aránya a networkben	nem szign.	nem szign.
	általános bizalom	nem szign.	0,339
	R ²	11	7

A kínaiak estében viszont éppen az anyagi sikeresség jár együtt nagyfokú általános bizalommal. Ennek hátterében minden bizonnyal a nálunk élő kínaiak foglalkozása áll: a kereskedelemben és szolgáltatásban ez a fajta attitűd nélkülözhetetlen feltétele a sikernek. A kínai migránsok Magyarországon történő végleges letelepedéséhez viszont nem elégséges a nagyfokú általános bizalom megléte, de erős társadalmi beágyazottság is szükséges. A nagy létszámú network – amelynek etnikai szerkezete itt sem befolyásolja az új hazára találást – erősíti a Magyarországon való végleges letelepedési szándékot. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a kínaiak tömegesen akarnának Magyarországon véglegesen letelepedni, hiszen az intenzív rokonsági háló mellett csak nagyon kevés kínai mondhat magáénak széles körű baráti vagy ismerősi hálózatot.

A határon túli magyarok számára „új hazáról” beszélni önmagában is ellentmondásos, hiszen számukra Magyarország az anyaország. Ennek is köszönhető, hogy a végleges letelepedési szándék nem értelmezhető úgy, ahogy a többi migráns csoport esetében láttuk. Így sem a bizalom, sem a kapcsolati háló nincs hatással a végleges áttelepülési szándéokra. Ám az anyagi sikeresség esetében mind a biza-

lomnak, mind az network etnikai szerkezetének fontos szerepe van: az általános bizalom és határon túli magyarokból álló network erősíti a határon túli magyarok anyagi sikerességét.

Összefoglalás

A migráns lét mint sajátos élethelyzet nagyon sokféle szempontból veti fel a bizalom kérdését. A bizalom szerepet játszhat az egyéni és kollektív identitások konstrukcióiban, a bevándorlók társadalmi integrációjában, meghatározhatja a más migráns csoportokhoz való viszonyt, és ebben az értelemben érték- és érdekmozzanatokat is tartalmaz, és olyan tökeként funkcionálhat, amely kompenzálja más tőkék hiányát és sikerré konvertálható. A különböző migráns csoportok alig különböznek a saját migráns csoport tagjaiba vetett bizalom tekintetében, de ez a bizalom jóval erősebb, mint amit a befogadó ország polgárai iránt éreznek. A saját csoport iránt érzett bizalomra úgy tekintünk, mint a migráns létből származó érzelmi és identitásbeli deficitiek kiegyensúlyozására alkalmas „eszközzre”, a befogadó ország lakói iránt érzett bizalmat pedig egy érdekalapú mechanizmusnak tekinthetjük, amely arra szolgál, hogy megkönnyítse a migráció eredetileg kitűzött céljának megvalósítását.

Az adataink azonban nem rajzoltak ki egy, a migráns léttel együtt járó általános bizalomképet. Az a bizalom, amit egy migráns a befogadó ország polgárai és intézményei iránt érez, az egyéni élettörténet, a szülőföld eltérő kulturális hagyományai, valamint a saját migráns csoportnak a célországban elért átlagos pozíciója, elfogadottsága által definiált sokdimenziós térben működik. Ennek a térnek a megrajzolása azonban messze túlmutat a nemzetközi empirikus összehasonlító kutatás keretein. Mindössze annyit tehetünk, hogy elemzésünkben megpróbáltuk elválasztani a bizalom egyes összetevőit: a személyiségből és a kulturális normákból fakadó általános jóhiszeműséget, illetve az érték- és érdekmegfontolásokból fakadó bizalmi komponenst. És mivel minket ez utóbbi foglalkoztatott, az általános jóhiszeműséget kontroll alatt tartva kerestük a bizalom magyarázó tényezőit.

Amikor a bizalom mögé vetített magyarázó térben elkülönítettük a társadalmi státus, a kognitív tényezők és a politikai beágyazottság szerepét, mindhárom migráns csoportnál azt tapasztaltuk, hogy az önhibánkon kívül csak részlegesen operacionalizált státusváltozók hatása meglehetősen gyenge, de a kognitív tényezők és a kapcsolati hálók, valamint a politikai beágyazottság mértékét jelző változókkal együtt már erős hatást kaptunk. Azt azonban látnunk kell, hogy

az attitűdváltozók és a bizalom nem ok-okozati viszonyban vannak, hanem inkább csak együtt járnak, hiszen mindkettőt a migráció sikeressége befolyásolja. Ez a kijelentés nem vagy csak látszólagosan mond ellent tanulmányunk egyik kiinduló állításának, nevezetesen, hogy a bizalom tökéként funkcionál. Azt gondoljuk ugyanis, hogy a sikeresség és a bizalom egymást kölcsönösen erősítve működnek, és ebből a szempontból irreleváns, hogy a kiinduló helyzetben a bizalom segítette-e a bevándorló sikeres beilleszkedését, vagy fordítva, a kezdeti sikerek teremtettek-e bizalmi viszonyt. A lényeg az, hogy a bizalom és a siker egymást erősítve működnek.

A siker és a bizalom magától értetődő összekapcsolódásán túl a bevándorló társadalmi beágyazottsága tekintetében még egy tényezőre érdemes figyelmet fordítanunk, mégpedig a kapcsolati háló nagyságára és annak etnikai szerkezetére. A bizalom és a kapcsolati háló kiterjedtsége között két migráns csoportnál tapasztaltunk szignifikáns összefüggést, ám az etnikailag nyitott network a határon túli magyarok esetében növeli az általános bizalmat.

A bevándorló egyszerre keres jobb anyagi életkörülményeket és új hazát. Elemzésünk azt mutatta, hogy e két cél elérésében mind a bizalomnak, mind pedig a kapcsolati háló nyitottságának fontos szerepe van.

Irodalom

BOURDIEU, PIERRE (1977): *Reproduction in Education. Society and Culture*. Beverly Hills, Sage Publications, London

COLEMAN, JAMES (1989): *Foundations of Social Theory*. Harvard University Press, Cambridge MA

COOK, KAREN S. (SZERK.) (2001): *Trust in Society*. Russell Sage Foundation, New York

CSEPELI GY. – ÖRKÉNY A. – SZÉKELYI M. – BARNÁI I. (2006): *Sikervakság: Szociálpszichológiai akadályok a piacgazdasághoz vezető úton Kelet-Európában*

IN KORNAI, J. – ROTHSTEIN, B. – ROSE-ACKEMAN, S. (SZERK.) *Tisztesség és bizalom a poszt-socialista átmenet fényében*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 227–256.

ELSTER, JON (1989): *The Cement of Society*. Cambridge University Press, Cambridge

European Social Survey (2004): <http://ess.nsd.uib.no/>

FESTINGER, LEON (1957): *A Theory of Cognitive Dissonance*. Row & Peterson, Evanston, Illinois

GAMBETTA, DIEGO (1988): *Trust: Making and Breaking of Cooperative Relationships*. Blackwell Publishers, Oxford

HARDIN, RUSSELL (2002): *Trust and Trustworthiness*. Russell Sage Foundation, New York

KORNAI, J. – ROTHSTEIN, B. – ROSE-ACKEMAN, S. (2004): *Creating Social Trust in Post-Socialist Transition*. Palgrave Macmillan, New York

MISZTRAL, BARBARA A. (1996): *Trust in Modern Society*. Polity Press, Cambridge

NEE, VICTOR – SANDERS, JIMMY (2001): *Trust in Ethnic Ties: Social Capital and Immigrants*. In: Cook, Karen S. (szerk.): *Trust in Society*. Russell Sage Foundation, New York

ÖRKÉNY A. – SZÉKELYI M. – VÁRHALMI Z. (2008): *European Commission FP6. Priority 7. Multicultural Democracy and Immigrants' Social Capital*. In: *Europe: Participation, Organisational Networks, and Public Policies at the Local Level (Localmultidem)*. Country Report: Hungary. Kézirat

TÓTH, ISTVÁN GYÖRGY (SZERK.) (2005): *Kockázat, bizalom és részvétel a magyar gazdaságban és társadalomban*. TARKI, Budapest

USLANER, ERIC M. (2002): *The Moral Foundations of Trust*. Cambridge University Press, Cambridge

Magyarországi migránsok kapcsolathálójának típusai, jellegzetességei

„A hálózat, mint futószőlő, maga is mozgott,
változtatta alakját, új gyökereket bocsátott le anélkül,
hogy a régieket teljesen elszakította volna.
Ebben az értelemben a hálózat is vándorolt.”

CHARLES TILLY

Bevezetés

Miközben hazájuktól akár több ezer kilométerre élnek és dolgoznak, a nemzetközi migránsok társas-, érzelmi-, gazdasági-, politikai életének jelentős része közvetlenül szülőhazájukhoz kötődik (Kelly, 2003). Az így létrejövő transznacionális társadalmi térnek éppúgy alkotói a migránsok, mint a szülőhazában maradtak, akik körében a kapcsolati érintettség növeli a migráció valószínűségét. A hálózaton keresztül történő migráció okait elsősorban a csökkenő költségekre és kockázatokra szokták visszavezetni (Massey, 1990). Érdemes itt arra gondolni, hogy a már sokadik hullámban érkező, a befogadó országban kapcsolatokkal rendelkező migránsok számára az információhoz és munkalehetőséghez való hozzájutás kockázata és költsége is lényegesen alacsonyabb, mint a pionírok körében. A költség és kockázat csökkenése egyre vonzóbbá teszi a migrációt, így egyre inkább növekszik a migrációs hálózat, ami tovább csökkenti a költségeket és a kockázatokat és így tovább. Ezáltal a migrációs folyamat egy önfenntartó-terjeszkedő mechanizmussá válik.

A hálózaton keresztül történő migráció egy speciális esete például, amikor budapesti kínai és vietnami vállalkozók rokonokat, földieket hívnak dolgozni az anyaországból. A vállalkozó így olcsó és lojális munkaerőre tesz szert, majd egy idő elteltével segítséget nyújt az áthozottaknak saját vállalkozásuk beindításában – ezt nevezhetjük az áthozás-kireptetés jelenségének (Várhalmi, 2009, 2010).

A kutatók a migrációs mechanizmusok mellett több más gyűjtőpont mentén is kiemelten foglalkoznak a migráció és a kapcsolatháló összefüggéseivel. Például a munkaerőpiac és ehhez kapcsolódóan a társadalmi mobilitás, illetve az identitás kérdései ma már olyan területek, amelyek nem nélkülözhetik a kapcsolatháló elméleti és empirikus beemelését a jelenségek értelmezésébe. A kapcsolathálózati megközelítés egyik és talán legfontosabb vívmánya, hogy az egyént nem ragadja ki a társadalmi közegéből, és így képes kezelni a csoportalakzatokban testet öltő strukturális kényszereket vagy éppen lehetőségeket (Tardos, 1995). Tilly ezzel összefüggésben egészen odáig megy, hogy a migráció alapegységének nem is az egyént vagy a háztartást tekinti, hanem „*az ismeretségek, a rokonság, a munkában szerzett tapasztalatok által összekapcsolt emberek csoportj[á]t*” – azaz a kapcsolathálót (Tilly, 1990, 92. oldal).

A következőkben az identitás és munkaerőpiac kapcsán korábbi kutatások eredményeiből szemezgetve bemutatásra kerül néhány olyan példa, ahol a kapcsolat-háló adja a jelenségek értelmezési keretét.

Waldinger és mások amellet érvelnek (Waldinger, 1986, 1996, Walton-Roberts, Hiebert, 1997), hogy egyes nemzetközi migráns csoportok kapcsolathálója olyan erőforrásként jelentkezik, ami a munkaerőpiacon a diszkriminációból, illetve a kulturális különbségekből fakadó hátrányait kompenzálja. Mások ennek veszélyeire hívják fel a figyelmet, miszerint a migráns kapcsolathálón érkező segítség csak rövid távon kedvező, hosszú távon gátolhatja az egyén társadalmi mobilitását, sőt, kizsákmányolásához is vezethet (Tilly, 1990; Portes, 1993).

Bauder egy tanulmányában a habitus fogalmának és a kapcsolatháló szerepének összefüggését vizsgálja. Bemutatja, hogy a kelet-ázsiaiak esetében a habitus segíti elő az intenzív kapcsolatháló-építést, és így teremthetnek meg a sikeres vállalkozások és a társadalmi mobilitás feltételei. Castells *A hálózati társadalom kialakulása* című munkájában külön fejezetet szentel a kelet-ázsiai vállalkozások közötti hálózati együttműködésnek. A családokon belüli és a családok közötti szövetségek olyan hálózatokat eredményezhetnek, amelyek decentralizáltsága és rugalmassága lehetővé teszi „*az új termékekhez, új eljárásokhoz, új piacokhoz való gyors alkalmazkodást. [...] A szövetségeken keresztül felgyorsul a tőkemozgás, és optimális forrás-allokáció érhető el.*” (Castells, 2005, 259. oldal). Korábban a budapesti kelet-ázsiai kolóniák vállalkozói körében a hálózati kooperációs formák több típusát is feltérképezték: a hitelezés különböző formái, az áregyeztetés, a kedvezmények kölcsönös biztosítása és a közös beszerzés olyan gazdasági aktusok, amelyek a többségi társadalométól eltérő hálózatban verhetnek gyökeret (Várhalmi, 2009, 2010).

A sűrű migráns kapcsolatháló eredménye lehet például az *információs gazdagság*. Itt a sűrűség azt jelenti, hogy az egyén ismerősei is nagy valószínűséggel kapcsolatban állnak egymással. A budapesti kelet-ázsiai gazdasági klaszterek vállalkozói ismerik egymást, vagy legalábbis hallottak már egymásról. Tudják, hogy ki mivel üzletel, mivel ért el (üzleti) sikereket, vagy éppen mibe bukott bele. Többé-kevésbé tehát ismerik egymás üzleti stratégiáját és pénzügyi helyzetét. Ez az *információs gazdagság* jelentős mértékben csökkenti a kockázatokat és az új üzlet megkötésekor felmerülő tranzakciós költségeket (Várhalmi, 2009, 2010).

Egy kiterjedt, sűrű kapcsolatháló, ha kelet-ázsiai habitussal párosul, tehát a siker záloga lehet, más esetekben azonban gazdasági kockázatot hordozhat magában. Geertz (1963) Bali szigetén azt tapasztalta, hogy a sikeres vállalkozókat kiterjedt családjuk munka és kölcsön kapcsán „*állandóan zaklatta*”. Így számukra a zárt és sűrű kapcsolathálónak és a kölcsönös segítségnyújtás szigorú intézményének együttese veszélyeztette a vállalkozások sikerességét.

Az identitás és kapcsolatháló összefüggéseinek értelmezéséhez fontos hangsúlyozni, hogy az identitás nem egy készen kapott *örökség*, hanem a kontextus elvárásainak, vonzásainak és taszításainak függvényében létrejövő meghatározás (Mato, 1998). Kérdés, hogy mit tekintünk kontextusnak? A Burke, Serpe és Stryker által tárgyalt identity theory a kapcsolathálót tekinti az identitást konfiguráló kontextusnak – szemben a Tajfel és Turner által kidolgozott *social identity theory*-vel, ahol a kontextust kategóriák jelenítik meg. Az *identity theory* szerint az egyén interakcióinak jellege és a teljes hálózaton belül elfoglalt helye a legfontosabb tényezője az identitástartás, újraformálás és bővülés lehetőségeinek.

Az identitástartás kapcsán többen amellet érvelnek (Church, 1982; Coleman, 1990; Light, 1994), hogy minél zártabb és homogénebb egy csoport hálózati rendszere, azaz minél kevesebb interakciót folytat más csoportokkal, annál jobban függenek a csoport tagjai a csoportbeli kapcsolatokról. Itt a zártság és homogenitás egyszerűen azt jelenti, hogy a nem származási csoporttal létesülő kapcsolatok nem jellemzőek. Egy ilyen struktúrájú csoportban az értékek, vélekedések és tradíciók konzerválódása a jellemző. Ezt kiegészítve: minél sűrűbb egy kapcsolatháló, annál kifinomultabb formában ellenőrzi és szankcionálja a csoport a más csoportok tagjaival való kommunikációt, a róluk való vélekedést és így az eszmék, értékek áramlását is.

A vándorlással az egyén kapcsolathálójának egy része áthelyeződik a befogadó országba, teljesen megváltoztatva ezzel a hálózat struktúráját. A migráns kapcsa-

lathálók szerveződésén keresztül bizonyos identitáskategóriák felerősödhetnek, vagy akár újak jöhetnek létre. Tilly (1990) történelmi példán illusztrálja, hogy az Egyesült Államokban piemontiak, nápolyiak, szicíliaiak és rómaiak az új környezetben könnyen válhattak a kapcsolatháló jellegzetességeinek függvényében – tehát semmiképpen sem feltétlenül – olaszokká. Mato (1998) a latin és arab bevándorlók körében tapasztalta, hogy a napjaink transznacionális társadalmi te- reiben végbemenő interakciók felnagyítják a kulturális hasonlóságokat, az eltérő származásból fakadó különbségeket pedig mellékessé teszik. Így ezen csoportok körében megerősödhetnek a pán-nemzeti identitások.

A duális identitás-struktúrák kialakulásának kulcsa a híd-pozíció. A híd-pozíció- ban lévő egyének különböző származású csoportokat, akár különböző világokat kötnek össze. Kiemelkedő jelentőségük van az erőforrások – információ, eszmék, különböző tőketípusok vagy áru – áramoltatásában. Az olyan híd-pozícióban lévő migránsok esetében, akik a diaszpórát kötik össze a többségi társadalom csoport- jaival, jellemző lehet a duális kötődések, identitások kialakulása.

Jelen dolgozat megírásának gondolata a migrációs szakirodalom tanulmányo- zásakor merült fel. A migrációs szakirodalom, ahogyan az előbbieken is olvas- ható, jelenségek megértésében és magyarázatában több téma kapcsán is kiemel- ten használja a kapcsolatháló nyújtotta lehetőségeket. Migráns kapcsolathálók jellegzetességeinek méréséről és empirikus bemutatásáról azonban már jóval kevesebbet lehet olvasni. A következőkben ezért arra teszek kísérletet, hogy öt magyarországi migráns csoport adatain elkülönítsek markáns hálótípusokat, meg- határozzam azok jellegzetességeit, és bemutassam, hogy miként rendeződnek struktúrába, hogyan alkotnak hálócsoportokat.

A tanulmányban bemutatott eredmények az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségku- tató Intézete és az ICCR Budapest Alapítvány által folytatott *Bevándorlók Ma- gyarországon* elnevezésű, Európai Integrációs Alap által támogatott survey vizs- gálaton alapulnak. A megkérdezettek kvótákkal kontrollált, hólabdás mintavétel útján, túlnyomó többségében anyanyelvi kérdezők által kerültek kiválasztásra és kérdésesre. Az adatfelvételre 2009 júniusa és augusztusa között került sor. Az ukrán, török és arab alminták reprezentatívnak tekinthetők kor és nem, a kínai és vietnami alminták pedig kor, nem és munkaerő-piaci státusz¹ szerint.

1 Munkaerő-piaci státuszok között a vállalkozók meg lettek különböztetve az összes többi státustól, amibe vegyesen került a diákoktól az alkalmazottakon keresztül az inaktívakig mindenki más.

Az elemzés öt bevándorló csoportot érint – ukránok ($n = 203$), vietnamiak ($n = 188$), kínaiak ($n = 164$), törökök ($n = 219$), illetve más muszlim hagyományú országokból származók ($n = 189$) –, és az egyetlen kapcsolatot sem megjelölt megkérdezettek adatai nem kerültek feldolgozásra.

Az egocentrikus kapcsolatháló mérése

Migráns kolóniák teljes hálózatának szociometriai feltérképezése szinte lehetetlen vállalkozásnak tűnik. A migrációs kutatások ezért elsősorban a hagyományos survey jellegű vizsgálatok módszertanába jól illeszkedő, egocentrikus kapcsolatháló alkalmazásával gyűjtenek információkat. A kérdőíves kérdezéskor különböző formákban információ gyűjthető az egyén fontos kapcsolatairól, azok társadalmi jellemzőiről. A technika azonban arra már nem terjed ki, hogy az említett kapcsolatokat felkeressük, és tőlük is hasonló jellegű információkat gyűjtsünk be. Érthető módon így nem rajzolódik ki a teljes hálózat. Az egocentrikus kapcsolathálózatok tanulmányozásának lényegét talán Wellman (1988, 315. oldal) megfogalmazásában érthetjük meg a legegyszerűbben: „... *az univerzumot nem úgy mutatják be [az egocentrikus megközelítések], ahogyan azt egy külső szemlélő látja, hanem inkább egy ptolemaioszi képet adnak a hálózatokról, úgy, ahogyan azt a középpontjukban álló egyének észlelik*”. Az egocentrikus megközelítés – a teljes hálózat láthatóságának hiánya miatt – elsőre talán nem tűnik vonzó alternatívának, de ez a megközelítés sem zárja ki a hálózat formájának, struktúrájának elemzési lehetőségét – inkább csak korlátozza azt (Tardos, Angelusz, 1991).

Az egocentrikus kapcsolathálók esetében is lehetőség nyílik a kapcsolatháló jellegzetességeit, struktúráját számos dimenzió mentén megragadni. Ilyen egyszerű indikátor lehet a kapcsolatok kiterjedtsége, a kapcsolatháló mérete vagy különböző szociodemográfiai mutatók mentén való heterogenitása. A migráns-kutatások esetében értelemszerűen fontos indikátor lehet a többségi társadalom tagjainak említése, aminek hiánya a kapcsolatháló zártságára utal. A kapcsolattartás intenzitásával, a kapcsolatok természetével – például rokonsági, baráti – vagy a kapcsolatok funkciói segítségével tovább finomíthatóak a jellemzések.

A funkciók közötti átfedésekről tudósítanak a multiplexitás-mutatók. Ennek mérésekor arra kérjük a megkérdezetteket, hogy nevezzenek meg különböző szituációkban támogató személyeket (alterek). Például, kikkel töltötték el az elmúlt időszakban szabadidejüket, kikkel beszélnek meg problémáikat, fontos dolgaikat, vagy kikhez fordulnának pénzszüke vagy munkakeresés kapcsán. A multiplexitás

mutatója tehát kifejezi, hogy az *alterek* milyen mértékben jelennek meg többféle szituációban, azaz mennyiben tekinthető egy kapcsolat többfunkciónak.

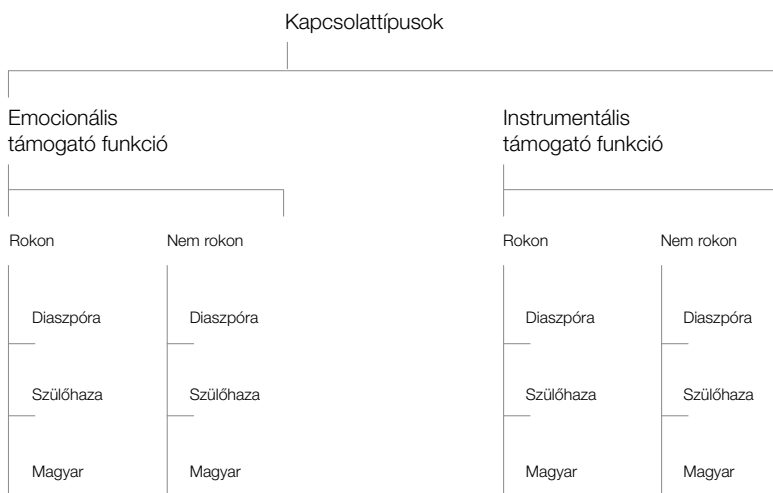
Az egocentrikus adatfelvétel során elvileg lehetőség nyílik az *alterek* egymás közötti kapcsolatainak feltérképezésére is – természetesen ez esetben az információ kizárólag a megkérdezett ismeretein alapszik. Így akár sűrűségi mutatók is számolhatóak. Ha nem korlátozzuk az említhető *alterek* számát, akkor a közvetítő szerepet indikáló *közöttiség központiség* mutatót (*betweenness centrality*) is számolhatunk – ami jó indikátora lehet a híd-funkció betöltésének –, valamint az *alterek* által létrehozott alcsoportok száma és különböző jellegzetességei szerint is jellemezhetjük az egyén kapcsolathálóját. Ezen jellemzők mérésének feltételei azonban nem voltak adottak az adatfelvétel során.

Jelen tanulmányban a Fischer-féle, eredetileg nyolc szituációra épülő mérési eszközről kiindulva, azt két szituációra redukálva és némileg átdolgozva mértük a migránsok kapcsolathálójának jellegzetességeit. Az alkalmazott szituációk egyike az emocionális támogatást nyújtó kötések,² a másik pedig az instrumentális erőforrást biztosító kötések³ volt hivatott megragadni. A megkérdezettek mindkét szituációban legfeljebb hat személyt említhettek. Minden említett személy (*alter*) kapcsán rákérdeztünk annak származására és életvitelszerű lakóhelyére, a kapcsolattartás gyakoriságára és a kapcsolat természetére.

Eszerint három dimenzió – a kapcsolat természete, funkciója, illetve az *alter* származása és lakóhelye – mentén 12 kapcsolattípust különböztettünk meg, majd a kapcsolattartás gyakoriságával súlyoztuk. Ez egyszerűen azt jelenti, hogy nem minden említett kapcsolat lett egyenlően elszámolva, minél gyakoribb a kapcsolattartás, annál nagyobb súlyt kapott a kapcsolat. Ezeket az indexeket nevezzük intenzitásmutatóknak.

2 A kérdőívben feltett kérdés: „A következőkben a családjával és a barátaival kapcsolatban tennénk fel néhány kérdést. Arra lennénk kíváncsiak, hogy különböző szituációkban kikre számíthat. Az elmúlt 2 hónapban Ön kikkel beszélt meg a fontos dolgokat, személyes ügyeit, problémáit?”

3 A kérdőívben feltett kérdés: „És munkakeresés, pénzszűke vagy anyagi problémák esetén kihez fordulna?”

Az intenzitásmutatók, illetve az emocionális és instrumentális támogató funkciók közötti átfedéseket kifejező multiplexitás-index standardizált formában került felhasználásra a szegmentációs eljárásban. A szegmentálás „*motorja*” a Kohonen neurális háló volt. Ez a technika az önszerveződő neurális hálózatokhoz hasonlít, így szokás „*önszerveződő térképnek*” is nevezni. Az eljárás külső információk felhasználása nélkül, többdimenziós adathalmazokat képes egy többdimenziós hálószerkezetbe rendezni. A hálószerkezet értelmezését könnyíti, hogy a tengelyek tartalommal is felruházhatóak. A Kohonen-háló alapjai az egyes személyeket jellemző kapcsolattípusok, amelyek két rétegben helyezkednek el: egy bemeneti és egy kimeneti rétegben. Minden bemeneti oldalon lévő kapcsolat minden egyes kimeneti kapcsolattípussal összeköttetésben áll, és ezen összeköttetések mindegyike rendelkezik egy súllyal. A hálózat tanulási folyamatának kezdetén a súlyok véletlenszerűen határozódnak meg, az iterálás során a kimeneti kapcsolattípus saját és környezetének súlyai úgy módosulnak, hogy a kimeneti értékek a lehető legjobban megfeleljenek a bemeneti kapcsolattípusnak. A minta elemei tehát a Kohonen-háló azon kapcsolattípusába kerülnek, amelytől a legkisebb távolságra vannak. Miközben a minta összes kapcsolatán végigfut a folyamat, a súlyok ennek megfelelően változnak. A folyamat akkor ér véget, amikor a súlyok változása nagyon kicsivé nem válik.

A Kohonen neurális háló eljárással 4 x 3 cellát tartalmazó struktúrában 12 hálózattípus lett elkülönítve. Az eljárást úgy kell elképzelni, hogy a 12 bemeneti válto-

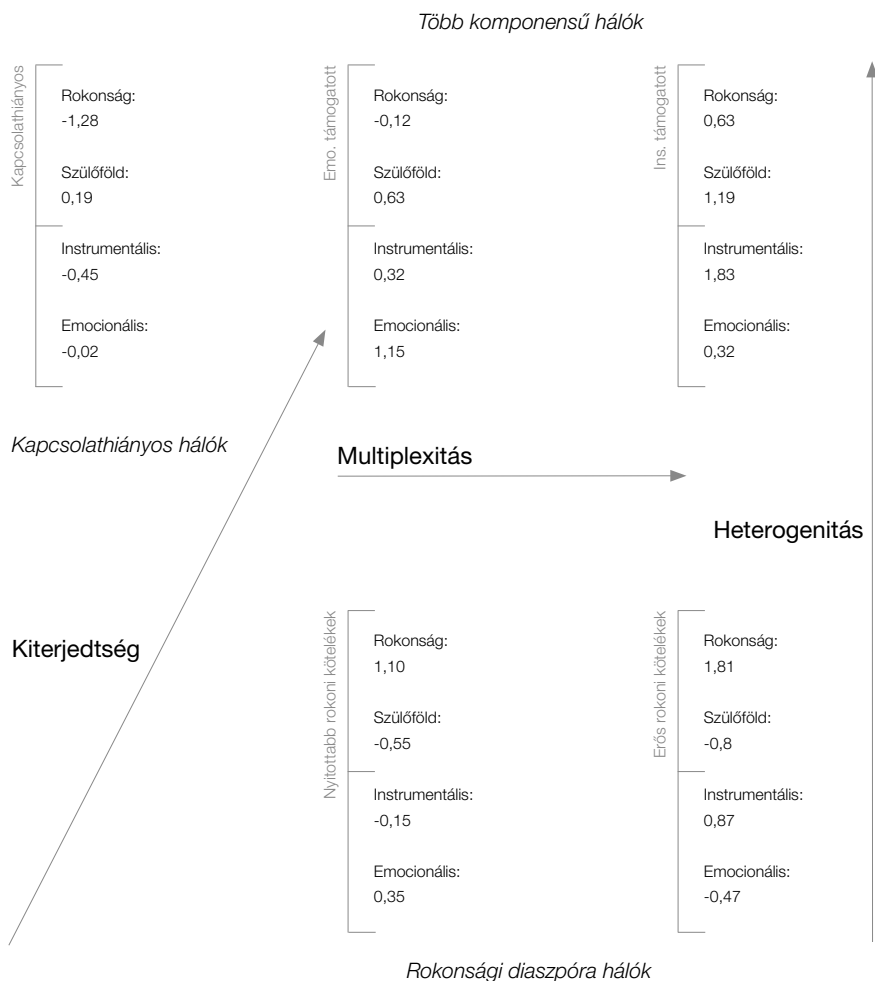
zó jelentős számú lehetséges kombinációja rendeződik 12 markáns hálótípusba. A 12 típus részletes ismertetése egyfelől szétfeszítené jelen dolgozat terjedelmi kereteit, másfelől feleslegesnek is tekinthető. A legtöbb típus vagy átmenetet képez a markáns típusok között – így nem rendelkezik kiemelendő, önálló profillal –, vagy rendkívül alacsony elemszámú. Jelen dolgozatban ezért mindössze öt nagy elemszámú, markáns jellegzetességgel bíró típus kerül bemutatásra.⁴ Tekintsünk tehát a bemutatandó öt típusra úgy, mint bójákra a tengeren, mint egyfajta rendezettség sarokköveire.

Kapcsolatháló-családok és hálótípusok

A Kohonen klaszterezési eljárás nemcsak elkülöníti a hálótípusokat, hanem egy struktúrában el is helyezi azokat – így a modellezés a jellegzetességek feltárása mellett a típusok egymáshoz való viszonyáról is információkkal szolgál. Az egymáshoz képesti elhelyezkedésük és távolságuk mutatja mintázataik hasonlóságát vagy éppen különbözőségét. Ezért a struktúra ábrázolása és a tengelyek tartalommal való feltöltése nagyban hozzájárul a könnyebb értelmezéshez.

Az átlós z tengelyen növekszik a kapcsolatháló kiterjedtsége és a kapcsolattartás intenzitása. Eszerint a sík jobb felső részében található *heterogén hálócsalád* magas intenzitásmutatókkal jellemezhető. A *vízszintes x tengely* mentén növekszik a multiplexitás – azaz a jobb oldalon elhelyezkedő *heterogén instrumentális és erős rokon kötélek* hálókra jellemző leginkább, hogy emocionális kötéseik egyben instrumentális támogató funkciót is ellátnak. A *függőleges y tengely* a kötések heterogenitását jeleníti meg, ami jelen esetben arra vonatkozik, hogy lokalitástól és származástól függően mennyire vegyesek a megnevezett kapcsolatok. Ennek értelmében a sík felső részén elhelyezkedő típusok kapcsolathálóra jellemző leginkább, hogy egyaránt kiterjednek magyar, anyaországbeli és diaszpórában élő személyekre is.

⁴ Az öt típus az esetek 50 százalékát foglalja magában.

A Kohonen-struktúra egy 4 x 3-as táblázatként képzelhető el. Az ábrán a bójaként kiválasztott öt szegmens pozíciója és néhány jellegzetessége került bemutatásra. Táblázatbeli pozícióik: 11, 31, 41, 23 és 43, ahol a tízes helyi érték jelöli az x, az egyes helyi érték pedig az y tengelyt. Eszerint például nem kerül kiemelésre a 33-as pozíciójú típus, ami átmenetet képez a 23-as és 43-as pozícióban lévő típusok között.

A hálótípusok a struktúrában családokba rendeződnek. A *bójaként* kiemelt típusok valójában három család – a rokonsági diaszpóra, a heterogén és a kapcsolathányos hálótípusok – markáns variánsai. A *rokonsági diaszpóra hálócsaládot* közepes méretű kapcsolatháló és származás szerinti homofília jellemzi. Az elsősorban kelet-ázsiaiakra jellemző hálócsaládban inkább a diaszpórában élő rokonok a fontos személyek, az anyaországban élők jellemzően nem jelennek meg benne hangsúlyosan. Ez persze nem jelenti azt, hogy minden hidat felégettek volna maguk mögött, szükség esetén vélhetően képesek lennének kapcsolatokat mobilizálni a szülőhazában.

A *heterogén hálócsaládra jellemző leginkább a kapcsolatok kiterjedtsége*, amiben az anyaországbeli és a többségi társadalomhoz tartozó személyek egyaránt fontos szerepet töltenek be. Az elsősorban ukránokra és arabokra jellemző hálócsaládon belül jelentős szerepet játszanak a nem rokoni kötések, továbbá az instrumentális támogató kötések is megjelennek bennük. A *rokonságon alapuló hálócsaláddal* szemben itt nem jelentős a diaszpóra-rokonság jelenléte.

Az elsősorban a törökökre jellemző *kapcsolathányos hálócsaládot* értelemszerűen a kapcsolatok hiánya jellemzi. A kiemelt variánst a nem rokoni és a diaszpórában létesülő kötésekkel lehet leginkább jellemezni.

	kapcsolathányos háló	heterogén hálók		rokonsági diaszpóra hálók	
		emocionális	instrumentális	rokonságon alapuló háló	erős rokoni kötések
KITERJEDTSÉG	-0,47	2,18	2,15	0,19	0,40
ROKONSÁG					
rokonság	-1,28	-0,12	0,63	1,10	1,81
nem rokon	0,81	2,30	1,52	-0,90	-1,41
FUNKCIÓ					
instrumentális	-0,45	1,03	1,83	-0,15	0,87
emocionális	-0,02	1,15	0,32	0,35	-0,47
TÍPUS					
szülőhaza	0,19	0,63	1,39	-0,55	-0,80
magyarok	-1,00	1,83	1,78	-0,20	0,92
diaszpóra	0,34	-0,29	-1,01	0,94	2,12
MULTIPLÉXITÁS	-0,93	0,36	1,41	-0,70	1,53

A táblázatban szereplő értékek a standardizált szegmensképző változók aggregátumai. Eszerint minél magasabb egy érték, annál gazdagabb és intenzívebb az adott kötés. Az értékek kizárólag soronként hasonlíthatók össze.

A *rokonsági diaszpóra hálósálád* kiemelt variánsai az *erős rokon kötéleken és rokonságon alapuló hálótípusok*. Előbbiben dominálnak az emocionális rokon kötések, amelyek instrumentális támogató funkciót is ellátnak, utóbbiban viszont nem jellemző a multiplexitás ilyesfajta magas foka. A *rokonságon alapuló* hálótípusról elmondható még, hogy bár alapját a diaszpóra-rokonság teszi ki, más jellegű kötések is jellemzik.

A *heterogén hálósálád* kiemelt variánsai az *emocionális és instrumentális típusok*. Előbbi jobban ellátott emocionális, utóbbi pedig *instrumentális* töltésű támogató kapcsolatokkal. Az instrumentális típusra jellemzőbbek az anyaországba átnyúló kapcsolatok és a rokonsági kötések. Az emocionális hálóban inkább szétválnak az instrumentális és emocionális támogató funkciók, a multiplexitás alacsonyabb foka jellemzi, mint az instrumentális hálót. Mindkét típust jellemzi a rokonsági diaszpóra-kötések instrumentális és emocionális támogató funkciójának hiánya.

A *kapcsolathiányos hálósálád* kiemelt típusát a nem rokon, emocionális támogató funkciójú, diaszpórában létesülő kötések jellemzik. Szerény instrumentális kötések az anyaországba nyúlnak vissza.

			kapcsolat- hiányos háló	heterogén hálók		rokonsági diaszpóra hálók	
				emocionált	instrumen- tális	rokonságon alapuló	erős rokon kötélekek
emocionális	rokon	szülőháza	-0,07	0,30	0,37	-0,14	-0,15
		diaszpóra	-0,71	-0,67	-0,77	1,13	1,03
		magyar	-0,23	0,44	0,43	-0,07	-0,29
	nem rokon	szülőháza	0,03	0,15	0,20	-0,16	-0,25
		diaszpóra	1,24	0,39	-0,08	-0,50	-0,49
		magyar	-0,29	0,54	0,18	0,08	-0,33
instrumentális	rokon	szülőháza	0,06	0,13	0,43	-0,19	-0,22
		diaszpóra	-0,10	-0,63	-0,64	0,58	1,55
		magyar	-0,23	0,32	0,82	-0,22	-0,11
	nem rokon	szülőháza	0,17	0,05	0,38	-0,06	-0,19
		diaszpóra	-0,09	0,63	0,48	-0,27	0,03
		magyar	-0,25	0,54	0,35	0,00	-0,19

A táblázatban szereplő értékek a standardizált szegmensképző változók. Eszerint minél magasabb egy érték, annál gazdagabb és intenzívebb az adott kötés. Az értékek kizárólag soronként hasonlíthatóak össze.

A *heterogén hálós család* az ukránokat és arabokat jellemzi leginkább, a kínaiak, a vietnamiak és a törökök viszont jelentős mértékben alulreprezentáltak ebben a típusban. A *kapcsolathányos hálóban* egyértelműen a törökök dominálnak. Ők ezen kívül mintabeli részarányuknál nagyobb mértékben jelennek meg a *rokonságon alapuló hálóban* is. Az *erős rokoni kötelek háló* a kínaiakat és vietnamiakat jellemzi leginkább, a törököket és az arabokat pedig a legkevésbé.

	ukrán	kínai	vietnami	török	arab
KAPCSOLATHIÁNYOS HÁLÓ	5,4%	14,3%	10,7%	56,3%	13,4%
HETEROGÉN HÁLÓS CSALÁD					
instrumentális háló	38,4%	7,0%	11,6%	7,0%	36,0%
emocionális háló	38,3%	5,6%	7,5%	5,6%	43,0%
ROKONSÁGI DIASZPÓRA HÁLÓS CSALÁD					
erős rokoni kötelek	23,0%	30,1%	39,8%	0,9%	6,2%
rokonságon alapuló háló	15,3%	30,5%	20,3%	27,1%	6,8%
A MIGRÁNS CSOPORTOK MINTABELI ARÁNYA	21,2%	16,6%	19,5%	22,9%	19,8%

A hálótípusok migrációs profilja

A következőkben egyszerű keresztábra-elemzéssel bemutatásra kerül a hálótípusok migrációs profilja. A Magyarországra érkezés ideje és a premigrációs célok mellett olyan egyszerű összefüggéseket emeltünk be az elemzésbe, amelyek a migráció vonatkozásában a társadalmi mobilitás, integráció és identitás kérdéseit érintik.

A premigrációs motivációkat vizsgálva megállapítható, hogy a családi okok következtében meghozott migrációs döntés az *erős rokoni kötelek hálótípust* jellemzi legerőteljesebben és a *kapcsolathányos hálót* a legkevésbé. A tanulmányi célú migráció a *kapcsolathányos* és a *heterogén hálós családon* belüli *instrumentális* típusokat jellemzi a leginkább és a *rokonsági diaszpóra* hálós családot pedig a legkevésbé.

Dólt betűvel a szignifikáns eltérések vannak kiemelve. A megkérdezettek több választ is megjelölhettek. A kérdőívben feltett kérdés: Milyen okok játszottak szerepet abban, hogy elhagyta szülőhazáját?

	családi okok	tanulmányi cél	vállalkozás működtetése
KAPCSOLATHIÁNYOS HÁLÓ	8,9%	46,9%	34,5%
HETEROGÉN HÁLÓCSALÁD			
instrumentális háló	33,3%	52,9%	26,4%
emocionális háló	24,3%	44,4%	15,0%
ROKONSÁGI DIASPÓRA HÁLÓCSALÁD			
erős rokon kötélek	43,4%	26,5%	26,5%
rokonságon alapuló háló	32,2%	27,6%	32,2%
A MIGRÁNS CSOPORTOK MINTABELI ARÁNYA	26,6%	39,4%	27,7%

Magyarországra érkezés idejének tekintetében a *kapcsolathiányos háló* tekinthető a „legfiatalabbnak”, a *rokonsági diaszpóra hálócsalád* pedig a „legidősebb-nek”.

Dólt betűvel a szignifikáns eltérések vannak kiemelve. A kérdőívben feltett kérdés: Melyik évben költözött Ön Magyarországra?

	1993 előtt	1996–2000 között	2001–2005 között	2005 után
KAPCSOLATHIÁNYOS HÁLÓ	15,6%	27,5%	22,0%	34,9%
HETEROGÉN HÁLÓCSALÁD				
instrumentális háló	15,6%	27,5%	22,0%	34,9%
emocionális háló	15,0%	24,3%	30,8%	29,9%
ROKONSÁGI DIASPÓRA HÁLÓCSALÁD				
erős rokon kötélek	35,7%	31,3%	15,2%	17,9%
rokonságon alapuló háló	32,2%	37,3%	13,6%	16,9%
A MIGRÁNS CSOPORTOK MINTABELI ARÁNYA	23,9%	27,8%	22,5%	25,8%

Az állampolgársághoz fűződő viszony jó indikátora lehet az egyén integrációs törekvéseinek. A magyar állampolgárság feltétlen megszerzésére való törekvés elsősorban a *heterogén kapcsolathálókra jellemző*. A kettős állampolgárság preferálása a klasszikus transznacionális migráns képét jeleníti meg számunkra. A *rokonsági diaszpóra hálócsaládon* belüli *erős rokon kötélek* hálótípusba

tartozókra jellemző leginkább az az attitűd, hogy a magyar állampolgárság megszerzését csak úgy tartanák elfogadhatónak, ha eredeti állampolgárságukat nem veszítenék el annak ellenében.

Dólt betűvel a szignifikáns eltérések vannak kiemelve. A kérdőívben feltett kérdés: Szeretne Ön a jövőben magyar állampolgárságot kapni?

	szeretne magyar állampolgárságot	kettős állampolgárságot szeretne	nem szeretne magyar állampolgárságot
KAPCSOLATHIÁNYOS HÁLÓ	40,6%	35,6%	23,8%
HETEROGÉN HÁLÓCSALÁD			
instrumentális háló	46,6%	40,7%	12,3%
emocionális háló	51,0%	25,0%	24,8%
ROKONSÁGI DIASZPÓRA HÁLÓCSALÁD			
erős rokon kötések	25,7%	49,5%	24,8%
rokonságon alapuló háló	32,7%	42,9%	24,5%
A MIGRÁNS CSOPORTOK MINTABELI ARÁNYA	40,2%	36,1%	23,7%

Az oktatási stratégiák, azaz a következő generáció beiskolázására vonatkozó elképzelések szintén jól mintázhatják az egyén hosszú távú, akár többgenerációs integrációs terveit vagy az identitástartás igényét. A *kapcsolathiányos hálóban* az anyaországi és nemzetközi iskolák a legnépszerűbbek, míg az *erős rokon kötések hálóban* inkább a magyar iskolákat preferálják.

Dőlt betűvel a szignifikáns eltérések vannak kiemelve. A megkérdezettek több választ is megjelölhettek. A kérdőívben feltett kérdés: Milyen iskolába járatta/járatja/járatná a gyerekeit?

	anyaországi iskola	magyar	magyarországi nemzetközi
KAPCSOLATHÍNYOS HÁLÓ	55,4%	54,9%	61,9%
HETEROGÉN HÁLÓCSALÁD			
instrumentális háló	46,6%	40,7%	12,3%
emocionális háló	40,7%	52,8%	34,6%
ROKONSÁGI DIASZPÓRA HÁLÓCSALÁD			
erős rokon kötélek	31,9%	65,5%	43,4%
rokonságon alapuló háló	51,7%	57,6%	48,3%
A MIGRÁNS CSOPORTOK MINTABELI ARÁNYA	46,7%	56,2%	45,3%

A következő generáció párválasztásához és explicit önmeghatározásához való viszony jó indikátora lehet az identitástartás iránti igénynek. Eszerint a *heterogén hálócsalád* típusai bizonyultak a legnyitottabbnak a magyarok felé, ellentétben az *erős rokon kötélek hálójával*, amit a párválasztás erős kontrollja jellemez.

Dőlt betűvel a szignifikáns eltérések vannak kiemelve. A megkérdezettek több választ is megjelölhettek. A kérdőívben feltett kérdések: El tudja-e képzelni, hogy a gyereke visszaköltözik származási országába? El tudja-e képzelni, hogy a gyereke nem az Önével megegyező származású házastársat választ? El tudja-e képzelni, hogy a gyereke már nem az Ön származásának megfelelőnek, hanem magyarnak vagy más ország polgárának vallja majd magát?

	elképzelhető a gyerek „kiházasodása”	elképzelhető a gyerek explicit identitásváltása
KAPCSOLATHÍNYOS HÁLÓ	81,6%	30,2%
HETEROGÉN HÁLÓCSALÁD		
instrumentális háló	80,7%	68,5%
emocionális háló	86,5%	66,7%
ROKONSÁGI DIASZPÓRA HÁLÓCSALÁD		
erős rokon kötélek	66,7%	42,1%
rokonságon alapuló háló	85,2%	45,1%
A MIGRÁNS CSOPORTOK MINTABELI ARÁNYA	76,7%	46,1%

Dőlt betűvel a szignifikáns eltérések vannak kiemelve. A kérdőívben feltett kérdés: Önnek, illetve családjának az életszínvonala magasabb, ugyanolyan vagy alacsonyabb, mint az anyaországban élőké?

	alacsonyabb	közel ugyanolyan	magasabb
KAPCSOLATHIÁNYOS HÁLÓ	17,6%	49,1%	33,3%
HETEROGÉN HÁLÓCSALÁD			
instrumentális háló	17,2%	39,1%	43,7%
emocionális háló	22,1%	29,8%	48,1%
ROKONSÁGI DIASZPÓRA HÁLÓCSALÁD			
erős rokoni kötelékek	10,3%	31,8%	57,9%
rokonságon alapuló háló	7,1%	23,2%	69,6%
A MIGRÁNS CSOPORTOK MINTABELI ARÁNYA	14,6%	35,0%	50,4%

A térbeli mobilitás társadalmi mobilitássá való konvertálásának egy lehetséges indikátora lehet az anyaországban élőkhez képesti életszínvonal meghatározása. Ebben a tekintetben a *rokonságon alapuló hálócsalád* típusai mondhatóak a leginkább, a *kapcsolathiányos háló* pedig a legkevésbé sikeresnek.

Az elemi összefüggések összefoglalása

Elmondható tehát, hogy a *heterogén kapcsolatháló*k nyitottabbaknak bizonyultak a fenti szempontok alapján, mint a rokonságon alapulók. Hiszen az előbbi típusok változatosabb impulzusok befogadását, vélemények és nézetek szélesebb skálájának megismerését teszik lehetővé, mint a zártabb rokonsági háló. A *heterogén kapcsolatháló*k kognitív eszközkészlete (mindennapi interakciós normák, nyelv, ismeretek, öltözködés stb.) egy széles palettán mozog, és a vonzások és taszítások függvényében rugalmasan igazodik az elvárásokhoz. Ezért őket a duális és páni-identitások kialakulása egyaránt jellemezheti, több generációt tekintve pedig az explicit identitásváltás sem elképzelhetetlen.

A heterogenitással összefüggésben a lehetőségek tárháza is szélesebb, persze ez még önmagában nem jelent sikerességet. A *rokonsági hálókat* például inkább jellemzi, hogy a térbeli mobilitás társadalmi mobilitással is párosul. A gazdasági környezet radikális változása viszont ellehetetlenítheti a teljes hálót, ha ugyanazt a stratégiát alkalmazza – a homogén kapcsolatháló nem képes alternatívák felmu-

tatására. A *heterogén kapcsolatháló* azonban alternatív mobilitási lehetőségeket, szélesebb körben választható stratégiákat eredményez, ami a tartósság és biztonság érzetét erősítheti.

A *rokonsági hálók* kialakulása már a migráció folyamatában tetten érhető – a migránsok nagy valószínűséggel rokon kapcsolatokon keresztül érkeztek Magyarországra és kapcsolódtak be a migráns gazdasági klaszter életébe. Itt megte-remtődnek a sikeres vállalkozás feltételei, aminek alapja pedig a család: „*a domi-náns érték nem a vállalat, hanem a család*” (Greenhalgh, 1998). Itt a leginkább jellemző, hogy a térbeli mobilitás társadalmi mobilitással is párosul.

A *rokonsági hálókban* a társadalmi élet ugyan a diaszpórához kötődik, de ez nem feltétlenül vezet erős identitástartáshoz, hiszen duális identitások is kialakulhat-nak. A duális identitás kialakulása elképzelhető például, amikor a gazdasági sike-resség a befogadó országhoz való erős kötődés kialakulását eredményezi, amely így az integrációs törekvéseket is erősíti.

A *kapcsolathiányos hálók* nem megfelelően beágyazottak sem a magyarországi kolóniákba, sem a többségi társadalomba. Az elemi összefüggések tanúsága sze-rint itt a legerősebbek az identitástartásra utaló jelek.

Jelen tanulmány eredményei egyszerre szolgálnak tanulságokkal és potenciális ki-indulópontokkal további kutatások számára. Kvalitatív kutatások számára izgal-mas feladatot jelenthet az egyes hálócsoportok belső mechanizmusainak tartalmi „feltöltése”, dinamikájának és kialakulásának megismerése. Nagyobb elemszámú kérdőíves vizsgálatok esetében pedig kísérletet lehet tenni olyan többdimenziós magyarázó modellek kialakítására, ahol a hálótípus egyfajta kontextuális változó-ként jelentkezik. Ezáltal részletesebb és pontosabb kép alakítható ki arról, hogy a migránsok kapcsolathálója miképpen határozza meg a társadalmi mobilitás si-kerességét, és milyen változásokhoz vezet az identitásstruktúrában.

Irodalom

ANDERSON, G. M. – T. L. CHRISTIE (1982): *Networks: The impetus for new research initiatives. Research in Race and Ethnic Relations*, 3:207–225.

ANGELUSZ RÓBERT – TARDOS RÓBERT (1991): *Társadalmak rejtett háló-zata – vagy mit remélhet a társadalomkutatás a kapcsolathálózati megközelítéstől. Előszó. In. Hálózatok, stílusok, struktúrák, ELTE–MKI, Budapest*

CASTELLS, MANUEL (2005): *A hálózati társadalom kialakulása. Gondolat-Infonia, Budapest*

CHURCH, A. T. (1982): *Sojourner adjustment. Psychological Bulletin, 91. 540–71.*

COLMAN J. S. (1990): *Foundations of Social Theory. Belknap, Cambridge*

GEERTZ, CLIFFORD (1963): *Peddlers and Prices. University of Chicago Press, Chicago*

GREENHALGH, S. (1998): *Families and Networks in Taiwan's Economic Development. In: Winckler E. A., Greenhalgh, S. (eds): Contending Approaches to the Political Economy of Taiwan. M. E. Shape, Armonk, New York*

KELLY, P. (2003): *Canadian–Asian Transnationalism. Canadian Geographer, vol. 47: 209–218.*

LIGHT, I. H. (1994): *Beyond the Ethnic Enclave Economy. Sociological Problems, vol. 41: 65–79.*

MASSEY, DOUGLES S. (1990): *Social Structure, Household Strategies, and the Cumulative Causation of Migration. Population Index, 56. 3–26.*

MATO, DANIEL (1998): *On the Making of Transnational Identities in the Age of Globalization: The US Latina/o – 'Latin' American Case. Cultural Studies, 4. 598–620.*

PORTES, A. – SENSENBRENNER, J. (1993): *Embeddedness and Immigration: Notes on the Social Determinants of Economic Action. American Journal of Sociology, 99. 1320–1350.*

SZÁNTÓ ZOLTÁN – TÓTH ISTVÁN GYÖRGY (1993): *A társadalmi hálózatok elemzése. Társadalom és gazdaság, 1993/1: 30–55.*

TARDOS RÓBERT (1995): *Kapcsolathálózati megközelítés: új paradigma? Szociológiai Szemle, 4. 73–81.*

TILLY, CHARLES (1990): *Transplanted Networks. In: Virginia Yans – McLaughlin (eds): Immigration Reconsidered. Oxford University Press, New York – Oxford. 79–95.*

VÁRHALMI ZOLTÁN (2009): *A Távol-Keletről Magyarországra érkező állampolgárok munkavégzésének fő jellegzetességei, típusai. Kutatási jelentés www.gvi.hu*

VÁRHALMI ZOLTÁN (2010): *A budapesti kínai és vietnámi gazdasági klaszterek néhány jellegzetessége. MTA IDEA, Budapest. 173–192.*

WALIDINGER, R. D. (1986): *Through the Eye of the Needle: Immigrants and Enterprise in New York's Garment Trades. New York University Press, New York*

WALIDINGER, R. D. (1996): *Still the Promised City? African-American and New Immigrants in Postindustrial New York. MA, Harvard University Press, Cambridge*

WALLMAN, B. (1988): *Strukturális elemzés: A módszertől és a metaforától az elmélet és a tartalmi kérdések felé. In: Angelusz Róbert – Tardos Róbert (1991): Társadalmak rejtett hálózata. Magyar Közigazgatási Intézet, Budapest. 307–352.*

Walton-Roberts, M, Hiebert, D. (1997): *Immigration, entrepreneurship and the Family: Indo-Canadian Enterprise in the Construction Industry in Greater Vancouver. Canadian Journal of Regional Science, 20, 1/2. 119–140.*

Kapcsolatok és erőforrások, bevándorlók és befogadók

1. A kutatás módszerei, koncepciója

A migránsok helyi közösségben játszott szerepének, megélhetési stratégiáinak, a gazdasági, politikai és kulturális erőforrások elosztásában játszott szerepének megismeréséhez, értelmezéséhez, valamint kontextusba helyezéséhez a migránsok helyzetével kapcsolatos mikroszintű kvalitatív információk rendkívül hasznosnak bizonyulnak. A makro-statisztikai és survey adatokból kirajzolódó összefüggések, tendenciák személyes háttérének feltárása tovább mélyítheti a Magyarországon élő bevándorlókról megszerzett ismereteinket. A 2009-ben végzett „Bevándorlók Magyarországon” kutatás részeként lehetőség nyílt strukturált interjúk készítésére az Európai Unión kívülről érkezett bevándorlókkal, jelen tanulmány e kutatási komponens adatainak elemzésével készült.

A kutatás kiindulási pontját az a hipotézis alkotta, amely szerint a többségi társadalommal való kapcsolat és interakció pozitívan hat az integrációra, és egyben tompítja a migrációval járó pszichés és egzisztenciális terhek hatását. A lokális közösségekben működnek olyan intézményesült struktúrák, amelyekben kulcsszerepet játszik a helyi és bevándorolt egyének és közösségek interakciója. A hipotézis szerint e találkozási felületeket (interface) vizsgálva feltárhatjuk szerepüket, hatásukat a bevándorlók integrációjára.

A különböző vizsgált migráns csoportok esetében olyan nagymértékben különböznek a migráció háttérében álló motivációk, az attitűdök és értékek, az anyai-országi és a befogadó országbeli kapcsolathálók és a befogadó országban végzett tevékenységek, hogy az egyes migránsok esetében más-más kutatási kérdéseket tartottunk relevánsnak. Ennek megfelelően az egyes migráns közösségekhez vagy intézményekhez kapcsolódóan fókuszált adatfelvételeket hajtottunk végre. Fontosnak tartottuk azonban, hogy létrehozzunk egy koherens keretet, amelybe ezek a részeredmények beilleszthetők. A területeket összeköti, hogy mindegyik

esetben olyan „interface”-eket, társadalmi érintkezési felületeket vizsgálunk, amelyeken migránsok és nem migránsok interakcióba lépnek, közösen cselekszenek, és ennek során létrehozzák az együttműködés konszenzuális alapjait, vagyis az „interface”-eken zajló identifikációs és kategorizációs folyamatokat, hatalmi játszmákat, tőkeképzési és -konvertálási mechanizmusokat vizsgáltuk.

Az interjúalanyok kiválasztásánál központi fontosságú volt, hogy a migránsok minél szélesebb körének képviselői kerüljenek be a vizsgálatba származás, nem, életkor, településtípus, vallás, anyagi helyzet, valamint a Magyarországon eltöltött idő tekintetében. A migránsok mellett interjúkat készítettünk úgynevezett „szakértőkkel”, akik sok esetben maguk is bevándorlók voltak. Ők különböző – migránsok által működtetett, használt vagy látogatott szervezetek, intézmények, szolgáltatások működtetői voltak, akiknek feltételezésünk szerint általános rálátása is volt az integráció általunk vizsgált színtereire. Az adatfelvétel során előre meghatározott integrációs színterekhez tartozó bevándorlókkal és „szakértőkkel” készültek strukturált interjúk. A kvalitatív kutatás során összesen 70 interjú készült, amelyek átlagosan kb. egy órát vettek igénybe. Az interjúkról hanganyag, adatlap és összefoglaló, valamint releváns idézeteket tartalmazó átirat készült. Az adatlapokat egyéni azonosítószámmal láttuk el, amelyek alapján beazonosíthatók az interjúalanyok. (Az azonosítószámot az adatelemzés során hivatkozott idézetek után, zárójelben találhatjuk.) Az adatfelvétel során 50 migráns és 20 szakértő vett részt a beszélgetéseken. A szakértők többnyire a többségi társadalom képviselői, de találunk közöttük olyanokat is, akik maguk is migránsok.

Az interjúk struktúráját úgy alakítottuk ki, hogy az alábbi átfogó tematikai egységek köré csoportosuló kérdésekre találjunk válaszokat:

A Magyarországra érkezés okai, körülményei / A Magyarországgal kapcsolatos attitűdök alakulása / Magyarországi kapcsolatok az ideérkezés előtt / A magyarországi intézményekkel kapcsolatos attitűdök alakulása / Informális kapcsolatok az élet különböző színterein / Lakókörülmények, a lakással összefüggő kapcsolati háló, a segítség intézménye / Papírok, hivatali ügyintézés, kapcsolati háló, a segítség intézménye / Munkavégzés, a munkával összefüggő kapcsolatok, a munkával összefüggő segítség / Interface-kapcsolatok / A magyarokkal és az anyaországbeliekkel kapcsolatos attitűdök alakulása / Hatalmi játszmák és tőkekonverziós stratégiák az interface-színtereken

Az interjúalanyok származását tekintve sokszínű a kép: összesen 24 országból származtak. A származási országok tekintetében elmondható, hogy 14 fő származott Magyarországról, 10 fő vietnami születésű, 6 fő nigériai és 6 fő törökországi

a megkérdezettek közül, 5 fő Kínából származik, 4 fő szenegáli. Az alábbi országokból 2-2 fő került lekérdezésre: Gambia, Ghána, Irán, Líbia, Oroszország, Szíria, Ukrajna. 1-1 fő származási országa Afganisztán, Benin, Egyiptom, Emírátságok, Etiópia, Irak, Kenya, Mongólia, Peru, Románia, Tibet. A megkérdezettek nemi összetételét tekintve többségben vannak a férfiak, 44 férfival és 26 nővel beszélgettünk. A megkérdezettek átlagosan 36 évesek, a legidősebb 68, a legfiatalabb 19 éves. A bevándorlók 1982 és 2009 között érkeztek hazánkba, átlagosan 11 éve élnek Magyarországon.

A tartózkodásuk jogcímét tekintve a megkérdezettek közül 27 fő tartózkodási engedéllyel, 15 fő letelepedési engedéllyel, 8 fő tartózkodási kártyával él Magyarországon.

Tanulmányunkban kitérünk a kutatás során meghatározott integrációs szintek részletes bemutatására. Az elemszámot tekintve kulturális szervezetekben 8 migráns és 2 szakértői interjú készült, magyar dadát alkalmazó családokkal 5 interjú készült, amely kiegészült egy magyar dadával felvett interjúval, oktatási-nevelési intézményekben összesen 19 interjú – amelyből 9 szakértővel – készült. Vallási közösségekben 12 adatfelvétel történt (9 migráns, 3 szakértői), a sport mint integrációs szintér vizsgálatkor 5 migráns és 3 szakértői interjú készült. A kereskedelem, vendéglátás, etno-boltok elemzésekor 13 migráns és két szakértői interjú állt rendelkezésünkre.

2. A kulturális szervezetek integratív funkciója, jellegzetességei

A kutatás során olyan szervezetek képviselőivel készültek interjúk, amely szervezetek missziója többnyire egy adott nyelvi-etnikai csoport kulturális értékeinek képviselete. A szervezetekről elmondható, hogy általában itt élő migránsok hozták létre, vagy aktív szerepet vállalnak annak munkájában. Az adatfelvétel során összesen tíz interjú készült, amelyből két interjú készült „szakértővel”. A megkérdezett kulturális szervezetek képviselői (vezetők és tagok) véleménye szerint szervezeteik elsősorban a társadalmi távolság csökkentését, a kultúrák közti párbeszéd javítását, a toleranciára nevelést tűzték ki célul.

„Szoktunk szervezni tréningeket, oktatási programokat, középiskolákba is, és olyankor viszünk még afrikaiakat is, megismertetjük az afrikai kultúrát, történelmet. A gyerekeknek is vegyes erre a reakciója, de sokszor a tanároknak is.

Nem toleránsak. Jót akarnak, de nem akarnak részt venni. Pedig a tanároknak nagy a szerepe abban, hogy leállítsák a gyerekeket.” (SZ. 10)

A kulturális programok szervezése és a magyar társadalom felé nyitó kezdeményezések mellett a megkérdezett szervezetek tagjai és vezetői a legfontosabb feladatként az adott migráns csoport hagyományainak őrzését, a közösség összetartását és támogatását jelölték meg.

„A Dialógus Platform Egyesülettel a legfontosabb török ünnepeket együtt ünnepeljük itt magyarokkal és törökökkel. Most volt például a Ramadan, egy hónap keresztül minden nap programokat szerveztünk a Szent István Bazilikánál. Hívtunk professzorokat, üzletembereket. A Ramadan után jön az áldozati ünnep, amikor felvágunk tehenet, birkát, és a húst elosztogatjuk a szegényeknek. Tavaly is küldtünk Afrikába szegényeknek, meg itt is, 6000 adag rizses húst osztottunk szét szegény embereknek, szomszédoknak, az összes barátunknak, egyetemen, diákoknak. Azért, hogy ismerkedjünk. Az ember attól fél, amit nem ismer.” (SZ. 9)

„Szerintem a kultúra a kommunikációnak az egyik leggyorsabb módja, segíti az integrációt.” (M. 1)

A megkérdezett szervezetek képviselői közül többen számolnak be arról, hogy nem pusztán az egyesületet létrehozó csoportot, hanem más migráns csoport érdekeit is képviselik (pl. a Kurdisztáni Információs és Kulturális Egyesület a Magyarországon élő kurdok mellett a törökök és az arabok képviselőjeként is pozicionálja magát). Az egyesületek nagy része távol tartja magát a napi politikától.

„Mondták, hogy csináljunk egyesületet. Mondom, én nem leszek benne, mert a politika... Nem tudunk megegyezni egymással, ott van nem tudom hány ország. Az tiszta hülyeség. Mondták, nem politika, hanem kulturális. Mondom: kulturális, az más. Azóta van benne politika, nem azt mondom, hogy nincs, de csak a legforróbb pontokról van szó...” (M. 5)

A kulturális szervezetek képviselői közvetítő szerepüket esetenként a migránsok és a többségi társadalom tagjai között lévő konfliktusok kezelésében is jelentősnek látják.

Többen úgy gondolják, hogy a konfliktusok általában kulturális természetűek, és ezek a konfliktusok minimalizálhatók, ha a befogadó társadalomnak létezik elegendő releváns információja az adott csoportról, ismeri a bevándorlók kultúráját, nyitottan és érdeklődve viszonyul a migránsokhoz.

„A kultúra az emberi megértés hídja. A nyelv a kultúra egy része. Nagyon gyakori a félreértés. A barátaim is nagyon gyakran félreértik egymást. Például amikor egy kínai azt mondja „elintézem”, az azt jelenti, hogy bármilyen áldozattal, bármilyen módon, de a vége az, hogy meglesz. De ha magyar mondja ezt, akkor nem azt jelenti, hogy meglesz, hanem hogy ő foglalkozik vele, és a végeredmény vagy ez, vagy az. De ez például egy rendezvényszervezésnél elég komoly baj. Ilyenkor veszeksziünk is.” (M.3)

Bár több kulturális szervezet saját bevándorló csoportját tartja tevékenysége elsődleges célcsoportjának, vannak, akik kulturális közvetítő szerepüket szakmai kontextusba helyezik, a tényleges tevékenységet elméleti alapra helyezve reflektálnak a kultúrák találkozásakor keletkező érzésekre, élményekre.

„15 éven keresztül folyamatosan kutattam ezeket az ingereket, amik kettő kultúra közötti találkozásnál alakulnak. Általánosan azok a pontok, amik összeférhetetlenséget vagy érdekességet egymás felé nyújtanak, az a színvilág, a hangok és társadalmi értékrend, az egyes embernek az értékrendje. (...) Ezekkel a kis finom, nem is tudom, hogy hogyan ezt lehet kifejezni... odafigyelésekkel tudtunk elérni, hogy ténylegesen a magyar emberekben nagyon nagy érdeklődés megjelent az orosz kultúrák iránt.” (M.6)

Többen említették, hogy a magyar nyelvtudás hiánya a legfőbb oka annak, ha valaki nehezen boldogul, és nehéznek találta a nyelvtanulást. Erre az igényre reflektálva van olyan szervezet, amely program szintjén próbálkozik magyar nyelv-oktatással, több-kevesebb sikerrel:

„Magyar nyelvtanítást, az itteni szokásokat, jogrendszert is tanítjuk itt, amennyire tudjuk. Civil szervezetekkel van kapcsolatunk, a Menedékkal is heti kapcsolatban vagyunk. Ha egy országban valaki menekültstátust akar kérni, az ottani állam nem tudja, hogy ez most tényleg kurd-e, tényleg onnan jön-e, amit mond, akkor hozzánk fordulnak.” (M.4.)

A saját nyelv és kultúra ismeretének terjesztése is fontos feladatként jelenik meg egyes szervezeteknél:

„Akik idejárnak, például törökre, azok ismerik egymást. Mindenki jár ide, aki nek vagy török barátja volt, vagy egyszer volt Törökországban, és megtetszett neki, bárki. Mi szoktunk programokat, török estéket szervezni, ahol jobban megismerhetik egymást. Tanítunk törököt a Pázmányon és az ELTE Szociológián is. Sze-

rintem először nyelvet kell tanulni, aztán jöhet a többi, elkezdenek érdeklődni a kultúra iránt is. Szervezünk kulturális utakat Törökországba, idén nyáron is nyolcvan emberrel voltunk. Van olyan diákunk, aki már négy éve jár ide, már nagyon jól beszél törökül, a barátunk lett.” (SZ.9)

A kulturális szervezetek nagy része napi egzisztenciális gondokkal küzd. Véleményük szerint kevés az a rendelkezésre álló forrás, ami a napi működéshez elegendő lenne és biztosíthatná az egyesületek vagy alapítványok profiljának bővítését. A forráshiány okának a bonyolult pályázati rendszert és a szponzori lehetőségek korlátozott voltát jelölik meg. Sokan gondolják úgy, hogyha lenne átlátható és elérhető pályázati rendszer, akkor hatékonyabbá lehetne tenni a nyitást a többségi társadalom felé. (Számos szervezet érzékeli, hogy a vártnál kevesebb magyar vesz részt a rendezvényeiken.)

Általánosságban elmondható, hogy a kulturális szervezetek segítik, támogatják a bevándorlók integrációját. A „kulturális hídként” megnevezett missziójukat csak korlátozott mértékben látják el. A szervezett kulturális programok egy részéről elmondható továbbá, hogy a többségi társadalom által elvárt „egzotikus” bevándorló-képnek próbál megfelelni. Lényegesen erősebb funkciójuk a migránsokat kibocsátó országok közösségi létének pótlása, valamiféle új network, önszerveződő közösség kialakítása.

3. Magyar dadát alkalmazó családok

Bár a kutatás koncepciója kidolgozásakor még nem jelentett önálló csoportot a magyar dadákat, bétisittereket alkalmazó bevándorlók csoportja, úgy gondoljuk, hogy az adatelemzés során érdemes önálló csoportként kezelni őket.

A vizsgálat során öt olyan családot kérdeztünk, akik magyar segítőt alkalmaznak gyerekeik mellé. Az interjúk kiegészülnek egy magyar, dadaként alkalmazásban élő nővel készült beszélgetéssel. A kutatás tapasztalatait figyelembe véve érdemes lenne megvizsgálni a magyar dadák percepcióját is, hiszen a beszélgetésekből igazán csak a migránsok tapasztalatairól kapunk képet.

Általánosságban elmondható, hogy a megkérdezett dadákat alkalmazó családok kereskedők, piacon, üzletekben dolgoznak, a családok kétkeresősek; a nők ugyanúgy átlagosan napi 12 órát dolgoznak, mint a férfiak. Dadákat kifejezetten a gyerekekkel kapcsolatos napi teendők elvégzésére alkalmaznak: iskolába, óvodába kísérés, napközbeni ellátás. A dadákat alkalmazó családok közül vannak olya-

nok, amelyek saját otthonukban alkalmazzák a segítőket, ezekben az esetekben a dada egyéb háztartási teendőket is ellát: takarít, vasal, esetenként főz. Másik csoportot alkotnak azok a gyerekvigyázók, akik saját otthonukban látják el a gyerekeket, esetenként több családból is. Ezeket a segítőket (vagy inkább a rájuk bízott gyerekeket) két alcsoportra lehet osztani. A „bentlakók” olyan gyerekek, akik kvázi hetes-intézmény rendszere szerint tartózkodnak a befogadó családnál. Őket rendszerint hétfvégén, ünnepnapokon viszik haza. A „bejáró” gyerekekért a szülők munkaidő után (este) mennek, vagy a dada kíséri őket haza.

„Számos barátom gyermeke azért bentlakó, mert a szülők vidékre is mennek kereskedni, így inkább rábízzák egy egész hétre a gyereket, és csak hétfvégén látják csemetéjüket, mások pedig nem bíznak meg annyira a dadában, ezért lesz hazajáró a gyerek. Nálunk egyik tényező sem áll fenn.” (M.8, aki saját otthonában alkalmazza a dadát)

A megkérdezett szülők többsége szerint a „dadaság” kifejezetten bizalmi funkció, a dadák tényleges közvetítők a többségi társadalom és a bevándorló közösség között.

„Ha már rábízzuk a gyermekünket valakire, akkor megbízunk benne, amikor vele van a gyermekünk, helyettünk ő lesz a szülő. Nagyon tisztellem őt, teljes szeretettel közelítek felé. Sokszor veszek neki apróságokat, ruhákat, hogy kifejezzem ezt.” (M.10)

Másutt:

„Még a testvéreimnek sem adtam a lakásunkhoz kulcsot, csak a dadának. Csak arra bízom rá a gyermekeimet, akiben tökéletesen megbízom.” (M.9)

A szülők a dadáktól várják el, hogy segítse a gyerekek beilleszkedését, tanuljanak, játsszanak együtt.

„A dada arra jó, hogy a szülők nyugodtabban dolgozhassanak míg a dada vigyáz a gyermekükre, és tanul velük.” (M.10)

A nyelvi szocializáció szempontjából is kulcsszerepük van a dadáknak. A szülők fontosnak tartják, hogy gyerekeik tökéletesen beszéljenek magyarul, míg ők ne héznek és – jobbára – feleslegesnek tartják a magyar nyelv magasabb szintű elsajátítását.

„Emlékszem, mikor elkezdtem tanulgatni a magyar nyelvet, nagyon élveztem és mókásnak találtam, de ahogy egyre többet dolgoztam, már nem volt időm egyáltalán a tanulásra.” (M.7)

A dadákat általában más – már dadákat sikerrel alkalmazó – családok ajánlják: „Néha kérdeztem a szomszédaimat, hogy rájuk bízhatom-e a gyerekeket, de sajnos ők sem értek rá. Dadust végül az egyik ismerősöm ajánlott nekem. Így nyugodtan mehettem dolgozni, teljesen megbíztam a dadusban.” (M. 11)

Több szülő – bár ezt részint pozitívumnak tartják – problémaként érzékeli gyerekei fokozott kötődését a dadához:

„Nem egyszer volt az, hogy nem mentem el dolgozni, így nem vittem át a dadához a fiamat, a gyermekem pedig állandóan azt kérdezte, hogy miért nem mehet át a mamához, és mikor mehet át hozzá?” (M. 10)

Az idézetből is kiderül, a megkérdezettek zöme nagymamakorú dadát alkalmaz. „A gyermekem olyan néven szólítja a dadát, mint mama, nagymama, és láttam én is, hogy milyen nagy szeretettel neveli a fiamat, az elmúlt 5 év alatt már családunk részévé vált a dada.” (M. 10)

A magyar dada értékelése különbözik a bevándorlókétól. Munkamódszere szerint megpróbálja minimalizálni a megbízó családokkal való kapcsolatot.

„Tarjuk a két lépés távolságot.” (SZ. 8)

Úgy gondolja, hogy a távolságtartás a sikeres együttműködés záloga. A megkérdezett – dadát alkalmazó – migránsokkal ellentétben ő a „bentlakást” preferálja. A hozzá kerülő gyerekek általában csecsemőkorúak, szoros kötődés alakul ki a dada és a gondjaira bízott kisgyerekek közt. A magyar dada informális kapcsolatain keresztül találja meg a szolgálataira igényt tartó családokat.

Általánosságban elmondható, hogy a megkérdezett, dadákat alkalmazó családok erős személyes szintű kapcsolatokat ápolnak segítőkkel, az üzleti jellegű kapcsolattartás mellett fontos kultúráközvetítő funkciót töltenek be a migráns közösségekben. A migráns szülők számára fontos gyerekeik beilleszkedése a magyar gyerekközösségekbe, a gyermekek oktatási rendszeren belüli integrációja szempontjából a dadák szerepét kulcsfontosságúnak tartják.

4. Oktatási-nevelési intézmények mint az integráció színterei

Az oktatási-nevelési intézmények munkatársaival és diákokkal készült interjúk alapján meglehetősen heterogén kép rajzolódik ki az intézmények interface-szeréről. A megkérdezettek sokféle intézményt képviselnek, az óvodától a felsőfokú képzésig.

4.1. Az óvodák

Az óvodákban készült interjúk alapján két – egymástól eltérő – intézménytípust különböztethetünk meg.

A nemzetközi vagy úgynevezett angol nyelvű magyar óvodákba járó gyerekek szülei számára nem Magyarország jelenti a jövőt. Sok esetben egyáltalán nem is beszélnek magyarul, és nem is motiváltak a beilleszkedésben. Zárt kulturális közegekben élnek, multinacionális cégek, diplomáciai testületek alkalmazottjai. Ezekbe az intézményekbe olyan magyar gyerekek járnak, akiknek a szülei úgy gondolják, hogy az angol nyelvi közeg lehetőség arra, hogy gyerekeik magasabb színvonalú oktatásban-nevelésben részesüljenek. Ilyen óvodát választanak sok esetben azok a vegyes házasságban élők, ahol az egyik szülő angol anyanyelvű. Ezen intézményekre – természetükből fakadóan – jellemzőbb a multinacionalitás, mint az, hogy integrációt elősegítő tereppé válnának.

„Angol privát ovi-iskolaelőkészítőben dolgozom már 5 éve. A gyerekeknek kell tudni angolul ahhoz, hogy mehessenek aztán ilyen British Schoolba. Foglalkozásokon keresztül tanítjuk őket angolul, én testnevelést, meseolvasást és építőjátékot tartok, azt is angolul. Nem lehet megszólalni magyarul. Az elején sokszor sírnak, nehéz nekik. A magyarokon kívül vannak félig angolok, angolok, skótok, spanyolok, mexikóiak, japánok, koreaiak, indiánok. A szülők diplomaták, vagy itt dolgoznak, de csak ideiglenesen vannak itt, így a gyerekeiket mindig angol nyelvű suliba íratják.” (M.20)

Ezekben az intézményekben a multikulturalitás a legfőbb érték, összetartó erő.

„A soknyelvű tanár és diák miatt próbáljuk multikulturálissá tenni az egészet. A nyelv mindig az angol. Minden évben többször van „National Day”. Például idén én csináltam a thai napot. Volt egy thai gyerekünk. Bemutatjuk a kultúrát, zenét, kaját, mindent. Mindig egy tanár felelős egy kultúra bemutatásáért. A thai gyerek anyukájától kaptam egy csomó dolgot, megtanított egy kajára, meg itt van ez a gyerekdal a telefonomon.” (M.20)

Másrészről ezek az intézmények szívesen alkalmaznak migráns munkaerőt, ezekben az intézményekben a nyelvi-etnikai hovatartozás sokkal kevésbé szempont, mint az állami intézményeknél. Az angol nyelvtudás jelentős előnyt jelenthet, ami kevésbé kedvez a magyar óvodapedagógusi intézményrendszerben képzett magyar szakembereknek. Ilyenformán – az egyéni életutakat vizsgálva – ezek az intézmények jelentős szerepet tölthetnek be a migránsok munkaerő-piaci integrációjában.

„Az óvoda aztán adott nekem papírt mindenről, az egyetlen dolog, amit nem tudtam bemutatni, az adópapír volt. De az óvoda bejelentett munkahely, hál'istennek minden tiszta és legális most, már kétszer voltam azóta otthon. Most tartózkodási engedéllyel vagyok itt, ehhez csak a munkavállaló vízum kell és a munkavállalási engedély. Attól féltem, hogy illegális leszek itt, de szerencsére nem lett. Nekem ez most így jó, az egyetlen dolog, ami bosszantó, hogy mindig vissza kell menni. Meg az is nehéz, hogy így nem változtathatok munkahelyet, mert akkor megint várnom kell a munkavállalási engedélyre.” (M. 19.)

A másik intézménytípusba olyan önkormányzati fenntartású intézmények tartoznak, amelyek valamilyen oknál fogva az átlagosnál több migráns gyereknek ott-hont adó körzetben vannak. Ezek az intézmények „beletanultak” a migráns gyerekek foglalkoztatásába, mára speciális interkulturális programmal rendelkeznek. *„Hogy ez egy befogadó intézmény lett, azt először csak ösztönösen csináltuk, később már tudatosan: önfejlesztéssel, utánatanulással. Nyitottak voltunk, hogy ilyen iskolákat végezzünk: a kollégáim a másoddiplomájukat is ebben a közegben szerezték meg (...) tehát ez így indult, és később »utánunk ért« a törvény is.” (SZ. 6)*

A migráns közösségekben szájhagyomány útján terjed a hírük, esetenként körzeten kívüli gyerekeket is befogadnak. Az óvodapedagógusok szerint a magyar szülők számára pozitívumot jelent az, hogy külföldi gyerekek is járnak az intézménybe:

„A magyar szülők mindig nagyon nagy örömmel fogadták az újításokat, például az ünnepekkel kapcsolatban, minden ilyen nagyon tetszett nekik. Igaz, a szülők eleve tudták, hogy olyan óvodába hozzák a gyereküket, ahol lesznek más kultúrából való gyerekek.” (SZ. 6.)

A megkérdezett intézmény vezetője úgy látja, hogy a gyerekek óvodáskorban még nagyon barátkozók, a migráns gyerekek hamar elsajátítják a magyar nyelvet, könnyen integrálódnak az óvodai közösségbe. Nehézségként érzékelik azt, hogy a migránsok nagy része nem beszéli olyan szinten a magyar nyelvet, hogy a gyerekeket érintő nevelési kérdésekben beszélni lehessen a szülőkkel. Az óvoda a kommunikáció hatékonyabbá tétele érdekében alternatív módszereket alkalmaz:

„Amikor [a bébiszetterek] nagyon nyomultak a szülői értekezleteken, akkor én mindig kértem, hogy a szülők is jöjjenek. Annál is inkább, mert mi videón keresztül mutatjuk meg, hogy a gyerekek mit is tudnak, és akkor úgyis értik ők is. Mert egyébként például azt elmesélni, hogy én azt szeretném, hogy a gyerekek mossanak

kezet, na hát az »gyerekes« is lenne, meg nem is annyira látványos (...) Ez a vizuális módszer [videó] sokkal kevésbé tart a pedagógus és a szülő között távolságot: mert hát mindannyian nézzük azokat az édes dolgokat, amelyek a felvételen rajta vannak. Mert azért ezek a gyerekek nagyon jópofák, nagyon aranyosak...” (SZ.6)

A migráns gyerekek elhelyezését felvállaló intézményekben a dolgozók számára a minőségi munka mindenképp többletterhet jelent, plusz forrás híján több, integrációt elősegítő tevékenység, esemény nem kerülhet megvalósításra.

„Ha lenne rá pénz, lehetőség, ha lenne tolmács, akkor például keresnénk Kínában kapcsolatot olyanokkal, akik a hagyományos papírhajtogatáshoz, papírsárkány-készítéshez értenek. A mozgáskultúrájukat is érdemes volna megismerni, azt is nagyon jól be tudnánk építeni az óvodai oktatásban, kifejezetten nagyon fejlesztő hatású lenne. És a zenéjük, a hangszereik is nagyon érdekesek... Ezek mind nagyon közel állnának szerintem a gyerekekhez (...) Nagyon kevés hivatalos információt kapnak a migránsok. Én minden évben elmondom az önkormányzatnál, hogy itt 5-6 nyelven ki van minden írva a beiskolázásról, de kínaiul vagy vietnamiul nincs (...) Aztán csak hümmögnek. Nincs megszervezve, és nyilván ez is pénzkérdés, hogy akkor le kellene fordítani a kiadványokat megfelelő minőségben, és kiadni... De én még nem láttam a hajlandóságot se nagyon.” (SZ.7)

Az óvodás gyerekeket nevelő migráns családok inkább saját közösségükkel tartják a kapcsolatot, de mindenképp fontos integrációs szintér számukra az óvoda. Az odajáró gyerekeken keresztül kapcsolatot teremthetnek a befogadó társadalommal, a magyar gyerekek számára pedig normálissá válik a migráns gyerekek jelenléte. A közös óvodai élményeken keresztül erősödhet a társadalmi szolidaritás, csökkenhetnek az ismeretlentől való szorongásból fakadó előítéletek.

4.2. Az alapfokú oktatás intézményei

A kutatás során interjúk készültek olyan iskolákban, amelyek nyelvi-etnikai alapon szerveződtek és olyan intézményben, ahova az átlagosnál több migráns tanuló jár. Az arab és a kínai iskolára is jellemző, hogy – bár megindult irántuk az érdeklődés a magyar családok részéről is – többnyire zárt közösségként működnek. A szülők főként kereskedelemről élnek, az iskolákkal az alkalmanként szervezett kulturális eseményeken kívül kevésbé tartják a kapcsolatot. Ennek ellenére a közösségekhez tartozó pedagógusok értékelése szerint: *„olyanok vagyunk, mint egy nagy család”*. (M.18)

A kínai iskolában tanító magyar pedagógus szerint az iskolának elsődlegesen a nevelő funkciója kerül előtérbe.

„Ami meglepett, az, hogy a nevelő munka sokkal nagyobb részét teszi ki az egésznek, mint maga az oktatási része.” (SZ.5)

Nehézségként értékelik a kulturális különbözőséget az oktató-nevelő munkában. Véleményük szerint a kínai szülőknek teljesen más elvárásaik vannak az iskola felé, mint ami a magyar pedagógusok számára megszokott.

„Míg a magyar szülők állandóan akarják tudni, hányas lett a dolgozat, mi volt a gyerek hibája, miért kapott fél ponttal kevesebbet, addig a kínai szülő még a bizonyítványt sem írja mindig alá. Tehát évente egyszer úgy megnézi, de annyira nem követi nyomon, hogy mi van, és nehéz volt elérni, hogy járjanak szülői értekezletre. Nekem voltak tavaly olyan szülőim, ahol a tizenöt fős osztályból egy ember sem volt jelen.(...) Például nagyon jellemző probléma, hogy behívatom a szülőt, hogy a gyerekének leromlottak az eredményei, és mindig késik. Kiderül, hogy nagyon sokat számítógépezik otthon éjszaka is. De ő [a szülő] nem tud vele mit csinálni, én mondom meg, hogy márpedig ne számítógépezzen otthon, hiszen én vagyok a tanár. Erre én azt mondom, hogy de hiszen maga a szülő. De ő tényleg úgy gondolja, hogy még az otthoni dolgokban is a tanárnak kéne a gyereket megrendszabályozni, hogy én fenyegetsem meg egy iskolai büntetéssel az otthoni dolgokért. Én meg úgy gondolom, hogy neki kéne visszahatni a gyerek iskolai munkájára is, hogy helyezzen kilátásba büntetést, ha legközelebb elkésik az iskolából, vagy valami.” (SZ.5)

A kínai iskolában tanító magyar pedagógusok arról számolnak be, hogy kevés érdeklődés van az integrációt elősegítő események iránt. Az interkulturális pedagógiában jártas pedagógusok elutasító fogadtatásban részesülnek közösségi események szervezésekor:

„Sok esetben egymással is bizalmatlanok a szülők. Tehát próbáltunk ilyen rendezvényeket szervezni, és nem igazán jöttek jól be ezekre, tehát nem volt nagy érdeklődés. Fáradtak, dolgoznak, este már nem akarnak kimozdulni. Vagy a saját kis családjukkal, vagy a saját kis közösségükkel töltenek időt.” (SZ.4)

Az arab iskolában tanító pedagógusok szerint erős a közösségi összetartás, főleg ünnepekkor jönnek össze a családok az iskolában, és – mivel a legtöbben vallásosak – a mecsetben is találkoznak egymással. Az iskola – új próbálkozásként – hétvégente arab nyelvvórákat szervez az érdeklődők számára, úgy érzik, ez nyitás a többségi társadalom felé. A kínai iskolával jó a kapcsolatuk, vannak olyan magyar iskolák is, amellyel szintén kapcsolatban állnak.

A megkérdezett önkormányzati iskola angol–magyar kéttannyelvű, évek óta speciálisan felvállalta a migráns gyerekek oktatását. A pedagógusok véleménye szerint a szülők általában az angol nyelv miatt választják iskolájukat. Átlagosan 3-4 migráns gyerek jár az osztályokba. A pedagógusok véleménye szerint, ha a gyerekek alsóban kerülnek az iskolába, minden zökkenőmentesen zajlik:

„A gyerekek nyitottak, érdeklődők. Könnyen barátkoznak, pillanatok alatt el-sajátítják az iskola szabályait.” (SZ.20)

Alsós gyerekek esetén a szülők is jobban bevonhatóak.

„Nem lehet általánosítani, vannak, akiket nem is látunk évközben (szülőket), de volt olyan kínai apukánk, aki meghívta a gyerekeit tanító pedagógusokat egy étterembe, mert fontosnak tartotta, hogy megismerkedjünk. Rá azóta is lehet számítani. Ez inkább intelligencia-kérdés.” (SZ.20)

Az iskola kultúráközvetítő szerepét illetően hangsúlyozzák, hogy ez is egyén-, illetve családfüggő.

„Az arabokkal, kínai szülőkkel nehéz a kommunikáció, nagyon sokat dolgoznak, úgy gondolják, hogy nem fontos tartani az iskolával a kapcsolatot. Volt olyan szülői értekezlet felsőben, ahol 6 szülő volt jelen. Igazából ez az érdektelenség nem csak a migráns gyerekek családjára jellemző.” (SZ.19)

A pedagógusok számára a migráns gyerekek oktatásával kapcsolatban leginkább az adminisztráció okoz gondot. Nem mindig ismerik a jogszabályi hátteret, a dokumentáció jelentős többletterhet jelent számukra.

Az iskola dolgozói időközönként migráns-klubdelutánt szerveznek, amelyen a szülők nem nagyon vesznek részt. Tervezik, hogy nyitottá teszik ezeket az eseményeket a magyar családok számára is.

4.3. A Balassi Intézet

A Balassi Intézet csak részben foglalkozik oktatással, emellett a külföldi kultúrintézmények és általában a magyar kultúrdiplomácia is hozzá tartozik; formailag az Oktatási Minisztérium kiemelt háttérintézményeként üzemel. Alaptevékenységei közé tartozik a külföldi hallgatók egyetemi előkészítése, illetve – a rendszerváltás óta – a szórvány- és kisebbségi magyarok képzési előkészítése, szintre hozása, a hazai sztenderdekkel való megismertetése is.

Másik fő tevékenysége az intézetnek – a más országok magyar szakos hallgatóinak címzett hungarológia részképzésen túl – a nyelvtanfolyamok szervezése.

Migránsokkal elsősorban itt kerülnek kapcsolatba, lényegében ez az egyetlen olyan képzési forma, amely elsősorban nem ösztöndíjas, hanem önköltséges módon zajlik.

Ez kétféle képzési formában valósulhat meg: heti húsz órás, intenzív, illetve heti tizenkét órás, normál, nyelvtanfolyamszerű tanfolyamként. Az előbbi forma jóval népszerűbb. Az intézet munkatársai szerint a hozzájuk járó hallgatók nem nagyon találkoznak egymással a nyelvórán kívül, a magyar nyelv tanulásában nem egyformán motiváltak. Vannak, akik továbbtanulási szándékkal jönnek, vannak, akik számára a tanulási célú vízum ugródeszkát jelent.

Vannak olyan szülők, akik gyerekeiket „normál” iskolába szeretnék íratni, és a magyar nyelvtanfolyamot iskola-előkészítőként értelmezik. A megkérdezett – Balassi Intézetben oktató – tanároknak viszonylag kevés információjuk volt a hozzájuk járó migránsok szociokulturális hátterét illetően, a nyelvtanfolyamos oktatási módszer során kevés információ derül ki a diákokról. A Balassi Intézet magyar előkészítőjére járó diákok véleménye szerint az intézmény a kezdeti időkben nagyon sokat segített a Magyarországon való eligazodásban.

„A magyarok rendkívül kedves és jó emberek. Először nagyon nehéz volt, mivel a nyelvet semmilyen szinten nem ismertem, most egy év után már sokkal könnyebb. A kezdetekben sokat segítettek az intézet alkalmazottai (például könyveket és szótárakat adtak nekünk), és persze a többi diák is támogatott és segített, és még most is, ha nehézségeim támadnak, bármikor bátran fordulhatok hozzájuk. A hivatalos (például banki) ügyek intézésében különösen sokat segítettek az intézeti közvetítők, de most már egyedül is boldogulok. Ráadásul eddig a hivatalokban (így a bevándorlási hivatalban) is mindenki nagyon kedves és segítőkész volt.” (M.13)

A Balassi Intézet mint integrációs színtér elemzésekor kitűnik, hogy míg a magyar nyelvtanfolyamok kevésbé, addig az egyetemi előkészítő csoportok annál inkább segítik az ide érkező migránsok integrációját. Általánosságban elmondható, hogy az intézetben tanuló diákok a jelentős magyar segítség ellenére többnyire saját nyelvi-etnikai csoportjukból származó fiatalokkal tartják a kapcsolatot, együtt tanulnak, gyakorolják vallásukat, esetenként együtt is laknak.

4.4. A felsőoktatás

A megkérdezett migráns hallgatók zöme nemzetközi, angol nyelven oktató költségterítéses intézménybe jár. Az interjúkból kiderül, hogy míg a magyar diákokkal és esetenként tanárokkal időnként rossz tapasztalatokat szereztek, a „külföldi-

ség” erős összetartó kapocs.

„Azt szeretem az IBS-ben, hogy sokféle nemzetiségű diák és tanár van ott, így megismerhetek sok kultúrát és gondolkodásmódot.” (M. 15)

Érzékelhető az európai versus nem-európai különbségtétel is, amely az ázsiai diákok esetén többször megfogalmazódik:

„Itt főleg ázsiai barátaim vannak. Az ázsiaiak mások, mint a nem-ázsiaiak. Valahogy... az angolunk is más. Nem értik, hogy mit mondunk angolul. Nekem is azért kellett elmennem egy egyéves angol tanfolyamra az IBS-ben. Akkor voltunk páran külföldiek, de mi kevesen ahhoz képest, hogy mennyi magyar járt oda. A csoportban én voltam az egyetlen ázsiai... a tanár nem szeretett. Nem tudom, miért. Meg nagyon nehéz megfogalmazni, hogy miből lehetett ezt látni. Csak inkább nem figyelt oda rám, ignorált.” (M. 12)

A magyar fiatalok életmódja is szokatlan számukra. A beilleszkedés szempontjából több diák is nehézségként éli meg az eltérő szórakozási szokásokat.

„Nincsenek magyar barátaim, inkább csak ismerősök. Igen, mert ők teljesen más képp szórakoznak. Meg úgy az európaiak. Ők mindig elmentek bulizni, de ilyen nagyon későn. Én nem szeretek éjjel hazamenni egyedül. Táncolni nem szeretek. Innál meg nem iszom. Akkor miért menjek? (...) A kínaiak között valahogy nagyobb biztonságban érzem magam. Nem azért, mert volt már rossz tapasztalatom. Csak velük nyugodtabb vagyok.” (M. 12)

Több muzulmán diák számol be arról, hogy zavarják a magyarok alkoholfogyasztási szokásai. Nehézséget okoz nekik, hogy úgy érzik, a magyar fiatalok számára az alkoholfogyasztás jelenti a kikapcsolódást.

„Az elmúlt egy évben lettek magyar barátaim, de leginkább a honfitársaimmal és az intézetben tanuló külföldi diákokkal vagyok szorosabb viszonyban. A magyarok rendkívül kedvesek, ám a barátságok mégis nehezen kötődnek meg. Úgy vélem, leginkább azért, mert magyar nyelvtudásom nem valami jó, másfelől pedig mert félénk vagyok, és nem igazán tudok ismerkedni. Továbbá szerepet játszhatnak a kulturális különbségek, miként az információk hiánya is.” (M. 13)

Több diák a magyar nyelv elsajátításának nehézségeire hivatkozik, amikor jövőtérvében inkább nemzetközi cégekben való munkavállalás jelenik meg:

„Elég nehéz itt munkát találni. A piacon nem szeretnék dolgozni. Viszont a legtöbb helyre kell a magyar nyelvismeret. De az meg jó nehéz. Viszont ha nemzetközi környezetben dolgozhatnék, az nagyon jó lenne. Most ez a cég, ahol vagyok, ilyen. Csak egyelőre félállásban vagyok, és otthonról dolgozom, úgyhogy nem na-

gyon ismerek senkit az irodából. A kínai srácon keresztül tartom a kapcsolatot. Ő szokott nekem segíteni, hogy mit hogyan kellene csinálni. Nagyon keményen dolgozom, hogy ott maradhassak, és felvegyenek teljes állásba, mert az nagyon jó lenne.” (M.12)

A megkérdezett diákok nagy része költségtérítéssel felsőoktatási intézménybe jár. Zömük angol nyelven végzi az iskolát. A magyar nyelvű oktatás még azoknak is nehézséget okoz, akik részt vettek magyar nyelvi előkészítőn.

„Először a Balassi Bálint Intézetben tanultam egy évig más külföldiekkel, köztük törökökkel együtt. Itt tanultam meg magyarul, nyelvtant, irodalmat és történelmet is tanultunk. Következő évben felvételiztem az ELTE jogi karára, fel is vettek, de csak egy évet bírtam. Éppen e szak magyar nyelvű képzésére jelentkezni nem volt bölcs döntés, hiszen a megfogalmazás olyan nyelvtani pontosságot követelt, ami még magyar anyanyelvűeknek is nehézség, nemhogy nekem. Tudod, egy jogszabály ismertetésénél nem mindegy, hogy azt mondod: okoz vagy okozhat. Ezért újra felvételiztem, és szeptembertől már a Zsigmond Király Főiskolán tanultam média és kommunikáció szakon. Most itt a BSc-képzés végzőse vagyok, ha minden jól megy, idén diplomát szerzek.” (M.50)

A tanárok és a diákok is támogatják a magyar nyelvű képzésre járó diákokat:

„Itt jóval egyszerűbb dolgom van. Rendesek a tanárok, ez irtó pozitív csalódásként ért. Tényleg, ha bejárok az előadásokra, látják, hogy nem veszem félvállról a tárgyukat, akkor legtöbbször megengedik, hogy ne kelljen írásban vizsgáznom, mert az nehezen megy, szóban inkább elmondom magyarul.” (M.50)

Általánosan elmondható, hogy az oktatási-nevelési intézmények integratív funkciója különböző erősségű. Míg az integrációt program-szinten felvállaló önkormányzati fenntartású óvodák, iskolák önmagukban jelentős integráló erőt képviselnek, a fizetős oktatási intézmények berkein belül inkább a saját nyelvi-etnikai csoport tagjaival alakulnak ki kapcsolatok. A költségtérítéssel intézményekben megfigyelhető nemzetköziség szintén nem a magyarországi integrációról szól; itt a közös nyelv többnyire az angol, a migránsok közül a diplomaták, kereskedők gyerekei járnak oda. Az egyes bevándorló-közösségek által létrehozott iskolákkal kapcsolatban szintén elmondható, hogy a saját etnikai csoporttal való kapcsolatokat erősítik. Ezekben az intézményekben jelentős számban jelennek meg olyan gyerekek, akik egyes családok szülöttei. Ezek a családok híd-funkciót tölthetnek be a migráns-közösségek és a befogadó társadalom közt; mint ahogy az egyéni életutakból markánsan kirajzolódik, a magyar házastársaknak jelentős szerepe van a sikeres integrációban.

Mindezen általánosságok ellenére az interjúkból világosan látszik, az oktatási-nevelési intézmények szerepe jelentős is lehet, de lényegtelen is válhat. Ez sok esetben nem az adott intézményen, hanem az oda járó migráns családok integrációs stratégiáján múlik.

5. A sport mint integrációs színtér

A megkérdezett sportolókkal és egyesületeket képviselő szakemberekkel készített interjúk során eltérő kép alakul ki a migránsok és a szakértők egy részének értékeléséből. Magyarországon több civil és nem civil szervezet foglalkozik a migránsok sporttevékenységének szervezésével. Más-más alapon alakult csoportok, egyesületek eltérő mértékben járulnak hozzá migráns tagjaik integrációjához. Mivel eltérő az egyes egyesületek missziója, profilja, ebben a fejezetben külön-külön ismertetjük az egyes csapatok, klubok tevékenységét. A tevékenységeket tekintve kifejezetten migránsokkal foglalkozó sportegyesületek a futball köré szerveződnek.

5.1. Az African Stars kispályás labdarúgócsapat

Az African Stars és holdudvara által szervezett különböző rasszizmus-ellenes akciókban hangsúlyos szerepet kap a sport mint a társadalmi távolságcsoökkentés eszköze. A szakértői diskurzus hangsúlyozza: a sportban megszűnik az emberek közti különbség, a játék mint egyetemes nyelv áthidalja a nyelvi akadályokat.

„Szerintem az integrációnak az egyik legegyszerűbb, legkézzelfoghatóbb formája, a legelőbb eredménnyel járható formája és az ehhez vezető út, az integrációhoz vezető út a sporton és a kultúrán keresztül vezethet. Biztos, hogy a munkán keresztül is vezethet, ha valaki talál foglalkozást, de igazából a játékoság, a kultúra, az egy olyan kapcsolódási pontot jelent, ahol akár még beszéd nélkül is, nyelvi nehézségek nélkül is meg tudják az emberek értetni egymást.” (SZ. 14)

A szakértők (edző, klubvezető) úgy gondolják, hogy a sportesemények a leghatékonyabb eszközei a rasszizmus-ellenes harcnak:

„Túl ezen, tehát a sport jelentőségén túl (...) komoly missziója mondjuk az anti-rasszizmus terén is, hiszen ez most világméretben is komoly problémát jelent, és ezt a küzdelmet felvállalta ez a kis csapat is, hogy ennek jegyében ez ellen próbál tenni, hogy igenis fogadják el a külföldieket.” (SZ. 14)

A csapatban való szerepvállalás mögött erős egyéni motiváció áll. Az African Stars edzője így nyilatkozik személyes elköteleződéséről:

„Tehát az alapítványnak a kis pénzét beforgatja abba, hogy ezeknek az embereknek a sporton keresztül valamiképpen társadalmi elfogadottságot biztosítson. És ez egy nagyon nemes szándék, ami mögé odaálltam. Teljesen önzetlenül. (...) Bevállaltam. És az eddigi eredmények is azt mondják, hogy érdemes volt. Tehát úgy sport-szempontból, egyfelől, másfelől pedig segítségnyújtásként ezeknek a fiataloknak a beilleszkedéshez a társadalmi és a mindennapi életben. Ez a legfontosabb, és én ezt nagyon szívesen csinálom. Persze szabadidőmben.” (SZ. 15)

A csapatban játszó migráns focisták helyzetértékelése teljesen más. Számukra az antirasszista üzenet nem is fontos, zömük pusztán sportolási lehetőségként éli meg a csapathoz tartozást, esetenként ugródeszkának sportkarrierjükhöz. A megkérdezett focisták beszámolója szerint azért játszanak a csapatban, mert szeretnek focizni. Elmondásuk szerint az African Stars nem is több sportolási lehetőségnél. Az interjúk során feltett – az interface jellegzetességeire vonatkozó direkt – kérdések után sem gondolták, hogy a csapat bármilyen üzenetet közvetítene, illetve hogy egyéb támogató funkciója lenne a játékosok számára.

„Legfőképp a haverokról és a fociról szól, nem a segítségről.” (M.30)

„A foci kikapcsolódás, szórakozás, barátainkkal összejevünk, sportolunk.” (M.31)

A megkérdezettek beszámolója szerint lehetne mód arra, hogy ugródeszkává váljon az egyesület, megalapozva a játékosok sportkarrierjét, de egyik interjúalany sem gondolkozik komolyan arról, hogy profi játékosná váljon.

5.2. Az Inter Afrique nagypályás labdarúgócsapat

Az Inter Afrique a budapesti liga első osztály B kategóriájában szerepel, ami felett csak a budapesti első osztály, illetve a nemzeti liga van. A klub nagyon sikeres, amióta elindultak, minden évben megnyerték a bajnokságot. Edzőjük szerint az eredményeiket mindenki elismeri a ligában, a csapat könnyedén képes lenne magasabb osztályban is jól szerepelni. Ennek igen egyszerű oka van: a csapat fő funkciója afrikai labdarúgók közvetítése magyar klubokhoz. Profi karrierjüket akár már a származási országban megkezdett játékosokat közvetítik az Inter Afrique-hoz, ahol lehetőségük van bizonyítani, sok játékosnak sikerült a kiugrás valamilyen magyar klubhoz. Ennek megfelelően nagyon magas a fluktuáció a csapatban, bár van egy magja a klubnak, ami olyan, már régebben itt élő bevándorlókból áll, akik nem akarnak sportolói karriert befutni. Emellett az Inter Afrique-ban magyarok is játszanak, bár ez ritka, mert nagy a versengés, és ők kizárólag tehetség alapján döntenek. Az Inter Afrique alapítója, a közvetítés és a szponzorok szervezője az Afrikai Magyar Egyesület. Ők minden év nyarán egy konferenciát

is szerveznek, amelyre a játékosok is hivatalosak, azonban ez az egyetlen olyan esemény, ami eltér az Inter Afrique üzleti profiljától. Így más civil szervezetekkel nincsenek kapcsolatban, különféle programokban sem vesznek részt.

„Nem, a klub azért alakult, tudtommal, mert sok olyan játékosunk van itt, akik otthon játszottak és itt élnek, és nem találtak maguknak... És akkor létrehoztak itt egy klubot, amibe azok a játékosok, akik csapatot keresnek, azokat fölkészítjük, és elirányítjuk őket csapatokhoz. (...) Igen, nagyon-nagyon magas a fluktuáció. Egy gerinc van, a többiek jönnek-mennek.” (SZ. 16)

A csapaton belül természetesen szövődnek barátságok, illetve a játékosok segítetik egymást különböző, a bevándorló státusukból adódó probléma leküzdésében, azonban ebben a klub hivatalosan nem vesz részt. Az egyetlen jövőre vonatkozó terv az, hogy a klub utánpótlás-csapatot tervez felállítani.

5.3. A Kohinoor Krikettcsapat

A krikettcsapat leginkább a közös identitás ápolására szolgál. Az egymás iránt érzett szolidaritás a közös játék alapja. A csapat megalakulásáról a csapatkapitány így beszél:

„A pakisztániak rajonganak a krikett iránt, és az itt élő pakisztániak a nagy rangadókat együtt nézték tévéen egy helyen a Nyugatinál, csak ezek hosszú meccsek, és az a hely sokszor bezárt közben. Aztán összejöttünk 11-en – ez a csapatlétszám –, kimentünk játszani a Városligetbe. Majd egy brit férfi hatására megalakult a csapatunk. Ő aztán elment.” (M.34)

A csapat az egymáshoz tartozás közösségi élményét adja a résztvevők számára.

„Ami nagyon hiányzott, az a törődés egymással. Itt a szomszédok nem foglalkoznak egymással, az embereket nem érdekli, ha a mellette levő éheznek. A pakisztáni kultúra legfőbb értéke a törődés, mindenki odafigyel egymásra. Ott a szomszédok is együtt főznek.” (M.34)

A krikettezés kevésbé ad lehetőséget arra, hogy erősítse a kapcsolatot a többségi társadalommal, sokkal inkább a saját nyelvi-etnikai identitás ápolására szolgál. Ennek ellenére, amikor olyan helyen játszanak, ahol magyarok is megfordulnak, kialakulnak egyszeri kapcsolatok a többségi társadalom tagjaival.

Edzések nyáron vannak, csak száraz, napos időben lehet krikettezni. Egyelőre nincs igazi krikett-mező Magyarországon, az egyik budapesti Duna-szigeten terveznek kialakítani egyet, addig futballpályán vagy a Margit-szigeten edzenek. Utóbbi esetben mindig sokan állnak meg nézni őket, kérdezzetnek a játékról,

érdeklődnek. A csapatkapitány értékelése szerint ezzel egyértelműen népszerűsítik a kultúrájukat. Ő mindig nagy nyitottságot és érdeklődést tapasztalt a magyarok részéről. A mérkőzéseket viszont inkább csak a családtagok látogatják.

5.4. A nem migráns-profilú sportegyesületek

Több beszélgetés során megfogalmazódott a migránsok részéről, hogy a sport, a közös tevékenység segítette személyes integrációjukat.

„Amikor a XVI. kerületbe költöztünk, láttam pár srácot a grundon, ahogy rúgják egymásnak a bőrt. Nagyon megtetszett a grundfoci, én is lejártam nap mint nap focizni a srácokkal. Mint kiderült az ismerkedés után, a srácok nagy része a helyi futballcsapatba jár focizni. Hívtak is a csapatba, elmentem hát jelentkezni, fél is vettek. (...) Évről évre jobb csapat lettünk, nagyon szép helyezéseket értünk el. (...) Nagyon jó élmények maradtak hátra a külföldi szerepléseink során, le sem lehet írni ezeket az élményeket. Mindig ott voltunk a csapattal a neves tornákon és más rendezvényeken. A csapattársak az évek alatt szinte a testvéreimmé váltak. Minden problémát együtt oldottunk meg, segítettünk egymáson, bármi volt az, és mindig támogattuk a másikat. A fél életemet ott töltöttem a pályán heti négy edzéssel és egy hétvégi bajnoki meccsen. Sajnos, az évek során eljött az az idő is, amikor felnőttünk, és szétszortották a csapatot korosztály szerint.” (M.33)

Ezek a beszámolók sokkal kevésbé formális – migráns célcsoportú – sportegyesületekről szólnak, sokkal inkább helyi, kisközösségi találkozásokról. A találkozások intenzitása – a befogadás – természetesen életkor-függő is lehet. Kisgyerekkorban sokkal könnyebb a beilleszkedés a nyelvi, kulturális közegbe, a közös élmény, a csoporthoz tartozás által csökken a társadalmi távolság.

A kutatás tapasztalatai azt mutatják, hogy a szakmai diskurzus ellenére a formális, migráns-specifikus sporttevékenységet szervező egyesületek integráló ereje alacsony, a helyi közösségek szintjén történő találkozások sokkal inkább segítik a migránsok beilleszkedését. Mindezek ellenére nem hanyagolható el a sportegyesületek szerepe a mentális (és természetesen a fizikai) egészség fenntartása szempontjából, struktúrát, célt jelenthetnek, erősítik a valahová tartozás érzését.

6. Vallási csoportokhoz való tartozás mint integrációs színtér

A kutatás során migránsok által látogatott vallási közösségek tagjaival és vezetőivel is készült interjú. A szervezetek között találunk olyanokat, amelyek kifejezetten egy bevándorló közösség igényeire szerveződtek, vannak olyanok, amelyek angol nyelvűek, így könnyen elérhetők a magyarul nem tudó migránsok számára. Más közösségek, gyülekezetek kifejezett missziójuknak tekintik a külföldiek segítségét.

Általánosságban elmondható, hogy a valamely vallási gyülekezethez, felekezethez, egyházhoz való tartozás nagymértékben segíti az oda tartozó migránsok egyéni boldogulását, sok esetben – egyetlen támaszként – biztonságérzetet ad az amúgy nehéz helyzetben lévő külföldieknek.

Az interjúk alapján elmondható, hogy ideérkezésükkor gyakran a külsőségek alapján választanak felekezetet, vallási közösséget maguknak a migránsok. A biztonságérzet megléte és az elérhetőség is fontos szempont. Elvárás természetesen a gyülekezet befogadó volta is.

„Nagyon nehéz volt angol nyelvű istentiszteletet találni. És volt egy másik templom is, de ott a lelkész mondott valamit az afrikaiakról, és utána nem jártunk már oda.” (M.25)

Az egyház, felekezet választásakor sok esetben az otthoni gyülekezet mintájára keresnek közösséget.

„Ortodox vallású vagyok eredetileg. Ez egy kicsit más, mint a többi keresztény vallás, nagyon fanatikus és kulturalizált (sic!). (...) Amikor Magyarországra jöttem, az volt az első, hogy ortodox templomot keressek. De a nyelv miatt nehéz volt. Úgy kell integrálódni, hogy az ember megpróbál részt venni a dolgokban, ott, ahol van. Van egy ortodox templom Budapesten, szólt nekem valaki. Boldog voltam, de amikor odamentem, azt láttam, hogy a szertartások nagyon különböznek attól, amihez a saját országomban szoktam.” (M.27)

Más így vall saját választásáról:

„Azért szeretem a Nemzetközi Baptista Egyházat, mert a spiritualitásban olyan értékeket képvisel, ami nekem is fontos. Sokszor segítenek egymásnak a gyülekezeti tagok, ha például valaki beteg, és nincs pénze, akkor adakoznak, hogy ki tudja fizetni a kezelést (amennyiben nincs elég jó biztosítása). Vagy karácsonykor szoktak gyűjteni pénzt és ruhát a hajléktalanoknak.” (M.24)

Legfőbb értéként az azonos érdeklődési kört, élethelyzetet jelölik meg a megkérdezettek. Fontos szempont továbbá, hogy elég nyitott legyen a közösség arra, hogy befogadja az újonnan érkezőket akkor is, ha ők nem frissen betértek:

„A feleségem több más gyülekezettel is próbálkozott, de aztán ezt választotta. Az egyik ok a távolság volt, mert ahol lakunk, onnan könnyen ide tudunk sétálni. Meg azért is, mert olyan sok fiatal jár ide, és így jól lehet ismerkedni. És persze a legfontosabb, hogy mik a tanítások ebben az egyházban, hogy milyen a hit. Mi nem frissen betértek vagyunk, van egy saját elképzelésünk már, és itt nagyon hasonló a vallás ehhez, úgyhogy nagyon könnyen tudtunk integrálódni. Meg az is, hogy kétnyelvű az istentisztelet, magyarul is és angolul is beszélnek, és ez nagyon segít a magyartanulásban. Mert a legtöbb tanítást ismerjük eléggé, és akkor, ha mind a két nyelven halljuk, az nagyon jó. Időről időre más gyülekezeteket is megnézünk. Például a Budapesti Nemzetközi Egyház istentiszteletét, a Hit Gyülekezetét.” (M.26)

A megkérdezettek többsége arról számol be, hogy az adott közösségben kevésbé jelennek meg magyarok. Bár a szakértői interjúk során többen hangsúlyozzák a kétnyelvűséget, a magyarok részvétele a gyülekezeti életben nem egyértelmű.

„A gyülekezet életében volt olyan időszak, amikor jóval többen voltak a magyarok, mint a más nemzetiséghez tartozóak, ekkor úgy gondolták, nekik kiemelt figyelem, kedvezmények járnak. Amikor ez nem valósult meg, lassan elmaradtak. Jelenleg a magyar tagok azok közül kerülnek ki, akik vegyes házasságban élnek vagy ilyen házasságban születtek.” (SZ.12)

Egy magyar muszlim vallási vezető így gondolkozik a magyarok szerepéről:

„Másik oldalról pedig úgy gondoljuk, hogy hát ez a mi hazánk, itt mi vagyunk itthon, ezért minekünk kellene a vezető szerepre jutni, nem olyanoknak, akik valamilyen oknál fogva idekeveredtek: külföldiek, akár menekült, akár a tanulmányai vagy az üzlete miatt idejött külföldről. Magunk közül kell kiképeznünk olyanokat, akik egyrészt, akik képesek arra, hogy vezető egyéniségek legyenek, másrészt meg tudásuk is van, és hát ami a legfontosabb az iszlámban, hogy istenfélők legyenek...” (SZ.13)

Annak ellenére, hogy a magyarországi beilleszkedésben motivált migránsok jó alkalomnak tartják a magyar nyelv tanulására a gyülekezetbe járást, legtöbben mégis elsősorban a hasonló élethelyzetű külföldiekkel barátkoznak.

„Többségük diák és nem magyar. Vagyis van sok magyar is, egy keveréke a különböző nemzetiségeknek. Van valami közös érdeklődésünk – ez az egyház

– ugyanazokat a dalokat énekeljük, hasonló dolgok érdekelnek. Ha elmész egy helyre, akkor szükség van valakire, akivel beszélhetsz. De ez nem ilyen, hogy szükségből. Nagyon jól tudunk beszélgetni mindenről. A házasságtól a barátságig, kapcsolati problémákról, bármiről. Mondta is valaki, hogy mennyire csodálatos, hogy így meg tudunk egymásban bízni. A társaságból persze nem mindenki ebbe a gyülekezetbe jár, de azért a többségük igen. De mindig a barátok hívják a barátaikat. És nem csak diákok.” (M.26)

Több beszámolóban olvashatjuk, hogy 2-3 év ittlét után először a gyülekezetben történtek tényleges találkozások a magyar emberekkel, kultúrával.

„Amikor elkezdtem a Golgotába járni Szegeden, akkor magyarokkal is megismerkedtem. És rájöttem, hogy még azt sem tudom mondani nekik, hogy ›szia‹ magyarul. Merthogy minden magyar ugye hideg, zárkózott, nem törődnek az emberrel. De ezek az emberek nagyon kedvesek voltak. (...) Rájöttem, hogy az emberek azért nem barátságosak, mert nem ismernek. És az is fontos volt, hogy voltak ott nem magyar emberek egy csomóan, akik régóta itt éltek, és szerették, például sok amerikai, a lelkész is. És beszélgettem velük. És ez sokat segített, hogy olyan emberek voltak körülöttem, akik szerettek itt lenni. Nem tudom megmondani, hogy mikor kezdtem jobban érezni magam. (...) A Golgotában szokott lenni havonta közösségi ebéd. Néhány hónapja nem volt, de amúgy rendszeresen szokott lenni. És egy ilyen alkalommal ettem először magyar ételt. Mert előtte két évig csak nigériai és indiai ételt ettem. Néha kínait. Szóval elkezdtem ismerkedni a magyar dolgokkal. És az otthoni dolgok elkezdtek egyre kevésbé hiányozni.” (M.23)

A gyülekezetek természetes támogató közeget biztosítanak a migránsoknak, a beszámolók szerint a régebben itt élő tagok segítenek az újonnan érkezettek beilleszkedésében. Több megkérdezett számolt be arról, hogy a gyülekezeten keresztül sikerült lakást, munkát találnia, volt, aki párját is a közösségben találta meg.

„(...) És a templom, elmondhatom, nagyon speciális, nem olyan, mint bármelyik másik. Nagyon jó emberek járnak ide. És három gyülekezet tartozik itt egybe tulajdonképpen. Az egyik egy református magyar gyülekezet, a másik egy amerikai presbiteriánus gyülekezet, a harmadik pedig a Skót Misszió, Szent Colomba gyülekezet. Egyszerre, együtt van az istentisztelet. Több lelkész is van, a különböző gyülekezetekből, felváltva tartják az istentiszteletet. Ez azt jelenti, hogy nagyon különböző emberek járnak ide, akikkel meg lehet ismerkedni, akikkel beszélgetni lehet. Jó lehetőség nyelvet tanulni, emberekkel megismerkedni. Az angol akcentusok is nagyon különböznek, a magyar, a skót vagy az én afrikai akcentusom, ezeket is meg lehet tanulni. Emiatt aztán jól megértjük egymást, mindannyian. És ez nem a külsőségeket jelenti. Ez nem egy gazdag gyülekezet, nem egy gaz-

*dag egyházközség, ahogy látom, de nem ez számít. Hanem az, hogy a templom gazdagítja a kapcsolatokat. Vallásosnak lenni, az nem olyan nagy dolog, de ha Istennel nincs kapcsolatod, akkor az nem ér semmit. Kapcsolatod azzal tud lenni az Istennel, ha adsz a szegényeknek, azoknak, akik segítséget szenvednek. Isten a szeretet, és neked is muszáj szeretet gyakorolni. És ebben a gyülekezetben a tagok ezt teszik. Ahogy látom. Pl. a menekülteknek, Debrecenből vagy Bicskéről, nincs pénzük tömegközlekedésre, nekik segítenek, adnak erre pénzt. Ha valakinek a telefonjáról elfogyott az egység, segítenek. Segítenek lakást szerezni, pl. nekem is segítettek. Magyar nyelvórákat adnak a templomban, a Vörös Orszá-
lánban is van néha nyelvóra. Néhány embernek számítógépet segítettek venni, vagy a tanulmányaikkal, közlekedéssel. És egy csomó egyéb jó dolog. Pl. vasárnaponként van mindig kávézás, utána pedig ebéd közösen. A költségeket az egyházközség viseli, és minden vasárnap valaki más főz. Az emberek a világ minden tájáról vannak, és ezért nagyon változatos ételeket lehet enni. Pl. jövő vasárnap én fogok főzni. Ez azt jelenti, hogy a pénzt a templom adja, és én majd megveszem a hozzávalókat. És bárki, aki éhes, szomjas, csatlakozhat. Menekültek, magyarok, amerikaiak, németek, mind szívesen látják őket, jönnek, sokszor 200-an is vagyunk. És ha az adag, amit főztünk, csak 30 vagy 40 főre elég, akkor is mind odaülünk, és elosztjuk. Minden nagyon jó. Mert a pénz Istentől jön. A saját országomban nem vettem úrvacsorát, de itt igen.” (M.27)*

A keresztény gyülekezetek, kiségyházak mellett a muszlim vallási közösségek azok, ahol számos bevándorló megfordul. Bár az elsődleges tapasztalatok azt mutatták, hogy itt is erős az egy-egy kisebb közösséghez tartozás, a kutatás tapasztalata az, hogy a mecsetek „közösségi térként” is funkcionálnak, ebből kifolyólag szabadon átjárhatók.

Azok az egyházak, vallási közösségek tekinthetők leginkább támasznak, nyújthatnak igazán segítséget migráns tagjaiknak, amelyek missziójuknak tartják a bevándorlók segítségét, értéknek tekintik a kulturális sokszínűséget.

„Az egész bahá’i vallásnak és tanításoknak a lényege az egységről szól, illetve arról, hogy a különbségeket értéknek tekintjük – ezért a közösségen belüli klikkesedésre nincs példa. Ez igazából fel se merül – nem merülhet fel.” (SZ. 11)

Az interjúkból az a kép rajzolódik ki, hogy a vallási közösségek erős integráló erővel rendelkeznek. Bár zárt rendszerként működnek, és kevés külső kapcsolattal bírnak a többségi társadalom nem a közösséghez tartozó tagjai felé, megadják tagjaik számára a megfelelő biztonságérzetet, természetes támogató közegként segí-

tik a migráció pszichés terheinek csökkentését, segítik a migránsokat a migrációból fakadó identitásvesztés feldolgozásában, új identitás kialakításában.

7. Kereskedelem, vendéglátás, etno-boltok mint az integráció színterei

A kutatás során megkülönböztettünk olyan üzleteket, vendéglátóipari egységeket, melyek ún. „etno-boltok” és olyan üzleteket, amelyeket leginkább „kínai bolt” néven ismerünk. Az „etno-bolt” olyan üzlet, amely adott kultúrát, etnikai csoportot képvisel, termékei gyakran etnicizáló jellegűek. A „kínai üzletekben” elsősorban textil, bőr termékeket (olcsóbb tömegáru), másodsorban használati tárgyakat, ajándéktárgyakat lehet vásárolni. Az ilyen boltok tulajdonosai kínai, vietnami bevándorlók, míg az „etno-boltok” tulajdonosai színesebb képet mutatnak. A megkérdezettek között van szír fűszerüzlet-tulajdonos, orosz csemegebolt-étteremvezető, afrikai, perui ajándéktárgy-árus, török szőnyegkereskedő.

7.1. A „kínai bolt”: speciálisan etnicizált kiskereskedelem

Ezek az üzletek kevésbé nyújtanak lehetőséget a tényleges társadalmi integrációra. A kínai, vietnami kereskedőkkel készült interjúk alapján elmondható, hogy a többségi társadalom tagjaival való interakcióik gyakorlatilag az eladás/vásárlás dimenziójában zajlanak. Ennek érdekes kivételként ellentmond az egyik interjúalany beszámolója, aki éppen a boltban – eladóként – ismerte meg jelenlegi feleségét, aki oda járt vásárolni.

„A mostani feleségemmel a boltban ismerkedtünk össze. Oda járt vásárolni. Akkor még egyetemista volt. Az ELTE-n. Csak aztán azt abbahagyta, amikor jött a gyerek. Pedig csak egy éve lett volna hátra.” (M.42)

A kereskedők beszámolója szerint gyakorlatilag minimális a kommunikáció a vevők és köztük. Magyar nyelvtudást igénylő helyzetekben rendszerint tolmácsot alkalmaznak vagy olyan segítőt (már itt született második generációs bevándorlót), aki jól beszél magyarul. Többen arról számolnak be, hogy kezdeti magyar nyelvtanulásukat is azért fejezték be, mert rá kellett jönniük, hogy kevés szóval is jól meg tudják értetni magukat a vásárlókkal. A megkérdezett kereskedők egy része piacon árul. A piaci környezetben nehezen alakul ki törzsvevői rendszer.

„Nincs állandó üzletem, ott bérlek boltot, ahol érzéseim szerint menni fog az üzlet.” (M.43)

A kereskedők kapcsolatai általában a magyar alkalmazottakra korlátozódnak: „*Most a raktárban dolgozom. Egész nyáron. Ott várom a sofőrt. Ő magyar. Már régóta nekünk dolgozik. Segítek neki pakolni, meg vigyázok az árura. Jóban vagyunk. Nem volt még konfliktus közöttünk, de nem szoktunk elmenni együtt sehova.*” (M.42)

7.2. „Etno-bolt”: kereskedelem, vendéglátás

Ezek a kereskedők a saját származási országuk hagyományos termékeivel jelentek meg a piacon.

„*2003-ban érkeztem Magyarországra kereskedni. Törökországban azt hallottam, hogy a nyugati emberek nagyon kíváncsiak a keleti dolgokra (például: török sütemény, török tea, török szőnyeg, arany). Arra gondoltam, hogy egyik európai országban jó lenne ha csinálnék egy üzletet. (...) Isztambulban a nagy bazárban voltak ismerőseim, akiknek a barátai meg ismerősei Magyarországon tartózkodtak vagy magyarokkal üzleteltek, és azt is hallottam, hogy Magyarországra könnyű vízumot szerezni. (...) Magyarországon szőnyegkereskedéssel foglalkozok egyik afgán barátommal. Török, afgán perzsaszőnyegeket árulunk Pesten. Magyar embereket alkalmazni nem jó ötlet, mert általában lusták, sokat panaszkodnak, és hogyha csak egy fél órával többet kell dolgozniuk, akkor azonnal elkezdnek panaszkodni (pedig napi 8 órát dolgozunk, szombaton pedig csak 4 órát). Afgán munkatársam nagyon jó ember, jól megértjük egymást.*” (M.41)

Általános tendencia, hogy, ha tehetik, kevésbé alkalmaznak magyar munkaerőt. Például a megkérdezett orosz élelmiszerbolt-lánc tulajdonosa a boltokban kivétel nélkül orosz és ukrán nemzetiségűeket alkalmaz. Az interjú során kiemelte, hogy csak akkor kezdi alkalmazni őket, ha tartózkodási engedélyük és minden egyéb hivatalos iratuk rendezve van. (M.37) Ezekben az ügyekben ügyvéd segít nekik. A dolgozói gárdára továbbá az is jellemző, hogy nincs nagyobb fokú fluktuáció, továbbá, hogy mindenki rendelkezik felsőfokú végzettséggel.

Általános tendencia, hogy a legtöbb üzlet rá is játszik az egzotikusságra. Egy afrikai ajándéktárgyakkal kereskedő fiatalember bevallja, hogy az egyes tárgyak köré külön történeteket gyárt, mert – tapasztalata szerint – akkor jobban veszik.

„*Néha még vicceket is mondok, tudod, amikor kérdezik, hogy ő segíthet valamiben, szerencséségből vagy valamiben, tudod, és azt mondom, hogy, tudod, nem mondhatod mindig az igazat. Néha kell, néha az igazat mondod, néha meg, tudod, arra veszed rá őket, hogy vásároljanak. (...) Nem minden van ám Afrikából, néha találsz olyan dolgot is, amit itt csinálnak.*” (M.47)

Egy másik kereskedőt magyar barátnője motiválta az üzlet elindításában:

„A bolttal úgy kezdődött, hogy volt egy barátnőm, egy magyar lány, aki az elején pénzzel segített elindítani a bizniszt. Nem ezt a boltot, csak a bizniszt. A kínai piacon vettem először a cuccokat, nyakláncot, bizsut, ami ilyen afrikaiasnak nézett ki. Az elején nem volt boltom, csak a fesztiválokra jártam.” (M.48)

Az egyik, szintén ajándéktárgyakat árusító migráns tapasztalata szerint a vásárló-körük nagyon érdeklődő.

„A boltba azok jönnek vásárolni, akik valami mást keresnek, akik nem a tömeges árut akarják megvenni. Sokan beszélgetnek is, érdeklődnek, kérdezik, hogy honnan jöttem és hogy érzem itt magam.” (M.37)

Az üzletben baráti kapcsolatok is szövődtek:

„A magyar barátok olyan emberek, akiket érdekelt az andoki, perui kultúra, beszéltek spanyolul, és így lett egy közös baráti kör. (...) Sok magyar barátunk van, ők segítettek, meg azok a peruiak, akik régóta itt vannak.” (M.37)

Az üzleti sikereket a megkérdezettek zöme elsősorban saját nyitottságának, másodsorban a magyarok érdeklődésének tulajdonítja:

„A XI. kerületben van egy saját cégem, ahol szír élelmiszer árulok. A kínálat sokszínű: bárány, borjú, csirkehús, keleti fűszerek, arab édességek, tejtermékek, dohány, magvak. 12 éve sikeresen működünk. Ennek egyik kulcsa talán nyitottságunk is. Szívesen üzletelünk másokkal, kapcsolatban állunk szír, libanoni, német, osztrák, olasz kereskedőkkel. (...) Hogy miért keresik fel a magyarok a szír élelmiszerboltot? A kíváncsiságuk és minőség iránti hajlamuk egyaránt hajtja őket, hiszen érdeklődnek a különlegességek iránt, amit nem lehet más helyen kapni. A magyarok szeretnek utazni, és megízlelni az idegen ország sajátosságait, teákat, vízipipát, keleti édességeket. Szeretném bemutatni nekik az országomat. Mikor betérnek hozzánk, kapnak egy szeletnyi Szíriát, belekóstolhatnak ebbe a világba. Volt már arra is példa, hogy ott a boltban találkozott magyar és nem magyar, és egymástól kértek tippeket, milyen ételt hogyan fűszerezzenek. Érdeklődnek egymás iránt. De persze az is hozzátartozik, hogy a magyarok szeretik a hasukat, szeretnek jóízűeket enni, új ízeket kipróbálni.” (M.40)

A kutatás tapasztalatai szerint ezek a találkozások erősítik az integrációt, bár az esetek többségében a kereskedelemre korlátozódnak. A bolttulajdonosok vásárlóbázisát a törzsvevők adják, elmondásuk szerint kb. 70 százalékuk magyar, a többi külföldi.

„Általában sok a visszatérő vendég. Én elég nyitott vagyok általában, szeretek beszélgetni velük. Van, aki viszonzozza ezt, de van, aki 5 éve idejár, de nem hin-

ném, hogy valaha is beszélgettünk volna. Nagyon sok vendéggel baráti kapcsolatot alakítottunk ki. Van, aki csak bejön beszélgetni is. Sokan mondják, hogy ezért is szeretnek idejárni, mert itt családias, közvetlen a légkör. Sokan ezért, úgy érzem, hogy kedvelnek is.” (M.39)

7.3. A „klasszikus” etno-boltok

A kutatás keretein belül két olyan üzlet képviselőjével készült szakértői interjú, akik „etno-bolt” tulajdonosai, ill. alkalmazottjai. Mindkét üzlet a migránsok által üzemeltetett „etno-boltok” megjelenése előtt piacnyitóként, hosszú ideig kizárólagos kereskedőként volt a piacon.

A kezdetben ázsiai ajándéktárgyakat forgalmazó, mára leginkább bútorkereskedelemmel foglalkozó cég munkatársának véleménye szerint a bútorok iránt érdeklődők társadalmi jellemzői vegyesek, de elmondása szerint inkább a középosztályból, felső-középosztályból kerül ki a vevőközönség. Jellemzően magánszemélyek vásárolják a bútorokat, nagykereskedelmi forgalmazása nincsen. Meglátása szerint főként különlegességük miatt – és nem célzottan kulturális tartalmuk okán – keresik bútoraikat.

„...valaki meglátott egy ilyet, és annyira megtetszett neki... elenyésző az, aki képben is van a kultúrában... szerintem abszolút az unikumról szól, ahogy én látom.” (SZ. 18)

Egy konkrét csoport határozható meg, akik gyakorlófegyvereik iránt érdeklődnek, ennek a csoportnak tagjai a shaolin templom látogatói, ők aktívan foglalkoznak a kínai kultúrával.

A vevőkörrel továbbá elmondható, hogy nagyrészt törzsvásárlókból áll. Szerinte aki egyszer már vásárolt náluk, biztos, hogy vissza fog térni üzletükbe, főleg, ha érdekli az ázsiai kultúra. Sok vásárló azért keresi fel a kereskedést, hogy megvásárolja azt, amit ázsiai útján látott és megtetszett neki, vagy csupán csak hogy újra láthassa. A boltjaikban a vásárláson kívül semmi nem kapcsolja össze a vevőket.

A cégnek van egy ismeretterjesztő weboldala, és ázsiai kultúrával foglalkozó könyvek kiadásával is foglalkozik. A tulajdonos mélyen érdeklődik az ázsiai kultúrák iránt, haikukat – japán verseket – fordít és tesz közzé weboldalán, továbbá foglalkozik japán kerámiákkal, és Japánban szerzetessé avatták. A japán kerámiákról érdeklődők mindenképp találkoznak a névvel, és ha internet-használók, akkor nagy valószínűséggel a bolttal is, így a reklám a kultúra közvetítésén keresztül is létre tud jönni.

„Az az érdeklődés, hogy aki tud erről és akit érdekel, az benne van ebben a kultúrában és érdeklődik ez iránt, aki pedig bútort szeretne venni, azt pedig nem is érdekli.” (SZ. 18)

A kereskedő véleménye szerint a kereskedésnek egyértelmű szerepe van a kultúra, tárgykultúra közvetítésében, mivel Ázsiából hozzák termékeiket, és ezzel népszerűsítik a távoli kultúrákat.

„Megmutatják azokat a formákat, amikben ezek különböznek, egy formában ismeretterjesztés is.” (SZ. 18)

A bolt munkatársa szerint a társadalom nyitott ezekre a termékekre és ezáltal azokra a kultúrákra, amelyekkel ők foglalkoznak.

„Nem azt mondom, hogy mindenkinek tetszik minden tárgy, de mindenki talál valamit magának, amire azt mondja, hogy szép és hogy megvenné.” (SZ. 18)

Az elmúlt években nem csökkent az emberek érdeklődése az ázsiai tárgyak iránt, megjelenésükkor kisebb divathullámról beszélhettünk, de az érdeklődés azóta sem lankadt komolyabban.

„Attól, hogy ma már nem számít újnak, mint mikor megjelent hazánkban, még megmaradt unikumnak, mivel mind formáiban, mind színeiben nagyon eltér az európai megszokottól.” (SZ. 18)

Az Ázsiából hazánkba érkező emberekkel nincsen semmilyen kapcsolata a cégnek. A másik üzlet a rendszerváltás után megalakított első olyan „etno-bolt”, amely főként indiai ékszerekkel, ajándéktárgyakkal kereskedett.

A megkérdezett üzletvezető a bolt közönségét három csoportra osztja. Az elsőbe a most 40-50-es korosztály tartozik, amely egyfajta nosztalgiával fordul a keleti kultúra felé, mivel különböző indíttatásokból, de régóta vonzódik iránta. Ezek az emberek általában nem jutottak el Indiába vagy más egzotikus országokba, de valamilyen módon kapcsolatba kerültek a vágyott közösség tagjaival. A második csoport a „középréteg”, azok, akik már gyakran utaztak az érintett országokba, így nekik nem akkora különlegesség a bolt. A harmadik csoport pedig egy nagyon fiatal réteget jelent, akik az üzletvezető szerint még biztosan nem jártak ezeken a helyeken, de egyszerűen tetszenek nekik a színes, izgalmas ruhák, tárgyak. Ami a boltba járók közösség-jellegét illeti, az üzletvezető többé-kevésbé egy bölcsész-réteget határoz meg, amelynek tagjai jó eséllyel ismerik egymást, hasonló szűkebb társadalmi körökben mozognak. Mindazonáltal megjegyzi, hogy üzletük régebben sokkal inkább számított egyfajta réteg-jelenségnek, amelyre talán

a szubkultúra kifejezést is használhatjuk. A váltást a szélesebb rétegek felé 5-6 évvel ezelőttre teszi, a fő okot pedig a fiatalabb rétegek relatív gazdagságában látja.

A bolt szerepét abban is látja, hogy az egzotikus tárgyak által közelebb lehet kerülni az emberekhez is, a közvetített kultúrához is.

„Szerintem olyan értelemben van szerepe a kultúra-közvetítésben, hogyha, mondjuk, meglátná 25 évesen az igazi Indiát, akkor elborzadna az ember. Míg így, ha beleszeret, és maga is megérzi, hogy de jó hordani ezt a kendőt... Szerintem egy kicsit elfogulttá tesz pozitív irányban, tehát lesz egyfajta pozitív előítélet. És lehet, hogy ha kimennek, és látják, hogy ez nem egészen olyan, de az a pozitív előítélet át tudja segíteni az embert az elsődleges nehézségeken.(...) Szóval, ha például a szomszédomba költöznének, és akkor még szeretnem kellene őket, akkor az egy nehezebb ügy lenne. De mégis azt gondolom, hogy könnyebb így, mint e nélkül. Tehát ha valakinek úgy költözik a szomszédjába, hogy közben a nyakában lóg a nyaklánc, akkor talán könnyebb neki így, és nem fog pfujolni.” (SZ. 17)

A megkérdezett „szakértő” szerint tud működni a kulturális közvetítés egy távoli országból származó tárgy, ékszer, ruha segítségével, kihatva a kisebbségi, bevándorló csoport és a többségi társadalom viszonyára. Míg az idősebbek egyfajta egzotizáló, misztifikáló mentalitással fordulnak az indiai, távol-keleti kultúra felé, kialakítanak azzal kapcsolatban egy többjelentésű, bonyolult viszonyt (amelynek gyakran része lehet a vallásos, például buddhista kötődés), addig a mai tizen- és huszonévesek számára ez egy egyszerű, laza érdeklődés. Az interjúalany véleménye szerint a mai fiatalok sokkal többet és könnyebben utaznak, jutnak távoli helyekre, más kultúrájú, akár muszlim országokba. Így számukra könnyebb az elfogadás.

Ebbe az üzletbe sem járnak Magyarországon élő migránsok, a bolt kultúraközvetítő szerepe nem rajtuk keresztül valósul meg.

„Nem, az itt élő indiaiak, bevándorlók nem ismerik ezt a boltot, bejönnek turisták, de az itt élő indiaiak még véletlenül sem jönnek be, szerintem ez nekik egyáltalán nem érdekes, más közegben is mozognak. Külföldiek nagyon sokan jönnek, kicsit ilyen sokrétű, mert a nevünk spanyol, és akkor az érdekes nekik. Megkérdik, hogy ez mind magyar-e. Annyira nem tudják elhelyezni.” (SZ. 17)

Általánosságban elmondható, hogy az üzletek, vendéglátóhelyek jelentős találkozási pontot jelenthetnek a migránsok és a többségi társadalom viszonyában, és bár legtöbbször pusztán a kereskedésről szólnak ezek az interakciók, mégis erős transzferhatással bírnak, segítik a másság elfogadását. Az „etno-boltok”, vendég-

látóhelyek magyar közönsége érdeklődővé válik az adott kultúra iránt, a megvásárolt termékek, élelmiszerek közelebb hozzák az embereket egymáshoz.

8. Általános jellemzők – személyes tapasztalatok

A megkérdezettek egy része nem rendelkezett számottevő információval Magyarországról mielőtt ideérkezett, többen voltak, akiknek nem is Magyarország volt a céljuk.

„Nem pontosan céloztam Magyarországot, tulajdonképpen teljesen véletlen, hogy ide kötöttem ki a végén, utazgattam jobbra-balra... úgy terveztem, hogy tovább megyek, de a végén itt ragadtam... megismerkedtem egy ifjú hölgygel, munkát kaptam.” (M.18)

A magukat sikeresen beilleszkedettnek valló migránsokról elmondható, hogy egy részük vagy párkapcsolat miatt jött Magyarországra, vagy egy közben kialakult szerelem miatt maradtak itt. Mások arról számolnak be, hogy már beilleszkedett rokonuk után jöttek Magyarországra. A megkérdezettek legkisebb része tanulóként érkezett hazánkba, és tanulmányai elvégzése után találta meg a számításait a munkaerőpiacon.

A vegyes házasságban élők mindannyian arról számolnak be, hogy kezdetekben az, hogy magyar párjuk van, jelentős erőforrást jelentett számukra. Többen panaszkodtak az ügyintézés bonyolultságáról és időigényességéről, ám azok, akiknek magyar a párjuk vagy Magyarországon már régebb óta tartózkodó rokonuk van, kevésbé rendelkeznek negatív tapasztalattal.

„Tíz év óta itt vagyok. Megszoktam már itt. A feleségem magyar. Most ha én haza akarnék menni, ők jönnének? Nem. Én tíz éve nem voltam Törökországban. Nem mehetek. Az iroda tagja vagyok, baj lenne. A szüleim interneten keresztül ismerik az unokájukat.” (M.4)

A magyar házastársat választók számára nehézséget jelent a gyerekek identitásának kérdése. A nehézségek leginkább az identitás-konfliktusból fakadnak:

„A gyerekemnek a legnehezebb: nekem könnyebb, hogy itt élek már sok ideje. A fiam kevesebbet tud még az én kultúrámról, én jobban alkalmazkodom. Én magyarul beszélek a gyerekemhez, de majd előbb-utóbb úgyis megtanulja az én nyelvemet, angolul meg ő is ért.” (M.46)

Más így fogalmaz:

„Az én feleségem erdélyi. A gyerekeknek a legnehezebb. Két kultúra között rekedtek. Mindkettőből valamit kaptak. Én úgy mondom: az már egy harmadik kultúra. Se nem magyar, se nem török...vagyis...kurd. Én magyarul beszélek hozzá. Nem is tud kurdul. Ez is egy rossz dolog.” (M.4)

A beszámolókból kiderül, hogy majdnem mindenkinek volt negatív tapasztalata magyarokkal. A többségi társadalom tagjait egyaránt tekintik barátságosnak, segítőkésznek, befogadónak, valamint önzőnek, kirekesztőnek, individualistának. Ez az ellentmondás felfedezhető más szinteken is. Ellentétben a magyarokkal, saját hazájukat vendégszeretőbbnek, támogatóbbnak, a családi kapcsolatokat fontosabbnak, értékesebbnek jellemzik. A kulturális találkozásokat a többségi társadalommal leginkább paradox élményként élik meg.

Az integrációt tekintve kevésbé sikeresnek tekinthető migránsok sok esetben negatív képet festenek a magyarokról.

„Egy török embernek legfontosabb érték szerintem: családja, vallása, hazája, barátai, rokonai. Szerintem a magyar ember legfontosabb értéke: saját maga. Lehet, hogy rosszul látom a dolgokat, de eddig azt tapasztaltam, hogy magyar ember akkor van rendben, hogyha van munkája, van barátnője, és nyáron elmehet nyaralni, és hogyha szülei gondban vannak, ez őt nem nagyon érdekli. (...) A magyarok furcsa emberek, nagyon pesszimisták. Eddig senkitől nem hallottam, hogy elégedett lenne az életével. 10 éves gyerek meg 90 éves öreg is panaszkodik, és minden dologban csak rosszat látnak. Ezt a tulajdonságukat nem szeretem, viszont a magyar ételeket szeretem, nagyon finomak, és hogyha 6 évvel ezelőtti döntésemet most meg tudnám változtatni, szerintem nem jönnék. Törökországból sok minden hiányzik, például: ottani baráti társaság, finom török ételek, ottani életforma, meg sok minden hiányzik.” (M.41)

Az interjúk alapján elmondható, hogy a megkérdezettek – saját országukhoz képest – „depressziósnak”, „rosszkedvűnek”, „szomorúnak”, „panaszkodósnak” jellemzik a magyarokat.

„Kulturális különbség sok van. Most itt van az anyukám és a nővérem, és nekik csomó minden furcsa, ami nekem már nem. Anyukám azt mondta első nap: bocsánat, de itt mindenki depressziós? Látszik mindenkin, morcos, rosszkedvű. Ez van. Afrikában is van szegénység, de ott az emberek tudnak örülni annak, ami van. Nem kell mindig arra gondolni, ami hiányzik. Magyarország a többi kelet-európai országhoz képest is negatív.” (M.46)

Máshol:

„Itt ez tök jó, csak miért panaszkodnak? Emberekről, országról, mindenről panaszkodnak. Az utcán kevesen mosolyognak. Kínában mindenki mosolyog, akár jókedve van, akár nem. Legalább láss boldog embereket, az befolyásol.” (M.3)

A sikeres beilleszkedés záloga a legtöbb beszámoló szerint az alkalmazkodás, a konfliktuskerülés. A megkérdezettek nagy része úgy látja, hogy a személyes alkalmazkodókészségen és leleményességen múlik a beilleszkedés. Véleményük szerint a bevándorlóknak többet kell tenni elfogadtatásukért, mint a befogadó társadalomnak.

„You have to respect törvény.” (M.1)

Sokuknak negatív tapasztalatai vannak a Bevándorlási és Állampolgársági Hivattal, bár többen megjegyzik, hogy a „régidőkhöz képest” (KEO) pozitív irányú a változás. Általában fő nehézségként az ügyintézés nehézkes, sok időt és pénzt igénylő, átláthatatlan voltát jelölik meg.

„A bevándorlási hivattal nekem nem volt szerencsém, én ugye nem menekültként jöttem, hanem rendesen. De az volt a probléma, hogy nem volt rendes szakmám, ezért csak egy éves tartózkodási engedélyt kaptam. De mivel van egy gyerekem itt, letelepedési engedélyt akartam, ezért beadtam a papírjaimat, de nem kaptam meg, mert nem volt elég jövedelem. Először látogató-státust kaptam, ráadásul a feleségem családja nyugdíjas volt, nekik sem volt elég pénzük. De ez nagyon rossz, én itt élek, a magyar kultúrának dolgozom, itt van a gyerekem, szóval ez egy elég speciális helyzet. De hát a törvény az törvény. Aztán azt mondták, alapítsak bt.-t. Akkor másodszorra próbáltam megkapni a letelepedését, de akkor sem sikerült, mert még mindig nem volt elég a jövedelem. Akkor évente meghosszabbították, de most már megkaptam öt évre, szóval az nagyon jó.” (M.2)

Jellemző tendencia fedezhető fel abban, hogy a migránsok észlelése szerint mindig valamelyik másik migráncsoport a kedvezményezett, a sajátjuk hátrányos helyzetben van.

Sokszor kifejezetten problematikusnak látják a hatóságokkal való együttműködést. *„Nagyon népszerűek ezek a húszórás tanfolyamok – nos, ennek a népszerűségnek vannak olyan adminisztratív okai is, hogy ennek a bevándorlási ügynek a hivatali képviselője a BÁH. Velük rengeteget vívunk, ugyanis minden eszközzel igyekeznek gátolni a migrációt. [...] Sokszor azért utasítják például el akár a heti húsz órára kért tanulói vízumokat is, merthogy az illető nem beszél magyarul.” (SZ.2)*

Több megkérdezett nem szívesen beszél az őt ért rasszista színezetű atrocitásról, a beszélgetések során többen említik, hogy érzékelik az elmúlt időszak politikai váltoásaival kapcsolatos radikalizálódást, a szélsőjobb megerősödését.

A megkérdezettek nagy része arról számol be, hogy a nyelvi nehézségeken és a hivatalokkal kapcsolatos nehézségeken kívül a lakhatás megoldása jelent problémát. A megkérdezett migránsok általában kis méretű bérlakásban kezdik, sokszor költözködnek, míg lehetőség nyílik a számukra megfelelő lakás bérlésére, jobb esetben megvásárlására. Míg az interjúkból világosan körvonalazódik, hogy az integráció sikeressége leginkább a közvetlen környezeten, iskolán, kisközösségen múlik, a gyakori és kényszerű lakóhelyváltás nem kedvez a migránsok sikeres beilleszkedésének.

Az integráció sikeressége sok esetben az adott migráns személyes motivációján, személyiségén is múlik. A jó mentális állapotú, jövőképpel rendelkező, maguk előtt világos életcélt látó, konvertálható tudással rendelkező emberek még a helyenként „nehézített terep” ellenére is jobban megtalálják számításukat, mint a kevésbé motivált, kapcsolatokkal alig rendelkező társaik. A migrációs háló megléte nemcsak a kezdeti időben segíti az újonnan érkezőket, hanem támaszt, biztonságot jelent a későbbi magyarországi élet minden dimenziójában.

Migráns-szervezetek tevékenysége és kapcsolatrendszer Budapesten

Írásomban a Budapesten működő migráns-szervezetek politikai aktivitásának egyes elemeit, kapcsolatépítési stratégiáit és erőforrásait vizsgálom. A bevándorlók társadalmi integrációjának egyik fontos összetevője a közösségi, politikai életben való részvétel. A társadalmi integráció mértékét és jellegét nem csak az anyagi-gazdasági státus mutatóival vizsgálhatjuk, hanem legalább ennyire fontos a formalizált és nem formalizált társadalmi struktúrákhoz, kollektív döntéshozatali intézményekhez és mechanizmusokhoz való viszony, az azokban való részvétel, illetve a befolyásolásuk érdekében végzett cselekvés. A politikai aktivitás és politikai integráció szűkebb, köznapi és gyakran szakpolitikai értelmezésben az egyének és közösségek politikai képviselői rendszerhez való viszonyát, pártokkal való kapcsolatát, az aktív és passzív választójog gyakorlását jelenti.

Tágabban értelmezve ugyanakkor ide sorolhatjuk a társadalmi mobilizációt, a közösség életének szervezett formáihoz való csatlakozást, valamint ezeknek a társadalmi szervezeteknek a tevékenységét minden olyan esetben, amikor a társadalmi működést befolyásoló hatalmi viszonyok fenntartásával vagy megváltoztatásával kapcsolatos tevékenységet fejtenek ki (Koopmans és Statham, 1999; Koopmans et al., 2005). Jelen elemzés csupán ez utóbbival kíván foglalkozni, nevezetesen a társadalmi (civil) szervezetek működésével. Nem vizsgálom politikai pártok, illetve egyházak működését, noha számos esetben a vizsgált civil szervezetek aktív kapcsolatot ápolnak, sőt strukturálisan is összefonódnak egy-egy párttal vagy egyházzal.

A politikai integráció konceptuális meghatározásaként a társadalmi-politikai participáció és a befogadó társadalom politikai értékeibe, intézményeibe és a politikai elitbe vetett bizalom együttesét használhatjuk (Jacobs és Tillie, 2004). Az integrációt egyfelől tehát egy cselekvési, másfelől pedig egy attitűdbeli vagy

orientációs dimenzióban vizsgálhatjuk. Az első esetben pusztán az aktivitás jellegét, mértékét, erősségét és intenzitását, a másodikban pedig a bizalom erősségét és az értékrend közelségét vagy távolságát tekintjük a politikai integrációt meghatározó változónak.

Az Európai Unió 6-os Kutatási Keretprogramja által támogatott kutatás keretében, egy 3 éves nemzetközi kutatási programban¹ került sor a jelen tanulmány háttéréül szolgáló adatfelvételre és elemzésre. A nemzetközi kutatás „LOCALMULTIDEM: Multicultural Democracy and Immigrants’ Social Capital in Europe: Participation, Organisational Networks, and Public Policies at the Local Level” címmel zajlott 2006 és 2009 között, hat európai nagyváros migráns közösségeit vizsgálva.² A migráns társadalmi szervezetek működésének vizsgálata csupán egy részterülete volt a komplex kutatási munkának, jelen kötet más tanulmánya is foglalkozik a kutatás adatainak elemzésével.³

2008-ban összesen 88 olyan szervezetet találtunk Budapesten, amelyet bevándorlók működtettek, illetve a szervezet képviselői vagy munkatársai döntő többségében bevándorlók voltak. A szervezetek közül 47-tel vettünk fel kérdőívet, ami a szervezet aktivitását, működési módját és kapcsolatrendszerét vizsgálta. Jelen elemzést egyrészt e kérdőívek adatai alapján készítettem⁴, másrészt pedig a kutatáshoz tartozó lakossági survey adatainak elemzésével. Ennek keretében 600 magyart, 300 határon túli magyar bevándorlót, 300 kínai és 300 muszlim bevándorlót kérdeztünk meg Budapesten. A nagyon kicsi szervezeti mintaelemszám csak leíró jellegű elemzéseket tesz lehetővé, a kirajzolódó kép ugyanakkor a budapesti migráns-szervezetek több mint felét magába foglalja, így reményeim szerint értékes információkkal szolgál egy eddig még nem kutatott és dokumentált területről.

A kutatás a politikai integráció mértékét és dinamikáját vizsgálta, azaz a multikulturális demokrácia helyi szintű megvalósulását. Multikulturális demokráciáról akkor beszélünk, amikor az etnikai kisebbségek részt vesznek a demokratikus

1 A „Polgárok és Kormányzás” kutatási prioritás CIT5-CT-2005-028802 szerződésszámmal megvalósuló projektje.

2 A hat város: Madrid, Lyon, London, Zürich, Milánó, Budapest, a kutatásban részt vevő partnerintézmények: Universidad de Murcia; University of Manchester; Université de Genève, Fondation Nationale des Sciences Politiques, Università di Trento, University of Bristol; MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete.

3 Az Örkény – Székelyi szerzőpáros írása a bizalom szerepéről és a Sik – Várhalmi szerzőpáros diszkriminációs tapasztalat alakulásáról készített elemzésének egy része.

4 Szeretnék köszönetet mondani Zakariás Ildikónak, aki rendkívül sokat segített az adatelemzés kezdeti szakaszában, és akivel közös konferencia-előadásban számoltunk be a kutatás első eredményeiről.

folyamatokban, és ezzel egyrészt megbízható információval látják el a politikai elitet a közügyek intézésével kapcsolatos preferenciáikról, másrészt pedig biztosítják a demokratikus intézmények legitimitását a kisebbségi csoportok körében (Fennema és Tillie, 1999, 2001).

Az adatfelvétel és -elemzés során nagy hangsúlyt fektettünk az egyes etnikai csoportok közötti különbség vizsgálatára. A vizsgált civil szervezeteknél elsődleges szempont volt a szervezetet működtető vagy a szervezet tagságában domináló etnikai csoport meghatározása. A bevándorlók társadalmi beilleszkedésének és általában véve társadalmi helyzetének vizsgálatakor bevett szokás az etnikai (állampolgársági) hovatartozás szerinti csoportképzés. Ez az esetek nagy részében összhangban van a bevándorló csoport önmeghatározásával, az etnicitás, illetve az állampolgárság erős és releváns meghatározója az identitásképzésnek, illetve a társadalmi folyamatokban való részvétel jellegének. Ugyanakkor fontos szem előtt tartani, hogy az állampolgárság, azaz egyfajta nemzetállami hovatartozás túlzott hangsúlyozása gyakran elfedi a finomabb etnikai, lokális származásra, nyelvi, kulturális vagy vallási azonosságra, valamint társadalmi státusbeli hasonlóságra visszavezethető csoportképző mechanizmusokat (Wimmer és Glick-Schiller, 2002). Vizsgálatunk esetében egyfajta vegyes megoldást alkalmaztunk. A migráns-szervezetek csoportba rendezésénél nem egynemű, nem is nemzetállami, de a szervezetek által képviselt migránsok közös származására utaló kategóriákat használtunk. Ezek az alábbiak voltak (a típust követő szám a vizsgált szervezetek számát, illetve zárójelben a teljes mintán belüli arányát mutatja):

<i>magyar nemzetiségű</i>	20 (63%);
<i>európai</i>	7 (78%);
<i>muszlim</i>	6 (43%);
<i>kelet-ázsiai</i>	7 (33%);
<i>afrikai</i>	7 (58%).

Látható, hogy az egyes csoportok esetében meglehetősen eltérő identitásképzést feltételeztünk. Az európai és kelet-ázsiai csoportoknál azonos földrajzi régióba tartozó származási országokat vettünk alapul, az afrikaiak esetében ezt kiegészítette egy többségi percepción és attribúción alapuló feltételezett faji-kulturális identitás megléte (Olomofoe, 2000). A muszlimként definiált szervezetek vagy kifejezetten az iszlámhoz köthető tevékenységet folytattak, vagy pedig tagjaik érkeztek muszlim dominanciájú országokból. Az utolsó és legnagyobb csoportot a magyar etnikumú bevándorlók által működtetett szervezetek alkotják, esetükben a közös etnikai-kulturális háttér a meghatározó, az állampolgárság másodlagos, noha számos szervezet egy konkrétan meghatározható földrajzi régióból

(Erdély, Kárpátalja) vagy városból (Nagybánya, Kolozsvár) érkezetteket tömörít, így a tagok állampolgársága (vagy honosítás előtti állampolgársága) is közös, de semmiképpen nem elsődleges csoportszervező.

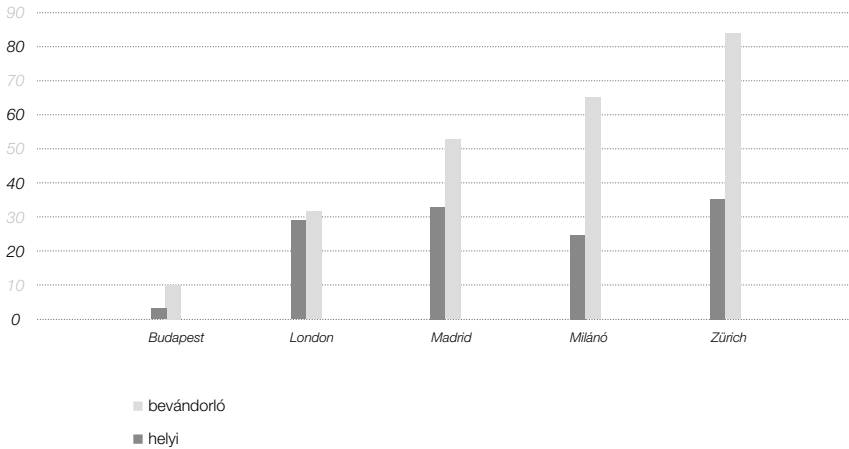
A migráns-szervezetek társadalmi beágyazottsága

A migráns-szervezetek összetétele többé-kevésbé jól tükrözi a főváros bevándorló-lakosságának összetételét. A KSH 2007-es adatai szerint a Magyarországon tartózkodó 174.700 külföldi állampolgár 43 százaléka, 74.300 fő Budapesten él (KSH, 2008). A Budapesten élő bevándorlók nagyobb része a környező országok állampolgára, többségükben magyar nemzetiségűek. 43.500-an európai országok állampolgárai, 17.300-an ázsiai országokból érkeztek. A magyarországi kínaiakra és a vietnamiakra különösen jellemző a fővárosi koncentráció: az előbbiek több mint 80, az utóbbiak több mint 90 százaléka él Budapesten. Afrikai országokból 1.100-an, az észak- és latin-amerikai kontinensről pedig kevesebb mint 2.000-en érkeztek. A 'LOCALMULTIDEM' kutatás adatai szerint a Budapesten élő bevándorlók 51 százaléka magyar nemzetiségű, 11 százaléka kínai, 5 százaléka pedig muszlim országból⁵ érkezett. A kutatás e három csoport politikai integrációját vizsgálta, számos aspektus mellett rákérdezve a civil szervezeti tagságra, illetve a szervezeteken belüli aktivitásra. A megkérdezett bevándorlók nem bizonyultak különösebben aktívnak a civil szervezeti tagságot illetően, noha részvételük még így is meghaladta a magyar lakosságét. A kutatás során vizsgált bevándorlók 9,5 százaléka volt vagy tagja jelenleg is társadalmi szervezetnek. Az „őshonos” fővárosiak között ez az arány mindössze 6,2%-os volt. Nemzetközi összehasonlításban a legtöbb európai városban ennél jóval aktívabbak a lakosok, kétharmaduk-háromnegyedük tagja valamilyen civil szervezetnek (1. ábra). Az európai városokban ugyanakkor a bevándorlók kevésbé aktívak a civil szervezeti tagságot illetően, mint a helyiek. Budapesten a kínai és muszlim csoportok esetében ez a helyzet, a határon túli magyar bevándorlók viszont mind a helyieknél, mind pedig a többi bevándorlónál lényegesen nagyobb arányban (22,1 százalék) tagjai valamilyen civil szervezetnek.

5 A CIA World Factbook definícióját alkalmazva, olyan országokból származó bevándorlók, amelyekben a muszlim lakosság aránya meghaladja az 50 százalékot.

1. ábra

Civil szervezeti tagok aránya bevándorlók és a helyi lakosok körében néhány európai nagyvárosban (%)

A kifejezetten bevándorló vagy etnikai szervezeteknek a bevándorlók kisebb hányada tagja az összes európai városban, így Budapesten is. Zürichben a migránsok 9,4 százaléka, Madridban 7,4, Milánóban 5,3, Londonban pedig csak 1,8 százaléka tagja ilyen szervezetnek.⁶ Budapesten ez az arány mindössze 1%, a kis elemszám miatt nem is értelmezhető az egyes bevándorló csoportok esetében. Persze a szervezet bevándorlóként vagy etnikaként való azonosítása szubjektív, a megkérdezettek nem a kutatás során alkalmazott definíciót alkalmazták, így feltételezhető, hogy az egyéb szervezeti kategóriákban (sport, kulturális, vallási, emberi jogi stb.) is találunk olyanokat, amelyek ilyeneknek minősülnének. A Budapesten élő határon túli magyar és kínai származású bevándorlók is többnyire kulturális és sportegyesületekben aktívak.

A migráns-szervezetek beágyazottságának másik lehetséges mutatója a szervezetek által képviselt közösségek tagjainak aktivitása, részvétele társadalmi szervezetekhez köthető eseményeken, rendezvényeken, illetve más, spontán vagy szervezett mobilizációban. Egy társadalmi szervezet életében nemcsak a formális tagságon keresztül lehet részt venni – sőt gyakran a szervezeti tagság semmiféle szervezeti aktivitással nem jár – hanem a szervezet munkájába bekapcsolódó alkal-

6 A „Localmultidem” kutatásban szereplő hat város közül Lyonban nem vizsgálták a megkérdezettek szervezeti tagságát.

mazottként, önkéntesként, illetve a szervezet rendezvényeinek, programjainak résztvevőjeként vagy támogató szimpatizánsként. Ez természetesen nagymértékben függ az adott társadalom politikai kultúrájától, érdekérvényesítési és mobilizációs stratégiáitól. Annak érdekében, hogy egy-egy migráns közösség társadalmi-politikai aktivitásáról képet kapjunk, ismernünk kell a többségi társadalom aktivitásának jellegét és szintjét. Ebben a kontextusban értékelhetjük az egyes migráns csoportok, valamint a bevándorlók és a helyi lakosok közötti különbségeket. Megvizsgálva a társadalmi közeget, amiben a budapesti migráns-szervezetek működnek, feltűnő mind az „őshonos” lakosság, mind pedig a bevándorlók alacsony aktivitása, társadalmi mobilizációjának hiánya. Az adatfelvételt megelőző egy évben a megkérdezett budapestieknek mindössze 6,3 százaléka tett aktívan erőfeszítéseket véleményének nyilvános kifejtésére, vagy a helyi, vagy országos döntéshozatali mechanizmusok befolyásolására. Olyan tevékenységek tartoznak ide, mint kapcsolatfelvétel parlamenti vagy önkormányzati képviselőkkel, részvétel gyűléseken, sztrájk, csatlakozás petícióhoz, médiaszereplés, valamely mozgalom jelképeinek viselete, adományozás társadalmi célra, termékek bojkottja vagy éppen demonstratív vásárlása, stb. Összehasonlításképp a madridiak 35,2 százaléka, a zürichiek 59,8 százaléka mondhatta el magáról, hogy részt vett a fenti tevékenységek valamelyikében. A fővárosban élő migránsok kevésbé bizonyultak aktívnak, mint a helyi lakosok, esetükben csupán 5,0%-os a részvétel, ugyanakkor jelentős különbség mutatkozik a határon túli magyar, illetve a kínai és muszlim származásúak között. A magyar etnikumú bevándorlók 11,0 százaléka vett részt valamilyen politikai jellegű tevékenységben, szemben a kínaiak 2,4 és a muszlimok 1,0%-ával. Az összehasonlításképp említett Madridban a bevándorlók 23,8 százaléka, Zürichben pedig 25,6 százaléka volt aktív, ami ugyan számottevően elmarad a helyi lakosság aktivitásától, de lényegesen magasabb, mint a Budapesten mért arány.

Végezetül a migráns-szervezetek társadalmi pozíciója, tevékenységük relevanciája mérhető ismertségük fokával is. A budapesti migráns- és etnikai szervezetek ismertsége lényegesen alacsonyabb, mint a hasonló profilú szervezeteké más európai városokban. Az egyes migráns csoportok tagjaitól azt kérdeztük, hogy ismerik-e a saját etnikai csoportjuk legnagyobb vagy legjelentősebb civil szervezetét, illetve rákérdeztünk két másik migráns csoport domináns szervezetére is. Azoknak az aránya a budapesti bevándorlók körében, akik legalább egy szervezetet ismertek a hátról, mindössze 15%. Londonban ehhez hasonló eredményt kaptunk (16,3%), a többi városban azonban ennél lényegesen többen ismerik a szóban forgó szervezeteket. Lyonban a bevándorlók 38,2 százaléka, Milánóban 42,7 százaléka Madridban 59,6 százaléka, Zürichben pedig 64,3 százaléka tudott róluk. A budapesti adatot részben magyarázza a vizsgált három bevándorló cso-

port közötti jelentős eltérés. A határon túli magyar bevándorlók 39,0 százaléka halott már akár a saját, akár a másik két migráns csoport szervezetéről, a muszlimok és a kínaiak között a szervezetek ismertsége gyakorlatilag elhanyagolható volt (2,4 és 1,6%). A határon túli magyarok relatíve nagyobb szervezeti és szervezeti kívüli aktivitása hatással van a civil szféra ismeretére is (a szervezeti tagok, illetve a politikailag-társadalmilag aktívak valószínűbb, hogy ismernek migráns-szervezetet), de a származás önmagában is meghatározó. A kínai és a muszlim közösség ugyanakkor lényegesen fragmentáltabb, esetükben nincsenek meghatározó migráns-szervezetek, az alacsony ismertséget az aktivitás hiánya mellett ez is magyarázza.

Egészében véve elmondható, hogy a Budapesten tevékenykedő migráns-szervezetek ismertsége, társadalmi támogatottsága alacsony. Ez egyrészt a helyi kulturális sajátosságokkal magyarázható: a magyar lakosság önszerveződésre, társadalmi mobilizációra való hajlandósága nemzetközi összehasonlításban is alacsony, a bevándorlók ebbe a referenciakeretbe integrálódnak. Jelentős különbség mutatkozik ugyanakkor az egyes migráns közösségek között annak tekintetében, hogy milyen mértékű a civil társadalomban való részvételük. A muszlim és kínai bevándorlók relatív passzivitását ellensúlyozza a határon túli magyarok aktivitása, ők a magyar lakoságnál is nagyobb arányban vesznek részt civil szervezetek életében, társadalmi mozgalmakban, akciókban. A különbségeket egyfelől a bevándorló csoportok magyarországi gazdasági-társadalmi státusával, valamint a befogadó társadalomtól való szociokulturális távolságuk mértékével magyarázhatjuk, másfelől pedig a származási országok társadalmainak politikai-kulturális mintáit érdemes vizsgálnunk. Ez az elemzés azonban túlmutatna a jelen írás keretein, így a továbbiakban nem foglalkozom vele.

Fontos ugyanakkor néhány szót szólni a migráns civil szerveződések működési sajátosságairól Budapesten. Egy 2009-ben végzett kutatás⁷ keretében interjúkat készítettünk többek között Budapesten működő migráns-szervezetek tagjaival, illetve vezetőivel. A szervezetek vallási, sport- és kulturális tevékenységet folytattak, jelentős szerepet játszva a bevándorló közösségek és a helyi lakosok közötti kapcsolatok, interakciók kialakításában és fenntartásában. A szervezetek többsége napi szintű egzisztenciális gondokkal küzd, nem vagy csak nehezen tudnak hozzáférni a bürokratikus pályázati rendszereken keresztül elérhető állami vagy

⁷ Az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete és az ICCR Budapest Alapítvány által koordinált „Bevándorlók Magyarországon” elnevezésű, az Európai Integrációs Alap által támogatott kutatásról van szó.

önkormányzati forrásokhoz, a magánadományok nem elegendőek a működés fenntartásához. Több szervezeti vezető panaszkodott a többségi társadalom érdeklődésének hiányára, a támogatás elmaradására. Ugyanakkor a megkérdezettek többsége nagyon fontosnak értékelte azt a közvetítő szerepet, amelyet a migráns-szervezetek játszanak a közösségi kohézió és etnikai identitás fenntartásában, valamint a migráns csoport kulturális értékeinek többségi társadalom felé való közvetítésében (Bognár, 2009). A célok elérésének mértékét, a szervezetek közvetítői, érdekképviselői funkciójának betöltését illetően ugyanakkor komoly kétfelvetések merülnek fel a szervezetek képviselőiben is, amit a már ismertetett lakossági adatfelvétel adatai is megerősítenek.

A budapesti migráns-szervezetek jellemzői

A Budapesten tevékenykedő bevándorló-szervezetek nem alkotnak homogén csoportot. A szervezetek etnikai-kulturális meghatározottsága erősebb, mint a tagok jogi státusához köthető identitása, a legtöbb szervezet etnikai, nyelvi vagy vallási alapon szerveződik, az, hogy tagjaik bevándorlók (is), másodlagos szempont. A közös származás a meghatározó, az, hogy valaki tartózkodási vagy letelepedési engedéllyel, menekültként vagy esetleg már magyar állampolgárként él Budapesten, másodlagos fontosságú. Ritkák a „kevert” szervezetek, kifejezetten menekültekből álló szervezetet nem, általában véve bevándorlókat tömörítő elvételre találtunk, esetükben is meghatározó volt a közös etnikai vagy kulturális háttér. A szervezetek küldetését és aktivitását megfigyelve meghatározhatók az egyes migráns csoportok jellegzetességei.

A legnépesebb csoportot a magyar nemzetiségű bevándorlók szervezetei alkotják. Tevékenységük központjában a közösségfejlesztés, közösségépítés áll, az etnikai, illetve lokális identitás őrzése, ápolása. Többségükben kulturális, hagyományőrző szervezetek, erőteljes körükben a kibocsátó közösség, a szülőföld felé irányuló aktivitás. Szociális, humanitárius tevékenység is jellemzi őket, ez azonban döntően a származási közösségek társadalomfejlesztésére irányul, a szociális tevékenység erősen kapcsolódik az etnikai-kulturális kisebbségi identitás megőrzésének, ápolásának programjával a szülőföld kisebbségi magyar közösségeiben. Jelentős körükben a határon túli magyar oktatási és vallási intézmények támogatása, gyakran kapcsolódnak nagyobb magánalapítványok, illetve kormányzati programok támogatási rendszeréhez. A határon túli magyar szervezetek kapcsolatrendszerre többségében más hasonló migráns-szervezetekből áll, jelentős a szülőföldön működő szervezetekkel és intézményekkel való kapcsolat, valamint a nyugati

magyar diaszpóra szervezeteihez is kötődnek. A vizsgált migráns-szervezetek politikai aktivitása nem jelentős, sem a magyarországi, sem pedig a származási országbeli politikai életben nem vesznek részt intenzíven, ugyanakkor jelentős a származási országbeli magyar kisebbségek helyzetére irányuló érdekérvényesítő és lobbitevékenység, többnyire informális, vertikális kapcsolatokon keresztül.

A délkelet-ázsiai bevándorló-közösségeket domináló kínai és vietnami szervezetek tevékenysége sokrétű, fragmentált, egymáshoz csak lazán kapcsolódó. Egy részük vállalkozói, gazdasági érdekképviseléssel foglalkozik, vannak vallási tevékenységet végző szervezetek, a társas kapcsolatok ápolása és a kulturális tevékenység is jellemző. A szervezetek a szűkebb származási régió, az etnicitás és a vallás mentén is elkülönülnek, egymással nincsenek kapcsolatban. Kapcsolattrendszerük etnikailag homogén, elsősorban a magyarországi és globális diaszpórában, valamint a szülőföld közösségeiben működő hasonló profilú szervezetek felé irányul. Politikai aktivitásuk döntően a személyes, helyi vertikális kapcsolatokra épül, a Kínai Népköztársaság területéről érkezők aktívan kapcsolódnak az anyaország diaszpóra-politikájához. Ezek a szervezetek a legkevésbé láthatóak, elszigetelten, csak a szűkebb bevándorló közösségre, illetve működési célra koncentráltan tevékenykednek. Néha csupán évente egyetlen kulturális rendezvény vagy szakmai konferencia megrendezése a szervezet célja. Az alacsony láthatóság ellenére a szervezetek szűkebb közösségi beágyazottsága stabilnak mondható, tevékenységüket döntően önkéntes munkára építve végzik.

A következő nagyobb szervezeti csoportot a „muszlim” szervezetek alkotják. A kategorizáció meglehetősen önkényes, elsősorban a többségi percepción alapul. Egyfelől megfigyelhetünk egy erőteljes vallási-kulturális meghatározottságot, másfelől létezik egy földrajzi-etnikai dimenziója is a csoport meghatározásának. Észak-afrikai, arab, török, kurd, iráni vagy afgán közösségek egyaránt ide sorolhatók. Az önkényes csoportképzésnek megfelelően az egyes szervezettípusok profilja is erősen eltér egymástól. Az etnikailag szerveződő kulturális szervezetek politikailag nem aktívak, ugyanakkor intenzív kapcsolatot ápolnak hazai migráns és magyar szervezetekkel. Gyakori az anyaországból érkező támogatás, tevékenységüket a budapesti helyi közösségekben fejtik ki, programjaik részben az etnikai csoport nyelvi és kulturális identitásának őrzésével, részben pedig a többségi társadalom felé való interkulturális közvetítéssel foglalkoznak. A vállalkozói szakmai szervezetek sem aktívak politikailag, a gazdasági érdekképviselőként magyar kamarákon keresztül igyekeznek ellátni, az üzleti-kereskedelmi kapcsot

latoknak megfelelően magyar és más migráns gazdasági szervezetekkel ápolnak kapcsolatot. A muszlim kulturális szervezetek és vallási közösségek az etnikai beágyazottság ellenére nem hangsúlyozzák az etnikai vagy bevándorló identitást, az iszlám univerzalizmusának jegyében egyaránt képviselnek magyarokat és más országokból bevándoroltakat. Megfigyelhető, hogy az intenzív kulturális és vallási élet mellett ezek a közösségek a legaktívabbak a helyi politikai életben, intenzív érdekérvényesítési tevékenységet folytatnak, a többi szervezetnél gyakrabban vállalnak nyilvános szereplést.

A budapesti migráns-szervezetek közül a legdinamikusabbak és leginkább láthatóak az afrikai szervezetek. A „muszlimokhoz” hasonlóan nem alkotnak homogén csoportot, tevékenységük szerint három kategóriába sorolhatjuk őket. A kulturális szervezetek elsősorban a szűkebb közösség, valamint a közvetlen szimpatizánsok szükségleteit elégítik ki, sport, kulturális és szociális tevékenységen keresztül. Politikailag nem aktívak, a nyilvános megjelenés csak a konkrét programokra, rendezvényekre korlátozódik. Az érdekképviselési, emberi jogi szervezetek ezzel szemben lényegesen aktívabbak, intenzív kapcsolatokat ápolnak magyar és más migráns-szervezetekkel. Gyakoriak a kampányok, antirasszista események, nyilvános megjelenések, intenzív a vertikális kapcsolatépítés, a médiaszereplés. Mindez annak ellenére történik, hogy a vezetők beszámolója szerint ezek a szervezetek küszködnek leginkább forráshiánnyal, a támogatási, pályázati lehetőségek elérésének nehézségével. Ez a szubjektív helyzetértékelés abból is fakad, hogy az afrikai szervezetek körében figyelhető meg leginkább a professzionalizálódás igénye, a szervezetek méretéhez képest viszonylag sok fizetett alkalmazottal működnek, és így a működési nehézségek személyes egzisztenciális problémaként is jelentkeznek. A többi migráns-szervezethez viszonyítva az érdekképviselési szervezetek beágyazottsága a legproblematisabb: a migráns közösség anyagi támogatására nem számíthatnak, a 'mainstream' civil közegben pedig jóval profeszionalisabb és erősebb hazai jogvédő szervezetekkel kényszerülnek versenyezni a szűkös pályázati forrásokért. Az afrikai migráns önszerveződések harmadik csoportját a humanitárius segélyszervezetek alkotják. Ezek általában „vegyes” szervezetek, az afrikai bevándorlók mellett magyar szakemberek, önkéntesek is tevékenykednek bennük. Erősek, jól szervezettek, fő profiljuk a szülőföld és más afrikai országok támogatása, de gyakran szerveznek kulturális rendezvényeket is kiegészítő tevékenységként, illetve egy-egy ügy vagy a szervezet egésze iránti figyelemfelkeltés céljából. Erőteljes politikai aktivitás, kiterjedt magyar szervezeti és vertikális kapcsolatok, gyakori média- és nyilvános szereplés jellemzi az ide tartozó szervezeteket.

A kutatás során vizsgált szervezetek körében meghatároztuk még az európai szervezetek csoportját, ezek azonban sem tevékenységüket, sem kapcsolatrendszerüket, illetve társadalmi bázisukat illetően nem alkotnak homogén csoportot, afféle maradékként szerepelnek a mintában. Elsősorban kulturális, hagyományörző tevékenységet folytatnak, és egy-egy Budapesten élő európai bevándorló-közösséghez kötődnek. Többségük a szomszédos országokból származókat tömöríti, az európaiság nem jelent közös identitást, ugyanakkor kapcsolódhatnak az anyaországból származó határon túli magyar kisebbségi szervezetekhez.

A migráns-szervezetek politikai integrációjának dimenziói

A szervezetek politikai integrációjának mértékét és jellegét négy dimenzióban vizsgálhatjuk. Az első kettő a társadalmi cselekvés típusait és intenzitását méri, egyfelől a rendezvényeken, akciókon való részvételt, illetve azok szervezését, másfelől a közvélemény-formálásra irányuló tevékenységet illetően. Fontos megjegyezni, hogy a politikai integráció attitűdbeli, orientációs dimenzióját jelen tanulmány nem vizsgálja, tehát nincs információnk a politikai cselekvés, illetve politikai kommunikáció tartalmáról. A szervezetek integráltságának vizsgálatakor fontos ez a szempont, ugyanis az aktivitás csak a szervezetek működésének sajátosságairól informál, amelynek segítségével vizsgálhatjuk, hogy az egyes bevándorló csoportok szervezetei egymáshoz képest mutatnak-e eltéréseket vagy hasonlóságokat, valamint a többségi civil szervezetekhez képest miként jellemezhetjük a működésüket. A szervezetek értékorientáltsága, a szervezeti cselekvés integratív, asszimilacionista vagy éppenséggel szegregatív, szeparatista volta kulcsfontosságú ahhoz, hogy képet kapjunk a bevándorló közösségek integrációjáról. A „Localmultidem” kutatás survey adataiból nem bontakozott ki olyan mértékű értékrendbeli különbség a bevándorló csoportok és a magyar társadalom között, ami indokoltá tette volna ennek a dimenzióknak a behatóbb vizsgálatát, valamint az általában véve alacsony szervezeti aktivitás és politikai mobilizációs hajlandóság miatt sincs lehetőségünk a részletesebb elemzésre.

A másik két dimenzió a szervezetek társadalmi beágyazottságát, kapcsolatrendszerét méri. Az egyiknél a társadalmi tőke vizsgálatának Putnam által megfogalmazott dimenzióját használjuk a szervezetek integrációjának vizsgálatához (Putnam, 2000). A társadalmi tőkét jellemző társadalmi kapcsolatokat minőségük, irányultságuk és erősségük szerint két típusba sorolhatjuk, amelyek meghatározzák a társadalmi tőke jellegét.

Összekötő társadalmi tőkéről erős, a saját etnikai csoporton, közösségen belüli kapcsolatrendszer esetén beszélünk. Az ilyen kapcsolatrendszer gyakran alakít ki más csoportokat, közösségeket kizáró csoportidentitást. Az összekötő kapcsolatrendszer a szolidaritásra, kölcsönös támogatásra épülő fontos erőforrás, ugyanakkor túlzott mértéke, illetve kizárólagossága erősítheti a csoport elszigetelődését, a csoporttal szembeni társadalmi elutasítást.

Áthidaló jellegű társadalmi tőkéről akkor beszélünk, ha a kapcsolatrendszer átnyúlik az etnikailag meghatározott csoport- vagy közösségi határokon, összekapcsolva egymástól különböző etnikai vagy kulturális közösségeket. Ezek a kapcsolatok általában gyengébbek, kevésbé intenzívek, mint az összekötő jellegűek, ugyanakkor a migráns közösség társadalmi integrációja szempontjából kulcsfontosságúak, ugyanis lehetőséget adnak az információáramlásra, a különböző kultúrák közötti párbeszédre, ami erősíti a bevándorlók társadalmi elfogadottságát.

A kapcsolatok két típusa nem jelenik meg vegytiszta formában, inkább aszerint csoportosíthatóak egy szervezet kapcsolatai, hogy melyik elem dominálja azokat. Elemzésünkben az azonos etnikumú szervezetekkel ápoltságokat tekintjük összekötő jellegűeknek, a más etnikumúakkal, illetve a többségi társadalom szervezeteivel ápoltságokat pedig áthidaló jellegűeknek.

A politikai integráció negyedik dimenziója az úgynevezett vertikális kapcsolatok sűrűsége és erőssége. A migráns-szervezetek politikai érdekérvényesítése nagymértékben függ a hatalom, a döntéshozatal képviselőihez való viszonyuktól. Ha van kapcsolatuk a helyi vagy országos politikusokhoz, ha képesek megszólítani az államigazgatásban dolgozókat, lényegesen nagyobb eséllyel tudnak érvényt szerezni akaratuknak, mintha csupán a hasonló szervezetekre irányuló horizontális kapcsolataikat működtetnék, vagy a társadalmi mobilizáció és nyilvánosság adta lehetőségekkel élnének. Jelentős különbség van a szervezetek között az alapján is, hogy egyáltalán szerepel-e a repertoárjukban a hatalmi elittel való kommunikáció. A kapcsolatrendszer horizontális-vertikális dichotómiája szintén Putnamtól származik (Putnam, 1993), azonban itt még a horizontális és plurális civil társadalmi kapcsolatok ellentétéként jelenik meg a vertikális, egyirányú, paternalista és regulatív hatalmi kapcsolat a társadalmi szervezetek irányába. Ugyanakkor a civil társadalom és az állam közötti kapcsolat korántsem egyirányú, és a társadalom fejlődése szempontjából alapvető fontosságú a szinergia és az állam civil társadalom általi befolyásolása (Evans, 1996). Elemzésemben a vertikális kapcsolatokat ez utóbbi értelmezésben vizsgálom, feltételezve, hogy a politikai közigazgatási szereplőkkel való kapcsolatépítés és kommunikáció a migráns-

szervezet integráltságát jelzi. Természetesen jelentős különbség van a szervezetek profilja szerint, egy kulturális vagy sportegyesület esetében kevésbé hangsúlyos a vertikális kapcsolatépítés, mint egy jogvédő szervezetnél. A vertikális kapcsolatokat mellett megkülönböztethetünk úgynevezett horizontális kapcsolatokat is. Ezek jellemzője, hogy a kapcsolatrendszerben nincs hierarchikus viszony, nem hatalmi struktúrákhoz kötődik, hanem hasonló pozíciójú társadalmi szervezetekkel létesül. Jellemzőn fogva a horizontális kapcsolatok egyaránt lehetnek összekötők és áthidalók, attól függően, hogy az etnikai csoporton belülről vagy kívülről irányulnak. Érdekes kevert típusok a transznacionális, anyaországbeli vagy más országokban működő szervezetekkel ápolt kapcsolatok. Összekötők annyiban, hogy az etnikai közösség határain nem nyúlnak át, ugyanakkor áthidalóak is, hiszen bekapcsolják a szervezetet egy tágabb, nemzetközi kapcsolatrendszerbe.

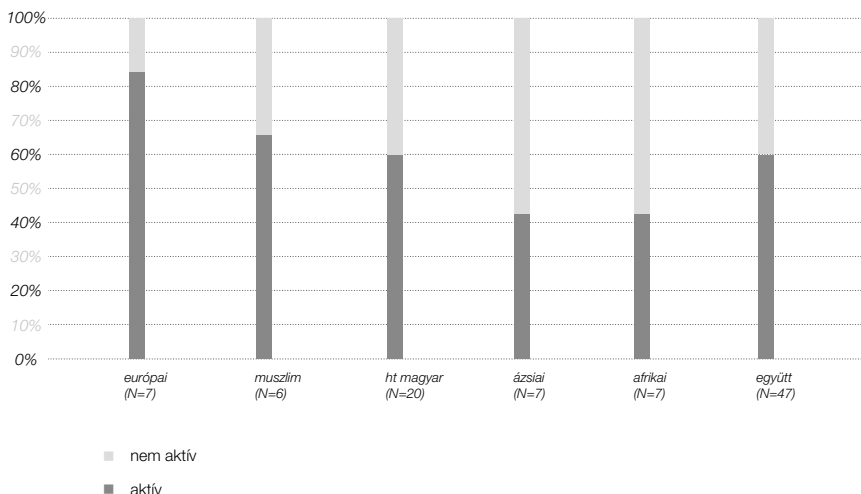
Politikai aktivitás

A budapesti bevándorló-szervezetek a szűken vett politikai aktivitást illetően nem különösebben aktívak. Politikai párthoz vagy mozgalomhoz csupán négyen tartoznak, kampányok és rendezvények szervezésében az adatfelvételt megelőző évben 10 szervezet vett részt legalább egy alkalommal, ez a kérdezettek valamivel több mint 20 százaléka, de rendszeresen (legalább havonta) egyetlen megkérdezett szervezet sem foglalkozik ilyen tevékenységgel. A tágabban vett társadalmi-politikai aktivitást a szervezethez köthető rendezvények, társadalmi események szervezésének gyakoriságával mértük. A politikai témák mellett kulturális, szociális, intellektuális, oktatási, sport, illetve vallási jellegű tevékenységek iránt érdeklődtünk. 28 szervezet (a megkérdezettek 60 százaléka) számolt be arról, hogy az előbbi témák valamelyikében havonkénti vagy heti rendszerességgel szervez rendezvényeket. A társadalmi mobilizációhoz és a nyilvánosságban való megjelenéshez is köthető rendezvények mellett fontos a migráns-szervezetek szolgáltató szerepe is, a professzionális vagy laikus alapon szerveződő segítségnyújtás.

A megkérdezettek közül 23 szervezet (49%) nyújt segítséget a migráns-közösség tagjainak vagy más hozzájuk fordulónak jogi, bevándorlási, lakhatási, munkavállalási és szociális kérdésekben, vagy nyújt pénzügyi vagy természetbeni támogatást, esetleg tolmácsolási segítséget. A megkérdezett szervezetek közül ugyanakkor 13-an (28%) sem rendezvények szervezésével, sem szolgáltatások nyújtásával nem foglalkoznak még havi rendszerességgel sem, így őket nem tekinthetjük aktívnak, 17-en (36%) ugyanakkor mind a rendezvények, mind pedig a szolgáltatások terén rendszeres tevékenységet fejtenek ki.

2. ábra

Rendezvények rendszeres szervezése a szervezetek etnikai háttere szerint

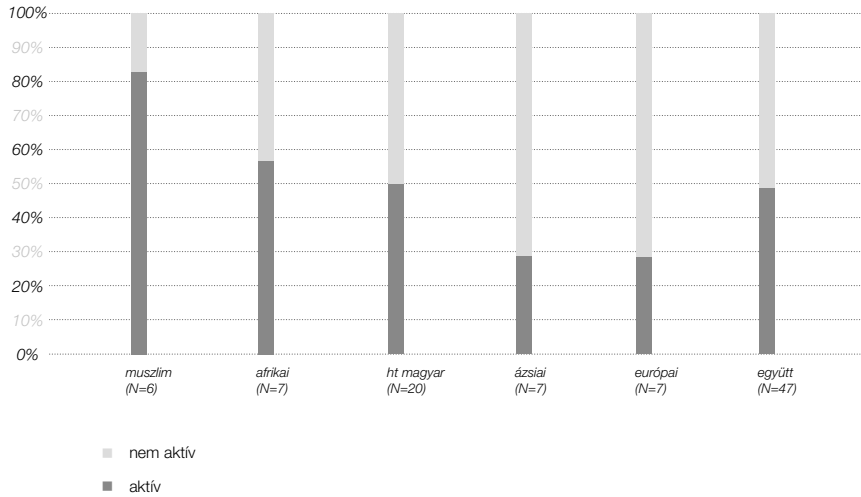

Az európai és a muszlim szervezetek az átlagosnál aktívabbnak bizonyultak a rendezvények szervezése terén, a délkelet-ázsiai és afrikai bevándorlókat tömörítőket kevésbé (2. ábra). A szolgáltatások terén más a helyzet: az ázsiai szervezetek továbbra is meglehetősen inaktívak, a muszlim szervezetek azonban lényegesen aktívabbak ezen a téren, mint a társadalmi mobilizációban. Az afrikai szervezetek is sokkal aktívabbak, mint a rendezvények szervezése terén, ugyanakkor az európai szervezetek jóval kevésbé aktívak a szolgáltatásokban (3. ábra).

A politikai integráció másik fontos mutatója a közvélemény formálására, befolyásolására irányuló tevékenységek gyakorisága. Egy civil szervezet cél- vagy értékorientált tevékenységének sikerét az általa elért társadalmi változásokban, a befolyásolt társadalmi folyamatokban mérheti. Ennek a plurális demokráciákban a társadalmi nyilvánosság a legfontosabb színtere mind a formális (mainstream), mind az alternatív kommunikációs csatornáival. A civil szervezetek médiaszereplése akár helyi, akár országos szinten a helyi, országos vagy akár globális eseményekhez való hozzászólás, a szervezet által képviselt értékek, programok, álláspontok nyilvános kommunikációja, megvitatása egyaránt hozzátartozik a közvélemény befolyásolását célzó szervezeti tevékenységhez. De ide tartoznak a társadalmi érdekérvényesítés militánsabb formái is, a figyelemfelkeltő céllal megvalósított nyilvános demonstrációk, területfoglalások, bojkottok. A budapes-

3. ábra

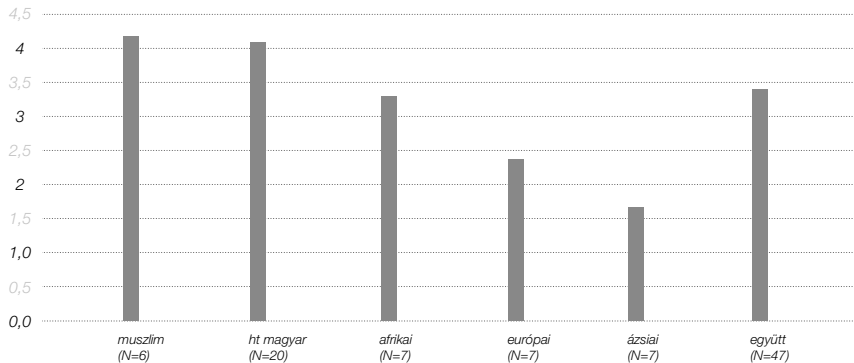
Szolgáltatások rendszeres nyújtása a szervezet etnikai háttere szerint

ti bevándorló-szervezetek társadalmi nyilvánosságra ható tevékenységét inkább a kevésbé militáns formák jellemzik. A szervezet álláspontját tükröző információs kiadványokkal, médiaszerepléssel és sajtótájékoztatókkal kívánják többnyire céljaikat elérni, bojkottban, demonstrációban, területfoglalásban csak egy-két megkérdezett szervezet vett részt az adatfelvételt megelőző évben.

4. ábra

A közvélemény befolyásolására irányuló tevékenységek átlagos száma a szervezetek etnikai háttere szerint

Az előzőekhez hasonlóan a közvélemény befolyásolására irányuló tevékenységek gyakoriságában is jelentős különbség mutatkozik a szervezetek etnikai háttére szerint (4. ábra).

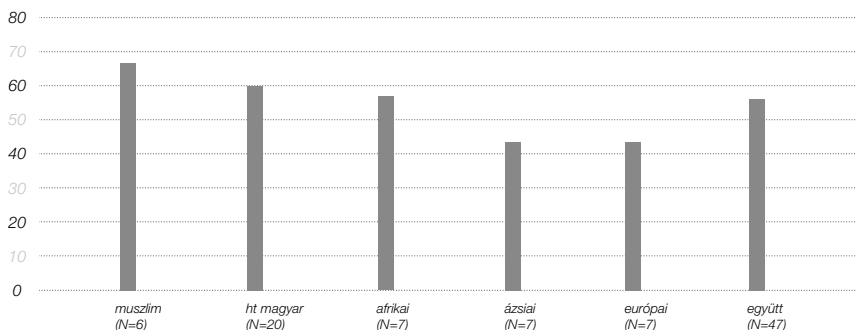
Egészében véve elmondható, hogy a budapesti migráns-szervezetek nem voltak különösebben aktívak a közvélemény befolyásolása terén. Átlagosan valamivel több mint három esemény történt szervezetenként, 12 szervezet (25%) semmiféle ilyen irányú tevékenységet nem végzett, a délkelet-ázsiai és európai szervezetek körében ez az arány 40%-os volt. A muszlim szervezetek mindegyike foglalkozott viszont a társadalmi nyilvánosság konvencionális vagy radikálisabb befolyásolásával, és a határon túli magyar szervezetek is aktívabbnak bizonyultak, mint afrikai, európai vagy ázsiai társaik.

A szervezetek kapcsolatrendszerre

A szervezetek horizontális és vertikális kapcsolatrendszerét elemezve megvizsgáltam, hogy az etnikai háttér mellett van-e hatása a kapcsolatrendszer alakulására a szervezetek már említett tevékenységstruktúrájának (rendezvények szervezése, szolgáltatások nyújtása, közvélemény-formáló tevékenység). Befolyásolhatja még a kapcsolatrendszert a szervezet fejlettsége, szervezettsége (jól szervezett vagy kevésbé szervezett), mérete (különösen a fizetett alkalmazottak száma), valamint a szervezet kora. A tanulmány hátralevő részében arra teszek kísérletet, hogy bemutassam, milyen összefüggések rajzolódnak ki a fenti dimenziókat vizsgálva. A szervezet fejlettségét két dimenzióban mértem.

5. ábra

Jól szervezett szervezetek aránya az egyes etnikai csoportokban (%)

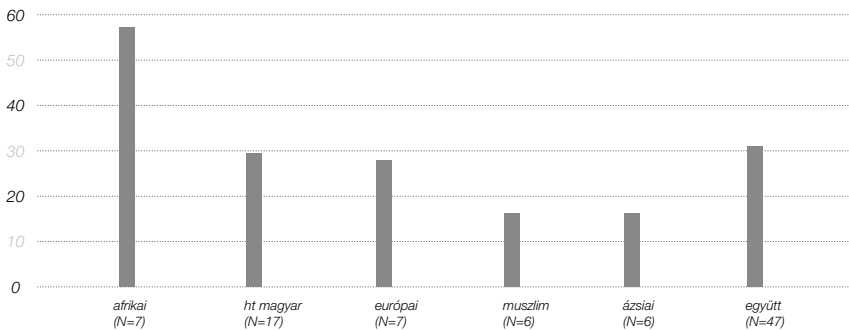

Egyfelől a szervezet formális működésének megalapozottságát vizsgáltam a bírósági bejegyzés, illetve a célkitűzések és működési szabályok meglétével vagy hiányával, másfelől a szervezet működésének technikai feltételeit, azaz a saját telefonszám, postacím, számítógép, fax, internetkapcsolat, e-mailcím és website meglétét. Az összesen kilenc formális és technikai feltételt közül legalább hét megléte esetén tekintettem egy szervezetet jól szervezettnek, ez alatt kevésbé szervezettnek.

A vizsgált migráns-szervezetek körülbelül fele tartozott a jól szervezett kategóriába (5. ábra). A muszlim és határon túli magyar szervezetek az átlagosnál valamivel fejlettebbnek, az afrikaiak átlagosnak, az ázsiaiak és európaiak pedig kevésbé fejlettnak bizonyultak szervezettségi szintjük alapján. Feltételeznénk, hogy a szervezetek technikai fejlettségével összefügg azok mérete, különösen, ha a fizetett alkalmazottak számát vesszük alapul. Munkatársak foglalkoztatásához elengedhetetlen a megfelelő intézményes háttér, valamint egy minimális intézményi infrastruktúra. Az adatokat vizsgálva ugyanakkor nem egyértelmű az összefüggés (6. ábra).

6. ábra

Fizetett alkalmazottakkal működő szervezetek aránya az egyes etnikai csoportokban (%)

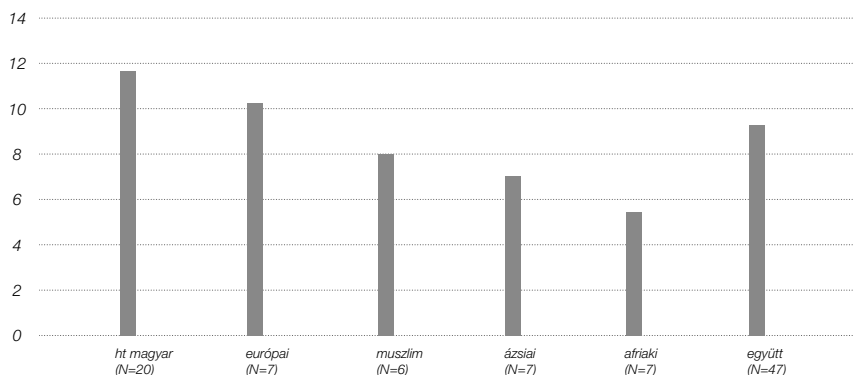
A budapesti migráns-szervezetek kevesebb mint egyharmada dolgozik fizetett alkalmazottakkal. Feltűnő az afrikai szervezetek kiugróan magas aránya, annak ellenére, hogy a szervezettség tekintetében nem tartoztak az élvonalba. A jelenség magyarázható a már említett megélhetés-orientált civil aktivitással, amiről a szervezetek általános bemutatásakor már esett szó. Feltűnő még a muszlim szervezetek körében az alkalmazottakkal dolgozók alacsony száma, az infrastruktú-

rális fejlettség, úgy tűnik, nem jár feltétlenül együtt a formális foglalkoztatással, az önkéntes munkának is nagy szerepe lehet. A legtöbb alkalmazottat foglalkoztató szervezetnek csak egy-két munkatársa van, egy kínai szervezetszámolt be nyolc alkalmazottról, valamint az afrikai szervezetek között volt egy hét és egy hatvan alkalmazottat foglalkoztató.

A szervezetek életkorát illetően is jelentős különbségek mutatkoznak. A legidősebbek a határon túli magyar és európai szervezetek, utánuk a muszlim, délkelet-ázsiai és végül az afrikai bevándorlók szervezetei következnek (7. ábra). Az életkori sorrend jól tükrözi a magyarországi bevándorlás folyamatát: a környező országokból érkező magyar és nem magyar etnikumú bevándorlók voltak az elsők, a muszlim és afrikai országok bevándorlói valamivel később kezdtek el nagyobb számban érkezni, a szervezetek alakítása a társadalmi beilleszkedés előrehaladtával párhuzamosan történt. A délkelet-ázsiai szervezetek relatíve fiatal volta egy kicsit kilóg a sorból. A szervezeteket domináló kínai és vietnami bevándorlók a határon túli magyarokkal szinte egy időben érkeztek az országba, a szervezeteik viszont jóval fiatalabbak. Ez leginkább ezeknek a közösségeknek eltérő asszimilációs mintáival magyarázható, amit a transznacionális kötődések felértékelődése, valamint a helyi társadalmi és politikai aktivitás alacsonyabb intenzitása jellemez.⁹

7. ábra

A szervezetek átlagos kora etnikai csoportonként (év)

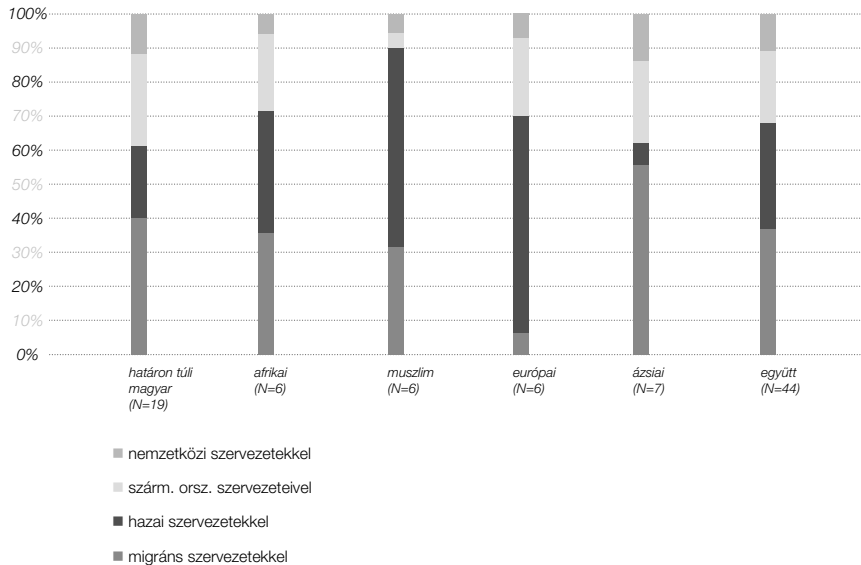
9 Vesd össze az Örkény – Székelyi szerzőpáros migráns csoportokat összehasonlító elemzésével.

A szervezetek horizontális kapcsolatrendszerét vizsgálva rákérdeztünk a migráns-szervezetekkel, hazai nem migráns-szervezetekkel, az anyaország civil szervezeteivel, valamint a nemzetközi szervezetekkel ápolts kapcsolatokra. A kapcsolatok közül a migráns-szervezetekre irányulót összekötő jellegűnek, a hazai szervezetre irányulót áthidaló jellegűnek tekintem. A származási országbeli és nemzetközi kapcsolatok keverték, az előbbieket inkább összekötőnek, az utóbbiak inkább áthidalónak tekinthetők. A budapesti migráns-szervezetek átlagosan 8,4 másik szervezettel vannak kapcsolatban. A legkiterjedtebb kapcsolati hálóval a határon túli magyar szervezetek bírnak (11,5 kapcsolat), utánuk az afrikaiak következnek (8,7 kapcsolat). A muszlim, európai és ázsiai szervezetek kapcsolati hálója közel azonos nagyságú, az ázsiai szervezetek átlagosan 5,1, a másik két csoportba tartozók pedig 5,2 másik szervezettel állnak kapcsolatban. A horizontális kapcsolatok összetételét illetően további különbségek fedezhetők fel (8. ábra).

Az ázsiai szervezetek feltűnően nagy arányban más migráns-szervezetekkel ápolnak kapcsolatot, a többségi társadalom civil szervezeteivel alig állnak kapcsolatban. Az európai szervezeteknél ennek épp az ellenkezője figyelhető meg: más migráns-szervezetekkel alig, hazai szervezetekkel annál inkább van kapcsolatuk.

8. ábra

A horizontális kapcsolatok átlagos számának alakulása a szervezetek etnikai háttere szerint

Feltűnő még a nemzetközi és szülőföldre irányuló kapcsolatok alacsony intenzitása a muszlim szervezeteknél, valamint a relatíve nagy transznacionális aktivitás a határon túli magyar és ázsiai szervezetek esetében. A horizontális kapcsolati háló mintájából a muszlim és európai szervezetek magyar társadalom felé való nyitottságára és az ázsiai szervezetek elzárkózására következtethetünk.

A migráns-szervezetek egymás közötti kapcsolatrendszerét vizsgálva új dimenzióba helyezhetjük az összekötő és áthidaló jellegű kapcsolatokat. A többségi civil társadalom kontextusában kézenfekvőnek tűnt a migráns-szervezetekkel ápoltságokat automatikusan összekötő jellegűnek, a hazai szervezetekre irányulókat pedig áthidalónak definiálni. A kisebb-nagyobb szociális-kulturális hasonlóságok ellenére sem tekinthetők azonban a fővárosi bevándorlók homogén közegnek. Az egyes etnikai és kulturális csoportok közötti társadalmi távolság sokszor nagyobb, mint a csoport és a befogadó magyar társadalom közötti. Ugyanakkor mégis feltételezhető valamiféle közös identitás, sorsközösség a migráns-szervezetek között, amit elsősorban a jogszabályi, hatósági környezet hasonlósága, valamint a meghatározó hazai társadalmi szervezetekhez fűződő kapcsolat, valamint – egyre inkább – a jelentős szervezeti identitásformáló hatással bíró támogatási források, szponzorok határoznak meg.¹⁰ A migráns-szervezetek kapcsolatrendszerében megjelennek azok a szervezetek is, amelyekkel nem készült kérdőíves adatfelvétel, összesen 88 szervezet szerepel a kapcsolatrendszert bemutató ábrán (9. ábra).

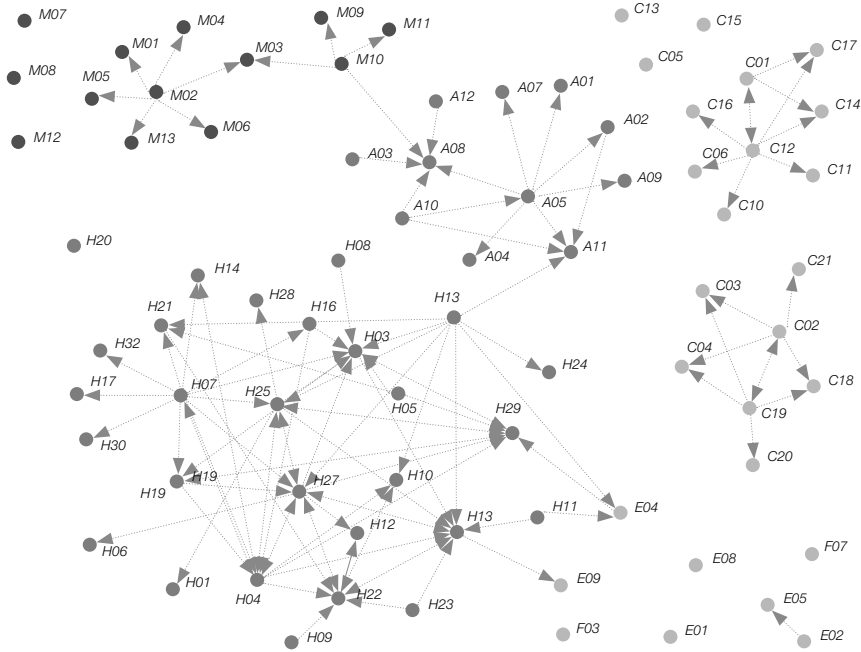
Az ábrán a „H” betűkód a határon túli magyar szervezeteket, az „E” az európaiakat, a „C” a délkelet-ázsiaiakat, az „A” az afrikaiakat, az „M” pedig a muszlimokat jelöli.

A délkelet-ázsiai szervezetek áthidaló jellegű kapcsolatokat nem ápolnak más migráns-szervezetekkel, két egymástól is elkülönülő kapcsolati hálót működtetnek: az egyikbe kínai, a másikba vietnami szervezetek tartoznak, tehát az etnikai elkülönülés itt is megvalósul. A csoporton belüli kapcsolatokkal sem rendelkező három szervezet egy kínai keresztény közösség, egy kínai természetgyógyász egyesület, valamint egy laoszi szervezet. Az afrikai szervezetek is elkülönülnek etnikailag, egymással ugyanakkor sűrű kapcsolatrendszert működtetnek két csomóponti szervezet köré tömörülve. Egy-egy áthidaló kapcsolatuk van egy muszlim és egy határon túli magyar szervezet irányába.

¹⁰ Ilyenek az Európai Menekültügyi Alap, az Európai Integrációs Alap, valamint a határon túli magyar támogatások kiosztásával foglalkozó közalapítványok.

9. ábra

A migráns-szervezetek közötti kapcsolatrendszer alakulása

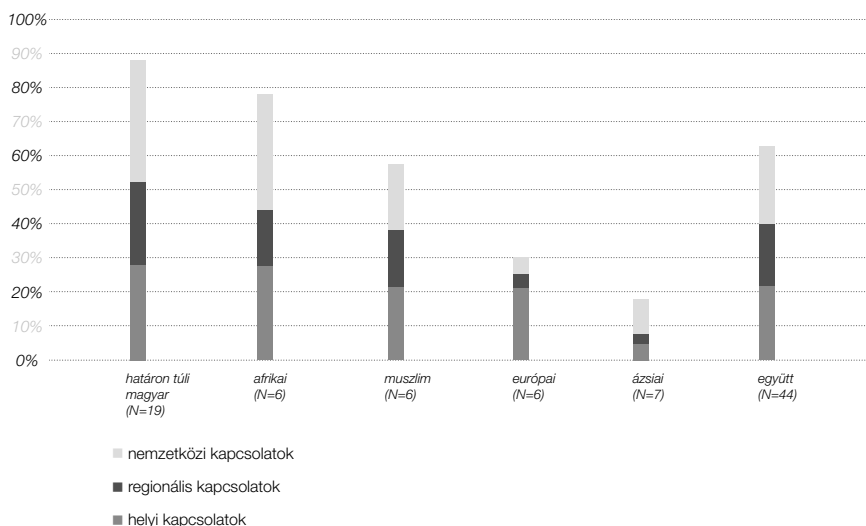

A muszlim szervezetek lazábban szerveződött kapcsolati hálóval bírnak, az európaiakhoz hasonlóan fragmentáltak, a különbséget egyetlen, központi pozíciójú szervezethez fűződő kapcsolataik okozzák. Ez egy arab üzletembereket tömörítő szervezet, a transznacionális identitás magyarázza a központi pozíciót.

A szervezetek társadalmi beágyazottságának és politikai aktivitásának egyik legerősebb mutatója a szervezet vertikális kapcsolatrendszere. A migráns-szervezeteknél rákérdeztünk mind a helyi, mind a regionális, illetve az országos intézményekhez, hatalmi struktúrákhoz való viszonyukra, azok megszólítására, befolyásolására tett kísérleteikre. A vertikális kapcsolatok száma a horizontális kapcsolatoknál alacsonyabbnak mutatkozott, átlagosan 6,4 kapcsolata volt egy-egy szervezetnek. Az egyes etnikai csoportok esetében a kapcsolatok számának alakulása a szervezetek politikai integrációjának további sajátosságait tárja fel (10. ábra).

10. ábra

A vertikális kapcsolatok átlagos számának alakulása a szervezetek etnikai háttere szerint

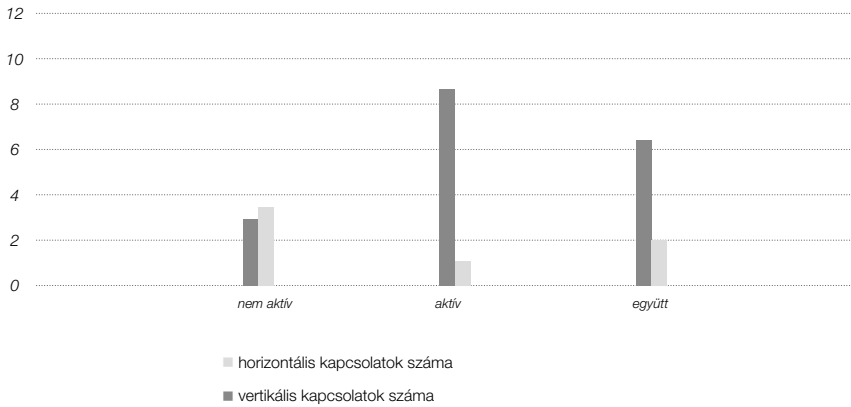
Az ázsiai szervezetek vertikális kapcsolatrendszere messze elmarad a többi migráns csoportétól, sem helyi, sem pedig országos szinten nem kapcsolódnak erősen a hatalmi struktúrákhoz. Ez csak tovább erősíti a szervezetek horizontális kapcsolatrendszerében is megfigyelt elszigetelődést. Az európai szervezetek helyi hatalomhoz fűződő kapcsolatai nem maradnak el számottevően a többi migráns csoportétól, ugyanakkor regionális vagy országos szintű kapcsolatokkal nem nagyon rendelkeznek. Ez összhangban van a szervezetek erőteljes áthidaló kapcsolatrendszerével a magyar civil szervezetek irányában. Az afrikai szervezetek vertikális kapcsolatai megfelelnek a fővárosi átlagnak, a muszlim és határon túli magyarok pedig az átlagosnál több kapcsolattal bírnak. A muszlimok esetében főleg az országos elitekkel, intézményekkel, a határon túli magyaroknál pedig az országos és a regionális struktúrákkal ápoltt kapcsolatok adják a többletet.

A továbbiakban azt vizsgálom, hogy vajon az etnikai háttér mellett hatással van-e a kapcsolatrendszerre a szervezetek egyéb, a fentiekben már tárgyalt tulajdonsága. Elsőként a szervezetek aktivitásának és a kapcsolatrendszer sűrűségének összefüggéseit elemzem. Feltételezhető, hogy az aktívabb, nagyobb mobilizációs potenciállal bíró szervezetek horizontális és vertikális kapcsolatrendszere is kiter-

jedtebb. Az elemzéshez mind a társadalmi mobilizációs tevékenységek, rendezvények szervezését, mind pedig a szolgáltatások nyújtását alapul vettem, feltételezve, hogy az előbbi hatása erősebb lesz (11. és 12. ábra).

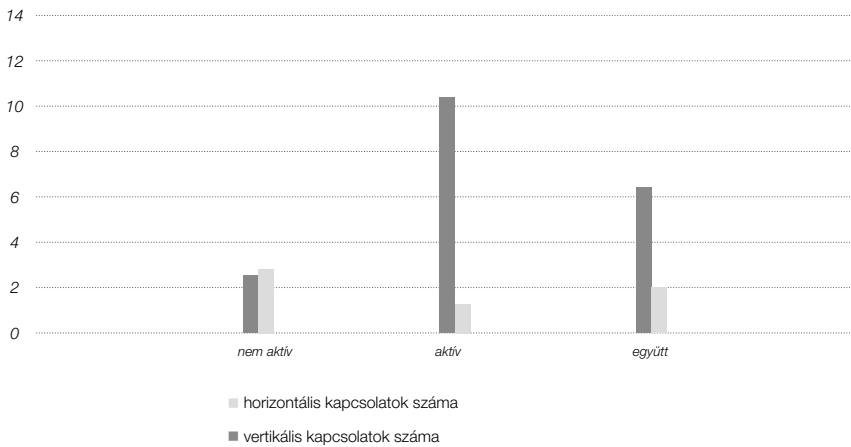
11. ábra

Kapcsolatok átlagos száma a mobilizációs tevékenység szintje szerint

12. ábra

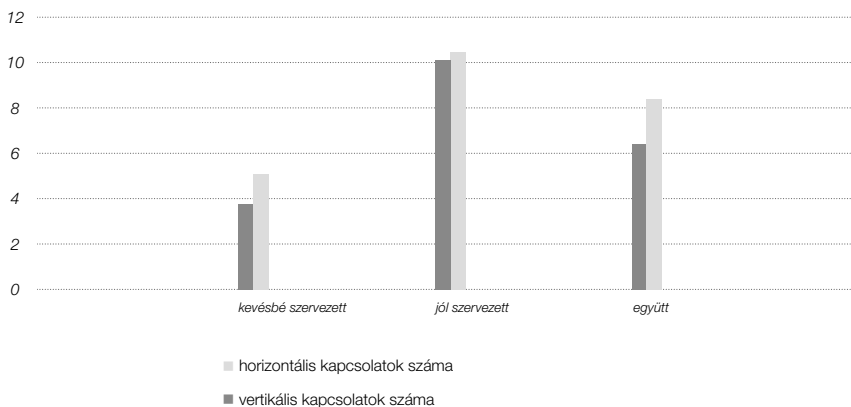
Kapcsolatok átlagos száma a szolgáltatási tevékenység szintje szerint

Az ábrákat megfigyelve láthatjuk, hogy mindkét esetben összefüggés van a szervezeti aktivitás, illetve a horizontális és vertikális kapcsolatok intenzitása között. Az aktív szervezetek kapcsolatrendszere is kiterjedtebb, mind a más civil szervezetek irányába, mind pedig a hatalom helyi, regionális vagy országos képviselői irányába. A szervezet aktivitása a vertikális kapcsolatokra erősebb hatással van, mint a horizontálisakra, kevésbé valószínű, hogy rendezvények szervezésével vagy szolgáltatások nyújtásával nem vagy csak alkalmasszerűen foglalkozó szervezetek kapcsolatot ápolnak politikusokkal, önkormányzati képviselőkkel, intézményvezetőkkel vagy államigazgatási szakemberekkel. Kezdeti feltételezésemmel ellentétben a szolgáltatások nyújtása és a kapcsolatrendszer intenzitása között erősebb az összefüggés, mint a rendezvények szervezésének és a mobilizációnak tekintetében. Feltételezhető, hogy a kapcsolatok egy része inkább a magyar társadalmi-politikai berendezkedésből ismert „kijáró” típusú, felülről meghatározott hierarchikus kapcsolat, és csak kevésbé a társadalmi-politikai érdekérvényesítés csatornája.

13. ábra

Kapcsolatok átlagos száma a szervezetek fejlettsége (szervezettsége) szerint

A migráns-szervezetek fejlettsége szintén szoros összefüggést mutat a szervezetek kapcsolatrendszerével (13. ábra). A stabilan működő, technikailag felszerelt szervezetek mind a horizontális, mind a vertikális kapcsolatok kiépítése és ápolása terén előnyt élveznek. Különösen erőteljes a szervezettség hatása a vertikális kap-

csolatokra: telefonszám, levelezési cím, internetes láthatóság nélkül jóval nehezebb az igazgatási politikai elittel a kapcsolattartás, mint más civil szervezetekkel. A migráns-szervezeti kapcsolatok hálózata is mutatja, hogy a horizontálisnak tekintett kapcsolatok is sokszor hierarchikusak, a központi helyzetű, nagy, stabil és jól szervezett szervezetekhez alárendelt pozícióban kapcsolódnak kisebb, kevésbé fejlett vagy intézményesült szervezetek.

Végezetül bemutatnék néhány további összefüggést a budapesti migráns-szervezetek kapcsolatrendszere, illetve a szervezetek közéleti aktivitása, mérete, illetve kora között (1. táblázat). A közvélemény befolyásolására irányuló akciók gyakorisága mind a vertikális, mind a horizontális kapcsolatok számával összefügg, azaz minél aktívabb a szervezet, annál kiterjedtebb a kapcsolatrendszere is. Az alkalmazottak számával ugyanakkor nem mutat összefüggést a szervezetek kapcsolatrendszere, a fizetett alkalmazottak megléte nem erősíti a szervezet társadalmi-politikai beágyazottságát. A szervezet kora esetében már találunk szignifikáns összefüggést, de csak a vertikális kapcsolatok esetében: minél régebbi egy szervezet, annál valószínűbb, hogy van kapcsolata a politikusokhoz vagy vezető hivatalnokokhoz. A többi civil szervezettel való kapcsolatot ugyanakkor nem befolyásolja a szervezet kora.

1. táblázat

A vertikális és horizontális kapcsolatok száma, valamint a közvéleményformálásban való részvétel gyakorisága, a szervezet mérete és kora közötti összefüggés alakulása

		vertikális kapcsolatok száma	horizontális kapcsolatok száma
közvélemény-formálás gyakorisága	Corr.	0,525	0,627
	Sig.	0,000	0,000
	N.	47	44
alkalmazottak száma (teljes- és részmunkaidős)	Corr.	-0,091	-0,177
	Sig.	0,563	0,275
	N.	43	40
a szervezet kora	Corr.	0,414	0,136
	Sig.	0,004	0,378
	N.	47	44

Következtetések

A budapesti migráns-szervezetek és közösségek politikai aktivitása európai viszonylatban alacsonynak mondható, ugyanakkor megfelel a hazai lakosság aktivitási szintjének, sőt, esetenként még meg is haladja azt. A migráns-közösség rendkívül heterogén, jelentős különbség mutatkozik a határon túli magyar bevándorlók és a muszlim, afrikai vagy délkelet-ázsiai csoportok beilleszkedési mintái, társadalmi cselekvése között.

A fővárosi migráns-szervezetek ismertsége alacsony, társadalmi bázisuk szűk, a migráns közösségek sem a szervezeti tagság, sem a szervezetek tevékenységében való aktív részvétel iránt nem érdeklődnek különösebben, ami szintén nem kirívó a lakosság egészével összehasonlítva. A szervezetek kapcsolatrendszerét befolyásolja etnikai háttérük, különösen a más – bevándorló vagy helyi – civil szervezetekkel ápoltt horizontális kapcsolatok terén. A határon túli magyar szervezetek rendelkeznek a legkiterjedtebb kapcsolati hálóval, a muszlim szervezetek inkább vertikális kapcsolatok építésével, az afrikaiak horizontális kapcsolatokéval foglalkoznak. A délkelet-ázsiai szervezetek a leginkább elszigeteltek mind a horizontális, mind pedig a vertikális kapcsolatok terén.

A kapcsolatok sűrűségét az etnicitáson túl egy sor más tényező is befolyásolja. A szervezetek közösségi és szolgáltató tevékenysége egyaránt mérsékelten pozitív hatással van a kapcsolatrendszerre, különösen a szolgáltató tevékenység befolyásolja a horizontális kapcsolatok sűrűségét. Minél stabilabb, minél intézményszerűbb egy szervezet, annál kiterjedtebb a kapcsolatrendszere. A közvélemény befolyásolására irányuló akciók szervezése vagy az azokban való részvétel erős pozitív korrelációt mutat a kapcsolatrendszer kiterjedtségével, és a szervezet kora is meghatározó, bár ez utóbbi csupán a vertikális kapcsolatok sűrűségére nézve.

Jelen tanulmány a migráns-szervezetek működésének csupán egy apró részletébe enged bepillantani, a rendelkezésre álló adatok további elemzésével újabb dimenziók és összefüggések tárhatók fel. A kis elemszám mindenképpen óvatosságra int, ugyanakkor a bemutatott tendenciák és összefüggések nincsenek feltűnő ellentmondásban más kutatási adatokkal és tapasztalatokkal. A szervezetek társadalmi beágyazottságának, működési mechanizmusainak alaposabb megismerése érdekében fontos lenne egy újabb, a jelenleginél kiterjedtebb adatfelvétel, ennek megtörténteig azonban kénytelenek vagyunk a jelen tanulmányban ismertetett adatokra hagyatkozni mint a budapesti (és magyarországi) migráns-szervezetek körében végzett egyetlen kvantitatív kutatására.

Irodalom

BOGNÁR KATALIN (2009): *Kapcsolatok és erőforrások, bevándorlók és befogadók. In: Bevándorlók Magyarországon. Az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete és az ICCR Budapest Alapítvány által végzett kutatás zárótanulmányai. Budapest. 123–147.*

EVANS, PETER (1996): *Government Action, Social Capital and Development: Reviewing the Evidence on Synergy. World Development, 24, 6. 1119–1132.*

FENNEMA, MEINDERT – TILLIE, JEAN (1999): *Political Participation and Political Trust in Amsterdam. Civic Communities and Ethnic Networks. Journal of Ethnic and Migration Studies, 25(4). 703–726.*

FENNEMA, MEINDERT – TILLIE, JEAN (2001): *Civic Community, Political Participation and Political Trust of Ethnic Groups. Connections, 24, 1. 27–41.*

JACOBS, DIRK – TILLIE, JEAN (2004): *Social Capital and Political Integration of Migrants. Journal of Ethnic and Migration Studies, 30, 3. 419–427.*

KOOPMANS, RUUD – STATHAM, PAUL (1999): *Challenging the Liberal Nation-State? Postnationalism, Multiculturalism, and the Collective Claims Making of Migrants and Ethnic Minorities in Britain and Germany. American Journal of Sociology, 105, 3. 652–696.*

KOOPMANS, RUUD – STATHAM, PAUL – GIUGNI, MARCO – PASSY, FLORENCE (2005): *Contested Citizenship: Immigration and Cultural Diversity in Europe. University of Minnesota Press, Minneapolis*

KSH (2008): *Demográfiai évkönyv, 2007. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest*

OLOMOOFE, LARRY (2000): *Egy fekete közösség létrejötte Budapesten? In: Sik Endre – Tóth Judit: Diskurzusok a vándorlásról. Sik Kiadó, Budapest. 50–59.*

PUTNAM, ROBERT D. (1993): *What Makes Democracy Work? National Civic Review, 82, 2, 101–108.*

PUTNAM, ROBERT D. (2000): *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*. Simon and Schuster, New York

WIMMER, ANDREAS – GLICK-SCHILLER, NINA (2002): *Methodological Nationalism and Beyond: Nation-state Building, Migration and the Social Sciences*. *Global Networks*, 2, 4. 301–334.

Civil tanácskozások a bevándorlók integrációjáról

Bevezető

E tanulmányban egy 2009-es kutatás néhány tartalmi és módszertani tanulságát adjuk közre. A cél az volt, hogy több módszer együttes alkalmazásával megvizsgáljuk: miként látják a bevándorlók integrációjának problémáit maguk a bevándorlók és a befogadó társadalom tagjai, és milyen javaslatokat fogalmaznak meg a problémák megoldására. E cél elérése érdekében civil tanácskozásokat szerveztünk, amelyeken laikus résztvevők vitatták meg egymás közt a bevándorlás kritikus kérdéseit, és fogalmazták meg javaslataikat, szakértők véleményének meghallgatását követően. A tanácskozásokat előkészítendő a befogadó társadalom körében reprezentatív közvélemény-kutatást, fókuszcsoportos vizsgálatot és intézményi interjúkat készítettünk. A bevándorlók körében pedig olyan félig strukturált interjúkkal dolgoztunk, amelyekben igyekeztünk fényt deríteni a bevándorlás történetére és motivációs hátterére, valamint a hivatalokkal, a munkával és az iskolával kapcsolatos tapasztalatokra. A kutatás egyik tanulsága az, hogy miközben a befogadó társadalom tagjai jelentős mértékben alulinformáltak és elutasítók a bevándorlókkal kapcsolatban, azok, akik a civil tanácskozások során jobban megismerkedtek a tényekkel, és érvelő módon alakíthatták ki álláspontjukat, empatikusabbnak és toleránsabbnak mutatkoztak az átlagnál.

1. A kutatás elméleti háttere

1.1. A bevándorlók integrációjának kérdése

Az emberek különböző okok miatt dönthetnek a migráció mellett, és különböző okokból kerülhetnek olyan helyzetbe, hogy úgy érzik, vándorolniuk kell. A hagyományos elméleti felfogás szerint a vándorlás hátterében vonzó és taszító tényezők

egyaránt állnak (Tóth, 2001; Hárs, 2001). A tasztító tényezők okozzák az adott országból való elvándorlást, a vándorlás irányát pedig, azt, hogy hova, mely országba megy valaki, a vonzó lehetőségek határozzák meg. Ugyanakkor napjainkban ez, a kibocsátó közösség szempontjából *disszimilációs* és a befogadó közösség szempontjából *asszimilációs*, illetve tágabban *integrációs* paradigma a nemzetközi vándorlás értelmezéséhez csak részlegesen járul hozzá. Ma a vándorlás gyakran a migrációs láncokat alapul vevő dinamikus modellek mentén írható le (pl. Boyd, 1989; Krit – Lim – Zlotnik, 1992; Melegh et al., 2009). A vándorlás továbbá lehet periodikus, időben korlátozott, szociológiai értelemben nem befejezett, illetve a kötődés az elvándorolt és a kibocsátó közösség között nagyon sokféle formában fennmaradhat. Kutatásunk a bevándorlók integrációjának problémáira irányult, így értelemszerűen támaszkodtunk a hagyományos paradigmára, úgy azonban, hogy a terepmunka során igyekeztünk hasznosítani a kötődés, temporalitás, migrációs láncok, intézményi és kapcsolati kudarcok (Nagy, 2009) elemzési eszköztárát is.

A bevándorlók integrációja, adott esetben az állampolgárság megszerzéséhez vezető út, több aspektust is érint (Bijl et al., 2008). Az integráció egyrészt jogi, politikai folyamat, amelynek során a bevándorló a társadalom többségéhez hasonló jogokat és kötelezettségeket szerez, és beilleszkedik a politikai közösségbe. Másrészt egy szocioökonómiai folyamat is, amelynek legfontosabb elemei a munkavállalás és az adófizetés, és ezen keresztül a befogadó ország gazdasági életében való részvétel. Harmadrészt pedig az integráció egy szociokulturális vetülettel is rendelkezik, amely magába foglalja a bevándorló és a többségi társadalom közötti sokrétű kapcsolatok kiépülését, és a befogadó ország nyelvének, szokásainak és normáinak megismerését és elfogadását.

Az integrációs folyamat sikeressége vagy sikertelensége a befogadó társadalom nyitottságán és előítéletességének fokán is múlik. Az egyik legutóbbi közvélemény-kutatás adatai szerint Magyarországon a legkevésbé pozitív a bevándorlás megítélése az Európai Unió 27 tagországa közül.¹ Magyarország esete azért is meglepő, mert az EU régi tagországaikhoz viszonyítva Magyarországon alacsony az itt élő bevándorlók aránya. Míg a nem EU-tagországozból érkező bevándorlók az EU össznépességének közel 4 százalékát teszik ki, addig ez az arány Magyarországon nem éri el az 1 százalékot.

1 Az Eurobarometer 69 felmérésében 2008 tavaszán a magyar lakosság 10 százaléka értett egyet azzal az állítással, hogy „A bevándorlók sokat adnak Magyarországnak”, míg az EU átlaga az egyes országokra vonatkoztatva 44 százalék volt.

Magyarország bizonyos szempontból sajátos módon ágyazódott be a nemzetközi migráció folyamatába: nincs jelentős migrációs hatásnak kitéve, ám célországgá vált a kilencvenes évek során azon csoportok tekintetében, amelyek fontosak a globalizáció szempontjából. Jelentős számban vannak jelen szerződéses kvalifikálatlan munkavállalók, nagyobb számban megjelentek a jól kvalifikált ún. „átmeneti szakképzett” migránsok, és megfigyelhető a nők egyre fokozottabb részvétele a nemzetközi migrációs folyamatokban. Ugyancsak kimutatható, hogy a migránsok területi elhelyezkedése és koncentrációja Budapesten és környékén, az ország középső régiójában jól illeszkedik a tőkebefektetések földrajzi mintájához (Melegh et al., 2004).

1.2. A deliberatív módszertan indokoltsága

Azt mondhatjuk, hogy a részvétel témaköre, az állampolgári részvétel kérdése reneszánszát éli napjainkban. Részvételi demokrácia, participáció, deliberatív demokrácia, az érintettek bevonása, konszenzuseresés, ezek mind olyan hívószavak, amelyek a hagyományos részvételi mechanizmusokon túlmutató, mélyebb és egyben a résztvevőktől nagyobb elkötelezettséget kívánó folyamatokat takarnak. Számos okot említhetünk, amelyek újból előtérbe helyezték a részvétel problematikáját.

A képviseleti elv keltette feszültségre és az értelmes, valódi tartalommal bíró részvétel modern plurális társadalmakban való korlátozottságára válaszul született meg a deliberatív demokrácia eszméje, amelynek egy változatát Jürgen Habermas dolgozta ki. Ez az ideális kisközösségre és a képviseleti demokráciára – mint a politikai spektrum két végpontjára – jellemző politikai részvételi formák alternatíváját kívánja nyújtani (Habermas, 1996).

Habermas kiemeli, hogy napjainkban a nehézségeket nem lehet egyszerűen az ideális kisközösség közvetlen demokratikus modelljéhez való visszatéréssel megoldani. A komplex, plurális társadalmak nem képesek bonyolult politikai folyamatokat úgy leegyszerűsíteni, hogy azok beleférjenek szemtől szembeni tárgyalásos mintákba.

Ezekre a problémákra kívánnak egyfajta megoldást nyújtani az ún. deliberatív technikák, amelyek azzal a céllal jöttek létre, hogy egy aktuális téma érintettjeit bevonják a döntés-előkészítés folyamatába. Ezek a folyamatok egy olyan kommunikációs tér létrehozását kísérlik meg, ahol a közösség tagjai megvitathatják a

számukra nagy fontossággal bíró ügyeket, kifejezhetik nézeteiket, és a többiek véleménye által formálhatják saját véleményüket. Mindezek eredményeképpen képesek lehetnek tájékozott döntéseket hozni és ajánlásokat adni az őket érintő kérdésekben. Az állampolgári tanácskozás egyike a leggyakrabban használt deliberatív technikáknak, amelyet Ned Crosby fejlesztett ki 1971-ben, válaszul az amerikai demokrácia működésének hiányosságaira (Crosby, 1991, 1996). A civil tanácskozás két legfontosabb eleme, a kiegyensúlyozott vitahelyzet megteremtése és a résztvevők objektivitásra törekvő tájékoztatása is azt a célt szolgálja, hogy a kiválasztott paneltagok együtt képesek legyenek az adott ügyről „bölcsek laikusok” (Pataki, 2007) módjára tájékozott döntést hozni. Az állampolgári vitán és közös gondolkodáson – vagyis a deliberáción – túl a panelnak állást is kell foglalnia az adott ügy kapcsán vagy ajánlások, vagy egy konkrét döntés támogatásának vagy elutasításának formájában.

Bár a módszer elsődlegesen a hosszú demokratikus múltta visszatekintő országok, az intézményesült demokráciák problémáira keresett választ, manapság már gyakran használatos fejlődő országokban (pl. Indiában), illetve újonnan alakult demokráciákban is (pl. Oroszországban) (Wakeford, 2002). Ez a „technológia-transzfer” nem mindig problémamentes, hiszen eltérő politikai kultúrákban a társadalom eltérő módon reagál a deliberatív folyamatokra: kérdéses a döntéshozók nyitottsága a deliberatív szemlélet és módszer iránt, az állampolgárok együttműködési hajlandósága és az eredmények hasznosíthatósága is.

Korábbi, a bevándorlás, integráció témakörében tartott állampolgári tanácskozásról nem tudunk, de más deliberatív módszerekkel már kutatták ezt a témát.² Ezen túl jelen kutatásban új elemnek tekinthető a bevándorlók paneljének tanácskozása. Mint ahogyan azt a módszer neve is mutatja, az állampolgári tanácskozás elsősorban a már egy politikai közösséghez tartozókat kívánja bevonni a szakpolitikai döntéshozatal formálásába. Ritkán szerveznek civil tanácskozást azoknak a csoportoknak, amelyek a politikai akaratnyilvánítás hagyományos formáiból is kiszorulnak.

2 Például ez volt az egyik témája egy összeurópai deliberatív közvélemény-kutatásnak (Europolis. A deliberative polity-making project – <http://www.europolis-project.eu/>), illetve egy olaszországi deliberatív közvélemény-kutatásnak (IntUne – <http://www.intune.it/research-materials/turin>).

2. A befogadó társadalom bevándorlókkal kapcsolatos attitűdje

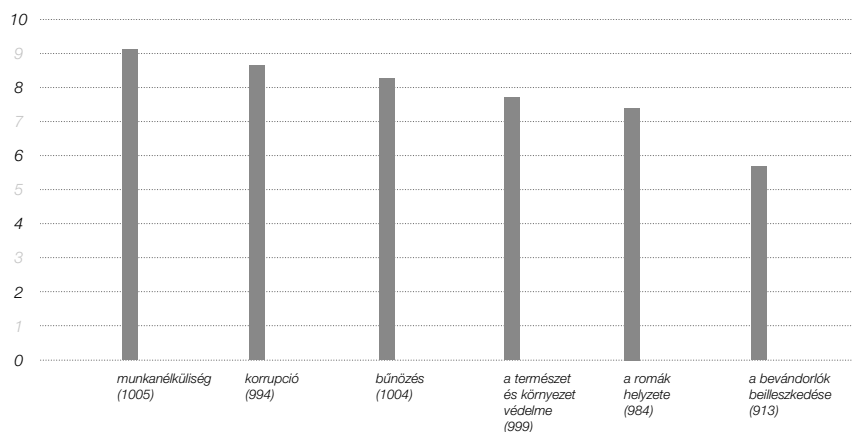
Ez a fejezet a vizsgálat során készített közvélemény-kutatás eredményeit mutatja be. A közvélemény-kutatás fő célja az volt, hogy felmérjük a befogadó társadalom bevándorlókkal kapcsolatos attitűdjét a civil tanácskozások előkészítése érdekében. A kérdőíves felmérést a TÁRKI végezte 2009 júniusában 1009 fő megkérdezésével. A felmérés mintája reprezentatív a magyar 18 év feletti lakosságra, ezért az eredmények általánosíthatók a befogadó társadalomra.

2.1. A probléma elhelyezése

A felmérés alapján a magyar társadalom a bevándorlók beilleszkedését a megkérdezett egyéb társadalmi problémákhoz képest nem tartja annyira súlyosnak. Az 1. ábrán jól látható, hogy a munkanélküliséget tekintik a legnagyobb problémának, és ezt követi a korrupció és a bűnözés. Érdekes, hogy a romák helyzete és a bevándorlás csak a környezetvédelem kérdésköre után következik a probléma súlyosságának megítélését tekintve.

1. ábra

A társadalmi problémák súlyosságának megítélése („A következő megoldásra váró társadalmi problémák közül melyiket mennyire tartja súlyosnak?”, 0–10, átlag, a válaszadók száma zárójelben szerepel)

2.2. A bevándorlás jelenségének megítélése

Egy 0–10 skálán a megkérdezettek 45 százaléka említette, hogy a bevándorlók integrációja súlyos társadalmi probléma (7–10), és 38 százalék tekinti közepesen súlyosnak a problémát (4–6). A bevándorlás mint társadalmi probléma *súlyosságának* megítélését nem befolyásolják olyan demográfiai változók, mint a kor vagy a nem, ahogy a kognitív mobilizációs képességek sem. Budapesten, ahol a Magyarországon élő bevándorlók fele tartózkodik, az átlagnál csak valamelyest látják súlyosabbnak a problémát. Érdekes eredmény, hogy elsősorban az 5000 fő alatti lélekszámú, kisebb településeken élők tartják ezt a problémát súlyosnak, holott nekik van talán a legkevesebb közvetlen tapasztalatuk a jelenséggel kapcsolatban.

A kulturális erőforrások hatása a probléma súlyosságának megítélésére szignifikáns. Az iskolai végzettség és a foglalkozási-munkaerőpiaci státusz például befolyásolja, hogy mennyire tekinti valaki súlyos problémának a bevándorlást, mivel minél kevésbé képzett valaki, annál súlyosabbnak tartja a problémát, és ennek megfelelően a szakmunkások és betanított munkások fele gondolja, hogy a probléma súlyos, míg ez az arány a tanulók és inaktívak között csupán 29 százalék.

A kérdőív tartalmazott a személyes és intézményi bizalom szintjének mérésére szolgáló kérdéseket, amelyeknek szintén szignifikáns hatása van a probléma súlyosságának megítélésére. Minél kevésbé bízik valaki az emberekben, annál súlyosabbnak tartja a bevándorlás problémáját, és ugyanígy alakul a különböző intézményekbe vetett bizalom hatása is.

A bizalomhoz hasonló, a viselkedést, attitűdöket befolyásoló tényező a félelem, amelynek ebben az esetben szintén van statisztikailag is kimutatható hatása. Azok körében, akik azt mondták magukról, hogy gyakran vagy nagyon gyakran szoktak félni, magasabb az aránya azoknak, akik súlyosnak tekintik a bevándorlók integrációjának problémáját. Ilyen módon a bevándorlás megítélését mind a bizalom, mind a félelem befolyásolja.

A nemzeti identitás tartalmát számos, a témában készült elméleti és empirikus kutatás hozza összefüggésbe a bevándorlók megítélésével és az idegenellenességgel. Mind a szociálpszichológia, mind a szociológia vizsgálja a csoporthoz tartozás hatását a csoporton kívüliek megítélésére. A felmérés eredményei alapján a bevándorlás súlyosságának megítélésére az identitásnak, a magyarságtudat tartalmának valóban hatása van. A magyar önazonosság primordiális jellemzőinek – mint a magyar születési hely, a magyar szülők – hangsúlyozása a bevándorlás negatívabb megítélésével jár együtt. Minél fontosabbnak tartja valaki a magyar-

ság meghatározásakor a magyar születési helyet, a magyar szülőket és a magyar állampolgárságot, annál súlyosabbnak ítéli meg a bevándorlók integrációjának problémáját –, hisz az állampolgárság kivételével ezeket egy bevándorló már nem tudja teljesíteni.

Általában elmondható, hogy a megkérdezettek *túlbecsülik* a Magyarországon élő külföldiek számát. A KSH adatai szerint 2009. január 1-jén 184 358 külföldi állampolgár élt Magyarországon, ehhez képest a megkérdezettek 51 százaléka 250 ezernél többre becsülte a számukat, körülbelül 13 százalék becsülte helyesen, 15 százalék becsülte alul, míg jelentős számban, a válaszadók 20 százaléka nem tudott becslést adni a kérdésre (ld. 1. táblázat). Figyelmet érdemel, hogy a jelenség nagyságát így túlbecsülve sem tekintik a megkérdezettek nagyon súlyos problémának a bevándorlók beilleszkedését.

A Magyarországon élő *külföldiek számának megítélése* nem egységes az egyes társadalmi csoportok körében. Az iskolázottsággal egyrészt csökken a „nem tudja” válaszok aránya, másrészt a külföldiek számát helyesen becslők aránya nő, a középfokúnál magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők 18 százaléka mondta, hogy a külföldiek száma 160 és 250 ezer között van. A kérdésre a nők és az 50 év felettiek nagyobb arányban nem tudtak választ adni, mint a férfiak vagy a fiatalabbak. A Magyarországon élő külföldiek valós számát jelentősen túlbecslik a vállalkozók és a szélsőséges politikai véleménnyel rendelkezők – 36 és 34 százalékuk gondolja, hogy több mint 500 ezer külföldi él itt.

A bevándorlók számának becslése mellett fontos, hogy hogyan ítélik azt meg a megkérdezettek. Általában elmondható, hogy elhanyagolható azok aránya, akik a bevándorlást növelnék, a válaszadók egyharmada gondolja, hogy ugyanezen a szinten kellene a számukat tartani, és további 29-29%-uk gondolja, hogy egy kicsit vagy lényegesen csökkenteni kellene. Ebben a tekintetben a nők általában megengedőbbek, mint a férfiak.

1. táblázat

A Magyarországon élő külföldiek számának becslése és megítélése

Ön szerint hány külföldi él ma Magyarországon?	
N	1009
kevesebb mint 40 ezer	0,7%
40-100 ezer	6,6%
100-160 ezer	8,4%
160-250 ezer	13,4%
250-500 ezer	21,7%
500 ezernél több	28,8%
nem tudja	20,3%
összesen	100,0%

Az Ön véleménye szerint a Magyarországra bevándorlók számát...	
N	1009
lényegesen növelni kellene	0,5%
egy kicsit növelni kellene	2,6%
kb. ugyanezen a szinten kellene tartani	33,1%
egy kicsit csökkenteni kellene	28,9%
lényegesen csökkenteni kellene	28,5%
nem tudja	6,3%
összesen	100,0%

A kulturális erőforrások, mint az iskolai végzettség, a bevándorlók számának megítélését is befolyásolják. A magasabb iskolai végzettség megengedőbb attitűdökkel párosul, és így az értelmiségi munkát végzők is pozitívabban állnak a kérdéskörhöz – csupán 13 százalékuk mondja, hogy lényegesen csökkenteni kellene a bevándorlók számát. Érdekeség, hogy a politikai beállítottság is meghatározza az attitűdöket, a baloldali beállítottságúak megengedőbbek, mint a magukat közép-pen állónak vagy jobboldalinak vallók.

A bevándorlók számának megítélésére mind a személyes, mind az intézményi bizalomnak van hatása. Minél kevésbé bízik valaki az emberekben, annál elutasítóbb a bevándorlókval szemben is. Így azok 44 százaléka, akik úgy gondolják, hogy szinte sosem lehetünk elég óvatosak az emberekkel szemben, lényegesen csökkentené a bevándorlók számát is. A személyes bizalomhoz hasonlóan az intézményekbe vetett bizalom is pozitívan befolyásolja a bevándorlók számának megítélését. Általában az intézményekben kevésbé megbízók negatívabban áll-

nak a bevándorlókhoz, nagyobb arányban mondják, hogy csökkenteni kellene a számukat.

A kulturális erőforrások és a bizalom mellett a külföldi tapasztalatok is befolyással bírnak a bevándorlókkal szembeni attitűdökre. Azok, akik már éltek külföldön, vagy vannak külföldi barátaik, nagyobb arányban gondolják, hogy a bevándorlást ugyanezen a szinten kellene tartani (38-43 százalék), és kisebb arányban mondják, hogy a számukat lényegesen csökkenteni kellene (13-17 százalék).

A magyarságra való büszkeség általában kirekesztő jellegű, a bevándorlókkal szembeni negatív attitűddel jár együtt. Azok körében, akik nagyon büszkék a magyarságukra, 35 százalék lényegesen csökkentené a külföldiek számát. Minél fontosabbnak tartja valaki a magyarsága meghatározásakor a magyar nyelvet, a magyar születési helyet, a magyar szülőket és a magyar állampolgárságot, annál negatívabban áll a külföldiekhez.

Az átlagosnál elégedettebbek, boldogabbak, magasabb szubjektív társadalmi státusúak az átlagosnál lényegesen kisebb arányban vélekednek úgy, hogy a bevándorlók számát jelentősen csökkenteni kellene, és magát a bevándorlást is kevésbé érzik súlyos problémának. A magasabb szubjektív életminőségűek az átlagosnál szignifikánsan kevésbé gondolják azt, hogy a bevándorlás növeli a bűnözést, a munkanélküliséget, és hogy a bevándorlóknak meg kell tanulniuk magyarul.

Azok ellenben, akiket az átlagosnál inkább jellemez az anómia, az elidegenedés, a normaszegésre való hajlam és a gyakori félelem, nagyobb gondnak érzik a bevándorlást, és inkább gondolják úgy, hogy a bevándorlást számottevően korlátozni kellene.

2.3. A bevándorlás előnyei, hátrányai

A bevándorlással kapcsolatos attitűdök felmérésére a kérdőív tartalmazott néhány állítást, amelyek mind a pozitív, mind a negatív attitűdök feltérképezésére irányultak. A bevándorlók beilleszkedésének tartalmát tekintve a megkérdezettek 83 százaléka ért inkább vagy teljesen egyet azzal a kijelentéssel, hogy a bevándorlóknak kötelességük megtanulni magyarul és alkalmazkodni a szokásainkhoz és törvényeinkhez (ld. 3. ábra). Amit viszont a bevándorlók adhatnának Magyarországnak, azt lényegesen kevesebben értékelik – 42 százalék gondolja, hogy a bevándorlók valamelyest nyitottabbá teszik Magyarországot, és csak 27 százalék, hogy hasznára válnak a magyar gazdaságnak. Mindeközben 71 százalék ért azzal

egyet, hogy elveszik a munkát a magyarok elől, és 58 százalék, hogy miattuk növekszik a bűnözés. A magyar nemzetiségűek állampolgárságának megkönnyítése speciálisabb kérdéskör, mivel nem általában érinti a bevándorlókat. Mindazonáltal ezzel az állítással 72 százalék ért egyet teljesen vagy valamelyest.

2. táblázat

A bevándorlás megítélése (százalék)

	nem tudja	egyáltalán nem ért egyet	inkább nem ért egyet	inkább egyetért	teljesen egyetért	összesen	N
a külföldieknek kötelességük megtanulni a nyelvünket és alkalmazkodni a mi szokásainkhoz, törvényeinkhez	1,4	3,1	12,8	40,8	41,9	100,0	1008
a bevándorlók elveszik a munkát azok elől, akik Magyarországon születtek	2,6	6,1	20,4	37,1	33,8	100,0	1007
a magyar nemzetiségű bevándorlók számára könnyebbé kellene tenni a magyar állampolgárság megszerzését	3,2	7,5	17,5	39,5	32,2	100,0	1008
a bevándorlók miatt növekszik a bűnözés	5,2	9,1	28,3	41,8	15,6	100,0	1008
a bevándorlók nyitottabbá teszik Magyarországot az új eszmék és kultúrák iránt	5,1	17,9	35,1	34,9	7,1	100,0	1006
a bevándorlók hasznára válnak a magyar gazdaságnak	6,1	21,7	45,9	22,6	3,7	100,0	1008

A 2. táblában látható állítások mögött húzódó struktúra után kutatva két fontosabb dimenziót lehet elkülöníteni. Az egyik dimenzió a bevándorlás kulturális és gazdasági előnyeit foglalja magába, míg egy másik a munkahelyek elvételét és a bűnözést magába foglaló negatív attitűdöket és a bevándorlók kötelességeire vonatkozó elvárásokat tartalmazza. A bevándorlás kulturális és gazdasági előnyeit képviselő attitűdök erőteljesebben vannak jelen Budapesten, és általában elmondható, hogy ez az attitűd a nagyobb településeken inkább megjelenik. Inkább látják a bevándorlás kulturális és gazdasági előnyeit a vállalkozók, az értelmiségiek és általában a tanultabbak. Pozitívan hat az ilyen jellegű attitűdökre a külföldi tapasztalat, az, hogy valaki járt vagy élt külföldön, vagy vannak külföldi barátai. Az emberekkel és az intézményekkel szembeni bizalom szintén elősegíti azt, hogy valaki a kulturális és gazdasági előnyeit lássa a bevándorlásnak. Akinek a magyarországi születési hely és a magyar szülők kevésbé hangsúlyosak a nemzeti identitás

megfogalmazásakor, az a kulturális és gazdasági előnyök terén is pozitívabb a bevándorlókkal szemben.

A bevándorlókkal kapcsolatos félelmek és elvárások jellemzőbbek a kevésbé tanultak, a betanított és segéd munkások körében. Az előző dimenzióval konzisztens módon azok, akik kevésbé bíznak az emberekben vagy az intézményekben, illetve a szélsőséesebb politikai nézeteket vallók kevésbé viszonyulnak pozitívan a bevándorlókhoz. Azok, akik az átlagosnál nagyobb lelki zavarokkal jellemzik magukat (nagyobb az anómiára, félelmekre, elidegenedésre, normakerülésre való hajlamuk), inkább gondolják azt, hogy a bevándorlók a bűnözés és a munkanélküliség növekedését eredményezik.

Érdekes módon a külföldi tapasztalat ezeket az attitűdöket is felerősíti, így annak, hogy valaki élt külföldön, kettős hatása lehet – feltehetőleg annak függvényében, hogy milyen a külföldi tapasztalat jellege. Akik számára mind a decizionális, mind a primordiális elemek nagy fontossággal bírnak, azok a bevándorlást nagyobb kihívásként élik meg, mint azok a válaszadók, akiknek ezek az elemek kevésbé fontosak magyarságuk jellemzésekor.

Végül azzal az állítással, hogy a magyar nemzetiségűek számára könnyebbé kellene tenni az állampolgárság megszerzését, Budapesten az átlagosnál kevésbé (28 százalék) értenek egyet. A kisebb településeken inkább jelen van ez az attitűd (38 százalék), de a külföldi tapasztalat és az emberekkel szembeni bizalom szintén elősegíti az ezzel való egyetértést. Azok a válaszadók, akik büszkébbek magyarságukra, és azok, akiknél magyarságuk meghatározásakor a decizionális, választható elemek fontosabbak, mint a születés vagy a szülők, ugyancsak az átlagnál inkább könnyítenék meg a magyar nemzetiségűek számára az állampolgárság megszerzését. Érdekes módon az intézményekkel szembeni bizalom ebben az esetben ellentétes hatással bír: akik kevésbé bíznak az intézményekben, azok tennék könnyebbé a magyar nemzetiségűek állampolgárság-szerzését. Ez a mindenkori kormánnyal szembeni politikai beállítottsággal áll összefüggésben.

2.4. Az egyes bevándorló csoportokkal szembeni beállítottság

Az egyes bevándorló csoportokkal szembeni attitűdöket külön is megvizsgálva jól látható, hogy a határon túli magyarok megítélése nagyban különbözik az egyéb csoportok megítélésétől. Míg a válaszadók 72 százaléka adna letelepedési engedélyt egy büntetlen előéletű és munkával rendelkező határon túli magyarnak, addig egy hasonló státusban levő arab, izraeli, afrikai, ukrán, szerb, kínai és cigány

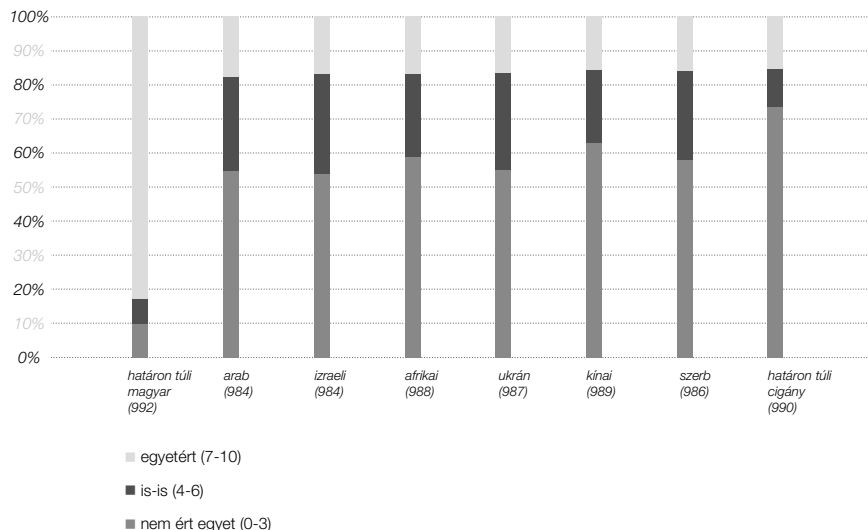
származású ember számára csak 16-19 százalék biztosítaná ugyanezt.

A határon túli magyarok megítélésében nincs különbség iskolai végzettség szerint, de a többi csoport esetében pozitívabb attitűd tapasztalható a felsőfokú végzettségűek körében.

A külföldi tapasztalat, vagyis hogy valaki járt vagy élt külföldön, vannak külföldi barátai, pozitívan hat ebben az esetben is. Az emberekkel szembeni bizalomnak a határon túli magyarok megítélésében nincs hatása, de a többi csoportnál megengedőbb viselkedést indukál. Az intézményi bizalom tekintetében elmondható, hogy általában pozitív a hatása az egyes csoportok elfogadásában, ugyanakkor ennek csak a nem magyarok esetében van hatása. A politikai beállítódásról érdemes megemlíteni, hogy csak a határon túli magyarok megítélésében játszik szerepet – aki baloldalinak vallja magát, kevésbé nyitott a határon túli magyarokra, csak 60 százalékuk fogalmazott meg pozitív választ az átlagos 72 százalékkal szemben.

2. ábra

Az egyes bevándorló csoportokkal szembeni beállítottság („Mennyire értené egyet azzal, ha a hatóságok letelepedési engedélyt adnának egy büntetlen előéletű és munkával rendelkező...”, a válaszadók száma zárójelben szerepel)

Minél büszkébb valaki a magyarságára, annál inkább befogadó a határon túli, hasonló kultúrájú és nyelvű magyarokkal, míg ugyanaz a büszke magyarság a többi bevándorló csoport esetében a növekvő elutasítással jár együtt, ebben az esetben vannak, akik már kihívásként élik meg a kultúrájukat tekintve idegen csoportokat. Ezt mutatja az is, hogy az inkább primordiális (magyar szülők, magyar születési hely) nemzeti identitással rendelkezők kevésbé nyitottak a bevándorlók más csoportjaira, míg a decizionális (civil és kulturális) nemzeti identitással rendelkezők nyitottabbak e csoportokra.

Az átlagosnál jobb élethelyzetben lévő, kiegyensúlyozottabb lelki adottságokkal rendelkező emberek minden esetben az átlagosnál inkább pártolnák a külföldiek letelepedését, ezzel szemben az átlagosnál rosszabb pszichés adottságú emberek minden esetben az átlagosnál kevésbé látnák szívesen azt.

3. A fókuszcsoportok és interjúk néhány tanulsága

A befogadó társadalomról a már említett országos kérdőíves felmérésen túl két fókuszcsoportos vizsgálat is készült, egy Budapesten, egy pedig Kaposváron. Ezenkívül összesen tizenöt interjút készítettünk az integrációban érintett szervezetek képviselőivel. Állami-, önkormányzati- és civil szervezetek vezetői és képviselői az oktatás, az egészségügy, a jog és a szociális ellátás oldaláról mondták el tapasztalataikat a bevándorlók integrációjával kapcsolatban, valamint munkáltatók tapasztalatait is meghallgattuk ugyanerről. A bevándorlókkal készült tizenhét interjú alanyai közelítőleg reprezentálták a kutatás célcsoportját (harmadik országból, hosszú távú letelepedés szándékával érkezők).

Azt tapasztaltuk, hogy a befogadó társadalom tagjai számára azok az alkalmak, akár a fókuszcsoportos beszélgetés, akár az interjú-szituáció, ahol a bevándorlás és a bevándorlók integrációjának kérdése a téma, sok esetben kitüntetett alkalmat jelentenek az önreflexióra, a saját identitás megfogalmazására. Így gyakran a „mi és ők” (in-group és out-group) kategorizáció adja a megbeszélés értelmezési keretét, és meghatároz olyan sajátosságokat, amelyek az ilyen módon megkülönböztetett csoportokra általában azért lesznek jellemzőek, mert a pusztán kategorizáció jelentősen befolyásolja a különböző („mi” és „ők”) csoportokkal kapcsolatos percepciót, attitűdöket és viselkedést.

A leggyakoribb jelenség a külső csoport észlelt homogenitása (ők mind egyformák) és a saját csoport preferálása (ők mások, de mi különbek vagyunk és többet, jobbat is érdemlünk).

A társas identitás elmélete (Tajfel et al., 1971) a fenti jelenség, a saját csoport felé történő pozitív irányú torzítás okaként a csoportból származtatott pozitív önértékelés motivációját nevezi meg.

3.1. A fókuszcsoportos kutatás eredményei

Az eredmények azt mutatják, hogy a bevándorlókat a befogadó társadalom tagjai nem pusztán homogén csoportnak látják, hanem többnyire egyáltalán nem látják. A bevándorlók integrációját a megkérdezettek más társadalmi problémáknál kevésbé súlyosnak tekintik. Általános volt az a tapasztalat, hogy a bevándorlók és a bevándorlás okozta problémákat még a jelentősen frusztrált csoportok és egyének is csekély, illetve elhanyagolható jelentőségűnek ítélték a korrupció, az adófizetési morál, a gazdasági válság és nem utolsósorban a hazai romák integrációjának megoldatlan kérdéseivel összevetve. A magyarországi romák integrációjának kérdése sokkal több érzelmet, és helyenként többségi büntudattal színezett negatív sztereotipizálást váltott ki, mint a bevándorlás témája. A bevándorlás „problémáját” nemcsak hogy hátra sorolták, hanem olyan jelenséggé minősítették, amely nem érte el a magyar társadalom ingerküszöbét. Eredményeink azt mutatják, hogy van ugyan valamilyen kollektív reprezentációja a bevándorlásnak, de ez egyelőre reflektálatlan, feldolgozatlan, nem „éljük meg” ezt a helyzetet.

A fókuszcsoportok résztvevői a „bevándorlót” nem azonosították a Magyarországon tartózkodó bármely külföldivel. A bevándorló véleményük szerint szándéka szerint minősül annak, vagyis ha itt kíván letelepedni, hosszú távon elköteleződik az országban maradás mellett. Ebben az esetben minősítése általában pozitív, elmentében azokkal, akik érzelmileg nem tűnnek elkötelezettnek, és pusztán funkcionális okból (munkavállalás, üzleti haszon szerzése vagy az Európai Unióba való bejutás miatt) vannak itt. Ebben a megkülönböztetésben tisztán követhető az az érzelmi, attitűdbeli változás, ami azzal kapcsolatos, hogy egy adott egyént vagy csoportot az in-group-ba tartozónak minősítenek.

A befogadókkal szembeni érzelmi azonosulás hiányát az egyes csoportok közül elsősorban a kínaiakkal kapcsolatban kifogásolták, azt állítva, hogy a kínaiak pusztán az üzleti haszon miatt vannak itt, és ha az üzlet nem megy, továbbállnak. A bevándorlókról szóló közbeszéd a fókuszcsoportokból ítélve elsősorban a kínaiakkal foglalkozik. Ők külsődleges jegyek alapján jól azonosítható csoportot

alkotnak, viszonylag elkülönülten élnek, és mert kiskereskedelmi tevékenységet folytatnak, sokak közvetlenül is érintkeznek velük. Számukat a fókuszcsoporthoz résztvevői többnyire jelentősen túlbecsülik, megítélésüket nehezen feloldható kettősség jellemzi; egyrészt gazdaságilag konkurenciát jelentenek a befogadó társadalom kereskedői számára, és ez törvényszerűen negatív sztereotípiák megjelenésével jár (pl. ügyeskedők, nem adnak számlát, kizsákmányolják az alkalmazottakat, jogosulatlan előnyöket szereznek a hivatalokban, kijátsszák a hatóságokat – „nincs kínai temető”, és így tovább). Másrészt azonban a vásárlókat olcsó termékekkel látják el, készségesek, munkakultúrájuk követendő, a gyerekeiket pedig örömmel tanítani a befogadó társadalom gyermekeivel összehasonlítva.

A bevándorlás általános megítélésében és a bevándorló csoportokkal szembeni negatív előítéletességben a fókuszcsoporthoz tagjainak társadalmi-gazdasági státusa és iskolai végzettsége a meghatározó. A bevándorlókkal szembeni előítélet hátterében állhat gazdasági és politikai konkurencia-helyzet. A gazdasági erőforrásokért folytatott versenyben a bevándorlókat, elsősorban azokat, akik munkanélküliek, határozottan nemkívánatos konkurenciának tekintik. Esetükben az alacsony, bizonytalan státusz, a munkanélküliség okozta frusztráció abban nyer kifejezést, hogy a bevándorlókat bűnbaknak tekintik (elveszik a munkát, leszorítják a béreket, ügyeskednek stb.), és velük szemben sokféle negatív előítéletet táplálnak. A bevándorlókkal kapcsolatban a politikai konkurencia kérdése nem merült fel, mert a résztvevők úgy látták, hogy még egyik bevándorló csoport sem elég nagy ahhoz, hogy érdekeit politikailag is artikulálja. A magasabb státusúaknak, nagyobb kulturális tőkével rendelkezőknek valószínűsíthetően a kapcsolathálójuk is nagyobb. Az ő külföldiekkel kapcsolatos tapasztalataik és saját külföldi élményeik akkor társulnak a bevándorlókkal szembeni elfogadó attitűddel, ha személyesen nem érzik a gazdasági fenyegetettséget.

Az egyes bevándorló csoportokat tekintve a legszembeötlőbb eredmény, hogy teljesen elkülönül a határon túli magyarok megítélése a többi bevándorló csoport megítélésétől, sokkal pozitívabban viszonyulnak hozzájuk a megkérdezettek. A határon túli magyarokhoz való viszony a fókuszcsoporthoz vizsgálat eredményei szerint abban egységesnek mutatkozott, hogy ők a többi bevándorló csoporthoz képest sajátos státusúként különülnek el, de az már megosztotta a fókuszcsoporthoz, hogy a magyarsággal milyen jogok járnak. A magyarok esetében az érzelmi vonatkozás (azaz azon elvárásnak való megfelelés, hogy sorsközösséget vállaljanak bármely körülmények között az anyaországi magyarokkal) nem jelentett problémát, itt inkább a jóléti szolgáltatásokhoz való hozzáférés alapja volt a kérdés: vagyis, hogy feltételül szabjuk-e az egyén korábbi hozzájárulását, vagy elégedjünk meg

az érzelmi azonosulással. Sokak óhaja az, hogy az anyaországiaknak ne kerüljön többletkiadásba, hogy a határon túli magyarokkal egy közösséghez tartoznak, és egyúttal az is elkerülhető legyen, hogy a határon túliak jobban éljenek, jobban járjanak, mint az anyaországiak. Mindezen megállapításokat a vizsgálat célcsoportját képező szerbiai és ukrainai magyarokon kívül a romániai és felvidéki határon túli magyarokra is érvényesnek gondolták a résztvevők.

A fókuszcsoportokban az integrációs problémák azonosításából spontán következtek a befogadók javaslatai, amelyek a bevándorlókkal közösen alkotott csoport tagjai közötti együttműködés kívánatos formáit írták le. Hangsúlyozták, hogy a beilleszkedés kölcsönös folyamat, amelynek a befogadók és bevándorlók egyaránt aktívan formálva és formálódva részei. A résztvevők azt emelték ki, hogy az integrációhoz szükséges egymás megismerése, a másik szándékainak, céljainak ismerete és a kölcsönös félelem és gyanakvás eloszlatása, ezt követően lehetséges és szükséges együttműködni. A kölcsönös megismerés egyik alapfeltételként azt jelölték meg, hogy a bevándorló ismerje, beszélje a befogadók nyelvét. A helyzet reális bemutatását, a megfelelő információk, statisztikák fontosságát hangsúlyozták elsősorban. A befogadó társadalom közösségeinek elfogadóbbá tételére a javaslatok szerint kétirányú államilag szervezett kommunikációra lenne szükség, amelynek során egyrészt a magyar állampolgárokat reálisan tájékoztatnák a bevándorlásról, bevándorlókról, másrészt a potenciális bevándorlók számára is reális képet adnának Magyarországról.

3.2. Az interjúk néhány tapasztalata

Az intézményi interjúkat olyan szervezetek képviselőivel vagy vezetőivel készítettük, amelyek a migráns integráció valamely vonatkozásában érintettek. Szándékunk az volt, hogy megtudjuk, hogy a kérdezettek a bevándorlást milyen mértékben tekintik társadalmi problémának, mi a véleményük a befogadó társadalom és az egyes migráns csoportok kapcsolatáról és hogyan értékeli saját intézményük szerepét az integráció folyamatában. Ezenkívül azokról a nehézségekről is szerettünk volna képet kapni, amelyekkel ezen intézmények szembesülnek, és megkérdeztük azt is, hogy interjúalanyaink milyen módon látják megkönnyíthetőnek a migránsok beilleszkedését, és milyen migrációs politikát látnának kívánatosnak.

A válaszok elemzéséből – hasonlóan a közvélemény-kutatási eredményekhez – ugyancsak az derül ki, hogy Magyarországon a bevándorlók száma és aránya alacsony, Magyarország nem célország, ezért a migráció nincs is problémaként

te-matizálva és a politikai közbeszédben sem szerepel. A megkérdezettek szerint az előbbiek miatt különösen sajátos a társadalom idegenellenessége, aminek magyarázata a romló gazdasági helyzetben, a média hatásában és az ismeretlentől való félelemben található.

Az egészségügyi intézmények jellemzően nem kerülnek kapcsolatba migránsokkal. A civil szervezetek és a különböző szintű oktatási intézmények, bölcsődék, óvodák, iskolák sokszor nagyon hatékonyan segítik a bevándorlók integrálását. A migráns gyerekek jól alkalmazkodnak, esetükben úgy tűnik azonban, hogy inkább asszimilációról van szó, mint integrációról. A pedagógusok elismerőleg nyilatkoznak az ázsiai gyerekek szorgalmáról és magatartásáról, nehezményezik azonban, hogy a szülőkkel nem tudnak kapcsolatot tartani, mert ők nem jelennek meg az iskolában.

A migránsok motivációit és vándorlástörténetét tekintve a megkérdezettek válaszaiból az szűrhető le, hogy a gazdasági motiváció elsődleges az idevándorlásban, és hogy a személyes kapcsolatok segítik ebben a bevándorlót. Az otthoni kapcsolati hálózathoz továbbra is erősen kötődnek, és az itteni beilleszkedésüket is honfitársaik segítik. A diaszpóra-közösség elsősorban az ázsiaiak esetében jelentős, ezek azonban meglehetősen zárt hálózatok, és gyakran inkább az egyén szegregációját erősítik.

Az integráció egyik legfontosabb eleme a munkaerőpiacon való megjelenés. A végzettségnek megfelelő munkahely vagy a legális munka megszerzése nem könnyű feladat. Az illetékes hivatal képviselője a munkavállalási engedély megszerzésének folyamatát egyszerű és transzparens bürokratikus eljárásnak tartja, a munkáltatók és az ilyen ügyekben szerepet vállaló civil szervezetek ezzel ellentétben úgy látják, hogy az engedélyek megszerzése nehéz és sokféle bizonytalansággal terhes. Azok, akik a magyar oktatási rendszerből kerülnek ki és/vagy kiterjedt kapcsolathálóval rendelkeznek, könnyebben találnak munkát. A megkérdezettek a munkaerőpiaci kudarcok okaként esetenként személyes motivátlanságot neveztek meg, amelynek hátterében akár a migrációs megpróbáltatás is állhat.

A megkérdezett szervezeti vezetők és szakemberek a migrációval kapcsolatban a hazai migrációs stratégia hiányát látták a legsúlyosabb problémának. A migrációban érintett területek, intézmények nincsenek összekapcsolva, és nincs arra vonatkozóan sem egységes állásfoglalás, hogy Magyarország milyen viszonyt alakít ki a különböző bevándorló csoportokkal szemben. A jogi képviselő területén tapasztalatot szerzett szakértők, a megkérdezett ügyvéd és civil szervezet

képviselője hangsúlyozta, hogy a vonatkozó szakpolitika hiánya kiszámíthatatlanságot, már-már a jogállamiság ellen ható helyzeteket teremt. Úgy értékelték, hogy a hatóság döntését gyakran befolyásolja a származási ország.

A jogi, hatósági területen működő hivatal területéről azt hangsúlyozták, hogy a vonatkozó jogszabályok szerint az adminisztratív vonatkozásban egyenlőnek tekintett bevándorlók között a gyakorlati ügyintézés során nem tesznek különbséget, a bevándorlókat semmiféle diszkrimináció nem éri az eljárás során.

Az intézményi interjúk tehát azt mutatják, hogy Magyarország egyelőre nem vonzó a bevándorlók számára, ám azon intézmények működését, amelyek a migránsok integrációjában részt vesznek, megnehezíti egy egységes migrációs stratégia hiánya.

A bevándorlói interjúk alapján az látszik, hogy a bevándorlók magyarországi integrációja sok akadályba ütközik. Az, hogy a befogadó társadalom elzárkózik az ezzel kapcsolatos tennivalók felismerése és a megoldásban való részvétel elől, nehézségeket okoz az integráció minden területén. Az egyes területeken jelentkező problémák összekapcsolódnak, bonyolult ok-okozati láncot alkotnak.

A helyi viszonyokhoz való alkalmazkodás során a bevándorlók ügyeik intézésében egy sajátos hivatali és jogi szlalomozási technikát gyakorolnak. A gyakran jellemző kényszerhelyzetekben, amikor az illegalitás mezsgyéjén mozognak, vagy csapdahelyzetbe kerülnek, ez a stratégia segíti őket. A csapdahelyzet kialakulásában fontos szerepet játszó magas bürokratikus költségek végső következménye lehet egyrészt a bevándorlói elzárkózás, másrészt egy sajátos specialista csoport megjelenése. A specialisták olyan közvetítők a bürokratikus folyamatban, akik a csapdahelyzetek problémáit úgy oldják meg, hogy közben mindkét irányba – a hivatal és az ügyfelek irányába is – manipulálják a helyzetet, így korlátozzák annak társadalmi átláthatóságát.

Egybehangzóan a korábbi kutatások eredményeivel, ezekben az interjúkban is azt találtuk, hogy az etnikailag zárt szigetnek hatása kettős. Egyrészt segítik a bevándorlót, mert biztosítják a munkát, a megélhetést, és általában megoldják a bürokratikus nehézségeket is. Másrészt jelentős akadályt is jelenthetnek az integrációban, mert rázárulhatnak az egyénre, és nem engedik kitörni ebből a helyzetből. A jelenség nem csak az ázsiai migráns csoportokra jellemző (Light – Karagocoris, 1994; Waldinger, 1985; Portes – Sensenbrenner, 1998).

Az elzárkózás mellett a szegmentálódás jelensége is jellemző, elsősorban a munkaerő-piaci integráció vonatkozásában. Bizonyos migráns csoportok jellemzően adott területen működnek, adott tevékenységet végzenek, ezekbe a munkaerő-piaci szegmensekbe érkeznek a további bevándorlók. Az etnikai és munkaerő-piaci szegmentálódás megfelelése látszik az olyan, más vizsgálatokban is kimutatott jelenségben, mint az alacsonyabb státusú munkahelyek, a szakmavesztés kötődése etnikai közösségekhez, mint például az építőipar esetében.

Az integráció hiányos voltát bizonyítja az is, hogy a megkérdezett migránsok, úgy tűnik, nem készülnek az öregedésre, az időskori megélhetésük biztosítása irányába tett lépéseknek sokszor akadályai, hogy bizonyos esetekben a társadalombiztosítás jogi nehézségek miatt esetükben nem működik. Az elkülönülés legélesebben a kulturális integráció területén mutatkozik, bizonyos csoportok az integráció adott aspektusaiban egyáltalán nem mozdulnak előre. A nyelvi izoláltság súlyos mértékben fordul elő olykor több mint tízéves Magyarországon töltött év után is. Ez jellemző a háztartásban rekedt nőkre, az (orosz, kínai, mongol) etnikai enklávákban dolgozóakra és a multinacionális cégeknél lévő magasan kvalifikált bevándorlóakra is.

Úgy tűnik, hogy az iskola olyan színtér, ahol az integráció sikeresen zajlik, a jelen lévő diszkrimináció ellenére is. Az olyan szűkebb lokális hálózatok és terek, mint a szomszédság, a játszótér, szintén hatékonyan segítik a bevándorlók helyi közösségbe való beépülését. Az interjúalanyok egy része alkotó módon használja az integrációra a befogadó társadalom olyan hétköznapi intézményeit, amelyek alkalmasak a hálózatokhoz való csatlakozásra, ilyen például a gyermekeikhez fogadott magántanár is. A bevándorlók erőforrásai: az egyéni leleményesség és az etnikai csoporttól vagy más bevándorlótól érkező támogatás.

A bevándorló interjúk alapján is elmondható, hogy Magyarország kevésbé vonzó a bevándorlók számára, kevés bevándorló is érkezik, de aki idejön, arra nehéz integrációs folyamat vár. Az az intézményi és strukturális tér, amelynek keretei között meg kellene hogy oldják helyzetüket, meglehetősen nehézkes, a befogadó társadalom pedig sok tekintetben elzárkózó. A magyar társadalom integrációs képessége és teljesítménye gyenge, az integráció megrekedhet akár a migránsok, akár a befogadók oldalán felmerülő problémák miatt. Mindazok a tényezők és hatások, amelyek a gyenge integrációs képességben megmutatkoznak, nem a bevándorlók megjelenésével, az ő befogadásuk kapcsán és miattuk alakultak ki, hanem társadalmi viszonyainkra tartósan jellemző, a befogadó társadalom tagjai számára is negatív következményekkel bíró jelenségekről van szó.

4. A civil tanácskozások tapasztalatai

Bár a bevándorlók integrációjáról szóló civil tanácskozás követte az állampolgári tanácskozások elfogadott szakmai protokollját, a módszert több szempontból is adaptáltuk.

A magyar társadalomnak a bevándorlók integrációjával kapcsolatos elutasító álláspontját ismerve különösen fontos azt vizsgálni, hogy egy olyan folyamatban, amely a téma mélyebb megismerését és egy árnyaltabb perspektíva kialakítását teszi lehetővé, hogyan változnak vagy egyáltalán változnak-e a berögzült álláspontok.

Az állampolgári tanácskozás elsősorban a politikai közösséghez tartozókat kívánja bevonni a szakpolitikai döntéshozatal formálásába, így a hagyományos politikai jogokkal nem bírók (mint például a migránsok) legtöbb esetben kiszorulnak a deliberációból. A bevándorlók számára szervezett tanácskozás azonban nemcsak az általában nem megszólítottak bevonása miatt jelentett kihívást, hanem a Magyarországra irányuló migráció sajátos jellege miatt is. Ahogyan azt a résztvevők számára írt tájékoztató anyag is kiemeli (Göncz – Tóth, 2009), a bevándorlási szándékkal Magyarországra érkezők legnagyobb arányban határon túli magyarok. A bevándorlók „legláthatóbb” csoportjai azonban az idegen kultúrkörből (Ázsiából, Afrikából, Dél-Amerikából) érkező migránsok, akik szintén részt vettek a tanácskozáson. Az eltérő nyelvi kompetenciák és a különböző kultúrák találkozásából adódó törésvonalak kezelése kiemelt feladat volt a bevándorlók paneljében. A projektben lehetőség nyílt a bevándorlók és a befogadó társadalom paneljének összehasonlítására is. A két panelben tapasztalható csoportdinamika, a vélemények és tematikai változások összehasonlítása értékes tapasztalatokkal szolgál, és további elemzési lehetőségeket rejtenek magukban.

A folyamat legelső része a résztvevők orientációja volt, ahol inkább csak a bemutatkozáson, a folyamattal és a témával való megismerkedésen volt a hangsúly és kevésbé a résztvevők egymás közti, vagy a résztvevők és a szakértők közötti deliberáción. Ebben a szakaszban azonban a moderátorok megkérték a résztvevőket, hogy a folyamat következő szakaszára (másnapra) már olyan feljegyzett problémákkal érkezzenek, amelyeket szívesen megtárgyalnának, vagy amelyekről szívesen kérdeznének a szakértőktől.

Ezeknek a problémáknak a csoportosítása történt meg másnap reggel. A paneltagok a kiscsoportban közösen megvitatott problémákat papírdarabokra, úgynevezett 'post-it'-ekre írták fel, amelyeket egy papírtömbös táblára ragasztottak fel.

A civil tanácskozás során folyamatosan szaporodtak a táblára felragasztott vita-pontok, kérdések és lehetséges megoldási alternatívák. A vitának a táblán való vizuális követése lehetővé tette a résztvevők számára, hogy meghatározzák az általuk legfontosabbnak ítélt problémákat, és azokat a folyamat végső szakaszában javaslatokká fordítsák át. Mivel túl hosszadalmas lenne egészében bemutatni a folyamat során felmerült szempontokat, az alábbiakban csak a két panelben felmerült legfontosabb mozzanatokra térünk ki.

A tanácskozások során a résztvevők munkáját szakértők segítették. A szakértők kiválasztása az integráció megvitatásának szerkezetéhez igazodott. A résztvevők három kritikus témakört vitattak meg: a jogi-bürokratikusan kérdéseket, a munkavállalást és az oktatás kérdését. A tanácskozások utolsó napján került sor a folyamat eredményének, az állampolgári javaslatoknak a megfogalmazására. A civil tanácskozás módszertanának egyik előnye, hogy jól megfogható eredményekkel, egyértelmű állásfoglalásokkal, ajánlásokkal zárul, amelyek visszajelzést nyújtanak a jelenlegi szabályozás állampolgári megítéléséről, a fennálló problémákról és megoldási javaslatokról.

Fontos azonban kihangsúlyozni, hogy az ajánlások nagy része nem tekinthető közvetlenül beépíthető inputnak a törvényhozás számára. Más a céljuk és a hasznuk. Az ajánlások sokkal inkább olyan problémaköröket jelölnek ki, amelyek a résztvevők közös gondolkodását tematizálják, és amelyekre pont emiatt érdemes kiemelt figyelmet fordítani a meglévő rendszerek jövőbeli reformjai során. Az ajánlások jelen formájukban leghatékonyabban a döntéshozás alacsonyabb szintjén használhatók, mintegy visszajelzésként arról, hogy mit érzékelnek a hétköznapi emberek az adott témát érintő kormányzati intézkedésekből, vagy milyen preferenciákkal rendelkeznek egy adott közpolitikai témában.

A tanácskozás ajánlásai megtalálhatóak az Emprikus Társadalomkutató Központ honlapján (www.etk.uni-corvinus.hu), így ebben az írásban a terjedelmi korlátok miatt csak az ajánlások néhány sajátosságára igyekszünk felhívni a figyelmet.

4.1. A befogadói panel elemzése

Amit érdemes kiemelni, az az, hogy a résztvevők a kezdetektől fogva reflektáltak saját helyzetükre és saját elvárásaikra az állami szereplőkkel szemben, vagyis arra, hogy a befogadó társadalom bizonytalan léthelyzetét is kezelni kell. Ez a szempont folyamatosan háttérbe szorult a beszélgetések során, mígnem újra elő nem jött a folyamat végső szakaszában, az ajánlások megfogalmazásakor.

Emellett a bevándorlókkal szemben már a folyamat elején olyan nagyon határozott elvárások merültek fel, mint az adózási kötelezettség, a lakáshelyzet megoldásának kérdése (több család lakik egy túlszűfolt lakásban), a kulturális zárkózottságuk miatti elkülönülésük.

Ezeknek az elvárásoknak a mélyebb olvasata és a panelbeszélgetések egyértelműen rámutattak arra, hogy kit is tekintettek a paneltagok tipikus bevándorlónak. Röviden, a tipikus Magyarországon élő külföldi: kínai. A tájékoztató anyag olvasása és a szakértői előadások ellenére – amelyek szinte kivétel nélkül kiemelték, hogy a magyar bevándorlás sajátossága, hogy a migránsok nagy része magyar nyelvű és kultúrájú – a panel tagjai főleg a valószínűleg eltérő rasszjegyei miatt társadalmilag leginkább érzékelhető és azonosítható csoporttal foglalkoztak, a kínaiakkal. A határon túli magyarok bevándorlási kérdéseiről sokkal kevesebb szó esett, és az is csak a legutolsó, az ügyintézésrel kapcsolatos szakértői előadások után jött elő. A legtöbb felmerült probléma és elvárás egy olyan csoportról szól, amely kulturálisan és gazdaságilag zárt, nyelvi nehézségei vannak és a magyar társadalomtól több szempontból elkülönült, hiszen nekünk, befogadóknak is meg kell ismernünk.

Ez a tapasztalat azt mutatja, hogy valószínűleg a befogadó társadalom túlbecsüli a kínai és egyéb ázsiai migránsoknak a magyar gazdaság és társadalom egészére gyakorolt hatását, és ennek megfelelően a jelenlétükből fakadó problémákat. Ezt támasztja alá a projekt kereteiben készült kérdőíves elemzés is, amely többek között feltárta, hogy az összes releváns bevándorló csoport közül a kínaiakkal szembeni elutasítás az egyik legerősebb a befogadó társadalom tagjai körében. A határon túli, nem EU-s országból érkező magyarok bevándorlásának súlyát nem érzékelték számottevőnek, és ezért nem is tulajdonítottak neki nagyobb jelentőséget, nem foglalkoztak azokkal a szempontokkal, amelyek inkább ezt a szintén speciális csoportot érintenék.

A befogadói csoportban született ajánlások közül csak egyetlenegy pont foglalkozik a határon túli magyarok helyzetével. A határon túli magyarok integrációját nem érzékelték megoldandó feladatnak a paneltagok, míg a hazánkban kevésbé népes, de kulturálisan a magyar társadalomtól jobban elkülönülő csoportok (mint például a kínaiak) integrációjának kérdése sokkal hangsúlyosabb szerepet kapott az ajánlások megfogalmazásánál is.

A másik figyelemreméltó jellemző az oktatással kapcsolatos ajánlások túlsúlya az összes ajánlás között. A tizenhárom ajánlásból hét, ha az integrált megköze-

lítést proponáló javaslatot is beleszámítjuk, nyolc az oktatás valamilyen formájával kapcsolatos. Ennek egyik oka, hogy a résztvevők számára az oktatás témája volt a legkézzelfoghatóbb, az oktatással kapcsolatos előadások voltak számukra a legérthetőbbek. Ez tükröződhet az ajánlásokban is.

Közrejárthatott ebben az is, hogy a bevándorlás témájával és a kulturális különbségekkel kapcsolatban uralkodó információhiányt a résztvevők komoly problémának érzékelték. A kultúrák közötti kapcsolati lehetőségek megteremtése így több ajánlásban is megjelenik.

Fontos kiemelni, hogy a paneltagok a magyar nyelv ismeretét tartották az egyik legfontosabb tényezőnek az integrációs folyamatban. A nyelvismeret tehát egyfajta szükséges, de nem elégséges feltételként jelenik meg az ajánlásokban, amely minden további integrációs lépcsőhöz szükséges. Ezt az értelmezést látszik igazolni egy olyan ajánlás is, amely a nyelvismerettel már rendelkező, szakképesítést, diplomát magyar nyelven szerző diákok letelepedési engedélyéhez szükséges várakozási idő rövidítését javasolja.

4.2. A bevándorló panel

A bevándorló panel kapcsán nagy kihívást jelentett a csoport együttműködésének biztosítása. A megfelelő csoportdinamika kialakítása – azaz az interakciók motíválása, a kiegyensúlyozott kommunikációs helyzetek megteremtése és az információ-áramlás támogatása – kritikus és kényes kérdés, főleg olyan heterogén csoportok esetében, ahol a részt vevők különböző társadalmi, kulturális, gazdasági háttérből érkeznek. A bevándorló panel résztvevői ilyen heterogén csoportot alkottak, hiszen a résztvevő 14 főből nyolcan voltak európaiak, hárman ázsiaiak, egy résztvevő észak-amerikai, egy dél-amerikai és egy afrikai. A származási ország különbsége egyben kulturális különbséget is jelent, ami potenciális törésvonalként jelenhet meg a csoportban. A kulturális törésvonalnál azonban sokkal fontosabbnak tűnt a nyelvi törésvonal lehetséges kiéleződése a csoportban: a bevándorló csoportban hatan határon túli magyar területekről származtak, és így magyar anyanyelvűnek tekinthetők. Félő volt, hogy ez a csoport, nyelvi kompetenciájának köszönhetően, dominálni fogja a beszélgetéseket, ami erősen sérti a deliberációs folyamatok alapelveit. Ráadásul a határon túli magyar csoport tagjai rendelkezhetnek egy erős közös „magyar” identitással, ami esetlegesen egyfajta „mi-ők” elkülönülés veszélyét is magában hordozza.

A résztvevők viselkedése azonban nagymértékben ellentmondott az előzetes várakozásoknak. A nyelvi törésvonal, amely potenciálisan kritikus pontként jelent meg az előkészítés során, szinte egyáltalán nem jelentkezett a csoportban. A résztvevők nagy része ugyanis tényleg jól beszélt a magyar nyelvet, illetve a csoport odafigyelő és türelmes módon hallgatott meg minden megszólalót. A kulturális törésvonal meglétének megítélése nem ennyire egyértelmű a bevándorlói csoporton belül. Elsősorban érdemes leszögezni, hogy a csoport multikulturális összetétele a deliberációnak inkább előnyére vált, hiszen így sokkal többféle tapasztalatot, élményt és véleményt tudtak megvitatni a résztvevők. Az eltérő normák vagy viselkedési minták a viták folyamán sem okoztak feszültséget, a csoport tagjai kifejezetten elfogadóak és nyitottak voltak, annak ellenére, hogy a beszélgetésekben egyértelműen jelentkeztek kulturális különbségek: egyes résztvevők csak megszólítás esetén vettek részt a vitában, míg mások sokkal terjengősebben adták elő mondanivalójukat a csoportnak. A megfigyelés korlátozott voltából adódóan így a kulturális törésvonal tekintetében tehát csak annyit lehet megállapítani, hogy egy multikulturális csoportban léteznek különbségek az egyes emberek kommunikációs kompetenciáiban, amelyek azonban a csoportban tapasztalható erős együttműködési szándékre építve kezelhetők.

A csoport tagjainak a hozzáállása már a munka kezdetén is nagyon pozitív volt, egymással nyitottan és elfogadóan viselkedtek az egész folyamat során. Az orientációs előadás során ismertetett szabályokat az esetek nagy részében be is tartották, és alkalmazkodtak a deliberációs folyamat struktúrájához. Úgy tűnt, hogy a tanácskozás kapcsán a résztvevőkben két meghatározó hozzáállás volt jelen. Egyrészt mindenkiben megjelent egyfajta kötelességtudat: mint bevándorlók, úgy érezték, hogy ha a többségi társadalom figyelmet fordít az ő véleményükre és kíváncsi arra, hogy hogyan élik meg a bevándorlási folyamatot és az integrációt, akkor nekik kötelességük ebben támogatást nyújtani és részt venni ezen az eseményen. Másrészt, többször is hangot adtak szkepticizmusuknak a folyamat végeredményét és kimenetelét illetően, elmondták, hogy nem bíznak a gyors változásban és abban, hogy az itteni munkájuk szignifikáns változást hoz, bár ezt a tanácskozást jó első jelként értékelik. A hétvége során a pozitív hozzáállás egyébként folyamatosan erősödött (bár a szkepticizmus sosem tűnt el egészen), a csoportkohézió észrevehetően nőtt, ahogy a résztvevők egyre jobban megismerték egymást.

Érdekes eleme volt a deliberációnak, hogy a résztvevők a véleményük kialakítása során nemcsak egymásra voltak tekintettel, hanem folyamatosan reflektáltak a befogadó társadalomra („Tényleg jó-e az a magyaroknak, ha jövünk?”), és megpróbálták a befogadói társadalom vélt vagy valós érveit/érdekeit is figyelembe venni.

Az alkalmazkodás fontossága visszatérő momentuma volt a vitának, ami ugyan javaslatként nem lett megfogalmazva, de láthatóan elvárás volt a csoportban saját magukkal szemben.

A tanácskozás során nagyon gyorsan kialakultak azok a kritikus kérdések, amelyek mentén a vita folyt. Ezeket öt blokkba csoportosíthatjuk: nyelvismeret, ügyintézés, munkakeresés, kulturális különbségek és egyéb kérdések (eltérő külsőből adódó konfliktusok, saját hagyományok megőrzése). A résztvevők a deliberáció két napján szinte folyamatosan ezeken a problémákon dolgoztak, így nem meglepő, hogy ezek a témák köszöntek vissza az ajánlásokban is.

A javaslatok többsége, 27 ajánlás, a jogszabályok, jogkövetés, illetve az ügyintézés témakörében született. A beszélgetések és viták során világosan kiderült, hogy a bevándorlók a hivatalokkal történő találkozósaik során élték meg az integrációval kapcsolatos legkellemetlenebb tapasztalatokat, innen származik a legtöbb negatív élményük. Röviden összefoglalva: a bevándorlók úgy érzik, hogy 1. nem világos, hogy pontosan mit várnak tőlük (nem ismerik/értik a jogszabályokat; nem tudják, hogy milyen papirokat és honnan kell beszerezniük; elvesznek a sok különböző engedély és kérvény között), 2. nem kapnak megfelelő támogatást (nincsenek megfelelő magyarázatok; nincs tájékoztatás; az ügyintézők sokszor túlterheltek, és így nem fordítanak kellő figyelmet egy-egy ügyre), 3. túlságosan hosszadalmasak és költségesek a folyamatok. Ezeket a frusztrációkat tükrözik az ajánlások is, amelyek részben arra fókuszálnak, hogy a bevándorlók könnyebben tudjanak eleget tenni az elvárásoknak, részben pedig arra, hogy a hivatalok munkája gördülékenyebben menjen.

Az oktatás terén – hasonlóan az interjúkhoz – sok jó tapasztalatról számoltak be a bevándorlók: többségüknek sikerélményt okozott vagy a gyermekük beilleszkedése és sikeres integrációja, vagy a saját eredménye egy magyar oktatási intézményben. Néhány ajánlásban ezeknek a tapasztalatoknak az intézményesítését, mint például a multikulturális tanórák kötelező bevezetését javasolták.

Hangsúlyos szerepet kapott az ajánlásokban a nyelvismeret kérdése, amit a bevándorlók is az integráció alapfeltételeként mutattak be. Számukra így kritikus kérdéssé vált a magyar nyelvtanulás biztosítása, sőt a már megszerzett nyelvtudás bővítése és pontosítása is. A bevándorlók szintén kiemelt figyelmet szenteltek a munkavállalás kérdésének, többek között azért, mert ezen a területen érte őket a legtöbb negatív diszkrimináció. Ennek csökkentése érdekében egyszerűsített jogszabályokat és átlátható feltételeket javasoltak.

5. Néhány következtetés

A kutatás egyik tanulsága az, hogy, miközben a befogadó társadalom tagjai jelentős mértékben alulinformáltak és elutasítóak a bevándorlókval kapcsolatban, azok, akik a civil tanácskozások során jobban megismerkedtek a tényekkel, és érvelő módon alakíthatták ki álláspontjukat, érdeklődőbbnek, empatikusabbnak és toleránsabbnak mutatkoztak az átlagnál.

A másik ehhez kapcsolódó óvatos következtetés az lehet, hogy bár léteznek a közgondolkodásban sztereotípiák a bevándorlókval kapcsolatban, és ezek a sztereotípiák többnyire negatív szerkezetűek, a problémák és személyes történetek megismerése hozzájárulhat a sztereotípiák oldásához és árnyalásához. Ilyen következtetésekre juthatunk a fókuszcsoportok és a civil tanácskozások visszajelzéseiből egyaránt.

A civil tanácskozások összehasonlítása során a különbségek és a hasonlóságok egyaránt fontosak lehetnek. Mindkét panel javaslataiban megjelennek hasonló gondolatok. Látni kell persze, hogy a két panel nem volt hermetikusan elzárva, és a szünetekben megoszthatták egymással ötleteiket. Másrészt az is valószínű, hogy ugyanilyen információs hatásoknak kitéve hasonló problémákat azonosított volna bármely két, azonosan strukturált, heterogén összetételű csoport. Ezt a gondolatot támasztják alá a bevándorlókval készített interjúk is.

Ezek a hasonlóságok az „oktatás” és a „nyelvismeret” témáiban jelennek meg a legmarkánsabban. Ennél a két – mindkét ajánlás-listában megjelenő – témánál megfogalmazásukban ugyan eltérő, de olyan hasonló gondolatok jelennek meg, mint a bevándorlói csoportok önszerveződésének ösztönzése, a multikulturális tanóra vagy a bevándorló gyerekek magyar nyelvre való oktatása az integrált oktatásuk előtt. A nyelvismeret kérdésének kiemelt kezelése jelzi, hogy a kommunikációt mindkét csoport kritikus kérdésként értékeli – a befogadói csoport itt például kifejezetten olyan támogató hozzáállást tanúsított (tájékoztató a nyelvkurzusokról, „bevándorlói hitel”), ami a többi kérdésnél nem volt jellemző. A bevándorlói csoport szintén több irányban kereste a megoldást, és felvetette saját felelősségét (önkéntes tanárok) is. A folyamat egyik mellékhatása az volt, hogy mindkét csoportban megjelent az igény a másik csoport véleményének megismerésére és közös viták szervezésére.

A hasonlóságok után a különbségeket vizsgálva az egyik legszembetűnőbb eltérés a javaslatok számában látható. A bevándorlói csoport javaslatainak száma majdnem négyszerese a befogadók által megfogalmazottakénak. Ennek oka természet-

szerűen az, hogy a bevándorlók láthatóan sokkal jobban ismerték, értették a migránsléttel kapcsolatos problémákat, így lehetséges megoldási javaslattal is könnyebben álltak elő. Másrészt, ennek is köszönhetően, a bevándorló-panel javaslataiban jellemzőbbek az eljárási folyamathoz, az ügyintézés gyakorlati rendjéhez vagy az érdekvégyesítés témájához szorosabban tapadó konkrét ajánlások, amelyek számos apró változtatást javasolnak a most meglévő rendszereken. Ilyen mélységű tudása nem lehetett ezekről a témákról a befogadóknak, akik sokszor csak elvi kérdések mentén fogalmazták meg ajánlásaikat.

Másik fontos, szintén az eltérő élethelyzetekből adódó különbség, hogy a 'jogszabályok, jogkövetés' és a 'munka' témakörei csak a bevándorlói ajánlásoknál jelennek meg. Ezek az ajánlások is konkrétak, jogi háttértudásról és érintettségéről tanúskodnak, és a mostani szigorúnak ítélt szabályozás enyhítését javasolják. Ilyen enyhítést a befogadói oldal résztvevői csak a szakképesítésüket, diplomájukat magyarul szerző diákok és a határon túli magyarok esetében javasoltak. A bevándorlás pozitív megítélése vagy esetleges ösztönzése hiányzott az ajánlásokból, és így vélhetően a befogadói csoport tagjainak gondolkodásából is, amin a tanácskozás sem változtatott. Érdekes azonban megjegyezni, hogy a befogadói csoport ajánlásaiból hiányoztak a munkaszerezéssel kapcsolatos negatív ajánlások is, ami azért is érdekes, mert a tájékoztató füzetben is hivatkozott friss közvélemény-kutatás adatai szerint a magyar lakosság közel háromnegyede egyetért azzal, hogy a bevándorlók elveszik a munkát a magyarok elől. A negatív megközelítés hiányát nehéz empirikusan vizsgálni, de a lehetséges magyarázatok között egyaránt szerepelhet a deliberáció folyamatának pozitív hatása, vagyis az, hogy a megismert témával kapcsolatosan kevésbé jelentkeznek a negatív sztereotip vélemények, illetve az is, hogy ilyen erőteljesen negatív vélemények képviselője és leírása nem illeszkedik a csoportdinamikába, és így nem kerül fel a javaslatok szintjére. A módszer továbbfejlesztése szempontjából érdemes lenne megvizsgálni, hogy a befogadói és bevándorlói társadalom közös tanácskozása mennyiben mélyítene el a két csoport tudását a bevándorlás kérdéskörét illetően, illetve hogy milyen irányba mozdítaná el a bevándorlók megítélését az egyes csoportokban.

Irodalom

BOYD, M. (1989): *Family and Personal Networks in International Migration: Recent Developments and New Agendas. International Migration Review*, 23, 3. 638–670.

BIJL, R. V. – ZORLU, A. – JENNISSEN R. P. W – BLOOM, M. (2008): *The Integration of Migrants in the Netherlands Monitored over Time: Trends and Cohort Analyses. In: Bonifazi, C., Okolski, M., Schoorl, J., Simon, P. (eds): International Migration in Europe: New Trends and New Methods of Analysis. Amsterdam University Press, Amsterdam*

CROSBY, N. (1996): *Creating an authentic voice of the people. Deliberation on Democratic Theory and Practice, Midwest Political Science Association, Chicago, Illinois, U.S.A.*

CROSBY, N. (1991): *Citizens' Juries as a Basic Democratic Reform. Jefferson Centre, Minneapolis*

GÖNCZ B. – TÓTH L. (2009). *Állampolgári tanácskozás a bevándorlók integrációjáról. Tájékoztató anyag*

HABERMAS, J. (1996): *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy. MIT Press, Cambridge, MA.*

HÁRS Á. (2001): *Népességmozgások Magyarországon a XXI. század küszöbén. In: Lukács É. – Király M. (szerk.): Migráció és Európai Unió. Szociális és Családügyi Minisztérium, Budapest*

KRITZ, MARY M. – LIM, LIN LEAN – ZLOTNIK, HANIA (EDS) (1992): *International Migration Systems: a Global Approach. Clarendon Press, Oxford*

LIGHT, I. – KARAGCORGIS, S. (1994): *The Ethnic Economy. In: Smelser, N. – Swedberg R. (eds): The Handbook of Economic Sociology, Russel Sage Foundation, Princeton U.P., Princeton. 647–671.*

MELEGH A., E. KONDRATEVA, P. SALMENHAARA, A. FORSANDER, L. HABLICSEK, HEGYESI A. (2004): *Globalisation, Ethnicity and Migration. The Comparison of Finland, Hungary and Russia. In: Working Papers on Population, Family and Welfare. No. 7. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.*

MELEGH A. – KOVÁCS É. – GÖDRI I. (2009): *Azt hittem, célt tévesztettem. A bevándorló nők élettörténeti perspektívái, integrációja és a bevándorlók-kal kapcsolatos attitűdök nyolc európai országban. KSH Kutatási Jelentés, 88. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. 1–234.*

NAGY TERÉZIA (2009): *Kötődések és kudarcok. A kapcsolatok és kapcsolati kudarcok szerepe az integrációban. Egy menekültek körében végzett terepmunka eredményei. PhD-értekezés. Corvinus Egyetem, Budapest*

PATAKI GY. (2007): *Bölcs „laikusok” – Társadalmi részvételi technikák a demokrácia szolgálatában. Civil Szemle, 4, 3–4. 144–156.; Letöltve 2009/10/15-én az alábbi címről: http://www.toronyhir.hu/files/file/20071008/bolcs_laikusok_teljes.pdf*

PORTES, A. – SENSENBRENNER, J. (1998), *Beágyazottság és bevándorlás. In: Lengyel Gy. – Szántó Z. (szerk.): Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája. Aula Kiadó, Budapest. 281–317.*

TAJFEL, H. – BILLIG, M. G. – BUNDY R. P. – FLAMENT, C. (1971): *Social Categorization and Intergroup Behaviour. European Journal of Social Psychology, 1. 149–178.*

TÓTH PÉTER PÁL (2001): *Népességmozgások Magyarországon a XIX. és a XX. században. In: Lukács, É. – Király M. (szerk.): Migráció és Európai Unió. Szociális és Családügyi Minisztérium, Budapest*

WAKEFORD, T. (2002): *Citizens Juries: a Radical Alternative for Social Research. Social Research Update, 37. Letöltve: 03/03/2008, <http://www.soc.surrey.ac.uk/sru/SRU37.pdf>*

WALDINGER R. (1986): *Immigrant Enterprise. Theory and Society, 15. 249–285.*

Kisebbségek és kisebbségi témák reprezentációja

*Összehasonlító tartalomelemzés hat
európai uniós tagállam írott sajtójában*

Bevezető

Az „Kisebbségek és kisebbségi témák reprezentációja” című összehasonlító tartalomelemzés az Európai Alapjogi Ügynökség által kezdeményezett pilot sajtókutatás.¹ A vizsgálat elsődleges célja egy módszertan kidolgozása, amely a későbbiekben alkalmas lesz egy összeurópai médiamonitorozáshoz. Ebben az előkutatásban hat EU-tagállam – Franciaország, Németország, Magyarország, Lengyelország, Spanyolország és Nagy-Britannia – vett részt. A kiválasztás során a fő szempont egyrésről a különböző földrajzi régiók, másrésről régi és új tagállamok lefedése volt. Továbbá azt is figyelembe vette a kutatás, hogy minél inkább eltérő kisebbségi csoportok, médiarendszerek és minél inkább különböző történelmi, politikai és társadalmi hagyományok jellemezzék az országokat.

Kutatási kérdések, módszertan

A kutatás előfeltevése szerint a média működésének vannak olyan jellemzői, amelyek hozzájárulnak a kisebbségek sztereotip ábrázolásának létrehozásához és reprodukálásához. A tartalomelemzéssel készült vizsgálatok alapvetően néhány, jól körül-

¹ A pilot kutatás technikai koordinációját a TÁRKI végezte Sik Endre vezetésével. A projektben közreműködő további kutatók: Bernáth Anikó, Messing Vera, Simonovits Borbála.

határolható kérdésre tudnak megfelelő választ adni: elsősorban arra, hogy „milyen gyakorisággal jelennek meg események, emberek és helyek a médiatartalmakban” (Shoemaker, 1991 p. 28). A gyakoriság, az ismételtes fontos jelentést hordoz, ugyanis lényegi eltérés van a „kinti világ” és aközött a „közvetített tudás” között, amelyet a média hoz létre (Lippmann, 1922). Az utóbbi önkényesen kiválasztott eseményekre, személyekre és csoportokra irányítja a figyelmet, és ezáltal alakítja a valóságot, de legalábbis hatással van rá. Ez az alapvetése a napirend („*agenda setting*”) elméletének is (McComb és Shaw, 1972): azok lesznek a meghatározó témák, (események, emberek, csoportok stb.) és a meghatározó ábrázolásmódok, amiket a média megteremt.²

A kisebbségek médiareprezentációját is a fenti mechanizmusok határozzák meg. Az egyik legjellemzőbb az ún. „kifehérítés” (*whitewashing*) jelensége (Gabriel, 1998), amely arra a tendenciára utal, hogy a média a kisebbségeket és problémáikat gyakorta láthatatlanná vagy jelentéktelenné teszi. A tartalomelemzéssel feltárhatjuk a csoportok és a hozzájuk kötődő témák láthatóságának vagy láthatatlanságának, jelenlétének vagy hiányának, megjelenési gyakoriságának mértékét. A kisebbségi téma napirenden tartása ugyanakkor önmagában nem vezet az etnikai, vallási stb. csoportok megfelelő reprezentációjához. Megfigyelhető, hogy a kisebbségek bizonyos rovatokban, műfajokban és témákhoz kapcsolódóan a többségi társadalométól eltérő módon, nagyobb vagy kisebb arányban jelennek meg, ezzel is többletjelentést társítva hozzájuk (J. ter Wal, 2004). Továbbá, a kisebbségi szereplők néhány meghatározott, sztereotipikus társadalmi szerepben és főként szóltanul tűnnek fel a sajtó hasábjain. Az összehasonlító kutatás ezeknek a jellemzőknek az operacionalizálása nyomán kialakított dimenziókban vizsgálta a kisebbségek sajtóreprezentációját a hat országban.

A kisebbségek jelenlétét – láthatóságát – a kisebbségi tartalmú cikkek³ előfordulásának gyakoriságával mérte a kutatás. Annak feltárására, hogy a sajtó milyen mértékben foglalkozik a másság és sokszínűség témájával, külön elemeztük a kisebbségi tematikájú cikkeket az összes cikken belül (kisebbségi tartalom). Magyarán, nem kizárólag a kisebbségi csoportokkal, rasszizmussal, bevándorlással, etnikai konfliktusokkal stb. foglalkozó cikkek kerültek a mintába, hanem az adott lapban megjelent

2 A befogadás- és hatás-elméletek (pl. Katz és Lazarsfeld, 1955; Klapper, 1960) arra hívták fel a figyelmet, hogy bárminyre meghatározó is a média által létrehozott üzenet, a befogadás egy bonyolult, összetett folyamat, és nem lehet egyenes vonalú és egyirányú üzenetátadásként értelmezni.

3 A kisebbségi tartalmú cikkek meghatározásánál külön definíciót alkalmaztunk a hazai és a külföldi cikkek esetében. A kódlista tartalmazta azokat a csoportokat és témákat, amelyek ha megjelentek egy cikkben, a cikket kisebbségi tartalmúnak kellett kódolni. A külföldi témájú cikkeknel azonban csak akkor számított annak, amennyiben a cikk explicit módon utalt kisebbségi témára vagy amennyiben roma, iszlám vagy zsidó csoporthoz tartozók jelentek meg benne.

összes írás. Így lehetőség nyílt arra, hogy megfigyeljük a kisebbségi tematika beépülésének módozatait a sajtóba: milyen rovat, műfaj, cikk-hosszúság, szerzői háttér jellemzi ezeket az írásokat.

A tartomelemzés kitért arra is, hogy a cikkek témájukat illetőleg hogyan oszlanak el a jobb- és baloldali, illetve a minőségi és bulvárlapokban. Elridgre (1995) megállapította, hogy vannak bizonyos témák, amelyeket inkább a jobb- vagy inkább a baloldali lapok tárgyalnak nagyobb arányban, illetve a kisebbségi kérdést is máshogyan alkotja meg egy jobb-, mint egy baloldali lap. Hasonlóképpen a minőségi és a bulvárlapok is más és más témák mentén foglalkoznak a kisebbségeket érintő kérdésekkel.

A kisebbségi tartalom gyakoriságának tanulmányozása során kitértünk az egyes csoportok és témák jelenlétének bemutatására is, így azt is megfigyelhetjük, hogy melyik országban milyen csoportok és milyen témák mentén konstruálódik meg a kisebbségekről alkotott médiakép. A módszertan kidolgozásakor azonban szembe kellett nézni azzal a nehézséggel, hogy a kutatásba bevont hat országban nagyon eltérő kisebbségek élnek. Az összehasonlíthatóság és az ország specifikus adottságainak megtartása végett egy háromlépcsős kódrendszert vezettünk be. Elsőként az „általános csoportokat”, másodikként a „specifikus csoportokat” kellett kategorizálni, harmadikként pedig, ahol releváns volt, a „vallási csoportokat” is. Az általános csoportok ugyanazok voltak minden ország számára, míg a specifikus csoportokat a kutatók határozták meg, figyelembe véve az ország kisebbségek szempontjából fontos történelmi, politikai és társadalmi adottságait. A csoportok között választható kategória volt az adott ország domináns népcsoportja is (német, spanyol, magyar, brit, lengyel, francia). Így lehetőség nyílt arra, hogy az adott állam etnikai öndefiníciójáról is képet kaphassunk. A kisebbségi témákat egységesen, egy előre meghatározott kódlista alapján soroltuk be a megfelelő kategóriába.

Az összes cikk kódolása mellett a vizsgálat a cikkek címeinek és maguknak a kisebbségi tematikájú cikkeknek az elemzését is elvégezte. A cikkek címei minden esetben nagyon fontos szerepet töltenek be a kommunikációs folyamatban: bizonyos információk kiemelésével odavonzzák az olvasó figyelmét, és így gyakorolnak jelentős hatást a befogadóra. A legtöbb tanulmány kiemeli, hogy a cikkek címei és szövege által közvetített üzenet gyakorta eltér egymástól (Andrew, 2007), és a címek általában negatívabb és szenzációkeltőbb megfogalmazásokkal élnek (Althus, 2001). A kisebbségi tematikájú cikkek esetében ezt a dimenziót is megvizsgáltuk, arra keresve a választ, hogy fellelhető-e ez a fajta különbség a vizsgált országok összesített mintájában.

A kisebbségi tematikájú cikkeken a szereplőket elemeztük. Hipotézisünk, hogy a kisebbséghez tartozók egyáltalán nem vagy jóval kisebb arányban kapnak lehetőséget arra, hogy aktív szereplőkként megszólaljanak, képviseljék saját álláspontjukat (J. ter Wal, 2002). Ezzel a média a kisebbségeket a társadalomban zajló folyamatok elszenvedőiként állítja be, sugallva alávetettségüket és a társadalmi hierarchiában elfoglalt alacsony státusukat. A kutatásban megkülönböztettünk aktív és passzív szereplőket aszerint, hogy azok megszólalnak-e, tehát közvetlenül vagy közvetetten idézik őket, vagy csak említést tesznek róluk. Ezzel azt kívántuk feltárni, hogy inkább többségi vagy inkább kisebbségi szereplők kapnak-e szót kisebbségi témákban, és hogy az egyes kisebbségi csoportokhoz tartozók mennyire aktív vagy passzív szereplőként vannak jelen. Az aktív megszólalóknál további elemzési kategória volt a közvetlen (szó szerinti) vagy közvetett (parafrázis) idézettség megállapítása. Az alapkérdés az, hogy a kisebbségi szereplőket ugyanolyan gyakorisággal idézik-e, mint a többségeket, illetve hogy a hitelesség hogyan merül fel a kisebbségi források esetében. Gyakran megfigyelhető, hogy a kisebbségi szereplők megszólalásainak hitelességét indirekt módon megkérdőjelezi az újságíró. Pl. idézőjelbe tesz kifejezéseket, ezzel megfordítva vagy rákérdezve annak valóságtartalmára, vagy olyan stilisztikai fordulatokkal, szóhasználatokkal él, amely úgyszintén aláássa az eredeti jelentést (J. ter Wal, 2004).

A kisebbségi médiareprezentáció szempontjából nem közömbös a szereplők gender-szpontú elemzése sem. Tuchman (1978) megállapításai szerint a nők ábrázolásmódja nagyfokú hasonlóságot mutat a kisebbségek ábrázolásmódjával. A kutatás tehát arra is kitér, hogy milyen a férfi és női szereplők aránya és ábrázolásmódja az egyes országok sajtójában.

A kisebbségeket jellemzően „tipikus” társadalmi szerepekben látjuk, a sajtó és a televízió kijelöli számukra, hogy hogyan jelenhetnek meg. Habár a kisebbségek tagjai rendszerint alacsonyabb arányban foglalnak el magasabb státusú foglalkozásokat a valóságban, a médiaábrázolás során még ennél az aránynál is jelentősen kisebb mértékben fordul elő, hogy politikusként, orvosként, ügyvédként stb. szerepeljenek (Shoemaker, 1991). Ugyanakkor a kisebbségi szereplők gyakorta jelennek meg olyan eseményekhez kötődően, ahol az elkövető/áldozat-dimenzió relevánsá válik. A médiát mindig is jellemezte a bűncselekmények etnicizálása és a kisebbségek kriminalizálása. Magyarán, a kisebbséghez tartozó személyeket gyakrabban ábrázolja a média elkövetőként, mint azt valós arányuk indokoltá tenné (Shoemaker, 1991), és ezzel a bűnelkövetők etnikai hátterére vonatkozó társadalmi sztereotípiát erősíti. Ezeket az általános tendenciákat kívánjuk tesztelni a kisebbségi szereplők társadalmi szerepeinek és az áldozat/elkövető-dimenzióknak az elemzésével.

Kisebbségi tartalmak és szerepek gyakoriságának vizsgálatán túl szükséges a csoportok és a hozzájuk tartozó témák megítélésének (konnotáció), tehát a pozitív vagy a negatív ábrázolásmódoknak a feltárása is. Annak eldöntése, hogy egy adott cikk milyen üzenetet kíván közvetíteni a kisebbségekről, nem mindig egyértelmű. Ennek egyik oka, hogy az utóbbi évtizedekben a média – külső nyomás és/vagy belső etikai kényszer hatására – egyre inkább kerül a nyíltan rasszista beszédmódot. Ennek ellenére nem szűnt meg a negatív ábrázolás, de dominánssá vált a kódolt formában megfogalmazott, a kisebbségekre nézve hátrányos reprezentáció (Downing és Husband, 2005). A kutatásban az összehasonlíthatóság végett azonban csak a nyíltan kisebbségellenes tartalmakat kódoltuk negatív reprezentációként, tehát az explicit módon az etnikai sokszínűséggel, a bevándorlók vagy más kisebbségek jelenlétével, az anti-diszkriminációs politikával, kisebbségi jogokkal szemben ellenséges, illetve a kisebbségi csoportokat egyértelműen negatív jelzőkkel ellátó cikkeket. Kódoltuk ugyanakkor a kétértelmű és homályos megítélést is, tehát azt, amikor az adott cikk értelmezhető volt pozitív vagy negatív üzenetként is. Ez a kategória tette igazából lehetővé, hogy felmérjük, milyen mértékben van jelen az egyes országok sajtójában a kódolt rasszizmus jelensége.

Ebben az összehasonlító kutatásban csak a nyomtatott sajtó elemzése történt, annak ellenére, hogy az elektronikus média és az internet lassan kiszorítja a hagyományos sajtót. Azonban azt is megállapíthatjuk, hogy a napilapok továbbra is fontos diskurzusformáló erővel bírnak, és nagymértékben meghatározzák a közvélemény számára fontos ügyeket. A lapok kiválasztásánál három fő kritériumot vettek figyelembe a kutatócsoportok: széles körű lefedettség, minőségi és bulvár,⁴ illetve bal- és jobboldali orientációjú lapok kerültek a mintába.⁵ A kutatás négy hét⁶ sajtóját vizsgálta,⁷ és minden második nap cikkei kerültek a mintába.

4 A spanyol mintába a bulvár helyett a Qué és 20 Minutos, a franciába pedig a 20 minutes című ingyenes napilapok kerültek, mivel nem volt megfelelő országos lefedettségű elemezhető bulvárlap.

5 Spanyol lapok: El País (baloldali), El Mundo (jobbaldali), Qué, 20 Minutos (ingyenes napilap); francia lapok: Le Monde (baloldali), Le Figaro (jobbaldali), Le Parisien (bulvár), 20 Minutes (ingyenes napilap); német lapok: Süddeutsche Zeitung (baloldali), Frankfurter Allgemeine Zeitung (jobbaldali), Bild, Kölner Express (bulvárlapok); magyar lapok: Népszabadság (baloldali), Magyar Nemzet (jobbaldali) Bors, Blikk (bulvárlapok); lengyel lapok: Gazeta Wyborcza (baloldali), Dziennik Polska-Europa-Swiat (jobbaldali), Fakt (bulvárlap), Nasz Dziennik; brit lapok: The Guardian (baloldali), The Daily Telegraph (jobbaldali) The Daily Mirror, The Sun (bulvárlapok).

6 A következő heteket kódolták a kutatócsoportok (2008): január 28–február 1.; március 31–április 6.; május 5–május 11.; június 9–június 16.

7 Az első kódolási hét után a tapasztalatok tükrében részben módosult a kódlista. Ennek következtében az első hét nem összehasonlítható a további hetekkel, így az elemzésben a 2–4 hét jelenik meg.

Kisebbségi tartalmú cikkek gyakorisága, kisebbségi csoportok és kisebbségi témák reprezentációja

A teljes minta⁸ 7 százaléka tartalmazott kisebbségi tematikájú cikket. Az egyes országok eredményei jelentős eltérést mutattak: a lengyel (11 százalék), spanyol (8 százalék) és brit (8 százalék) lapok az átlagnál valamivel magasabb, a német (6 százalék), magyar (4 százalék) és francia (3 százalék) az átlagnál alacsonyabb arányban foglalkoztak a kisebbségekkel.

A minőségi és a bulváralapok közti különbséget is mérte a vizsgálat, és azt találta, hogy a minőségi sajtóban valamivel magasabb (8 százalék), a bulvárban valamivel alacsonyabb (6 százalék) volt a kisebbségi tartalmak aránya.⁹ Ez a különbség azonban igen kicsi, így az a következtetés vonható le, hogy lényegében nincs eltérés a tekintetben, hogy a kétféle sajtótermék milyen arányban foglalkozik kisebbségi témákkal. A magyar mintában a minőségi lapokban 4,8 százalék, míg a bulvárban 2,7 százalék érintett kisebbségi témákat.

A bal- és jobboldali lapok témáit elemezve érdekes, hogy nagyjából hasonló tematikák mentén foglalkoznak a kisebbségekkel. A baloldali lapokban a politika, a jobboldali lapokban viszont a politika mellett a sport volt a kiemelkedő téma.

Az egyes országok adatait elemezve¹⁰ a médiareprezentáció szempontjából leggyakrabban szereplő kisebbségnek Németországban a kelet-közép európaiak, illetve az arab országbeliek¹¹ mutatkoztak. Spanyolországban az EU15-országokra jellemző átlagnál az ázsiaiak, a romák és a nem EU-tagállambeli európaiak gyakrabban fordulnak elő. Ezek az adatok azt sugallják, hogy a spanyol média kisebbségképét elsősorban az új migráció alakítja, ezek a migráns csoportok lesznek érdekesek a saját számára. A francia sajtóban egyedül a „franciák” mutatnak kiemelkedően magas arányszámot. Ez teljesen jól tükrözi a köztársasági modell által támogatott asszimilációs politika gyakorlati eredményeit: a francia közbeszéd és sajtó jellemzően nem

8 Az elemzés külön foglalkozott a cikkek címeiben és a szövegben megjelenő kisebbségi tartalmakkal. A jelen adatok a címben és/vagy a szövegben megjelenő kisebbségi tartalmakra vonatkoznak. A címben és a szövegekben fellelhető különbségeket a következő fejezetben elemezzük.

9 Az ingyenes napilapok esetében ez az arány jóval kisebb, azonban ennek jelentőségét nem igazán tudjuk interpretálni, hiszen csak a francia és a spanyol mintában szerepelt ilyen laptípus.

10 A következő adatok a címben megjelenő specifikus csoportokra vonatkoznak. A szövegben megjelenő csoportok nem voltak külön kódolva, csak az egyes aktív és passzív szereplők kisebbségi hovatartozása (ld. a következő fejezetet).

11 A mintában egységesen szerepeltek hazai és külföldi kisebbségek is. Ez magyarázhatja, hogy az arab országokbeli kisebbség megjelenik mint jelentős csoport a német sajtóban.

különböztet meg kisebbségi csoportokat. Csupán három, alig látható csoport jelenik meg: az ázsiaiak, az új tagállambeliek és a nem EU-tagállambeli európaiak.

Az mindenesre érdekes, hogy a francia médiát a kelet-európaiak és feltételezhetően az onnan érkező új migránsok érdeklik. Az ázsiaiak, akiknek az aránya hasonló más országok ázsiai csoportjaiéhoz, pedig értékelhetők úgy, mint egy nem asszimilálódó csoport, akik még a francia sajtó számára is látható kisebbséget alkotnak. A brit minta mutatta a legnagyobb heterogenitást: mind az új, mind a régi bevándorló és helyi kisebbségek is jól látható és arányos módon vannak jelen. A lengyel eset igen érdekes. Az ázsiaiak fordulnak elő a leggyakrabban, míg az őket követő csoportok (arabok, nem EU-tagállambeli európaiak) jóval kevésbé vannak jelen. A lengyel és a spanyol médiaábrázolás sok hasonlóságot mutat, amennyiben itt is inkább az új bevándorlók kerülnek a sajtófigyelem középpontjába. Ez az eredmény mindenképpen figyelemre méltó, hisz Spanyolország egy régi, Lengyelország pedig egy új bevándorlási célszám. A lengyel sajtóban tapasztaltak valószínűleg annak köszönhetők, hogy itt amúgy is alacsony a hazai kisebbségek aránya. A magyar mintában a romák alkotják a leginkább látható kisebbséget, míg a másik fontos csoport a határon túli magyarok.

A kisebbségi témák nagy változatosságot mutatnak országoként. A német sajtóban egyedül a terrorizmus témája emelkedett ki, bár az is igen kismértékben, és elmaradt a teljes minta átlagától. A spanyol sajtó a rasszizmus, a szabályozás, bevándorlók és illegális bevándorlás, erőszak/bűntény a kisebbségek részéről, illetve a kisebbségek ellen, valamint az izraeli–arab konfliktussal foglalkozik nagyobb hangsúllyal. Franciaországban a rasszizmus témája a leginkább kiemelkedő, azonkívül a terrorizmus és az illegális bevándorlás, illetve az iszlám. A briteknél a terrorizmus messze a legjelentősebb kisebbségi téma, és azt követi jóval kisebb arányban a rasszizmus, szabályozás, bevándorlás, kisebbségek követelései és a diszkrimináció. Lengyelországban a kisebbségek körüli politikai döntések, viták, a kisebbségek követelései a legjelentősebb témák, míg a rasszizmus mellett a menedékesek alkotnak valamivel kevésbé jelentős témaköröket. A magyar sajtót a rasszizmus mellett a kisebbségek művészeti és szórakoztatóiparban való részvétele, illetve a menedékesek és az iszlám érdekli.

Az összképet tekintve a rasszizmus és a terrorizmus a leggyakrabban tárgyalt téma az elemzett országok sajtójában. A rasszizmussal közvetlen összefüggésbe hozható diszkrimináció viszont nagyon kevésbé tárgyalt téma. A terrorizmus Nagy-Britanniában igen nagy hangsúllyal jelenik meg, míg az ugyancsak érintett Spanyolországban jóval kevésbé. A bevándorláshoz kapcsolódó témakörök a régi tagországokban

mindenütt fontosak, míg a magyar és a lengyel sajtóban a menedékesek témaköre aránylag jelentős. Az országok többségében a kisebbségeket gyakrabban ábrázolják erőszakos bűncselekmények elkövetőiként, mint áldozatként. Ami igazán érdekes, az a sokszínűség és az integráció témakörének aránylag alacsony említése, a lengyel és a magyar esetben a teljes hiánya.

A bulvár és a minőségi lapok összehasonlításának legfontosabb eredménye, hogy a terrorizmus és a kisebbségek által elkövetett bűntények a bulvárlapokban dominánsak. Ugyanakkor meglepető módon a rasszizmus és az integráció témaköréi nagyobb arányban jelentek meg a bulvár-, mint a minőségi lapokban.

Igen fontos különbség, hogy a címek sokkal kevésbé tartalmaztak kisebbségi témát, mint maguk a cikkek (3 versus 6 százalék). Az országok közti összehasonlítás során azt tapasztaltuk, hogy igen jelentős különbségek voltak a tekintetben, hogy mekkora volt az eltérés a cikkek címe és a cikkben szereplő tartalmak között. A magyar sajtóban a címek 3 százaléka utalt kisebbségi témára, míg a cikkek 11 százaléka érintette valamelyik kisebbséget. A francia lapok ugyanazt kínálták a címekben, mint magukban a cikkekben: a címek 2, a cikkek 3 százaléka foglalkozott kisebbségekkel.

Megnéztük, hogy bizonyos témák esetében milyen arányokkal találkozunk: a rasszizmussal foglalkozó cikkek kétharmadánál a szövegben, és kevesebb mint a felénél a címekben tűnik fel a téma, hasonlóképpen, mint a vallás, a háború, bevándorlók és társadalmi egyenlőtlenségek témakörében. Értelmezhetjük ezt úgy is, hogy minél „forróbb a téma”, annál nagyobb arányban jelenik meg a kisebbségi tartalom a címben is.

A kisebbségi tartalmú cikkek szereplői

Az összes cikket tartalmazó mintában a többséghez tartozók között sokkal több az aktív szereplő (59 százalék), mint a kisebbségek között (38 százalék). Ugyanakkor a passzív kisebbségi szereplők aránya 52 százalék, míg a többségieké 45 százalék. Fontos megállapítás, hogy a passzív kisebbségi szereplők aránya közelített a többségiekéhez, amit pozitív tendenciaként értelmezhetünk. Ugyanakkor a kutatás eredményei nem mondanak ellent annak a hipotézisnek sem, amely szerint a kisebbséghez tartozó szereplők, amennyiben megjelennek, inkább passzívan vannak jelen, és ritkán kapnak lehetőséget, hogy saját hangjukon szólaljanak meg. Ezt a tendenciát támasztja alá a közvetlen és a közvetett idézetek számarányainak összehasonlítása is.

A többségi háttérű aktív szereplőket szignifikánsan nagyobb arányban idézik közvetlenül az újságírók, mint a kisebbségieket. Az explicit többségi háttérű aktív szereplők sokkal gyakrabban szólaltak meg közvetlenül, mint közvetetten, összehasonlítva az explicit kisebbségi háttérű aktív szereplőkkel.

Jelentős különbséget találunk az aktív szereplők közvetlen és közvetett megszólalásainak száma között az országonkénti összehasonlításban. A spanyol sajtóban az aktív szereplőket kétszer olyan gyakran idézik közvetlenül kisebbségi témák kapcsán, mint a német, francia vagy magyar sajtóban. A magyar médiában igazán szembetűnő, hogy mennyire ritkán idézik az aktív szereplőket szó szerint. A hat ország közül Magyarország az egyetlen, ahol gyakrabban találkozunk a kisebbségi témák nyomán közvetett idézetekkel, mint közvetlen megszólalással.

A teljes mintában a megszólalóknak mindössze a 16 százalékánál volt releváns a hitelesség kérdése. A lengyel és a francia mintában 30 százalékánál, a spanyol és a magyarban kevesebb mint 10 százalékánál volt eldönthető ez a kérdés. Az esetek kétharmadánál hangsúlyozták a hitelességet, és egyharmadnál megkérdőjelezték. Ami a kisebbségek szempontjából fontos kérdés, az az, hogy az etnikai háttérrel rendelkező megszólalók hitelessége hogyan viszonyult a többségi megszólalókéhoz. Az adatok azt mutatatták, hogy nem volt szignifikáns eltérés közöttük.

Az összesített mintában a nők erősen alul vannak reprezentálva: míg a férfiak 77 százalékban aktív és 58 százalékban passzív szereplők, addig a nők mindössze 18 százalékban aktív és 12 százalékban passzív szereplők.

Az országok között jelenős különbségeket találhatunk: a magyar mintában a férfi szereplők (aktívak és passzívak együttesen) 83 százalékot képviselnek, míg a német mintában 70 százalékot, a franciában 69 százalékot (az átlag 65 százalék). A kisebbségi tematikában megszólaló férfi és női arány szempontjából a lengyel sajtóban a legerőteljesebb a férfi dominancia, a német a második és a magyar a harmadik helyen áll. A brit, a francia és a spanyol sajtóban a férfi megszólalók aránya az átlag alatt van.

Érdekes eredmény a hitelesség kérdésének megoszlása a nemek között. A nők esetében szignifikánsan kisebb arányban kérdőjelezték meg a megszólalás hitelességét, mint a férfiak esetében.

Az egyes kisebbségi csoportokhoz tartozók ritkán jelennek meg politikai vezetőként, és ellenzékiként is csak nagyon elvétve. Legbeszédesebb azonban, hogy vannak olyan

szerepek, amelyekből lényegében teljesen hiányoznak a kisebbségek, bármely csoportról is legyen szó: szakértőként, újságíróként, menedzserként, köztisztviselőként, ügyészként elhanyagolható a jelenlétük. Az általánosabb, „munkáját végző” szerepkörben azonban gyakrabban előfordulnak. Habár pozitív tendenciaként értékelhető, hogy vannak olyan aktív társadalmi szerepkörök, ahol találkozunk az újságolvasó kisebbségekkel, ezek általában nem a magasabb státusú szakmák közé tartoznak. Vannak azonban ellenpéldák is. Az aktivista szerepkör fontos a kisebbségek médiajelenléte szempontjából. A legjellemzőbb társadalmi szerepek azok, amelyek hagyományosan a kisebbségek mobilitási csatornájaként szolgálnak. Ilyen a sztár, a színész és a sportoló. Magyarán az európai sajtó – legalábbis a hat vizsgált országban – továbbra is néhány kiválasztott szerepkört enged meg a kisebbségek számára, és továbbra is kiírja őket a társadalmi presztízs szempontjából meghatározóbb foglalkozásokból.

A diszkriminációt elkövetők, emberi jogokat megsértők és nemzetközi agresszorok az esetek döntő többségében a többségi társadalom tagjai, ugyanakkor a más típusú elkövetők (gyanúsítottak, elítéltek) között a bevándorlók és migránsok (legális és illegális státusúak egyaránt), illetve az egyéb kisebbségek felülreprezentáltak. A vallási kisebbségeket is gyakorta találjuk az elkövetők különböző kategóriáiban, és kiugróan magas arányban az iszlám terroristák között.

A nemzeti és etnikai kisebbségek különféle áldozattípusokként jelennek meg, de igen nagy arányban politikai elnyomás és diszkrimináció elszenvedőiként. Bevándorlók és a vallási kisebbségek esetében is megfigyelhető a diszkrimináció áldozataiként való ábrázolás.

A magyar mintában az esetek nagy részére (81 százalék) nem volt releváns az áldozat/elkövető-dimenzió. A kisebbségi háttérű szereplők közül minden negyedik diszkrimináció vagy bűncselekmény áldozata. A legtöbb esetben az áldozatok határon túli magyarok vagy magyarországi menedékesek. Ugyanakkor minden negyedik kisebbségi szereplő gyanúsított, és a mintában szereplő gyanúsítottak fele valamilyen kisebbséghez tartozik.

Kisebbségi csoportok ábrázolásának jellemzői

Elsőként összehasonlítottuk, hogy milyen színben ábrázolják a kisebbségeket és a kisebbségi témákat a cikkek egészében (a cikk szövegében) és a címekben, talá-lunk-e figyelemre méltó eltéréseket.

A cikkek egészében közel 40 százalékban, míg a címekben 50 százalékban nem je-lentek meg se pozitív, se negatív jelzők a kisebbségi témákkal kapcsolatban, illetve a cikkek és a címek mindössze negyedében fordult elő pozitív és kb. 15 százalékában negatív ábrázolásmód. Ez azt jelenti, hogy az explicit negatív vagy pozitív ábrázolás, mint azt sejtettük, arányaiban jóval ritkább, mint a semleges megjelenítés. Érdekes ugyanakkor, hogy a cikkek egésze gyakrabban tartalmaz a kisebbségekre nézve po-zitív ábrázolást, mint a címek. Az országok tekintetében a francia, a lengyel és a spa-nyol lapok inkább pozitívan ábrázolják a kisebbségi témákat, míg a brit és a magyar lapok esetében kiegyensúlyozott a két pólus, és a címek is hasonló képet mutatnak. A bulvárlapok cikkei gyakrabban negatív tartalmúak, mint a másik két laptípus cik-kei, és ez a tendencia jellemzi a címeket is.

A leginkább pozitívan ábrázolt témák a sport, a 'celebek', a történelem és a pénz-ügy/gazdaság. Ezzel szemben a politika, vallás, erőszak/bűncselekmények, illetve a háború/terrorizmus témákat ábrázolták a legnegatívabb módon. A címek is hason-ló képet mutatnak. Tovább finomítva a fent már jelzett különbséget a cikkek egésze és a címek tekintetében, azt találtuk, hogy a pozitív tartalmú cikkek 60 százalékának volt pozitív konnotációjú címe, míg a 30 százalékának volt semleges és mindössze 3 százalékának volt negatív. Ugyanakkor a pozitív cikkcímek 78 százalékában volt maga a tartalom is pozitív, és a negatív cikkcímek 69 százalékában negatív.

Minden második esetben semleges ábrázolásmóddal találkoztunk, míg az esetek kicsit több mint ötödében pozitív és ugyanilyen arányban negatív módon jelenítet-ték meg a kisebbségi szereplőket. A francia, a magyar és a spanyol sajtó bizonyult a leginkább semlegesnek ebben a tekintetben, és a brit a legkevésbé. A francia lapok-ban voltak – a saját mintán belül – a kisebbségi szereplők a leginkább pozitív színben feltüntetve, míg a magyarban a legnegatívabban.

Adataink szerint a kisebbségi és a többségi háttérű szereplők ábrázolása kismérték-ben tér el egymástól a teljes mintában. Ugyanakkor, országokra bontva, a kisebbségi szereplőket inkább pozitívan, mint negatívan ábrázolták, kivéve a brit mintát, ahol a többségi szereplőket tüntették fel inkább pozitív színben.

A diszpóra-csoportok jelentek meg az összes ország sajtójában a legtöbbször semleges, illetve ezt a csoportot jelenítették meg inkább pozitív, mint negatív színben. Az ellenkező végletet a vallási kisebbségek csoportja alkotta, amelyet inkább negatívan ábrázoltak.

A specifikus kisebbségi csoportok tekintetében a törököket, arabokat, ázsiaiakat és a romákat ábrázolták az összes ország mintájában a legnegatívabban. A legpozitívabban az észak-, közép- és latin-amerikaiak voltak. Fontos még az új migránsok, tehát az újonnan csatlakozott és az EU-n kívüli országokból származók ábrázolása: bár jellemzően inkább pozitív konnotációkkal találkozunk, a negatív ábrázolás sem ritka, és a legnegatívabban és legpozitívabban ábrázolt csoportok között egy jól körülhatárolható harmadik, közbenső csoportot alkotnak.

Összegzés: legfőbb eredmények

Az adatok értékelésekor figyelembe kell venni, hogy egy pilot kutatás eredményeit mutattuk be, ami több szempontból vet fel kérdéseket. A tartalomelemzés módszere és a kisebbségek reprezentációjának vizsgálata hosszú múltra tekint vissza, és mind a nemzetközi, mind az egyes országok média-szakirodalmában több-kevesebb hangsúllyal jelen van. Az összehasonlító módszer alkalmazása során azonban, amit ez a kutatás megkísérelt véghezvinni, számos nehézséggel kellett megküzdeni. Ezek közül a már említett kódrendszer vagy kategóriák kialakítása jelentette az első és talán legfontosabb megoldandó problémát. A kisebbségekhez kapcsolódó eltérő társadalmi, politikai és történelmi hagyományok és az ebből eredő fogalmi és értelmezésbeli különbségek meglehetősen nehezen teszik lehetővé egy egységes kategóriarendszer bevezetését. Ennek áthidalására egy többlépcsős kódlistát vezettünk be, ami azonban bonyolultabbá és nehezebben átláthatóvá tette az eredményeket. Ugyanilyen problematikus az ábrázolásmódok (konnotációk) kódolása, ami egyrészt módszertani, másrészt praktikus megoldásokat kíván. A kódolásnak talán ez a legszubjektívebb és emiatt a legnehezebben egységesíthető eleme, ami azt jelenti, hogy a kódolást végző kutatócsoport folyamatos egyeztetésére és kooperációjára, vagy akár kereszt-kódolás elvégzésére van szükség. A pilot kutatásban törekedtünk az egyeztetésre, a kereszt-kódolásra azonban nem volt lehetőség.

Az összehasonlító elemzésből a fenti korlátok figyelembevételével is fontos eredmények születtek. A hat ország sajtójában az összes elemzett cikk kevesebb mint egytizede (7 százalék) foglalkozott a kisebbségek, a rasszizmus és az integráció témakörével. Egy 2004-ben készült hasonló felmérésben (J. ter Wal, 2004) ez az arány va-

lamivel magasabb, 11 százalék volt.¹² Az országok közötti különbségek sorában érdekesség, hogy a legmagasabb, a lengyel (11 százalék), közel háromszorosa a legalacsonyabb, a francia (3 százalék) adatának. Ugyanakkor a magyar 4 százalék nagyon közel áll ahhoz a francia 3 százalékhoz, ami egy alapjában „kisebbségek nélküli média” arányait tükrözi.¹³ A magyar sajtó tehát nemzetközi összehasonlításban keveset foglalkozik kisebbségi témákkal.

A láthatóság szempontjából elemezve a csoportokat a vizsgálat fontos eredménye, hogy a brit sajtó kivételével az új bevándorlók kerültek a legtöbb ország médiafigyelmének középpontjába, őket követve az arab és ázsiai kisebbségek. Magyarországon kivételt képez abban a tekintetben, hogy egyedül itt jelentek meg a romák mint a leggyakrabban szerepeltetett kisebbség.

A csoportok megítélésénél is igen érdekes tendencia rajzolódott ki. A fekete afrikaiak az általunk új migráns csoportnak nevezett kelet-európai bevándorlókkal kerültek egy kategóriába az ábrázolásmód tekintetében, míg a török, arab, ázsiai és roma csoportokat, illetve az általános csoportok közül a vallási kisebbségeket egyértelműen a legnegatívabb megítélés illeti, ami jelzi az európai rasszizmus karakterének megváltozását.

A kisebbségi témák sorában a terrorizmus és rasszizmus a legjellemzőbb tematika. Ugyanakkor az integrációhoz kapcsolódó kérdések és a diszkrimináció a legkevésbé tárgyalt témák között található, a lengyel és a magyar sajtóban teljesen hiányzik is. A tematikák eloszlása jól tükrözi, hogy a kisebbségek kapcsán elsősorban a problémás kérdésekre fókuszál a sajtó, míg a kisebbségek társadalmi elfogadásával kapcsolatos kérdések jóval ritkábban merülnek fel.

A cikk-címek és cikk-tartalmak közötti különbségek elemzése feltárta, hogy a címekben jóval kisebb arányban fordul elő kisebbségi tematika, mint a szövegben. Ugyanakkor a cikk-címek és tartalmak konnotációinak vizsgálata megmutatta, hogy a címek gyakrabban hordoztak negatív vagy kétértelmű üzenetet, mint a szöveg maga, ami azt jelenti, hogy a kisebbségek ugyan alulreprezentáltak, de amikor megjelennek a címben, akkor jellemzően negatív üzenettel hívja fel rájuk a figyelmet a sajtó.

12 A 2004-es vizsgálat sok tekintetben eltért ettől a projekttől: az akkori tagállamok mindegyikében zajlott egynapos vizsgálat, amely a nyomtatott sajtón kívül televíziós hírműsorokat is vizsgált, és csak a hazai témájú cikkeket és adásokat vonta be a mintába.

13 Korábban utalást tettünk a francia asszimilációs modellre, aminek következtében a kisebbségek majdhogynem teljesen láthatatlanok.

Ezt támasztja alá az a megfigyelés is, hogy a nagyobb érdeklődésre számot tartó kisebbségi témák esetében jellemzőbb, hogy a címben is megjelenik a kisebbségi tartalom.

A kisebbségi és többségi szereplők aránya közelített egymáshoz, ugyanakkor a megszólalók között még mindig jelentősen felülreprezentáltak a többségi társadalomhoz tartozók. A hitelesség kérdését illetően úgy tűnt, hogy nem jellemző a kisebbségi források hitelességének megkérdőjelezése.

Az ábrázolásmód szempontjából fontos megállapítás, hogy a kisebbségi témákban megjelenő és a kisebbségi háttérű szereplőket a legtöbbször semleges színben jelenítik meg, vagy ha nem semlegesen, akkor inkább pozitívan. A semleges és a pozitív ábrázolásmód dominanciája szembetűnő és pozitív jelenséggént értelmezhető, azonban azt is figyelembe kell venni az adatok interpretációja során, hogy ezek emocionális hatása a befogadóra valószínűleg nem ugyanakkora (hanem feltehetően kisebb), mint a negatív ábrázolásmódé. A tanulmány elején jeleztük, hogy a kódolt rasszizmus korát éljük, tehát eredményeink nem meglepőek, hanem inkább óvatosságra intenek. Kisebbségek nyíltan negatív megjelenítése nem elfogadott a mainstream médiában, így joggal feltételezhetjük, hogy másfajta módon történik a negatív üzenetek átadása. Az egyik ilyen mód a kétértelműség lehet, és az adatokból látszik, hogy a kisebbségi témák esetében aránylag gyakori ennek az ábrázolásmódnak a megjelenése. Emellett a bulvársajtóban gyakrabban találkozunk a negatív ábrázolással, ami pedig azt jelzi, hogy ott kevésbé működnek a kisebbségekkel kapcsolatos beszédmódra vonatkozó normák.

Az összes cikket tekintve a szereplőként megjelenő nők erősen alulreprezentáltak a férfiakhoz képest, és ebben a tekintetben a magyar sajtó áll a legrosszabb helyen. A kisebbségi témában a lengyel sajtóban vannak a férfiak leginkább túlsúlyban. A magyar sajtó ebben a vonatkozásban a középmezőnyben foglal helyet.

A társadalmi szerepeket elemezve a kisebbségek tekintetében egy meglehetősen negatív tendencia rajzolódott ki: minden társadalmilag magas presztízsű szakmából hiányoztak a kisebbségek, és csupán néhány szerepben – a sportoló és a celeb szerepben – voltak felülreprezentálva. Az áldozat/elkövető-dimenzió elemzése feltárta, hogy a leggyakrabban a bevándorlók és vallási kisebbségek jelennek meg elkövetőként. A magyar sajtó elsősorban a határon túli magyarokat kezeli áldozatként és a romákat elkövetőként.

Irodalom

- ALTHAUS, S. L. – EDY, J. A. – PHALEN, P. F. (SZERK.) (2001): *Using Substitutes for Full-Text News Stories in Content Analysis: Which Text Is Best?* *American Journal of Political Science*, 45. 707–723.
- ANDREW, B. C. (2007): *Media-generated Shortcuts: Do Newspaper Headlines Present Another Roadblock for Low-information Rationality?* *International Journal of Press/Politics*, 12, 2. 24–43.
- DOWNING, J. – HUSBAND, CH. (2005): *Representing 'Race'. Racism, Ethnicities and Media*. London: Sage, Thousand Oaks, California
- ELDRIDGE J. (ED.) (1995): *Glasgow Media Group Reader*, Routledge, New York
- GABRIEL, J. (1998): *Whitewash. Racialized Politics and the Media*. Routledge, New York
- KATZ, E. – LAZARSFELD, P. F. (1955): *Personal Influence: the Part Played by People in the Flow of Mass Communications*. Free Press, Glencoe, Illinois
- KLAPPER, J. (1960) *The Effects of Mass Communication*. Free Press, New York
- W. LIPPMANN (1922) *Public Opinion*. Macmillan, New York
- MCCOMBS, M. E. – SHAW, D. L. (1972): *The Agenda-Setting Function of Mass Media*. *Public Opinion Quarterly*, 36. 176–187.
- SHOEMAKER, P. J. (1991): *Gatekeeping*. Sage Publications, Newbury park, California
- TUCHMAN, G. – KAPLAN DANIELS, A. – BENÉT, J. (EDS) (1978): *Hearth and Home: Images of Women in the Mass Media*. Oxford University Press, New York
- J. TER WAL (2004): *European Day of Media Monitoring, Online/More Color in the Media*, Vienna: EUMC
- J. TER WAL (ED.) (2002): *Racism and Cultural Diversity in the Mass Media*, Vienna: EUMC

A sorozatban eddig megjelent kötetek:

Menekülők, vándorlók, szerencsét próbálók (1992)

Útkeresők (1993)

Jönnek, mennek, maradnak? (1994)

Refugees and Migrants: Hungary at a Crossroads (1995)

Táborlakók, diaszpórák, politikák (1996)

Migráció és politika (1997)

From Improvisation toward Awareness? Contemporary Migration Politics in Hungary (1997)

Idegenek Magyarországon (1998)

Átmenetek (1999)

Diskurzusok a vándorlásról (2000)

Diasporas and politics (2001)

Roma migráció (2002)

Roma migration (2002)

Menni vagy maradni? Kedvezménytörvény és migrációs várakozások (2003)

Nem kívánt gyerekek? Külföldi gyerekek magyar iskolákban (2006)

Változó migráció – változó környezet (2010)

Az idegen Magyarország

Bevándorlók társadalmi integrációja

Nem először, s nyilván nem is utoljára fordul elő, hogy egy nagy nemzetközi projekt során az összehasonlítás érdekében kötelező Prokrusztész-ágyban olyan kutatás fogjon, amelyből nem csupán egészséges, de élettől majd kicsattanó gyerekek születnek. A Localmultidem projekt magyarországi kutatásával éppen ez történt. Az eredeti cél (vagyis a fővárosban élő migránsok politikai integrációjának megismerése) nem tudott teljesülni e migránsok politikai aktivitásának hiánya miatt. Ezzel szemben olyan tudásra tettünk szert több hazai migráns csoportról, amivel korábban nem voltunk felvértezve. Mi több, azóta ennek a kutatásnak kistestvére is született (az Európai Integrációs Alap finanszírozásában), s ez a gyermek, ha lehet, még elevebb és ígéretesebb. A kötet e két teremtménnyel való ismerkedést teszi lehetővé, s remélhetőleg újabb kötetek követik majd, mert sok kutatási kincs várja még, hogy napvilágra kerüljön.

Sik Endre

